

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.18.573 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК:331:361.2

Сманбаев Өрнөкбек Аманович

**Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн теориясы жана
практикасы (айыл мектебинин мисалында)**

13.00.01 – жалпы педагогика, билим берүүнүн жана педагогиканын
тарыхы.

Педагогика илимдеринин доктору деген окумуштуулук даражаны
изденүү үчүн жазылган диссертация.

Илимий кеңешчи:

Педагогика илимдеринин доктору,

профессор А.М.Мамытов.

МАЗМУНУ.

КИРИШҮҮ	4
БАП I. Кыргызстандын айыл мектептеринин окуучуларына айыл чарба кесиптери не багыт берүүнүн калыптанышынын тарыхый-педагогикалык жана социалдык-экономикалык өбөлгөлөрү	15
1.1. Кыргызстандын айыл мектептеринин окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн калыптанышынын тарыхый-педагогикалык өбөлгөлөрү	15
1.2. Кыргызстандын айыл мектептеринин окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн калыптанышынын социалдык-экономикалык өбөлгөлөрү	43
1.3. Окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүүнүн теориялык негиздери.....	56
1.4. Айыл мектебинин чөйрөсү окуучуларга билим жана кесипке багыт берүүнүн мейкиндиги катары	79
1- бап боюнча жыйынтык.....	97
БАП II. Айыл мектептеринин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүүнү изилдөөнүн методологиясы, методдору жана уюштурулушу	100
2.1. Айыл мектептеринин окуучуларына айыл чарба кесибине багыт берүүнүн методологиялык негиздери.....	100
2.1. Айыл мектептеринин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүүнү изилдөөнүн объектиси, предмети, методикасы жана уюштурулушу методологиясы жана уюштурулушу.....	123
2- бап боюнча жыйынтык.....	135

БАП III. Айыл мектептеринин окуучуларынын айыл чарба кесиптерине даярдыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттары жана модели.....	137
3.1. Айыл мектептеринин окуучуларына айыл чарба кесибине багыт берүүнүн педагогикалык шарттары	137
3.2. Айыл мектептеринин окуучулардын айыл чарба кесибин тандоого даярдыгын калыптандыруунун модели жана критерийлери.....	155
3- бап боюнча жыйынтык.....	187
БАП IV. Айыл мектептеринин окуучуларына айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүү боюнча педагогикалык эксперимент жана анын жыйынтыгы.	190
4.1. Педагогикалык эксперименттин мазмуну жана уюштурулушу	190
4.2. Педагогикалык эксперименттин жыйынтыгы жана натыйжаларды талдоо	218
4- бап боюнча жыйынтык.....	232
КОРУТУНДУ.....	235
ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР.....	242
ТИРКЕМЕЛЕР.....	283

КИРИШҮҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. 2020-жылга чейин Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн концепциясында өлкөнүн эмгек рыногунун муктаждыгын эске алып окуучуларга кесиптик багыт берүү иштерин күчөтүү керектиги белгиленген. Кыргызстандын экономикасында айыл чарбасы негизги орунду ээлейт. Өлкөнүн дүң продукциясынын 14%ын айыл чарбасы берет. Калктын 65%ы айыл жергесинде жашаса дагы, азыркы кезде өлкөбүздүн айыл чарбасынын квалификациялуу даярдыгы бар кесип ээлерине муктаждыгы өсүүдө. Биринчиден, базар экономикасына өтүү менен колхоз-совхоздордун жоюлушу жумушсуздукту пайда кылып, өзгөчө айыл жаштарынын шаарларга, алыскы жана жакынкы өлкөлөргө миграциясын күчөттү. Экинчиден, өлкөбүздүн айыл чарбасына эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын (дыйкан-фермердик чарбалар, кооперативдер, акционердик коомдор, агроөнөр жайлык комплекстер) киргизилген. Үчүнчүдөн, Кыргызстанды 2040-жылга чейин өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарында белгиленген милдеттерди аткаруу айыл чарбасында инновациялык технологияны колдонууну талап кылат. Мына ушул жагдайлар өлкөбүздүн айыл чарбасынын квалификациялуу даярдыгы бар кесип ээлерин даярдоону күн тартибине коюуда.

Өлкөбүздүн агрардык саясатын турмушка ашырууга, социалдык-экономикалык маселелерди чечүүгө айыл мектеби салым кошо алат. Анткени, мектеп бүтүрүүчүсү айыл чарба эмгекчилеринин катарын толуктоодогу негизги резерв болуп саналат. Окуучулардын жеке кызыгуусун жана аймактын кадрларга керектөөлөрүн эске алып, аларды кесип тандап алууга даярдоодо айыл мектебинин ролу өсөт. Базар экономикасынын шарттарында окуучуларды айыл чарбасындагы кесипти тандап алууга даярдоонун ийгилиги, проблеманын методологиялык, теориялык, методикалык маселелеринин иштелип чыккандыгына көз каранды.

Кесиптик багыт берүү маселесинин коом жана жеке адам үчүн мааниси окумуштуулардын кызыгуусун дайыма пайда кылган. Натыйжада бул проблема педагогикалык, психологиялык, социологиялык аспектилерде изилденген.

П.Р. Атутовдун, П.П.Блонскийдин, Ю.К. Васильевдин, Н.Ф. Гейжандын, Е.А. Голомштоктун, Н.Н. Захарованын, Э.Ф.Зеердин, А.А. Йовайшанын, Е.А. Климовдун, Н.К. Крупскаянын, А.С. Макаренкоун, А.Д. Сазоновдун, В.Ф. Сахаровдун, М.Н. Скаткиндин, Б.А. Федоршиндин, С.Н.Чистякованын ж.б. лардын изилдөөлөрүндө кесипке багыт берүү ишинин илимий негизи иштелип чыгып, анын мазмуну, максаты, функциялары, бул процессти натыйжалуу башкаруунун шарттары аныкталган. А.Ф. Амиров, К.Ш. Ахияров, С.М. Жарков, А.Е. Кондратеньков, П.П.Костенков, В.А. Поляков, В.Д. Симоненко жана башкалар айыл мектебинин окуучуларын политехникалык негизде эмгекке даярдоо жана кесиптик багыт берүүнүн маселелерин изилдешкен.

Л.И. Божовичтин, Л.С. Выготскийдин, В.В. Давыдовдун, И.С. Кондун, А.К. Маркованын, Л.М. Митинанын, Н.С. Пряжниковдун, С.Л. Рубинштейндин, П.А. Шавирдин, В.Д. Шадриковдун М.А. Холоднаянын, Д.Б. Элькониндин жана башкалардын эмгектеринде окуучулардын жаш курак жана психологиялык өзгөчөлүктөрү, кесипке багыт берүүнүн психологиялык аспекти-лери, окуучуну кесиптик өзүн аныктоого даярдыгынын маселелери каралган.

К.А. Абульханова-Славская, А.Г. Здравомыслов, В.Т. Лисовский, М.Х. Титма, В.А. Ядов жана башкалар кесиптик багыт берүү ишинин социалдык проблемаларын изилдешкен.

Республикабыздын окумуштуу-педагогдору (Т.И.Алиев, З.А. Акматалиева, Д.Б. Бабаев, Ж.У.Байсалов, А.А. Беспалов, А.Э. Измайлов, Х.А. Калимов, З.Дж. Джантакова, К. Тыныбеков ж.б.лар тарабынан окуучуларга кесиптик багыт берүү проблемасы изилденген. Авторлор мектеп окуучуларын кесип тандап алууга даярдоо боюнча иш тажрыйбаларды жалпылап, кесиптик багыт берүү ишинин форма жана методдорун сунуш кылышкан.

Түздөн-түз изилдөөнүн проблемасынын алкагында жарыяланган илимий эмгектерди талдоо, базар экономикасына өтүүнүн шарттарында окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн маселелери жеткиликтүү изилдене электигин көрсөттү. Мына ушул жагдайлар окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин илимий негизделген системасын, технологиясын гана иштеп чыкпастан, практикада колдонулуп келе жаткан, өзүн актаган форма, методдорун жана каражаттарын өркүндөтүү керектигин көрсөтүүдө. Илимий булактарды, Кыргызстандын айыл мектептеринде топтолгон тажрыйбаларды талдоонун негизинде төмөндөгүдөй **карама-каршылыктар** аныкталды:

– Кыргызстандын айыл чарбасынын квалификациялык даярдыгы бар кесип ээлерине болгон муктаждыгы менен окуучулардын кесип тандоосунун ортосундагы;

– айыл мектебинин кесиптик багыт берүү ишинин системасына объективдүү керектөөлөрү менен базар экономикасынын шарттарына ылайык бул проблеманын методологиялык жана теориялык жактан жеткиликтүү иштелип чыкпагандыгынын ортосундагы;

– эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарында окуучуларды айыл чарба кесиптерин тандоого даярдоонун зарылдыгы менен айыл мектебинин окуучуларынын кесиптик кызыгуусунун ортосундагы диспропорциянын болушу;

– базар экономикасынын шарттарында айыл мектебинде колдонулган кесиптик багыт берүү иши менен бул проблеманы өркүндөтүүнүн зарылдыгынын ортосундагы.

Жогоруда белгиленген белгиленген карама-каршылыктарды жоюу, базар экономикасынын шарттарында мектеп окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүү маселесин өркүндөтүү үчүн методологиялык, теориялык жана практикалык жактан иштеп чыгуунун зарылдыгы изилдөөнүн **проблемасын** аныктайт.

Мына ушул жагдайлар диссертациялык изилдөөнүн темасын «**Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн теориясы жана практикасы**» (айыл мектебинин мисалында) деп тандап алууга негиз болду

Диссертациянын темасынын илимий программалар менен байланышы. Диссертациялык иштин темасы И.Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасынын илимий изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет (2004-2018 жылдар).

Изилдөөнүн максаты: базар экономикасынын шарттарында окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнү методологиялык, теориялык жана методикалык жактан негиздөө.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Кыргызстандын айыл мектептеринин окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүүнүн калыптанышынын тарыхый-педагогикалык, социалдык-экономикалык өбөлгөлөрүн жана айыл мектебинин функциясын аныктоо.

2. Айыл мектебинин окуучуларына айыл чарбасындагы кесиптерге багыт берүү ишин методологиялык, теориялык жактан негиздөө.

3. Айыл мектептеринин окуучуларын айыл чарба кесиптерин тандоого даярдыгын калыптандыруунун теориялык моделин негиздөө жана кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун арттыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо.

4. Айыл мектептеринин окуучуларын айыл чарбасындыгы кесиптерин тандоону калыптандыруунун моделин жана педагогикалык шарттардын натыйжалуулугун педагогикалык эксперимент аркылуу текшерүү жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы:

1. Илимий-тарыхыйлуулук принцибинин негизинде Кыргыз Республикасында окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн проблемасынын өнүгүү этаптары жана анын тарыхый-педагогикалык, социалдык-экономикалык

өбөлгөлөрү жана өлкөбүздөгү айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүү маселесинин теориядагы жана практикадагы абалы аныкталды;

– «Айыл мектеби» деген түшүнүк жана анын базар экономикасынын шартындагы аткарган функциясы аныкталды;

2. Айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүүнү өркүндөтүүгө багытталган методологиясы жана анын концептуалдык негизин түзгөн мамиле жасоонун багыттары, анын принциптери, натыйжалуулугунун критерийлери аныкталды.

Айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин теориялык жактан негизделип анын максаты, милдеттери, мазмуну, структурасы, этаптары такталды.

2. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн натыйжалуулугун камсыз кылган төмөндөгү педагогикалык шарттар: 1) окуучулардын кесиптик кызыгуусун калыптандыруу; 2) мугалимдердин кесиптик багыт берүү ишине теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдыгы; 3) ата-энелердин кесиптик багыт берүү маселеси боюнча түшүнүктөрүн кеңейтүү; 4) социалдык шериктештикти өнүктүрүү; 5) окуу-тарбия ишинин айыл чарба жана кесиптик багыт берүүчүлүк жагдайын арттыруу; 6) кесиптик багыт берүү ишинин инновациялык форма, методдорун, маалыматтык технологияларды колдонуу; 7) кесипке багыт берүү ишинин этнопедагогикалык багыттуулугу; 8) моделдештирүү – такталды.

Өзүнө максаттык, мазмундук, иш-аракеттик, баалоочу-жыйынтыктоочу блокторду, принциптерди, критерийлерди, деңгээлдерди камтып, окуучулардын айыл чарба кесиптерин тандоого даярдыгын камсыз кылган теориялык моделинин алгачкы ирээт иштелип чыккандыгында.

4. Педагогикалык экспериментте текшерилген жоболордун негизинде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүү боюнча практикалык сунуштар берилгендигинде.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси: аткарылган изилдөөнүн теориялык жыйынтыктарын, илимий негизделген натыйжаларын жана сунуштарын концепцияны түзүүчүлөр, окуу китептеринин жана колдонмолорунун авторлору, мектеп мугалимдери, жогорку окуу жайдын окутуучулары, мугалимдердин адистигин жогорулатуучу курстардын угуучулары, педагогикалык окуу жайлардын студенттери тарабынан колдонулат. «Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн негиздери» боюнча атайын курстун программасы иштелип чыгып практикага киргизилиши, практикалык сунуштардын мектеп мугалимдеринин күндөлүк практикасында колдонушу окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун арттырат. Окуучуларга кесиптик багыт берүү проблемасын илимий жана практикалык жактан чечүү өлкөнүн социалдык заказына жооп болуп саналат.

Диссертациянын коргоого алынып чыгуучу негизги жоболору:

1. Кыргызстандагы социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шартында окуучуларга кесиптик багыт берүү маселесинин маанисинин өсүшү жана окуучуларга кесиптик багыт берүү проблемасынын өнүгүү этаптары жана анын тарыхый-педагогикалык, социалдык-экономикалык өбөлгөлөрү.

Кыргыз Республикасында айыл мектебинин окуучуларына кесиптик багыт берүү проблемасынын өлкөнү өнүктүрүүнүн социалдык-экономикалык милдеттери менен байланышып, тарыхый шарттарда өнүккөн. Кыргызстанда окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн теориялык жана практикалык маселелерин иштеп чыгууда проблеманын өнүгүшүнө республикабыздын педагог–окумуштуулары салым кошушкан. Кыргызстандын айыл мектептеринде алгылыктуу практикалык тажрыйбалар топтолгон. Илимий- практикалык тажрыйбаларды үйрөнүү коомдогу социалдык экономикалык өзгөрүүлөргө жооп берген кесиптик багыт берүү маселесинин теориялык жана прикладдык проблемаларын иштеп чыгууга, перспективада өнүгүүсүн прогноздоого шарт түзөт.

Коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарында «айыл мектеби» деген категориянын социомаданияттык, айылды жаратуучу, айылдын жашоочуларына руханий, маданий жактан таасир этүүчү функцияларды аткарып, окуучуларга билим, тарбия берип, инсандык жана маанилүү кесиптик сапаттарын тарбиялоочу, аларды айыл чарба кесибин тандоого даярдоочу педагогикалык мейкиндик катары интерпретацияланышы.

2. Айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн практикалык таасир этүүнү өркүндөтүүгө багытталган методологиясы. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн методологиясынын концептуалдык негизин мамиле жасоонун багыттары, анын мыйзам ченемдүүлүктөрү, принциптери, натыйжалуулугунун критерийлери. Кесипке багыт берүү ишине мамиле жасоонун багыттары өз ара байланышып, бири-бирин толуктап алардын синтезделиши окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнү методологиялык, теориялык, методикалык деңгээлде изилдөөгө мүмкүндүк берет. Мазмунга жана технологияга негизделген көз караштардын, идеялардын, сунуштардын жыйындысын камтыган айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн теориясы.

3. Педагогикалык шарттар окуучунун калыптанышын жана өнүгүүсүн камсыз кылган айыл мектебинин билим, тарбия жана кесиптик багыт берүүчү мүмкүнчүлүгүн ишке ашырган, анын айыл чарба кесиптерин тандоого даярдыгынын компоненттерин жана критерийлерин калыптандыруучу мейкиндик чөйрөсү.

4. Окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерди тандап алууга даярдыгы – бул мотивациялык, когнитивдик, иш – аракеттик жана баалоочу-мазмундук компоненттерди жана критерийлерди камтыган инсандын татаал интегративдик касиети. Изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталган окуучулардын айыл чарба кесиптерин тандоого даярдыгынын критерийлери жогорку, орточо жана төмөнкү деңгээлдери.

Окуучуларды айыл чарбасындагы кесиптерден тандап алууга даярдоонун натыйжасын камсыз кылган, коомдун социалдык заказы менен аныкталган, методологиялык, теориялык, максаттык, мазмун-дук, иш-аракеттик, баалоочу-жыйынтыктоочу блоктордон турган модели.

Изилдөөнүн жүрүшүндө педагогикалык экспериментте текшерилген, практикалык сунуштар.

Издөнүүчүнүн жекече салымы. Кыргызстанда окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн өнүгүшү жана аны өркүндөтүүнүн тарыхый-педагогикалык жана социалдык-экономикалык өбөлгөлөрүнүн такталгандыгында; айыл мектебинин окуучуларга билим жана кесипке багыт берүүнүн мейкиндиги катары потенциалдык мүмкүнчүлүгүнүн аныкталгандыгында; окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн теориядагы жана практикадагы абалынын аныкталгандыгында; окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин методологиялык, теориялык жактан негизделгендигинде; окуучуларды базар экономикасынын шарттарында айыл чарба кесиптерин тандап алууга даярдоонун натыйжалуулугун арттыруунун уюштуруучулук-педагогикалык шарттарынын аныкталгандыгында; окуучуларды кесип тандап алууга даярдоонун модели, критерийлери иштелип чыккандыгында; педагогикалык эксперименттин жыйынтыгын талдоого алынгандыгында.

Диссертациянын жыйынтыктарынын апробацияланышы. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча 2004-2018-жылдардын аралыгында өткөрүлгөн республикалык, эл аралык илимий-практикалык конференцияларда докладдар жасалып, талкууланды: «Социалдык мобилизациялоо жана абийирдүү башкаруунун шарттарында педагогика илиминин актуалдуу проблемалары жана перспективасы» (эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2004-ж., май), «Глобалдаштыруу мезгилиндеги педагогикалык билим берүүнүн сапаты» республикалык илимий-практикалык конферен-

цияда (Бишкек, И. Арабаев атындагы КМУ, 2005-ж., май), «Педагогикалык билим берүү жана илим» республикалык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И. Арабаев атындагы КМУ, 2008-ж., ноябрь), «Квалификацияны жогорулатуу жана кадрларды кайра даярдоо шартында мектепке чейинки жана жалпы билим берүүчү мекемелердин педагогикалык кадрларынын кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатуунун жолдору жана проблемалары» (эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2009-ж., ноябрь), «Март окуяларынан кийин Кыргызстандагы коомдун демократтык өнүгүү проблемалары» республикалык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2006-ж., февраль), «Эл агартуучу жана коомдук ишмер И.Арабаевдин 125 жылдыгына арналган республикалык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2007-ж., декабрь), «Курчап турган чөйрө жана айыл чарбасынын өнүгүшү» республикалык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, К.И Скрыбин атындагы КАУ, 2009-ж., апрель), «Аятолла Хомейнинин өмүрү жана мурастары азыркы кездеги социалдык өзгөрүүлөрдүн контекстинде» эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2009-ж, май), «Central Asia and Korean Diaspora Jointly organized by the Central Asian Association for Korean Studies and the Association for Korean Cultural Studies (Korea). The 9 th international Conference on Korean Studies. Venue: Institute of Humanities, Arabaev Kyrgyz State University, Bishkek, Kyrgyzstan. Date: July 1-2, 2009, «Педагогикалык билим берүүнүн проблемалары жана өнүгүү перспективасы» республикалык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2011-ж, май), «Маданият жана билим берүүдө агартуучулардын мурастары жана алардын заманбаптуулугу» эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2012-ж., апрель), «Кыргызстанда педагогикалык кадрларды даярдоонун теориясы жана практикасы» республикалык илимий-практикалык конференцияда

цияда (Бишкек, Ж.Баласагын атындагы КУУ, 2012-ж.,май), «Борбордук Азияда педагогикалык кадрларды даярдоонун теориясы жана практикасы» 2-эл аралык илимий практикалык конференцияда (Бишкек, Ж.Баласагын атындагы КУУ 2013-ж.,май), «Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорундагы илимий изилдөө иштер: реформаланышы, проблемалары, өнүгүү келечеги» республикалык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2015-ж., февраль), «Кыргыз Республикасынын педагогикалык билим берүүсүн модернизациялоонун көйгөйлөрү жана перспективалары» эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2015-ж., апрель), «Кыргызстанда психология илиминин өнүгүшү жана калыптанышы: билим берүү системасында психологиянын келечеги жана көйгөйлөрү» эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2015-ж., апрель), «Ааламдашуу доорундагы эл аралык университеттердин орду, ролу жана келечеги» эл аралык Ататүрк -Алатоо университети, 2016-ж., апрель), «Ааламдашуу доорундагы адабият жана педагогиканын орду» эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2017-ж., май), «Заманбап педагогикалык билим берүүнүн жана илимдин теориялык жана методологиялык көйгөйлөрү» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, И.Арабаев атындагы КМУ, 2018-ж, апрель), «Инновациялык педагогикалык билим берүүнүн илимий-методикалык проблемалары» аттуу эл аралык илимий-методикалык конференция (Н.Г. Чернышевский атындагы Саратовдогу улуттук изилдөө университети. Саратов ш. 2018-ж. апрель), «Азыркы кездеги психология жана педагогика: проблемалар жана алардын чечилиши» аттуу эл аралык XI илимий практикалык конференция (Новосибирск ш. 2018-ж., июнь).

Диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышынын толуктугу. Изилдөөнүн темасына байланыштуу 70 эмгек жарыяланган. Диссерта-

циянын авторефератында 37 илимий эмгек көрсөтүлдү. 9 эмгек РИНЦ системасында жарыяланган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, төрт баптан, корутундулардан, практикалык сунуштардан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Диссертациянын негизги мазмуну 241 бет, 4 сүрөт, 9 таблицаны, 12 тиркемени камтыйт.

БАП 1. Кыргызстандын айыл мектептеринин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн калыптанышынын тарыхый-педагогикалык жана социалдык-экономикалык өбөлгөлөрү

1.1. КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ МЕКТЕПТЕРИНИН ОКУУЧУЛАРЫНА КЕСИПТИК БЕРҮҮНҮН КАЛЫПТАНЫШЫНЫН ТАРЫХЫЙ – ПЕДАГОГИКАЛЫК ӨБӨЛГӨЛӨРҮ

Педагогиканын тарыхы – педагогика илиминин маанилүү тармагы. Ал педагогиканын актуалдуу проблемаларын чечүүдө керек болгон баалуу тарыхый тажрыйбаларды таап, билим жана тарбия берүүнүн өткөндөгү, учурдагы абалын изилдеп, келечектеги өнүгүүсүн болжолдоп, анын негизги закон ченемдүүлүктөрүн аныктоого жардам берип, илимий изилдөөлөрдүн теориялык деңгээлин, практикалык натыйжалуулугун жогорулатууда мааниге ээ болот.

Педагогиканын тарыхында топтолгон тажрыйбаларды изилдөө өз кезегинде илимий таанып билүүчүлүк, система түзүүчүлүк, прогноздоочулук функция аткарат. Окумуштуу Э.И. Монозон тарыхый-методологиялык талдоо гана педагогикалык изилдөөдө комплекстүү метод боло тургандыгын баса белгилеген[265]. Тарыхый талдоону теориялык, эксперименталдык изилдөө менен айкалыштырып үйрөнүп, практикада пайдалануу педагогика илиминин таанып билүүчүлүк арсеналын байытып, окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүүнүн системасын өнүктүрүүгө таасирин тийгизет. Тарыхый-педагогикалык изилдөө теориялык, методологиялык жоболорго ылайык жүргүзүлүп, объективдүү мамиле кылууну, методологиялык функцияларды (теориялык таанып билүүчүлүк, эвристикалык, далилдүүлүк, тарбиялык) сактоону талап кылат. Бул функциялар кесиптик багыт берүү системасынын калыптанышын жана анын өнүгүү этаптарын аныктоого жардам берет.

Тарыхый педагогикалык билимдердин бардык проблематикасы фило-

софиянын төрт чен өлчөмдөгү системасынын чегинде каралса, анда анын ар бир аспектиси (онтологиялык, гносеологиялык, аксиологиялык, праксиологиялык) өз алдынча категория катары каралат[136]. Өз кезегинде педагогиканын теориясы илимий методологиялык база болуу менен тарыхый педагогикалык иштерди бүгүнкү күндөгү окуу-тарбия процесстери менен бириктирет. Бул байланыш изилдөөнүн эвристикалык жана прогноздоочулук ролун күчөтүп, учурдагы тарыхый шарттарды эске алуу менен өткөндө калыптанган концепцияларды колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүн аныктоого жардам берет. Мына ушул багыттагы изилдөөлөрдүн дүйнөгө, коомго карата болгон көз карашты калыптандырууда таанып билүүчүлүк баалуулугу өсөт[85;277]. Педагогиканын тарыхы менен педагогиканын теориясын жакындатуу, илимий изилдөөлөрдүн теориялык деңгээлин жогорулатууга, республикабыздын билим берүү системасын өнүктүрүүнүн конкреттүү милдеттери менен тыгыз байланыштырууга шарт түзөт. «Коомдун илим маселесиндеги эң ишенимдүү нерсе жана маселеге туура киришүүгө чындап үйрөнүп алып, толуп жаткан майда маселелердин же күрөшүп жаткан эбегейсиз көп түрдүү пикирлердин ичинде адашпас үчүн зарыл болгон нерсе, – бул маселеге илимий көз караш менен киришүү үчүн эң маанилүү нерсе, бул негизги тарыхый байланышты унутпоого болот, ар бир маселеге бул белгилүү кубулуш тарыхта кандайча пайда болгон деп, бул кубулуш өзүнүн өнүгүшүндө кандай негизги этаптарды өткөн деп кароо жана анын ушул өнүгүшүнүн көз карашы жагынан алганда, ал нерсе эми эмне болуп калган деп кароого болот»[239, б.528].

Коомдун өнүгүүсүнүн бардык этаптарында адамдын бир кесипке ээ болуу маселеси маанилүү болгон. XIX кылымдын аягы, XX кылымдын башында бир катар өлкөлөрдүн коомдук ишмерлери, окумуштуулары ири өнөр жай өндүрүшүнүн өнүгүшүн байкашып, жаштарды коомго пайда келтире тургандай, шык жөндөмүнө ылайык кесип тандап алуусуна жардам берүү керектигин белгилешкен. Окуучуларга кесиптик багыт

берүү маселеси педагогиканын теориясында жана практикасында коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөргө ылайык актуалдуу проблемалардын бири болуп калган. Ар түрдүү турмуштук маселелер боюнча маалыматы бар, социалдык жактан калыптанган атуулду, ишин билген адисти тарбиялоо маселеси философиялык, социологиялык, педагогикалык концепцияларда чагылдырылган.

Азыркы кездеги Кыргыз Республикасын социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарына ылайык айыл мектептеринде жүргүзүлүп жаткан окуучуларга кесиптик багыт берүү проблемасынын теориясын жана практикасын мындан ары өркүндөтүүнүн зарылдыгы келип чыкты. Мына ушуга байланыштуу кесиптик багыт берүү проблемасынын тарыхый өнүгүүсүн, генезисин жана динамикасын, анын жетишкендиктерин талдоо, изилденүүчү феноменди өркүндөтүүнүн саясий- педагогикалык, социалдык-экономикалык шарттарын аныктоого мүмкүндүк берет. Бул кесиптик багыт берүү ишин бүтүндүктө үйрөнүп, проблеманын абалын жана анын келечекте өнүгүүсүн түшүнүүнүн өбөлгөсү. Тарыхый тажрыйбаларды чыгармачылык менен пайдалануу кесипке багыт берүү ишинин системасын иштеп чыгууда, жаңы концепциясын иштеп чыгууда мааниге ээ болот.

Окумуштуу Э.Д. Днепров олуттуу историяграфиялык изилдөөсүз тарыхый педагогикалык билимдин өнүгүү процессин түшүнүүгө жана иштин андан аркы перспективасын аныктоого мүмкүн эместигин белгилеген [134]. Кесипке багыт берүү ишинин өнүгүү тарыхын, калыптанышын, алдыңкы педагогикалык тажрыйбаны үйрөнбөй туруп, анын форма, методдорун, мазмунун өркүндөтүүгө, иштин системасын калыптандырууга болбойт.

Педагогикада тигил же бул проблеманын өнүгүшүн, калыптанышын үйрөнүүдө аны этаптарга бөлүү, талдоо мааниге ээ боло тургандыгын окумуштуулар Ф.Ф. Королев, В.Я. Струминский, В.Г. Храпченков жана башкалар белгилешкен. «Этап-белгилүү социалдык-экономикалык, саясий

жана башка милдеттерди чечүүгө багытталгандыгы менен мүнөздөлгөн кандайдыр бир тарыхый-педагогикалык кубулуштун, процесстин өнүгүүсүнүн өзүнчө убакыттык аралыгы. Этапты ошол тарыхый–педагогикалык процесстин же кубулуштун өзгөрүлүүчү өзгөчөлүгүн чагылдырган шарты катары, шарттуу түрдө өзүнчө убакыттык стадияларга бөлүүгө болот» [386]. Мына ушул маселе боюнча В.Я. Струминский төмөндөгүдөй деген: «Советтик мектептин жана педагогиканын тарыхын илимий доорлорго бөлүү мурдагы педагогикалык фактыларды жана кубулуштарды кылдат үйрөнүүнүн натыйжасы, ошого тете болгон тигил же бул мурдагы изилдөөчүлөрдүн тобунун тажрыйбасы болушу мүмкүн»[362, б.112]. Изилдөөлөрдү этаптарга бөлүү боюнча окумуштуу Ф.Ф. Королевдун принциптери менен эсептешпей коюуга болбойт. Ал төмөндөгүдөй деген: «мектептин тарыхынын бурулуш моменттерин, анын өнүгүүсүнүн негизги линияларын кароо, талдоо доорлорго бөлүштүрүүнүн зарыл шарты болуп саналат»[207, б.108].

Билим берүү системасынын өнүгүү этаптарын, педагогикалык проблеманын булактарын, анын закон ченемдүүлүктөрүн изилдөө тарыхый педагогикалык илимдин илимий жалпылоосу үчүн керек. Азыркы кезде тарыхый-педагогикалык илимде билим берүү системасын этаптарга бөлүү татаал болгондуктан ага карата ар түрдүү мамиле кылуу бар. Анткени, анын татаалдыгы педагогикалык процесстин коомдун өнүгүүсүнүн тенденцияларына көз карандылыгы жана бирдиктүү критерийлердин, принциптердин жоктугу менен мүнөздөлөт.

СССР мезгилинде окуучуларды кесип тандап алууга даярдоо өзөктүү проблема катары жакшы өнүгүп, аларга кесиптик багыт берүү ишинин системасы түзүлгөн. Топтолгон илимий, практикалык тажрыйбалар өз учурунда дүйнөлүк педагогикалык коомчулук тарабынан жогору бааланган. Кесипке багыт берүү проблемасынын өнүгүшү окумуштуу педагогдор тарабынан союздук масштабда изилденип, анын негизги этаптары аныкталган (Е.Н. Вольский, Н.Н.Захаров, П.А. Лебедева, О.Г. Саврукова,

А.Д. Сазонов, С.Н. Чистякова, М.А. Хомутова жана башкалар). Кыргыз Республикасынын тарыхый, социалдык-экономикалык, саясий жактан өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү топтолгон тажрыйбаларды жаңы теориялык, методологиялык позицияда карап чыгууну жана тактоону талап кылат.

Кыргызстанда билим берүү системасынын, педагогика илиминин өнүгүшү, этаптары жөнүндөгү маселелер педагог окумуштууларыбыз, тарыхчыларыбыз тарабынан (Ж. Аманалиев, М.Р. Балтабаев, И.Б. Бекбоев, А.Э. Измайлов М.Р. Рахимова жана башкалар) изилденип, натыйжада бир кыйла илимий материалдар топтолгон. Бирок, кыргыз педагогикасынын тарыхында айрым маселелер, анын ичинде окуучуларга кесиптик багыт берүү маселесинин өнүгүүсү, калыптанышы, этаптары жеткиликтүү изилдене элек. Окумуштуу-педагогдор А. Абыкеевдин [5], П.С. Дадабаеванын [123;124] жана Т. Сатыбекованын [314] изилдөөлөрүндө гана окуучуларга эмгектик тарбия берүү маселесинин өнүгүүсүнүн айрым этаптары каралган.

Өлкөбүздө кесиптик багыт берүү маселесин изилдөө 1950-жылдардын экинчи жарымынан кийин гана башталып, политехникалык билим берүү, окутууну өндүрүмдүү эмгек менен байланыштыруу деген принциптин негизинде өнүгүп, бир катар илимий эмгектер жарыяланган. Аларды төмөндөгүдөй топторго бөлө алабыз:

1. Монографиялар, диссертациялык изилдөөлөр;
2. Илимий-методикалык, окуу колдонмолор;
3. Илимий, илимий-методикалык мүнөздөгү макалалар.

Жогоруда айтылган окумуштуулардын изилдөөлөрүнө таянып, кесиптик багыт берүү ишинин өнүгүшүнүн тарыхый этаптарга бөлүүдө төмөндөгү критерийлерге таяндык:

1. Илимий изилдөө иштеринин этаптарда аткарылышы;
2. Өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсү менен шартталган, билим берүү системасын өнүктүрүүгө байланышкан урунтуу учурлар;
3. Кыргызстанда кесипке багыт маселесинин теориядагы жана

практикадагы абалы.

Аталган критерийлерге таянып, топтолгон илимий материалдарды тарыхый-педагогикалык талдоонун негизинде бул проблеманын өнүгүүсүн төмөндөгүдөй этаптарга бөлүк:

I этап - 1950-1969-жылдар;

II этап - 1969-1984-жылдар;

III этап - 1984-1992-жылдар;

IV этап - 1992-жылдан бери.

Кыргызстанда кесиптик багыт берүү ишинин өнүгүшүн этаптарга бөлүү шарттуу болуп саналат. Ошондой болсо дагы, жогорудагыдай этаптарга бөлүү аталган проблеманы үйрөнүүнү жеңилдетет. Ар бир этапта кесипке багыт берүү маселесинин белгилүү деңгээлде чечилгендиги изилдөөчүлөрдүн күнөм саноосун пайда кылбайт. Бирок, сунуш кылынган этаптар кийин кайра жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө такталышы мүмкүн.

Биринчи этапка чейин, республикабызда төмөндөгүдөй себептерге байланыштуу кесиптик багыт берүү маселеси боюнча илимий изилдөөлөр жүргүзүлгөн эмес:

1. Изилдөө иштерин жүргүзө турган илимий мекемелердин жана педагогикалык кадрлардын жетишсиздиги.

2. Кыргызстанда билим берүү системасынын жаңыдан өнүгө башташы.

3. Кыргызстандын социалдык-экономикалык жактан абалы.

СССР мезгилинде 1920-1950-жылдардын аралыгында Россиянын бирдиктүү эмгек мектебинин тажрыйбалары жана педагог-окумуштууларынын илимий эмгектери Кыргызстанда кеңири колдонулган. Кыргыз Республикасында кесиптик багыт берүү маселеси коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсү менен тыгыз байланышкан. Кесиптик багыт берүү маселесинин өнүгүшүнүн 1- этабында социалдык-экономикалык, педагогикалык шарттар түзүлө баштаган. Биринчиден, республикада айыл чарбасынын, өнөр жайынын өнүгө башташы мааниге ээ болот. Улуу Ата

Мекендик согуш аяктагандан кийин өлкөбүз эл чарбасын өнүктүрүүнүн жаңы этабына кирген. 1952-жылдын ноябрь айында КПССтин XIX-съездинде СССРдин эл чарбасын өнүктүрүүнүн 5 жылдык планы (1951-1955-ж.ж.), эмгекчилердин маданий деңгээлин жогорулатуу, окутууну жана тарбиялоону эмгек менен байланыштыруу боюнча милдеттер белги-ленген. Кыргызстанда бул беш жылдыкта техникалык прогреске, өндүрүштүк процесстерди механизациялаштырууга, эл чарбасынын бардык тармактарын өнүктүрүүгө көңүл бөлүнгөн. Социалдык-экономикалык милдеттерди чечүү баарыдан мурда элге билим берүү системасын өнүктүрүүгө байланышат. «50-60-жылдарда советтик окумуштуулар кесиптик багыт берүү системасынын баштапкы теориялык позициясын, анын структурасын өлкөнүн масштабында аныктоого умтулушкан. Алар шаарларда, областтарда, мектепте методдорду иштеп чыгууга мектеп жетекчилерине кеңеш берген, райондун кадрларга муктаждыгы, ар түрдүү окуу жайларга кабыл алуу жөнүндөгү маалыматтарды үйрөнүүчү атайын бюролорду уюштуруу керектигин көрсөтүшкөн. Жалпы орто билим берүүчү мектеп жалпы, политехникалык окутууну кесиптик окутуу менен айкалыштырып, бүтүрүүчүлөрдү белгилүү иш аракеттин чөйрөсүндөгү билгичтиктерге жана көндүмдөргө куралдандырды. 60-жылдарда окуучуларга кесиптик багыт берүүнү активдештирүү эл чарбасынын керектөөлөрү жана өсүп келе жаткан жаш муундарга коммунисттик тарбия берүүнүн милдеттери менен шартталып, окуучуларды турмуштук жолун тандаого даярдоого жетекчиликтин системасын түзүү ишин андан ары жүргүзүүгө түрткү болгон» – деп белгилеген окумуштуу С.Н. Чистякова [394,с.160.].

КПССтин XX съезди жаштарга политехникалык билим жана эмгектик тарбия берүүнү жакшыртуу жөнүндөгү талапты койгондон кийин кесипке багыт берүү маселеси өзгөчө мааниге ээ болгон. Натыйжада 50-жылдарда билим берүү системасынын алдына коюлган милдеттерди чечүү үчүн окумуштуулардын политехникалык билим, эмгектик тарбия берүүгө

байланышкан тарыхый-педагогикалык изилдөөлөрү, алдыңкы педагогикалык тажрыйбалар жарыялана баштаган. Экинчиден, бешинчи беш жылдыкта Кыргызстандан элге билим берүү системасын өнүктүрүүгө байланышкан бир катар иштер жүргүзүлгөн:

а). Квалификациялуу даярдыгы бар жогорку билимдүү адис мугалимдерди даярдоого өзгөчө көңүл бөлүнө баштаган.

б). 1951- жылдын аягында Кыргыз педагогика илим изилдөө институту уюштурулуп, республикабыздын мектептеринде топтолгон алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларды үйрөнүү, жалпылоо жана аларды жайылтуу маселесинин колго алынган.

в) 1952- жылдан баштап республикалык масштабда педагогикалык окуулар, илимий практикалык конференциялар өткөрүлө баштаган.

г). 1953- жылдын апрелинен баштап чыга баштаган «Мугалимдер газетасы» аркылуу алдыңкы мектептеринде топтолгон педагогикалык тажрыйбалардын жайылтыла башташы.

Үчүнчүдөн, биринчи этаптын аягына чейин республикабызда жаштарга жалпы орто билим берүү маселеси чечилген.

Төртүнчүдөн, 50- жылдардын соңунда советтик мектепти реформалоонун зарылдыгы келип чыккан. Бул этапта билим берүү системасын өнүктүрүүгө байланышкан мыйзамдар, (М: «Мектептин турмуш менен байланышын чыңдоо жөнүндө жана СССРде элге билим берүү системасын өнүктүрүү жөнүндө»(1958-ж.), «Жалпы билим берүүчү орто мектептердин ишин мындан ары жакшыртуу чаралары жөнүндө» (1966-ж.) жана башка КПСС БКнын жана СССР Министрлер Советинин токтомдору кабыл алынган. Мына ушул мамлекеттик документтердин кабыл алынышы, социалдык-экономикалык, педагогикалык факторлор Кыргызстанда мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүүгө байланышкан илимий изилдөө иштеринин башталышына түрткү болду. «Мектептин турмуш менен байланышын чыңдоо жана СССРдин элге билим берүүсүн өнүктүрүү жөнүндө» (1958-ж.) деп аталган токтомдо

советтик мектептин негизги максаты катары ар тараптан өнүккөн, билимдүү, маданияттуу, эмгекти сүйгөн, моралдык сапаттары калыптанган инсанды тарбиялоону белгиленген. Кыргызстан КП БК менен Кыргызстан Министрлер Совети «Мектептин турмуш менен байланышын чыңдоо жөнүндө» жана «Кыргыз ССРинде элге билим берүү системасын өнүктүрүү жөнүндө» мыйзамды 1959 - жылы кабыл алган. Мыйзамда мектепте окуучуларга жалпы жана политехникалык билим берүүнүн деңгээлин жогорулатуу, окутууну турмуш менен байланыштыруу, окуучуларды массалык кесип-терге даярдоо борбордук маселе катары белгиленген. Ал эми окуучулардын коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгегин уюштуруу окуу-тарбия ишинин милдеттүү түрдөгү составдык бөлүгү катары каралган. Мына ушул документтерден кийин республикабыздын мектептеринде окуучуларга политехникалык билим берүү боюнча бир кыйла тажрыйбалар топтоло баштаган. Мектеп практикасында топтолгон тажрыйбаларды алгачкылардан болуп Ш.Ж. Жанузаков [128], А.Э. Измайлов [161-169] изилдешип, аларды кеңири жайылтууга көңүл бөлүшкөн. 50-жылдардын экинчи жарымында республикада алгачкы окуучулардын өндүрүштүк бригадалары пайда болуп, ийгиликтерди жарата башташкан. Мисалы, 1956-жылы биринчилерден Москва районунун Александровка орто мектебинин директору Х.А. Калимовдун жетекчилиги менен окуучулардын өндүрүштүк бригадасы уюштурулган. Окуучулар колхоздун ар түрдүү тармактарында жумуштарга активдүү катышып ийгиликтерди жаратышкан. Бригаданын мүчөлөрүнүн арасында системалуу тарбиялык иштер жүргүзүлүп, окуучулардын политехникалык билимин тереңдетүүгө, эмгектик көндүмдөрүн калыптандырууга, кесиптик багыт берүүгө өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Ал эми Х.А. Калимовго «Кыргыз ССРинин мектептерине эмгек сиңирген мугалим» деген ардактуу наам берилген. Мына ушул алгачкы демилгеден кийин республиканын айыл мектептеринде окуучулардын өндүрүштүк бригадалары уюштурула баштаган.

Окуучулардын коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгегин уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн, билим жана тарбия берүүчүлүк жагдайларын алгачкылардан болуп О.Ч. Байчоров [47], Н.Я. Босикова [83], П.С. Дадабаева[123,124], Х.А. Калимов[178], Г.Т. Токтаров [371] жана башкалар изилдешкен.

И.Б. Бекбоев 1959-1964 жылдардын аралыгында жарык көргөн эмгектеринде математика сабактарында өндүрүштүк-прикладдык мазмундагы маселелерди окутуу процессинде колдонуунун илимий методикалык негиздерин иштеп чыгып, окуучуларга эмгектик тарбия, политехникалык билим жана кесиптик багыт берүүдөгү орду ачып көрсөткөн [49-52].

Г.В. Благодарова биология предметин окутууда окуучуларга политехникалык билим берүүнүн маанисин изилдеген. Окумуштуу биология сабагын окутуунун политехникалык багытын, окутууну практика менен байланыштыруунун методикалык жагдайларын жана окуучуларга эмгектик тарбия берүү жана аларды кесиптер менен тааныштыруунун айрым жагдайларын белгилеген [68;69;70;71].

Өсүп келе жаткан жаш муундарга таалим тарбия берүүдө эмгектик традициялар мааниге ээ болот. Республикабыздын алдыңкы мектептеринде окуучуларга эмгектик тарбия берүү боюнча баалуу традициялар топтоло баштаган. Мына ушул маселени окумуштуу Л.А. Лосанова изилдеп, окутууну турмуш жана практика менен байланыштырууда традициялардын эмгектик, адептик, патриоттук тарбия жана кесиптик багыт берүүдөгү ролун ачып көрсөткөн [241].

Биринчи этапта республикабыздын мектептеринде эмгектенген алдыңкы педагогдор И.С. Богинич [76], С. Борсокбаев [74], П.И. Денисов [129], С. Жумабаев [148], И.Х. Капчиц [182], В.А. Шереметьева[408] жана башкалар өзүлөрүнүн тажрыйбаларын республикабыздын педагогикалык коомчулугуна жайылтышкан. Алар методикалык эмгектеринде политехникалык билим берүүнүн, окуу тарбия ишин өркүндөтүүнүн, окутууну турмуш жана практика менен байланыштыруунун, эмгектик тарбия жана

кесиптик багыт берүүнүн айрым жагдайларын сунуш кылышкан.

А.Э. Измайловду Кыргызстанда кесипке багыт берүү маселесин илимий негиздеген алгачкы изилдөөчү деп эсептөөгө болот [161-168]. Түздөн-түз кесиптик багыт берүү проблемасына байланышкан алгачкы фундаменталдык илимий эмгек катары А.Э. Измайловдун «О выборе профессии» (1960), «Мектепте кесип тандоого багыт берүү» (1965) деп аталган монографияларын жана бир катар илимий макалаларын белгилөөгө болот. А.Э. Измайлов 1950-жылдардан кийинки өлкөнүн өнүгүүсүнүн негизги багыттарын эске алуу менен мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүү маселесинин методологиялык, теориялык, жагдайларын изилдеген. Ал кесиптик багыт берүү маселесин эл чарбасы үчүн дагы мааниге ээ болгон актуалдуу педагогикалык проблема катары караган. Окумуштуу изилдөөлөрүн жүргүзүүдө биринчиден, ошол мезгилге чейин топтолгон илимий булактарга, экинчиден, алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларга, үчүнчүдөн, өзүнүн изилдөөлөрүнүн жыйынтыктарына таянып, кесиптик багыт берүү маселесинин педагогикалык аспектилерин талдап, ошол учурдун талабына ылайык илимий негизин иштеп чыккан. А.Э. Измайлов «Кесиптик багыт берүү деген эмне?» деген суроого аныктама берип, анын максатын, иштин структурасын, негизги багыттарын белгилеген. Ал «Мектепте кесипти тандоого багыт берүү дегенибиз окуучуларды ар түрдүү кесип менен тааныштырган, аларга өз таламдары менен жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө, өздөрүнүн шыгы менен күчтөрүнө багыт алууга, ушунун негизинде өзүн тиешелүү кесипти, ал эми коом үчүн болсо керек-түү кесипти тандап алууга жардам берген ишти айтабыз»– деген анык-таманы сунуш кылган[162, б.4].

А.Э. Измайлов ошол мезгилдеги илимий жетишкендиктерге таянып мектепте кесиптик багыт берүү ишинин «кесиптик маалымат» жана «кесиптик кеңеш» деген структуралык эки элементин белгилеп, алардын аныктамасын берген. Окумуштуу мектеп окуучусу кесип тандоодо бир

катар каталыктарды кетире тургандыгын далилдеп, кесиптик маалымат менен кесиптик кеңештин маанисин ачып көрсөткөн. Кесиптик маалымат берүү – окуучуларды биздин коомдогу эмгектин ар кандай түрлөрү, кесиптин шарттары жана өзгөчөлүктөрү менен тааныштырууну, аларды акыл жана күч эмгегин, ар түрдүү кесипти сүйүү жана урматтоо сезимин тарбиялоону көздөйт. Кесиптик кеңеш берүү – педагогикалык, психологиялык байкоонун негизинде окуучунун шыгына, күчүнө, мүмкүнчүлүктөрүнө жараша кесипти тандап алуулары жөнүндө кеңеш берүүгө багытталат [162]. Окуучуну кесип тандап алууга даярдоодо анын педагогикалык жана психологиялык маселелерине, атап айтканда, окуучунун кесипке болгон жөндөмүн, шыгын, ынтаасын эске алып, кызыгуусун, аны тандоонун мамиле мотивин калыптандырууга өзгөчө көңүл бөлүү жакшы натыйжа берет. Бул жагдай окуучунун аң сезимдүү кесип тандап алуусун камсыз кылат. Мына ушул маселеге байланыштуу А.Э. Измайлов мектептеги окуу тарбия ишинин (сабактардын жана класстан тышкары иштердин) жүрүшүндө кесиптик багыт берүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн ачып көрсөткөн.

А.Э. Измайлов окутууну өндүрүмдүү эмгек менен байланыштырууну, политехникалык билим берүүнү кесиптик багыт берүү ишинин методологиялык жана теориялык негизи боло тургандыгын белгилеген. Ал окуучуларга политехникалык билим берүүнүн фундаменталдык негизи катары жалпы билим берүүнү, өзгөчө илимдердин негизин окутууну, класстан тышкары иштердин системасын, коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгекти белгилеген [166].

А.Э. Измайлов окутууну өндүрүмдүү эмгек менен айкалыштырууну окуучуну практикалык, психологиялык жактан кесип тандоого даярдоодо маанилүү шарт катары караган. Окуучу түздөн-түз өндүрүмдүү эмгекке катышуу менен теориялык билимин практика менен байланыштырып терендетип, эмгектик көндүмдөргө, билгичтиктерге, инсандык асыл сапаттарга ээ болот. А.Э. Измайлов мына ушул милдеттерди чечүү үчүн

технико-экономикалык, технологиялык, психофизиологиялык, санитардык-гигиеналык маалыматтарды камтыган кесип менен тааныштыруунун схемасын сунуш кылган. Окуучунун кесип тандап алуусуна ар түрдүү факторлор таасир тийгизет. Окумуштуу бул маселеге байланыштуу ата-энелердин, коомчулуктун, курчап турган өндүрүштүк чөйрөнүн ролун аныктап, бул багыттарда ишти алып баруунун жолдорун сунуш кылган.

Окуучунун ан сезимдүү кесип тандап алууга даярдоо узакка созулган көп кырдуу процесс. А.Э. Измайлов туура кесип тандап алуу окуучунун адептик сапаттарынын калыптанышынын, жалпы билим деңгээлин жогорулатуунун зарыл шарты боло тургандыгын белгилеп, тарбиялоо ишине комплекстүү мамиле жасоо принцибине өзгөчө токтолгон. Мектепте окуу тарбия ишине комплекстүү мамиле жасоо саясий-идеялык, адептик, эмгектик, эстетикалык жана башка тарбиялардын биримдигин, дене тарбиялык жактан өнүгүшүн көздөп, окуучунун ан сезимдүү кесип тандап алышын камсыз кылат [168].

КПСС БКнын жана СССР Министрлер Советинин 1964-жылы ноябрда кабыл алган «Жалпы орто мектептерде өндүрүштүк окуунун мөөнөтүн өзгөртүү жөнүндө» деген токтомуна ылайык мектептерде атайын уюштурулган кесипке даярдоонун мааниси өсө баштады.

Кесипке багыт берүү проблемасынын өнүгүшүнүн биринчи этабында политехникалык билим берүүнүн маселелерин А. Токтосунов (1965) изилдеген. Ал мектеп окуучуларына илимий техникалык прогресстин өнүгүп келе жаткан мезгилинде политехникалык билим берүүнүн маанисин, аны ишке ашыруунун мүмкүнчүлүктөрүн ачып көрсөткөн[372;373].

П.С. Дадабаеванын (1965) илимий изилдөөлөрү көрүнүктүү орунду ээлейт. Автор Кыргызстандын мектептеринде топтолгон бай тажрыйбалардын негизинде окуучуларды эмгекке тарбиялоо маселесинин өнүгүшүн, коомдук пайдалуу эмгекти уюштуруунун жана аны өнүктүрүүнүн багыттарын жана этаптарын изилдеген[124].

КПССтин XXIII съезди (1966 - март, апрель) өлкөбүздө сегизинчи

беш жылдыкта элге билим берүү органынын алдына негизинен жалпы орто билим берүүнү аяктоо милдетин койгон. 1966 – жылы 10-ноябрда КПСС БК менен СССР Министрлер Совети «Жалпы билим берүүчү орто мектептердин ишин мындан ары жакшыртуунун чаралары жөнүндө» деген токтом кабыл алган. Токтомдо өлкөбүздө граждандардын орто жана жогорку билим алуусу үчүн демократиялык билим берүү системасы түзүлгөндүгү, СССРдин бардык элдеринин өз тилиндеги мектептеринин болгондугу, 1970-жылы өлкөдө орто билим берүүнү аяктоо белгиленген. Мына ушул директивалык документтерди ишке ашыруу үчүн Кыргызстан КП БКсы жана Совет Министри 1967 - жылы 9 - февралда «Жалпы билим берүүчү орто мектептердин ишин мындан ары жакшыртуунун чаралары жөнүндө» деген токтом кабыл алган. Республиканын билим берүү министрлиги токтомду ишке ашыруу үчүн сегиз жылдык билим берүүнү ишке ашырууну, орто мектепти өнүктүрүүгө, окуу тарбия иштеринин сапатын жакшыртууга, материалдык базаларды чындоого, мугалимдердин квалификациясын жогорулатууга багытталган иш чараларды кабыл алган. Мына ушул токтомдон кийин Д.И. Утешев (1966) мектеп окуучуларын жумушчу кесибин тандап алууга даярдоо маселесин изилдеген. Окумуштуунун изилдөөсүндө эмгекке тарбиялоонун маселелери, эмгекке үйрөтүүнүн методикасы, мектеп менен кесиптик техникалык окуу жайларынын кесиптик багыт берүү ишин биргелешип иш жүргүзүүсүнүн маселелери каралган [375].

1968-жылы июнда мугалимдердин Бүткүл союздук съезди болуп КПСС БКнын 1966-жылдагы (ноябрь) токтомунда билим берүү система-сынын алдына коюлган милдеттердин жыйынтыгы чыгарылган. Кыргыз ССРинин Эл агартуу министрлиги Мугалимдердин бүткүл союздук съездинин чечимдерин ишке ашыруу үчүн билимдүү жаштарды тарбиялоодо мугалимдин жоопкерчилигин көтөрүүнү, алардын квалификациясын жогорулатууга, мектептерди жаңы окуу план жана программаларына өткөрүүнү, предметтерди окутуунун илимий теориялык

жагдайын жана окуучулардын билиминин сапатынын деңгээлин жогорулатууга, мектептин үй-бүлө, коомчулук менен байланышын чыңдоону, ата-энелердин жоопкерчилигин арттырууну, 1970-жылы орто билим берүүгө өтүүнү аяктоону караган. Натыйжада 1967-68-окуу жылында жаңы окуу планына, программасына өтүү башталган. Бул этапта жогоруда аты аталган окумуштуулардын эмгектеринде айыл мектептеринде окуу тарбия иштерин турмуш жана практика менен байланыштыруу методикалык маселелери иштелип чыккан. Алардын эмгектери окуучуларга кесиптик багыт берүү маселесинин негиздерин иштеп чыгууга, жакшыртууга түрткү болгон деп айта алабыз.

Экинчи этап – 1969-жылы (декабрь) СССРдин агартуу Министрлигинин, Кесиптик техникалык билим берүү боюнча СССРдин Мамлекттик комитетинин, ВЛКСМ БКнын Бюросунун жана ВЦСПСтин Президиумунун биргелешкен «Окуучу жаштарга кесиптик багыт берүү жөнүндөгү» токтому кабыл алынган учурга туура келет. Аталган токтом түздөн-түз кесиптик багыт берүү маселесине арналган. Токтомдо өлкөдө жаштарга кесиптик багыт берүү ишин уюштуруунун бирдиктүү линиясы аныкталып, аны турмушка ашыруунун маселелери чечилген.

Кыргызстанда 1969 – жылдан баштап мектептердин жогорку класстарына автодело, 1970 – жылы айыл чарба кесиптери боюнча окутуу киргизилген. Бул мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн политехникалык негиздеги жалпы билимдерге жана эмгектик көндүмдөргө ээ болушун, алардын кесип тандоосун жеңилдеткен. Мына ушул этапта айыл чарбасын механизациялаштыруунун деңгээлинин өнүгө башташы чарбалардын механизаторлорго болгон муктаждыгын пайда кылган. Мектеп окуучуларына механизатордук кесипке багыт берүүнүн маселеси педагогдордун көңүлүн өзүнө бурган. Окуучуларга механизатордук кесипке багыт берүүнүн айрым педагогикалык маселелери республикабыздын мектептеринде топтолгон тажрыйбалардын негизинде Н.С. Быковченко [87;88] жана Т.Ж. Оторова [278] изилдешкен. Авторлор окуу-тарбия ишинин жүрүшүндө

окуучулардын механизатордук кесипке кызыгуусун калып-тандыруунун айрым шарттарын сунуш кылышкан.

Бул этапта окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн маселелерин Х.А. Калимов изилдеген. Окумуштуу айыл мектебинин окуучуларын эмгекке окутуунун жана тарбиялоонун ошол кездеги шартка ылайык келген алгылыктуу форма, методдорун сунуш кылган [179].

КПССтин XXIV-XXV съезддеринин чечимдеринде (1971-ж.,1976-ж.) кесипке багыт берүү ишинин мамлекеттик мааниси, эл чарбасын өнүктүрүүнүн директивасына ылайык жаштардын шык жөндөмүн жана эл чарбасынын квалификациялуу кадрларга муктаждыгын эске алып окуучуларга кесипке багыт берүү ишин күчөтүү керектиги, жөн гана эмгекке эмес, мазмундуу, чыгармачыл эмгекке даярдоо маселеси белгиленген. Бул жагдайлар педагогикалык коомчулуктун алдына практикалык милдеттерди коюп, жаштарга кесиптик багыт берүү боюнча илимий иштерди уюштурууга түрткү болгон. Негизги көңүл жаштарды аң сезимдүү кесип тандоого даярдыгын калыптандырууга, окуучулардын ар түрдүү эмгектин тармактары, кесип жөнүндө түшүнүктөрүн кеңейтүүгө, белгилүү кесипке кызыгуусун, ага ээ болуу үчүн умтулуусун тарбиялоого, коомдук пайдалуу эмгекке оң мамиле жасоосун, жалпы жана политехникалык билим деңгээлин өнүктүрүүгө бөлүнгөн. Ал эми КПСС БК 1973-жылы (июнь) «Айылдык жалпы орто билим берүүчү мектептердин иштөө шартын мындан ары жакшыртуу жөнүндөгү чаралар» деп аталган токтом кабыл алган. Токтомдо өлкөнүн алдында турган социалдык-экономикалык жана маданий курулуш боюнча милдеттерди чечүүдө айыл мектебинин мааниси өзгөчө белгиленген. Ошондой эле эмгекчилердин атайын билими жана маданияты болмоюн айылдын маданий деңгээлин өнүктүрүүгө, айыл менен шаардын иштөө шартын теңдөөгө, эмгекке чыгармачылык менен мамиле жасоого мүмкүн эместиги көрсөтүлгөн.

1970-жылдарда гана Ленинграддагы Кесиптик техникалык билим берүү институтунда эмгектенген окумуштуу Е.А. Климовдун изилдөөсүн-

нүн натыйжасында СССРде кесиптик багыт берүү иши калыбына келген. Ал кесип тандоонун жана профессиографиянын теориялык жана методикалык маселелерин иштеп чыккан. Автор сунуш кылган кесиптерди классификациясы (кесиптин типтери: «адам», «техника», «көркөм образ», «жаратылыш», «белгилер системасы») бүгүнкү күндө дагы стандарт катары колдонулат[185]. 1980-жылдарда СССРдин ири шаарларында жаштарга кесиптик багыт берүү борборлору пайда болгон. Бул тармактар аралык илимий-методикалык адистештирилген борбор болуп, Билим берүү жана Эмгек министрликтери иш алып барган.

Мына ушул этапта да Кыргызстанда өзгөчө окуучулардын коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгегин уюштурууга өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Айыл мектептеринде окуучулардын өндүрүштүк бригадалары, эмгек жана эс алуу лагерлери, жогорку класстын окуучуларынын эмгек отряддары түзүлгөн. Окумуштуу-педагогдор З.Дж. Джантакованын [127], Х.А. Калимовдун [179], Ш. Мамырбаевдин [252], Г.Т. Тохтаровдун [371], К. Тыныбековдун [374] ж.б.лардын изилдөөлөрүндө окуучулардын айыл чарбасындагы коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгегин уюштуруунун, аларды бул багыттагы эмгекке тарбиялоонун педагогикалык шарттары, өзгөчөлүктөрү каралган.

Мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүүдө, теориялык билимин практика менен айкалыштырууда тажрыйбалык иштердин мааниси зор. Мына ушул маселени изилдөөгө Ж. Жоокаевдин эмгектери арналган. Окумуштуу биология предметин окутууну практика менен байланыштыруунун алгылыктуу формасы катары тажрыйбалык иштерди белгилеп, аны уюштуруунун методикалык жагдайларын сунуш кылган [143;144].

Окуучуларга илимдердин негизин окутууда кесиптик багыт берүү натыйжалуу. Мына ушул этапта физика, математика предметтерин окутууда окуучуларга политехникалык билим берүүнүн педагогикалык жагдайлары, кесиптик багыт берүүнүн мүмкүнчүлүктөрү, методикасы М. Жакыпбековдун [141], Г. Чынгышбаеванын[395], Ю.К. Шапошниковдун

[400] жана башкалардын эмгектеринде каралган.

1974-жылы 23-августта СССР Министрлер Совети «Окуучуларды эмгекке окутуу жана кесиптик багыт берүү үчүн мектеп аралык окуу өндүрүштүк комбинаттарын уюштуруу жөнүндө» токтом кабыл алган. Ал эми Кыргыз ССРинин Совет Министринин 1975-жылы «СССР Министрлер Советинин 1974-жыл 24-августтагы токтомун ишке ашыруу боюнча, окуучуларды эмгекке үйрөтүү жана кесиптик багыт берүү үчүн мектеп аралык окуу өндүрүштүк комбинаттарын уюштуруу жөнүндө» токтому кабыл алынып, анда белгиленген милдеттер ишке аша баштаган. Республикада мына ушул этапта 7 мектеп аралык өндүрүштүк комбинаттары түзүлгөн. Мектеп аралык окуу өндүрүштүк комбинаттарда окуучулардын кызыгуусун жана жергиликтүү экономикалык шарттарды эске алуу менен эмгектик тарбия жана кесиптик багыт берүүгө мүмкүнчүлүк түзүлгөн. Анткени, окуу комбинаттарынын төмөндөгүдөй артыкчылыктары болгон:

- эмгекке даярдоонун көп профилдүүлүгү окуучулардын аң сезимдүү кесип тандап алышына оң таасирин тийгизиши;
- окутууну жана өндүрүмдүү эмгекти рационалдуу уюштурууга кеңири мүмкүнчүлүктөрдүн болушу;
- эмгектик тарбия жана кесиптик багыт берүү үчүн комплекстүү иш чараларды өткөрүүгө зарыл шарттардын болушу;
- мектепке салыштырганда материалдык базасынын жакшы болушу ;
- квалификациялуу даярдыгы бар адистердин окутуу, тарбиялоого тартылышы;
- окуучулардын жеке кызыгууларына ылайык профилдик багытты тандоого кеңири мүмкүнчүлүктөрүнүн болушу.

Экинчи этапта, КПСС БК менен СССР Министрлер Советинин «Жалпы билим берүүчү мектептердин окуучуларын окутуунун, тарбиялоонун жана аларды эмгекке даярдоонун мындан ары өркүндөтүү жөнүндө» (1977-ж., декабрь) деп аталган токтому, КПССтин XXVI

съездинин (1981-ж.) чечимдери белгилүү деңгээлде чоң роль ойногон. Бул токтом жаштарга билим берүү менен бирге эмгекке тарбиялоону жана кесиптик багыт берүү ишин күчөтүү боюнча педагогикалык коллективдерди милдеттендирген. Мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүү проблемасын Кыргыз өкмөтү дагы көңүл бөлгөн. 1981-жылы (24-декабрь) Кыргыз ССРинин Министрлер Совети «Республиканын жалпы билим берүүчү орто мектептеринин окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн жана эмгекке даярдоонун абалы жана аны жакшыртуунун кошумча чаралары» деген токтом кабыл алган. Мына ушул документтер мектеп окуучуларына эмгектик тарбия, кесиптик багыт берүү маселеси боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүүгө түрткү болгон. Экинчи этапта окуучуларга эмгектик тарбия жана кесиптик багыт берүү боюнча изилдөөлөрдүн деңгээлин жогорулатууда методологиялык, теориялык мүнөздөгү изилдөөлөргө көңүл бөлүнгөн. Академик А.Э.Измайлов В.И. Лениндин мурастарын изилдөө менен кесиптик багыт берүүдө мааниге ээ болгон политехникалык билим берүү, окутуунун өндүрүмдүү эмгек менен айкалыштыруунун ролун ачып көрсөткөн [166].

Мына ушул этапта Кыргызстанда окуучулардын өндүрүштүк бригадалары, жогорку класстын окуучуларынын эмгек отряддары, эмгек жана эс алуу лагерлери уюштурулуп жакшы ийгиликтер жаралган. Мисалы, Тянь-Шань районундагы А.Жутакеев атындагы орто мектебинин окуучуларынын өндүрүштүк бригадасы тоют топтоо, кой кыркын өнөктүгүнө, айылды көрктөндүрүү ж.б.у.с. жумуштарга активдүү катышышкан. Кийин бригаданын мүчөлөрүнүн айрымдары айыл чарба тармагындагы окуу жайлардан окуусун улантышса, калгандары чарбада калышып, «Эдельвейс» деп аталган жаштар бригадасын уюштуруп, эмгектенишип чоң ийгиликтерди жаратышкан. Ал эми Ысык-Көл областынын Тоң районундагы “Улахол” орто мектебинин бүтүрүүчүлөрү «Алтын булак», Ош областынын Базар-Коргон районунун М.В. Фрунзе атындагы мектептин бүтүрүүчүлөрү пахтачылыкта «16 кыз» деп аталган комсомол-

дук жаштар бригадаларын түзүшүп, зор эмгектик ийгиликтерге жеишишкен. Бул этапта республикабыздын көптөгөн мектеп бүтүрүүчүлөрүнөн түзүлгөн комсомолдук жаштар бригадасынын саны өскөн.

З. Акматалиеванын [10] , З.Д. Джантакованын [127] , Х.А. Калимовун [180] , Ш. Мамырбаевдин [252] , Т. Максutowдун жана К.А. Абидовдун [245] жана башкалардын изилдөөлөрүндө коомдук пайдалуу эмгекти уюштуруу процессинде окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн маселелери республикабыздын мектептеринде топтолгон тажрыйбалардын негизинде талданган. Х.А. Калимов «Окуучуларды айыл чарба эмгегине үйрөтүү» (1977) деп аталган монографиясында окуучуларды айыл чарба эмгегине даярдоонун методикасы иштеп чыккан [180].

Мектепте окуучуларды жумушчу кесиптерин тандап алууга даярдоодо класстан тышкаркы иштердин тарбиялык мааниси А.П. Сейтешевдин(1979) эмгегинде каралган. Окумуштуу кесиптик багыт берүүдө кеңири колдонгон тарбиялык иштердин системасын жана педагогикалык шарттарын сунуш кылган [320].

Педагогиканын тарыхында Н.К. Крупскаянын өзүнүн белгилүү орду бар. Ал педагогикалык маселелерди, анын ичинде политехникалык билим берүү, эмгекке тарбиялоо жана кесиптик багыт берүү маселесин чечүүгө салым кошкон. Окумуштуу Н.С. Быковченко Н.К. Крупскаянын бул багыттагы педагогикалык идеяларын изилдеп, Кыргызстандын мектептеринде колдонуунун жолдорун сунуштаган [89].

1980 – жылдарда СССРдин ири шаарларында, анын ичинде Кыргызстанда жаштарга кесиптик багыт берүү борборлору пайда болгон. Бул тармактар аралык илимий-методикалык адистештирилген борбор болуп, Билим берүү жана Эмгек министрликтери тарабынан каржыланып, башкарылган. Натыйжада 1980-жылдарда биздин өлкөдө адистештирилген борбор түзүлүп, кесиптик багыт берүүнүн илимий-методологиялык, теориялык базасы, аны практикада ишке ашыруунун мазмуну, форма жана методдору, кесиптик тандоону башкаруунун ар түрдүү аспектилери

изилдене баштаган.

III-этап. Кесипке багыт берүү маселесинин өнүгүшүнүн 3- этабы КПСС Бкнын жана СССР Министрлер Советинин 1984-жылы 10-апрелде кабыл алган «Жалпы билим берүүчү жана кесиптик мектептердин реформасы» жөнүндөгү токтомдун кабыл алынышы менен башталган деп эсептөөгө болот. Аталган токтомдон кийин окуучуларга эмгектик тарбия жана кесиптик багыт берүү ишинин деңгээлин жогору-латуу максатында КПСС БК жана СССР Министрлер Советинин 1984-жылы № 313, № 314, № 315, № 316, № 318 токтомдору кабыл алынган. 1984-жылдан баштап кесиптик багыт берүү иши бир кыйла активдеше баштаган. Жалпы билим берүүчү жана кесиптик мектептердин реформасынын негизги багыттарында «Окуучуларды эмгекке тарбиялоо, окутуу жана аларга кесиптик багыт берүү системасы алар толук эмес орто мектепти бүткөн мезгилде билим алуусун улантуу үчүн тийиштүү окуу жайын жана кесипти ойлонгондук менен тандап алууга багыт берүүнү көздөйт» деп белгиленген[142,б.57]. Мектеп реформасынын багыттарында окуу процессинде кесиптик багыт берүү маселесинин деңгээлин жогорулатуу жагдайы каралган. Бул максатта мектептердин окуу планына «Өндүрүштүн негиздери. Кесип тандоо» (VII-VIII класстар) деп аталган курстун киргизилиши окуучуларды эл чарбасынын тармактары менен кеңири тааныштырып, алардын политехникалык билимин жогорулатууда мааниге ээ болгон. 1987-1988–жылдары Нарын областынын Тянь-Шань, Ак-Талаа, Талас областынын Киров, Ош областынын Совет, Фрунзе, Ысык-Көл областынын Жети-Өгүз, Тоң райондорунун мектептеринде жүргүзгөн изилдөөлөрүбүздө аталган курс жакшы натыйжа бергендигин белгилемекчибиз. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн 80%ы кесип, кесипти туура тандоонун өзгөчөлүктөрү, анын жеке адам жана коом үчүн мааниси жөнүндө толук, туура жооп беришип, келечекте тандаган кесибин негиздеп бере алышкан. Мына ушул этапта Д.Б. Бабаев[38;39], Ж.У. Байсалов [44], К.Б. Бийбосунова[63], Н.Н. Ляшенко [242] ж.б.лар айрым

предметтик сабактарды окутууда кесиптик багыт берүүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдешип, методикалык сунуштарды беришкен. Мектеп реформасынын талаптарын ишке ашыруунун шарттарында эмгектик тарбия, кесипке багыт берүүнүн педагогикалык маселелери А.А. Абдыкеевдин [5], М.А. Алтыбаеванын [15], А.А. Беспаловдун [65], Т.М. Максүтовдун [247], Т.С.Сатыбекованын[314], Т.Ш. Тохтарованын [370] жана башкалардын изилдөөлөрүндө каралган.

Окуучуларга эмгектик тарбия жана кесиптик багыт берүүдө проблеманын теориялык-методологиялык жана педагогикалык аспектилеринин иштелип чыгышы мааниге ээ болот. Бул багытта окуучунун инсанынын кесиптик жактан калыптануусуна арналган А.Б. Бекбоевдин, А.П. Сейтешевдин, Ж.З. Зарнаевдин коллективдүү эмгеги (1989) педагогдор үчүн абдан пайдалуу деп эсептөөгө болот [53]. Окумуштуу-педагог Ж. Аманалиевдин эмгектеринде (1990), мектеп реформасын ишке ашыруунун шарттарында окуучуларга эмгектик тарбия жана кесиптик багыт берүүнүн айрым маселелери каралып, аны өркүндөтүүнүн педагогикалык жагдайлары сунушталган[16;17].

Мектеп реформасы жөнүндөгү токтомдон кийин республикалык масштабда кесиптик багыт жана эмгектик тарбия берүү маселесине арналган атайын илимий практикалык конференциялар, педагогикалык окуулар, семинарлар өткөрүлүп, мезгилдүү басма сөздөрдө алдыңкы педагогикалык тажрыйбалар чагылдырылган. 1986- жылы болгон КПССтин XXVII съездинде өлкөдөгү билим берүү системасын өркүндөтүүнүн, өсүп келе жаткан жаштарды тарбиялоонун сапатын жогорулатуу, окуучуларга эмгектик тарбия берүү үчүн зарыл шарттарды түзүп, мектеп бүтүрүүчүсүнүн массалык кесиптердин бирине ээ кылуу маселеси, жаштарга кесиптик багыт берүүнү жакшыртуунун зарылдыгы белгиленген. Бул этапта окуучуларды эмгекке тарбиялоодо мааниге ээ болгон мектеп аралык окуу өндүрүштүк комбинаттарына, базалык ишканаларга, окуучулардын өндүрүмдүү эмгегин уюштурууга өзгөчө көңүл бөлүнгөн.

Кыргызстанда 1976 - жылы 7 мектеп аралык окуу өндүрүштүк комбинат болсо, 1986-жылы 52ге жетип, анда эмгектик жана кесиптик даярдык алгандардын саны 33%ды түзгөн. 1987-жылы Үч-Коргон, Ысык-Ата, Сокулук райондорундагы окуу өндүрүштүк комбинаттарында окуучулар айыл чарба кесиптерине ээ болушкан. Ошол кезде жүргүзгөн изилдөөлөрүбүздө, сурамжылоого катышкан 317 окуучунун 75%ы келечекте алар ушул тармакта эмгектенип же билимин улантыша тургандыктарын белгилешкен.

Бирок, ошондой болсо дагы мектеп реформасынын идеялары толук ишке ашкан эмес. Окумуштуулар 80- жылдарда жүргүзүлгөн реформа анча деле маанилүү сапаттык өзгөрүүлөргө алып келе алган жок деп белгилешкен[302]. Анкени, өлкөдөгү экономикалык абалдын начарлашы өз таасирин тийгизген. Ал эми КПСС БКнын февраль Пленумунда (1988) окуучуларды өндүрүмдүү жана коомдук пайдалуу эмгектин мамилелерине катыштыруу белгиленип, кесиптик багыт берүүнүн мамлекеттик кызматын түзүүнү көрсөткөн. Жалпысынан алганда, СССР мезгилинде кесиптик багыт берүүгө абдан көңүл бөлүнүшү, өлкөнүн квалификациялуу даярдыгы бар кадрларга болгон муктаждыктары менен шартталган.

IV- этап өлкөбүздүн эгемендүүлүктү алган 1991-жылдан башталган. Ушул мезгилден баштап кесипке багыт берүү ишинин абалы абдан төмөндөп кеткен. Бул ишке жоопкерчилик негизинен Кыргыз Республикасынын Эмгек жана жаштар министрлигине жүктөлгөн. Ошол кезде «базар экономикасы» деген түшүнүктөргө таянуу менен советтик мектептин кесипке багыт берүү маселесиндеги жетишилген ийгиликтери, илимий изилдөөлөрдүн методологиялык аспектилери, топтолгон практикалык баалуу тажрыйбалары көз жаздымда калган. Бул жагдайды экономикалык чөйрөдөгү кризистер, жалпы өндүрүштүн төмөндөшү, инфляциянын күчөшү, калкты социалдык жактан коргоонун начарлашы жана башка жагдайлар менен түшүндүрүүгө болот. СССРдин тарашы менен Кыргызстандын демократиялык коомду куруу, базар экономикасына багыт алы-

шынын шарттарында эл чарбасынын бардык тармактарында реформалоо экономикалык, социалдык руханий жактан терең кризистин фонунда башталган. Эл чарбасындагы кайра куруулар билим берүү системасынын керектөөсүн толук камсыз кыла албады. Натыйжада, материалдык шарттардын оордугунан мектептерден мугалимдердин кетишине, базалык ишканалардын жоюлушуна, балдарды үй бүлөдө тарбиялоонун начарлашын пайда кылды. Экономикалык чөйрөдөгү өзгөрүүлөр өз кезегинде социалдык чөйрөдөгү өзгөрүүлөрдү пайда кылды. Жаңы социалдык топтор ишкерлер, бизнесмендер, фермерлер пайда болду. Алар алгач жеке кызыкчылыгын биринчи орунга койгон. Бул жагдай мектеп окуучуларына терс таасирин тийгизген. Мектептин алдына балдарды негативдик социалдык таасир этүүдөн сактоо жана мектепти жаңы шарттарга ылайыкташтыруу маселеси келип чыккан. 1991- жылы 26-августта Кыргыз Республикасынын өкмөтү тарабынан «Жумушсуз калкка жана жаштарга кесиптик багыт берүүнүн системасын түзүү жөнүндө» деген №411 токтом кабыл алынган. Мында Кыргыз Республикасында калкты жумушка жайгаштыруу комитетинин иш аракетинин алкагында окуучуларга кесиптик багыт берүү системасы структураштырылган. Бирок, бул иште билим берүү мекемелеринин жана мектеп окуучуларына (өзгөчө айыл мектебинде) кесиптик багыт берүүнүн өзгөчөлүктөрү эске алынбаган. Бул токтом мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүү ишин алдыга жылдыра алган эмес. Натыйжада Кыргыз өкмөтүнүн 1994 - жылы 19-майдагы № 344- токтомуна ылайык күчүн жоготкон.

Коомубуздагы демократташтыруунун шарттарында билим берүү системасынын өнүгүшүн камсыз кылууну көздөгөн стратегиялык багыттарын аныктаган Улуттук «Билим», «Жаштык» (1998), «Жаңы муун» (2001), «Жеткинчек» (1999), «Билим берүүнүн мамлекеттик доктринасы» (2000), «Кыргыз Республикасында 2010-жылга чейин билим берүүнү өнүктүрүүнүн концепциясы» (2002), Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү мыйзамы» (2003), «Мугалимдин статусу жөнүндөгү мый-

зам» (2001), «Кыргыз Республикасында мектеп окуучуларын тарбиялоонун концепциясы» (2003), «Айыл мектеби комплекстүү программасы» (2003) жана башка ушул сыяктуу укуктук-нормативдик документтер кабыл алынган. Республикабызда билим берүүнүн мазмуну жаңыланууга, окуучулардын кызыгуусуна ылайык окуу тарбия ишинин маселелерин ийкемдүү өз алдынча чечүүгө мүмкүнчүлүк берген жалпы билим берүүчү мектептердин базистик окуу пландарын иштеп чыгууга багыт алган. Мына ушул жагдайлар өсүп келе жаткан жаш муундарга учурдун талабына ылайык билим, тарбия берүүгө шарт түзө баштаган.

Мамлекеттик документтерде жаш муундардын атуулдук, патриоттук сапаттарын калыптандырууга, билимдүү, чыгармачылык менен ой жүгүртүп иштей билген ишкер адамдарды даярдоо өңдөнгөн маселелерге басым жасалган. Ал эми «Айыл мектеби комплекстүү программасында» (2003-ж.), билим берүүнүн концепциясында белгиленген идеяларды айыл мектебинин шартында ишке ашырууну көздөп, аны өнүктүрүүнүн экономикалык, илимий педагогикалык, уюштуруучулук негиздерин иштеп чыгууну көздөйт. Мында приоритеттүү багыттардын бири катары айыл мектебинде сапаттуу билим берүүнү камсыз кылуу үчүн материалдык базаны чыңдоо, окутуунун алдыңкы технологияларын колдонуу, окуучулар менен педагогдор үчүн кошумча социалдык гарантияларды сактоо болуп эсептелинген. Бул программа айыл мектебинин окуучусунун чыгармачыл инсан катары өнүгүүсүн камсыз кылууга, жаңы экономикалык шарттарда окуучуларды эмгекке жана туура кесип тандап алууга даярдоонун механизмин иштеп чыгууну көздөгөн. Жогоруда белгиленген мамлекеттик документтер окуучуларды жаңы шарттарда кесип тандап алууга даярдоо маселесин чечүүгө багытталган изилдөөлөргө өбөлгө түздү деп айта алабыз. Анткени, документтерде белгиленгендей мектептеги окуу тарбия иштери граждандык коомдогу жаңы социалдык-экономикалык шарттарга багыт алган.

Республиканын билим берүү системасындагы өзгөрүүлөр кесиптик

багыт берүү проблемасынын актуалдуулугун пайда кылды. Мына ушул этапта калыптанган кесиптик багыт берүү ишинин системасы бузула баштады. 2005-2007-жылдарда республикабыздын региондорунда мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн арасында жүргүзүлгөн изилдөөлөрүбүздүн жыйынтыгын карап көрөлү. Мектепти бүтүрүүчүлөрдүн (2420 окуучу) 5-6%ы гана айыл чарба тармагында гана эмгектенип, өзүнүн ишинин болушун каалашкан. Алардын көпчүлүгү юриспруденция, экономика, компьютердик технология, медицина, экология, билим берүү сыяктуу тармактардагы кесиптерге басым жасашкан. Ал эми айыл чарба кесиби эң арткы катардан орун алган. Айыл чарба тармагында окууну каалагандар да аз. Мына ушуга байланыштуу К.И.Скрябин атындагы Кыргыз агрардык университетине өтүүчүлөр үчүн жалпы республикалык тестирлөөдө белгиленген өтүү балын төмөндөткөн учурлар бар. Бул дале болсо айыл чарбасындагы кесиптердин кадыр-баркынын төмөндүгүн көрсөтөт. Анткени, бүтүрүүчүлөрдүн көпчүлүгү айыл чарбасынан башка тармакта эмгектенишип, өзүлөрүн бат эле материалдык жактан камсыз кылууну көздөшөт. Анткени, окуучулар эмгек рыногу, айыл чарбасындагы кесиптерге ээ болуунун мааниси, эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарында бул тармакта эмгектенүүнүн перспективасы жөнүндө толук маалыматтарга ээ эмес. Бул биздин өлкөдө окуучуларга кесиптик багыт берүү дүйнөлүк алдыңкы тажрыйбалардан артта калып жаткандыгынан кабар берет. Анын себептери: проблемага байланышкан илимий-методикалык, популярдуу адабияттардын адабияттардын жетишсиздиги, мектептердин башка социалдык институттар менен начар байланышы, педагогдордун кесиптик багыт берүү ишине начар даярдыгы, колхоз-совхоздордун жоюлушу менен окуучулардын ар түрдүү иш аракеттерде өзүн текшерип көрүүгө мүмкүнчүлүктүн жоктугу ж.б. Бул мектептин өндүрүштөн ажырап калгандыгынын, калкты жумуш менен камсыз кылуу кызматы менен байланыштын начарлагандыгынын жана кесиптик багыт берүү ишинин деңгээлинин төмөндүгүнүн көрсөткүчү. Мектептердеги кесиптик

багыт берүү иши өзүнүн предметтик мазмунун жана өндүрүштүк багытын жоготуп койгон.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында билим берүү мамлекеттик саясаттын приоритеттүү багыттарынан болуп саналат. Билим берүү системасын реформалоонун натыйжасында анда инновациялык өзгөрүүлөр болуп, бир кыйла ийгиликтер жаралгандыгын педагог-окумуштуулар тарабынан белгиленген [55;253;260 ж.б.]. Инновациялык процесстердин түйүндүү позициясы катары төмөндөгүлөрдү көрсөтүүгө болот: 1) Республиканын мектептеринде дифференцияланган билим берүүгө өтүүсү. Бул багытта жаңы окуу пландары, окуу программалары, новатор-педагогдордун катышуусу менен окуу китептери, айрым предметтерди тереңдетип окутууну көздөгөн окуу пландары иштелип чыгышы; 2) Традициялык эмес мектептердин типтерин өнүктүрүүгө көңүл бөлүнүшү; 3) Республикабыздын педагогдорунун инновациялык ой жүгүртүүсүн, чыгармачылык иш аракеттерине өнүктүрүүгө маани берилиши; 4) Окуу-чунун инсанына, анын таанып билүүгө болгон кызыгуусун жана билимин, билгичтиктерин көндүмдөрүн арттырууга багытталышы.

Азыркы кезде республикабызда билим берүү системасын модернизациялоонун стратегиялык багытын (анын ичинде окуучу жаштарга кесиптик багыт берүү ишинин) аныктаган мамлекеттик документтер кабыл алынган. Иштелип чыккан документтер кесиптик багыт берүү ишинин илимий методологиялык, теориялык жана практикалык иштеп чыгууга өбөлгө түзөт. Мына ушул этапта А.Б. Абдурехменованын [4], Т.И. Алиевдин [13], А.И. Ботокановдун [84], Т.П. Досанованын [33], А.О. Келдибекованын [183], Н.Т. Маткаримовдун [257], М.З. Ысмайыловдун [424] жана башкалардын изилдөөлөрү өзгөчө орунду ээлейт. Авторлордун изилдөөлөрүндө базар экономикасынын шарттарында мектептин жана кесиптик техникалык окуу жайлардын окуучуларын социалдаштырууну жана аларды эмгекке даярдоону ишке ашыруу маселелери каралган.

Бүгүнкү күндө окуучуларга кесиптик багыт берүү маселеси боюнча

изилдөөлөр илимий мекемелерде, жогорку окуу жайларда жүргүзүлүүдө. Натыйжада, бул этапта мезгилдүү басма сөздөрдүн беттеринде тигил же бул предметтик сабакты окутууда окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн маселелерине арналган илимий-методикалык мүнөздөгү макалалар жарыяланууда[251;329 ж.б.]. Кыргызстандагы болуп жаткан социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр өз кезегинде кесипке багыт берүүнүн концепциясын иштеп чыгууга түрткү болгон. 2014-жылы Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги тарабынан «Кыргыз Республикасында 2020-жылга чейин мектеп окуучуларын жана окуучу жаштарды тарбиялоонун концепциясы» (22-июль, 2014-ж. № 545/1) кабыл алынган. Концепцияда мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүү тарбия ишинин маанилүү багыты катары каралып, кесиптик маалымат берүү, кесиптик агартуу, кесиптик кеңеш берүүнү жакшыртуунун зарылдыгы белгиленген. Акыркы жылдарда Кыргыз Республикасында кесиптик багыт берүү проблемасына көңүл бөлүнүп, жаңы социалдык-экономикалык шарттарга жооп берген кесипке багыт берүү ишинин теориялык жана методологиялык негизин иштеп чыгуунун зарылдыгы «Кыргыз Республикасынын орто кесиптик окуу жайларында жаштарга кесиптик багыт берүү системасын өнүктүрүүнүн концепциясынын» (14-октябрь, 2014-ж., № 819/1) жана «Кыргыз Республикасында жаштарга кесиптик багыт берүүнүн системасын өнүктүрүүнүн концепциясынын» (28-сентябрь 2016-ж.) кабыл алынышына түрткү болду. Концепциянын максаты эмгек рыногундагы ситуацияны эске алуу менен республикада натыйжалуу кесиптик багыт берүү системасын түзүүнү, аны нормативдик, кадрдык жана методикалык жактан колдоону көздөйт. Концепцияда кесиптик багыт берүүнүн максатын, милдетин, принциптерин, багыттарын жана структурасын аныктоонун зарылдыгы белгиленген. Кесиптик багыт берүүнүн бүтүндүгү башкаруунун субъектисинин иш аракетине уюштуруучулук мүнөздү берип, анын негизги функциясы учурдагы жана перспективадагы пландаштыруу, координациялоо, көзөмөлдөө, маалы-

маттык камсыздоо, окуучунун кесиптик өзүн аныктоосун башкаруунун маселелери менен аныкталат. Концепцияга ылайык, жалпы билим берүүчү мектептин алкагында кесипке багыт берүү ишинин системасынын максаты окуучуларды жеке өзгөчөлүгүнө жана эмгек рыногунун талаптарына оптималдуу жооп берген, кесиптик иш аракеттин чөйрөсүн тандап алуу жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу болуп саналат.

Бүгүнкү күндө айыл чарбасына инвестициялоонун деңгээли өсүп, квалификациялуу даярдыгы бар кенири профилдеги адистерге муктаждыктары өссө дагы, мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгү бул тармакта иштөөнү каалашпайт. Мына ушуга байланыштуу мектептеги кесиптик багыт берүү ишинин максаты жаңы типтеги кесип ээсинин инсанын калыптандыруу менен эмгек рыногун радикалдуу жөнгө салуу, кадрдык потенциалды натыйжалуу пайдаланууну камсыз кылуу болуп саналат. Азыркы кезде кесиптик багыт берүү маселесинин уюштуруучулук негизи мыйзам чегинде аныкталды. Бирок, проблеманын методологиялык, теориялык жана практикалык негиздери жаңы социалдык–экономикалык шарттарга ылайык иштелип чыга элек. Изилдөөнүн темасы менен байланышкан илимий адабияттарды историяграфиялык талдоо көпчүлүк эмгектерде мектеп практикасында топтолгон тажрыйбаларга таянуу менен окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн айрым аспектилери чагылдырылгандыгын көрсөттү.

1.2. Кыргызстандын айыл мектептеринин окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн калыптанышынын социалдык-экономикалык өбөлгөлөрү

Окуучуларга кесиптик багыт берүү маселесин изилдөөдө азыркы кездеги айыл чарба өндүрүшүндөгү экономикалык мамилелерди кайра куруу менен байланышкан агрардык саясатты эске алуу маанилүү методологиялык жобо болуп саналат. Анткени, азыркы кездеги айыл чарбасынын өнүгүү перспективасын, тенденцияларын эске алуу менен гана

келечектеги айыл чарбасында эмгектенген кесип ээлерине коюлган талаптарды жана кесиптик багыт берүү иштеринин мазмунун аныктоого болот.

Кыргыз Республикасынын экономикалык негизин көп тармактуу өнөр жайы жана айыл чарбасы түзөт. Айыл чарбасынын өнүгүшү жаратылыштык, климаттык жана тарыхый жактан шартталгандыктан, республикабыздын экономикасынын приоритеттүү багыттарынын бири болуп саналат. Бул жагдай Кыргызстанда көп профилдүү айыл чарбасын өнүктүрүүгө зарыл шарттарды түзөт[224,с.40].

Чындыгында советтик мезгилде Кыргызстан айыл чарбасы, өнөр жайы өнүккөн республикага айланып, көрүнүктүү ийгиликтерге жетише алды. Бирок, пландуу – мажбурлагыч коомдук система экономиканын интенсивдүү өнүгүшүн камсыз кыла албады. СССРдин тарашы менен экономикалык системанын кыйрашы, мурдагы колхоз-совхоз системасы базар экономикасынын шарттарында айыл чарба өндүрүшүнүн өнүгүшүн толук камсыз кыла албай, жеке демилгелүүлүккө бөгөт болгон. Натыйжада, айыл чарбасында өндүрүштү уюштуруунун жаңы түрлөрүн өнүктүрүүнүн зарылдыгы келип чыкты. Республикабызда «Дыйкан чарбасы жөнүндө», «Жер реформасы жөнүндөгү», «Жер кодекси», «Ишкердик, аренда жана арендалык мамилелер» жана башка мыйзамдардын кабыл алынышы дыйкан-фермердик чарбалардын, акционердик коомдордун, кооперативдердин пайда болушуна түрткү болду. Кыргызстанда эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын өнүгүшүнө жана калыптанышына тарыхый, маданияттык, жаратылыштык, географиялык шарттар, жашоо тиричиликтеги баалуу традициялар жана башка жагдайлар таасир тийгизген. Натыйжада 1991-жылы 4 миң дыйкан чарбасы болсо, 1995-жылы 25 миң дыйкан чарбасы түзүлгөн. Бүгүнкү күндө республикада 0,5 гектардан 3 гектарга чейин жери бар 300 миңден ашык дыйкан-фермердик чарбалар бар. Мындан сырткары 1-1,5 миң гектарга чейин жери бар ири чарбалар сакталып калган. Ал эми келечекте кооперативдерди өнүктүрүү жана жерлерди консолидациялоо негизги багыттардан болуп

саналат. Айыл чарбасы Кыргызстандын экономикасынын негизги тармактарынын бири болгондуктан жалпы дүң продукциянын 14%га жакынын берет.

Кыргызстан агрардык өлкө болгондуктан калкынын 65%га жакыны айыл жергесинде жашайт. Коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарына ылайык Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиялык багыттарында айыл чарбасын алдыңкы технологиянын негизинде өнүктүрүү көрсөтүлгөн. Ал эми бүгүнкү күндүн милдети–бүткүл өндүрүштүн натыйжалуулугун арттыруу, элдин турмушунун материалдык, маданий деңгээлин жогорулатуу жана сапаттуу азык-түлүктөргө болгон керектөөлөрүн канааттандыруу, өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун сактоо болуп саналат. Белгиленген көлөмдө продукция өндүрүү айыл чарбасында алдыңкы өндүрүштүк технологияны колдонууну, эмгекти уюштуруунун прогрессивдүү формаларын өнүктүрүүнү талап кылат. Өз кезегинде белгиленген социалдык-экономикалык милдеттерди чечүү айыл чарбасынын квалификациялуу даярдыгы бар адистерге муктаждыгын жоюуга жана бул тармакта эмгектенгендердин кесиптик билимине, билгичтигине, көндүмдөрүнө жана эмгекке чыгармачылык менен мамиле кылуусуна байланыштуу болот.

Коомдун социалдык кесиптик структурасын өнүктүрүү маселеси дайыма окумуштууларын көңүлүн өзүнө буруп келген. Коомдун экономикалык түзүлүшүнүн өнүгүшүнө байланышкан изилдөөлөрдө (С.Ю. Глазьев [104], Н.Д. Кондратьев [195], Й. Штумпетер [413] ж.б.лар жумушчу күчүнүн рыногу коомдун социалдык-технологиялык түзүлүшү койгон талаптарга ылайык калыптана тургандыктарын белгилешкен. Жаңы социалдык-экономикалык шарттарда эмгек рыногу билим гана эмес, күтүлбөгөн кырдаалдарда кесиптик милдеттерди чече билген кесип ээсин талап кылат. Окумуштуу А.А. Ангеловскийдин пикири боюнча коомдогу өзгөрүүлөргө ылайык эмгекчинин кесиптик маанилүү сапаттары кеңейет[22]. Азыркы кезде коюлган талаптарга ылайык инсан-

дык фактор, жалпы билим, өз билимин көтөрүүгө муктаждык жана кесиптик өз алдынчалык мааниге ээ болот. Окумуштуу Л.В.Горюнова өзүнүн изилдөөлөрүндө кесиптик өз алдынчалыкты жана мобилдүүлүктү бөлүп көрсөткөн [113]. Кесиптик өз алдынчалык – бул адамдын ишке коюлган талапты өз алдынча талдоого, ишти пландаштырып жана андагы кыйынчылыкты өзү жеңе билүүгө, техникалык ой жүгүртүүгө, активдүүлүгү жана чыгармачылык жөндөмү. Ал эми ишке даярдык, жеке жоопкерчилик, өз алдынча чечим кабыл алууга керектөөнүн жана мүмкүндүктөрүнүн болушу менен аныкталат. Кесиптик мобилдүүлүк – ой жүгүртүүнүн өнүгүшү жана анын калыптаныш деңгээли, өндүрүштүк милдетти чече билиши, өзүн-өзү өркүндөтүүгө жана өз билимин көтөрүүгө умтулуп, иште пайда болгон кырдаалда аракеттене билиши, жаңы техниканы жана адистикти бат өздөштүрүүсү.

Кыргызстандын базар экономикасына өтүшү жеке менчиктин ролун жогорулатып, айыл жашоочуларын социалдык жактан дифференциаланышынын пайда кылды. Натыйжада эркин ишкердикке негизделген жаңы социалдык катмарлар пайда болду. Алар өлкөдөгү саясий, социалдык жана экономикалык жагдайга таасирин тийгизишет. Өз кезегинде ишкердиктин теориясын изилдөөчүлөр А. Смит[353], И. Штумптер [385], Ф. Хайек [413] ишкер адам иштин багытын жана методдорун тандай алгандыгы, чечим кабыл ала билгендиги, жоопкерчиликтүү мамиле жасашы, киреше алууга багыт алышы менен мүнөздөлө тургандыгын белгилешкен.

Базар экономикасынын шарттарында эмгек ресурстарын калыптандырууга түздөн-түз төмөндөгү факторлор таасир тийгизет:

– Кыргызстандын айыл чарбасынын модернизациялоонун негизинде перспективалык өнүгүшү;

– перспективада айыл чарбасына эмгекти уюштуруунун ар түрдүү формаларынын колдонулушу (фермердик-дыйкан чарбалар, кооперативдер, агрофирмалар, агроөнөр жайлык ишканалар, акционердик коомдор

ж.б.);

– айыл чарбасына жаңы инновациялык технологиялардын колдонула башташы менен эмгек ресурстарынын структурасында сапаттык өзгөрүүлөрдүн пайда болушу;

– айыл чарбасынын квалификациялык даярдыкты талап кылган кесип ээлерине муктаждыктардын өсүшү.

СССР мезгилиндеги пландуу экономиканын болушу, мектептеги кесиптик багыт берүү иштерин чарбалардын кесип ээлерине болгон керектөөлөрүн толук канаттандырууга багыттап, айрым учурларда мажбурлоочу мүнөзгө ээ болгон. Ал эми базар экономикасынын шарттарындагы айыл чарбасы – өндүрүштүк каражаттарга карата менчиктин, эркин ишкердиктин ар түрдүүлүгүнө, өндүрүшкө толук кожоюндукка, чарба жүргүзүүдө келишимдик катнаштын болушуна, финансылык көз карандысыздыгына, алардын ишмердигине мамлекеттик чектелген кийлигишүүсүнө негизделген. Мына ушул жагдайлар, айыл чарбасынын өнүгүү перспективасы мектеп окуучуларын аң сезимдүү кесип тандап алууга даярдоого да таасирин тийгизет.

Кыргызстандын Евроазиялык экономикалык жана Бажы союзуна кошулушунун шарттарында, агрардык реформанын натыйжасында эмгек чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөр, тажрыйбага, традицияга негизделген кесиптерден тышкары атайын жана жалпы даярдыкты талап кылган жаңы технологияга негизделген кесиптерге (агроэколог, агрохимик, агроинженер, фитосанитар, менеджер, маркетинг, оператор, фермерлер, технологдор, кеңири профилдеги механизаторлор ж.б.) болгон муктаждыкты пайда кылды (тиркеме №8). Алар үчүн инновациялык технологияны, автоматташтырылган жабдуулардын иштөө принциптерин билүү абдан маанилүү. Кесиптер дүйнөсүндөгү динамикалуу мүнөз, келечекте айыл чарбасына кеңири профилдеги даярдыгы бар ишкер кесип ээлерин даярдоону күн тартибине коет. Ишкер адам – чарба жүргүзүүчү субъект катары рыноктук мамилелерди, новатордук идеяларды сунуштап,

капиталды иштетип, элдер менен мамиле түзө алат. Мисалы, фермер – жаңы социалдык катмар катары белгилүү экономикалык, социалдык, укуктук детерминанттарга таянып, жеке өзүнүн жана үй-бүлөсүнүн этикасын, баалуулуктарын, инсандык сапаттарды жаратты. Ал өз алдынча иш жүргүзүп, балдарына дагы жаңы сапаттарды тарбиялай баштайт. Негизги мотиви – өзүнүн ишин ачуу, кожоюн болуу, киреше алуу жана балдарынын келечегин камсыз кылуу болуп саналат. Мына ушуга байланыштуу кесип ээлерин даярдоонун социалдык-экономикалык негизин, анын мотивациясын, инсандык сапатын үйрөнүү керек. Айыл чарбасындагы технологиялык прогресс эмгекке, кесипке даярдоодогу тар чекти жоюп, адамдан керек болсо бир нече кесипке ээ болуусунун зарылдыгын жаратат. Келечекте кеңири профилдеги даярдыгы бар адистер айыл чарбасынын эмгекчилеринин квалификациялуу бөлүгүн түзөт. Алар үчүн прогрессивдүү технологияны, татаал түзүлүштөгү автоматташтырылган жабдуулардын иштөө принциптерин билүү, жалпы билим биринчи орунда турат.

Базар экономикасына өтүүдө эмгекти уюштуруунун жаңы формалары, жаңы техника, прогрессивдүү технологиялар боюнча билимди талап кылган адистиктердин пайда болду. Мына ушул жагдайлар кесип ээлерине жогорулатылган талаптарды коёт. Кыргызстанда дыйкан-фермердик чарбалар жеке үй бүлөлүк, биргелешкен шериктештик, туугандык байланышта жана жерди арендага пайдалануучу болуп түзүлгөн. Дыйкан жана фермердик чарбалар өзүн-өзү башкаруучу система катары өзүнө башкаруучу жана аткаруучу функцияларды интеграциялайт. Бул башкаруунун оперативдүүлүгүн жогорулатып, туура эмес чечим кабыл алууну азайтып, технологиялык жана эмгектик дисциплиналарды өнүктүрөт. Бирок, окумуштуу Т. Акматалиевдин пикири боюнча бүгүнкү күндө айыл чарбасынын рентабелдүүлүгү даде болсо төмөн. Себеби, айыл чарба техникаларынын эскириши (90%), агротехникалык жана зооветеринариялык эрежелердин сакталбашы, селекциялык иштердин начар-

дыгы, квалификациялуу даярдыгы бар эмгекчилердин аздыгы ж.б.у.с шарттар таасирин тийгизүүдө[11]. Мына ушуга байланыштуу акыркы жылдардагы аймактарды өнүктүрүүгө багыт алган программада айыл чарбасынын жаңы техникалар менен жабдылышына өзгөчө көңүл бөлүнүүдө.

Өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн ийгилиги айыл чарба эмгекчисинин компетенттүүлүгүнө, кесипкөйлүгүнө, өндүрүш, экономика, эмгекти уюштуруунун жаңы формалары жөнүндө теориялык билиминин деңгээлине, практикалык, адеп-ахлактык, психологиялык даярдыгына түздөн-түз байланышат. Өзгөчө, акыркы жылдарда инновациялык технологиялардын өндүрүшкө киргизилиши, инвестициялардын тартылышы келечекте кесип ээлеринен эмгек предметтерине жана анын жаңы каражаттарына ылайык даярдыкты талап кылат. Мына ушундан улам айыл чарба эмгекчиси кандай болуусу зарыл, анын жалпы билим деңгээли жана кесиптик даярдыгы учурдун талабына ылайык келиши үчүн эмне кылуу керек деген суроолор актуалдуу болуп саналат. Бул суроолорго жооп берүү үчүн базар экономикасынын шарттарында айыл чарба эмгекчилерине коюлган талаптарды толук билүү керек. Анткени, базар экономикасынын шарттары жаңы типтеги эмгекчини калыптандырууга негиз болуп, анын өндүрүштөгү ролун өзгөртүп, агрардык эмгекти индустриалдык эмгекке жакындатат. Бул процессти үйрөнүү, анын негизинде закон ченемдүүлүктөрдү аныктоо адам факторун активдештирүүнүн шарты катары кароого мүмкүндүк берет.

Базар экономикасынын шарттарында айыл чарба эмгекчилеринин жалпы, политехникалык билим деңгээлин жогорулатуу жана кесиптик даярдыгын калыптандыруу коомдун өнүгүүсүнүн керектөөлөрүнүн бири болуп саналат. Анткени, бардык тармактагы өндүрүштүк ийгилик түздөн-түз эмгекчинин билим деңгээлине, кесиптик квалификациялык даярдыгына көз каранды. Илимий изилдөөлөрдө башталгыч билимдин болушу эмгек өндүрүмдүүлүгүн 4 процентке, орто жана атайын билим 108

процентке, жогорку билим 300 процентке чейин көтөрө тургандыгы көрсөтүлгөн [272].

Изилдөөнүн жүрүшүндө айыл чарбасында эмгектенген жаштарга «Азыркы этапта айыл чарба кесиптери кандай даярдыкты талап кылат?», «Айыл чарба кесиптеринин өзгөчөлүктөрү эмнеде?» жана башка ушул сыяктуу суроолор берилди. Сурамжылоого катышкан (275 адам) жаштардын көпчүлүгү (87%) азыркы кездеги эмгекчи айыл чарбасынын негиздерин билип, эмгектик көндүмдөргө, билгичтиктерге, эмгек маданиятына, кесиптик даярдыкка ээ болушу керек деп эсептешет. Бирок, практика жүзүндө бул көз караш жетишсиз экендигин көрсөтүүдө. Бүгүнкү күндөгү эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарында иштеген фермерлердин, ишкерлердин, айыл чарба адистеринин тажрыйбасын үйрөнүү, изилдөөнүн жыйынтыктарын талдоо, азыркы кездеги айыл чарба эмгекчисинин төмөндөгүдөй сапаттарын аныктоого мүмкүндүк берди:

- өз алдынча чарба жүргүзүүдө даярдыгы, жаңыга умтулгандыгы, мобилдүүлүгү;

- базар экономикасынын шарттарында айыл чарбасында эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын жана андагы кесиптердин социалдык-экономикалык маанисин түшүнүшү;

- айыл чарбасынын тармактарынын илимий негиздери жөнүндөгү маалыматтарга ээ болушу;

- өзүнүн ишинин жыйынтыгын талдап, туура тыянак чыгарып, аны андан ары ишинде турмушка ашырышы;

- өндүрүштүк жаңы технологияны өздөштүрүүгө умтулуусу жана эмгекке чыгармачылык менен мамиле жасашы;

- жаңы маалыматтык технологияларды пайдалана билүүсү;

- жогорку деңгээлдеги эмгек маданиятынын болушу;

- уюштуруучулук, тарбиялоочулук ж. б функцияларды аткара билиши

Бул сапаттарды келечектеги айыл чарба эмгекчисинде калыптан-

дыруу өндүрүштү интенсивдештирүүнү жана индустриалаштырууну тездетет. Анткени, азыркы кездеги эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарында өндүрүштүн ийгилиги кесип ээсинин прогрессивдүү технологияга жана техникага туура багыт алгандыгына байланыштуу болот.

Илимий адабияттарда эмгек ресурстарынын сапаты демографиялык структура, маданий техникалык деңгээл, эмгектенгендердин кесиптик составы менен мүнөздөлө тургандыгы белгиленген. Бүгүнкү күндө республикабызда айыл чарба эмгегин механизациялаштыруунун, электрлештирүүнүн, автоматташтыруунун деңгээли төмөн болгондуктан бул тармакта эмгектенгендердин негизги бөлүгүн кол негизги орунду ээлейт, башкача айтканда алардын атайын кесиптик даярдыгы жок. Республикабыздын айрым региондорунда айыл чарбасында эмгектенгендердин 5-10 процентинин гана кесиптик даярдыгы бар. Мындай көрсөткүчтүн себебин алардын атайын даярдыгынын жана жалпы билиминин төмөндүгү менен түшүндүрүүгө болот

XXI кылымда Кыргызстандын айыл жергесинин интеллектуалдык, социалдык-экономикалык, маданий, руханий жактан өнүгүүсүндө жаштар чоң роль ойнойт. Жаштар коомдун эмгек ресурсун толуктап, анын сапатын өркүндөтөт. Бул жаштарга мүнөздүү болгон социалдык демографиялык өзгөчөлүктөр менен байланышкан: 1) жаштардын жогорку мобилдүүлүгү. Алар өлкөдө экономикалык жана социалдык жактан стабилдүүлүктүн жок болгондугуна байланыштуу өздөрүнүн турмуштук жолун аныктоо үчүн активдүү изденишет. Жаштар кесиптик, социалдык, территориялык жактан мобилдүү келип, иштегендердин үчтөн бирин жана миграциялангандардын үчтөн эки бөлүгүн түзүшөт; 2) жаштар узакка созулган ишке жөндөмдүүлүгү (35-45 жыл) менен айырмаланышат; 3) жаштардын жалпы билиминин жогорку деңгээлде болушу, алардын бат кесиптик даярдыкка ээ болушуна жана эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарына бат ыңгайланышына өбөлгө түзөт. Ушулар менен катар эле жаштардын эмгек ресурсу катары колдонууда бир катар кыйынчылыктар

бар: 1) кесип тандоо мезгилинин татаалдыгы; 2) жаштар ар бир адамга тийиштүү болгон физиологиялык, психологиялык, социалдык жетилүүнү башынан өткөрөт. Башкача айтканда азыркы кездеги акселерациянын шартында социалдык, экономикалык жактан эрте жетилет; 3) жаштардын эмгекке катышуусу окуу менен дагы айкалышат.

Жаштар социалдык-демографиялык группа катары азыркы кезде республиканын калкынын басымдуу көпчүлүгүн түзүп турган группа. Окумуштуулардын изилдөөлөрү боюнча Кыргызстанда эмгекке жарамдуу адамдар 85%болсо, анын 65%тен көбүрөөгүн 18-34 жаштагылар түзүүдө. Бирок, тилекке каршы айыл чарбасында эмгектенген жаштардын саны улам барган сайын кыскарып, өндүрүштүк эмес тармакта иштегендердин саны өсүүдө. Азыркы кезде айыл чарбасында эмгектенгендердин арасында жашы улгайган адамдар көпчүлүктү түзөт.

Ал эми эмгектенген жаштар үчүн политехникалык билим, кесиптик даярдык маанилүү болсо дагы, алардын жетиликтүү деңгээлде билими, кесиптик даярдыгы жок. Жаштардын айыл жергесинде туруктуу иштеп калышы жергиликтүү чарбалардын кадрларга болгон муктаждыктарды чечет. Мына ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасында «Жаштар жөнүндөгү мыйзам» кабыл алынган[150]. Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын жаштар жөнүндөгү саясатынын максаты жаштардын социалдык калыптануусун, руханий жана физикалык жактан өнүгүүсүн тарбиялоо, атуулдардын өзүнүн турмуштук жолун тандап алууга, жеке ийгиликке жетишүүсү үчүн укуктук, социалдык-экономикалык шарттарды түзүү болуп саналат. Кыргызстанда жүргүзүлүп жаткан экономикалык реформа жаштардын эмгекке жайгашуусуна маани берет. Бирок, турмуштук жана кесиптик даярдыгынын жетишсиздигинен жаштардын социалдашышынын жүрүшү бир катар кыйынчылыктарга учурайт. Ошондой болсо дагы алардын улуу муундарга караганда мобилдүүлүгү жаңы социалдык-экономикалык шарттарга бат ыңгайланышына негиз болот.

Базар экономикасынын шарттарында Кыргыз Республикасында жаш-

тардын алыскы жана жакынкы чет өлкөлөргө миграцияланышы күч алууда. Эл аралык миграциялык уюмдун 2005-жылдагы маалыматы боюнча Россияга 300000, Казакстанга 50000 адамдар кетишкен. Мындан сырткары 50 миңден ашык адам бул өлкөлөрдүн чегинен сырткары эмгектенишкен[279]. Мисалы, 2018-жылы Кыргызстандан бир эле Россияга 600000 адам миграцияланып кетсе, бул көрсөткүч Казакстанда 113000 адамга, Турцияда 30000 жеткен (<http://ca-news:1449632?from=from?portal=lasn>). Ал эми 2018-жылы башка өлкөлөргө кеткен мигранттардын саны дагы өскөн. Социологдордун эсептөөлөрү боюнча Кыргызстандын Бажы союзуна кириши жылына эмгек мигранттарынын агымынын өсүшүн 3,5%га жогорулатат. Алардын негизги массасын айыл жергесинен келген жаштар түзөт[96]. Бул кандайдыр бир деңгээлде мыйзам ченемдүү болгону менен айыл чарбасынын өнүгүшүнө таасирин тийгизет. Айыл жергесинен жаштардын кетип калуусуна төмөндөгү факторлордун эки группасы таасир тийгизүүдө:

а) социалдык факторлор:

- турмуш-тиричиликтик тейлөө системасынын кызмат көрсөтүүсүнүн төмөнкү деңгээде өнүгүшү;
- билим берүүнүн, саламаттыкты сактоонун, транспорттун төмөнкү деңгээли;
- маданий тейлөөнүн, спорттун начар өнүгүшү.

б) экономикалык факторлор:

- дале болсо айыл чарба эмгегинин мүнөзү жана шарттарынын жаштарды канааттандырбагандыгы;
- айыл чарба эмгегинин техникалык жактан начар жабдылышы, эмгекти механизациялоонун, электрлештирүүнүн жана автоматташтыруунун төмөнкү деңгээли;
- айыл чарбасынын бардык тармактарында дале болсо кара күч эмгегинин орун алышы;
- эмгек акынын төмөндүгү;

– эмгектин сезондуулугу.

Мына ушул факторлор айыл чарба эмгегинин жана айыл жергесинде жашап калуунун перспективасыздыгы жөнүндө жаштардын көз караштарын жаратып, алардын миграцияланышына таасирин тийгизет. Жаштардын арасында миграциялык процесстердин интенсивдештирилишине алардын эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарына ылайык келген эмгектик, кесиптик даярдыгынын жана турмуштук тажрыйбасынын жоктугу, алардын билиминин эмгек рыногунда талап кылынбагандыгы, экономикалык жактан өз алдынча эместиги, коомдогу өзгөрүүлөрдүн натыйжасында пайда болгон руханий жана адептик кризис себеп болууда. Республикабызда «Жаштар жөнүндө мыйзам» кабыл алынганы менен мамлекет тарабынан жеткиликтүү колдоонун болбогондугунун натыйжасында алардын идеалдарынын кыйрашына алып келип, жаштардын арасында эгоизмди, керектөөчүлүктү, кайдыгерликти жаратып, криминалдык чөйрөгө аралашуусуна түрткү болууда. Тилекке каршы, жаңы социалдык жана экономикалык саясат айыл жаштарын агроөнөр жайды модернизациялоодо, социалдык чөйрөнү, кичи жана орто бизнести өнүктүрүүдө айыл жаштарын мамлекет толук кандуу таяныч кыла албады.

Жаңы социалдык-экономикалык шарттарда айыл мектеби коомдун социалдык структурасын түзүүдө чоң роль ойногондуктан окуучуларга эмгектик тарбия жана кесиптик багыт берүү маселесин жакшыртуунун зарылдыгы келип чыкты. Айыл мектебинде окуучуларга кесип багыт берүү иши озуп жүрүүчүлүк мүнөздө болуп, алардын теориялык, практикалык жана психологиялык даярдыгын жогорулатуу үзгүлтүксүз болушу керек.

Бүгүнкү күндө агрардык тармактын алдына коюлган мамлекеттик милдеттерди чечүү үчүн атайын билимге ээ, кесиптик даярдыгы бар адамдарды кайдан алабыз деген суроо келип чыкты. Окумуштуу М.П. Гурьянованын пикири боюнча бүгүнкү күндө айыл жаштарынын инновациялык потенциалын көтөрүү керек. Ал эми инновациялык потен-

циалдын маанилүү критерийи- бул жаштардын айыл чарбасында эмгектенүүгө даярдыгы, үй бүлө күтүп, өз ишин уюштура билүүсү, аң сезимдүү кесип тандап алып, өзүнүн айылында туруктуу жашап калуусу, менен мүнөздөлөт[120]. Мына ушуга байланыштуу айыл мектебинин окуучуларына туура кесип тандап алууга жардам берүүнүн зарылдыгы өстү. Орто мектептин бүтүрүүчүлөрү өз алдынча турмуш жолуна түшүүсүндө белгилүү деңгээлде жалпы билимге, эмгек көндүмдөрүнө ээ болушуп кесиптик калыптануунун стадиясынан бат өтүшүп, өндүрүшкө бат ыңгайланышат. Алар квалификациялуу жана чыгармачыл эмгекке кызыгышып, жалпы билимин көтөрүүнү социалдык позициясын бекемдөөнүн шарты катары карашат. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн билим деңгээлинин жогору болушу анын коомдук өндүрүштөн өз ордун табууга, мазмундуу чыгармачыл ишке умтулуусунун шарты болуп саналат. Бул татаал социалдык-экономикалык маселе катары төмөндөгүдөй факторлор менен аныкталат: биздин өлкөдө окуунун, жогорку билимдин кадыр-баркы жогору; айыл мектебинин бүтүрүүчүлөрү үчүн окуу көнүмүш, көпчүлүгү инерциянын күчү менен билимин улантууну каалашат, үй бүлөнүн материалдык шарты окуучулардын эмгекке катышуусун 3-5 жылга артка жылдырат. Себеби, алар үчүн бул маселе өзүнүн «Менин» издөө, инсан катары өзүн өнүктүрүү, өзүн бышыктоо» болуп саналат [118]. Мына ушулардын натыйжасында аларга ишин тез-тез алмаштырышы, шаарларга миграцияланышы, билимин улантууга умтулуусу ж.б.у.с. өзгөчөлүктөр мүнөздүү.

Кийинки кездерде эмгекти уюштуруунун прогрессивдүү формаларынын киргизилишине карабастан жаңы техниканы жана технологияны киргизүүнүн кечендеши, эмгекти механизациялаштыруу процессинин төмөндүгү, турмуш-тиричиликтеги шарттар окуучулардын арасында айыл чарбасындагы кесиптердин кадыр-баркын бир кыйла төмөндөтүүдө. Анткени, мектеп бүтүрүүчүсү үчүн кесип тандоодо алгач эмгек акынын деңгээли, руханий дүйнөсүнүн муктаждыгын канааттандыруу, андан

кийин гана социалдык позициясынын калыптанышы мааниге ээ. Ошондой эле мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн жаңы шарттарга ылайык келген кесип тандоого начар даярдыгы, базар экономикасынын жана социалдык- укуктук коргоонун маселелерин билбегендиги алардын миграцияланышын күчөтүүдө. Көпчүлүк учурда жергиликтүү социалдык- өндүрүштүк шартты эске албай жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү иши мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна эч кандай жардам бере албайт. Мына ушул жагдайлар окуучуларды айыл чарба кесиптерин тандап алууга даярдоого таасирин тийгизүүдө.

Демек, айыл мектебинин окуучуларынын арасынан кошумча эмгек ресурстарын даярдоо маанилүү социалдык-педагогикалык проблемалардын бири. Бүгүнкү күндө айыл жергесине мугалимдер, маданият жана медицина кызматкерлери, куруучулар, механизаторлор, инженерлер жана башка кесип ээлери абдан керек. Башкача айтканда, айыл жаштарына өзүнүн күчүн, билимин жана жөндөмүн жумшаганга мүмкүндүктөр көп эле. Ошондой болсо дагы мектепте окуучуларды айыл чарбасындагы кесиптерге багыттоо маанилүү маселелердин бири болуп саналат.

Кыргызстандын айыл чарбасынын инновациялык өнүгүүсүн ишке ашыруу түздөн-түз кадр маселесине, анын квалификациясына, эмгек ресурсун туура пайдаланууга байланыштуу болот. Эмгек ресурсун айылда жашоочулардын жана эмгекке жарактуулардын санын кыскарышы, миграциянын күч алышы, квалификациялуу даярдыгы бар кесип ээлерине, адистерге болгон дефицити менен мүнөздөй алабыз.

1.3. ОКУУЧУЛАРГА АЙЫЛ ЧАРБА КЕСИПТЕРИНЕ БАГЫТ БЕРҮҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ.

Изилдөөнүн предметин ар тараптуу кароонун зарылдыгы кесиптик багыт берүү феноменинин тарыхыйлуулугу жана көп маанилүүлүгү менен шартталат. Адам коомунун өнүгүшүнүн бардык этаптарында өсүп келе

жаткан жаш муундарга эмгектик тарбия берүү, кесипке даярдоо актуалдуу проблемалардын бири болуп келген. Кесипке багыт берүү иши адам коомунун алгачкы күнүнөн баштап эле башталган деп айтууга болот.

XX кылымдын соңундагы, XXI кылымдын башындагы коомдун жогорку квалификациялуу адистерге муктаждыгы жана эмгек рыногу өз алдынча жаңы профориентология деген илимий дисциплинанын багытынын пайда болушуна алып келди [158]. Анын негизин кесипке багыт берүү маселеси түзөт. Бүгүнкү күндөгү илимий адабияттарда кесиптик багыт берүү иши өсүп келе жаткан жаш муундун жекече кызыгуусун жана коомдун тигил же бул кесип ээлерине болгон муктаждыктарын эске алып, аны кесип тандоого даярдоого багытталган системалуу иш аракет катары белгиленген. Бул проблема педагогикалык, психологиялык, экономикалык, социалдык, медициналык, философиялык аспектилерде каралган комплекстүү проблема. Бир нече жылдар мурун кесиптик багыт берүүнү негизинен окуучуларга конкреттүү өндүрүштүк кесиптерге багыт берүү боюнча практикалык иш катары карашкан. Азыркы кезде кесиптик багыт берүү иши эмгек рыногунун абалы менен аныкталат.

Базар экономикасынын шарттарында окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин ийгилиги маселенин теориялык жактан иштелип чыгышы менен түздөн-түз байланышат. Кесиптик багыт берүүнүн теориясын «мазмунга жана технологияга, кесиптик багыт иш аракетинин диагностикалык аппаратына, негизделген концентрацияланган формада чагылдырылган концепциялардын, түшүнүктөрдүн, көз караштардын, идеялардын, сунуштардын жыйындысы» катары аныктоого болот [409,б.28]. Азыркы кезде окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн аныктама-сынын жана анын компоненттери, ишке ашыруунун этаптары, сруктурасы, мазмуну, функциясы жөнүндө окумуштуулардын арасында бирдиктүү көз караш жок. Биздин оюбузча «кесиптик багыт берүү» деген түшүнүктү тактоонун зарылдыгы келип чыкты. Биринчиден, базар экономикасынын

шарттарында кесиптик багыт берүү ишинин максаты, формасы, маңызы өзгөрөт. Жаңы шарттарда диалектикалык биримдикте болгон объективдүү (коомдук өндүрүштүн керектөөлөрү) жана субъективдүү (окуучунун жөндөм, шыгын аныктоо) жагдайларды эске алуу керек. Экинчиден, базар экономикасынын шарттарында кесиптик багыт берүү иши маалыматтык, илимий-методикалык жактан камсыз болгондо гана иштин натыйжасын камсыз кылат. Үчүнчүдөн, бүгүнкү күндөгү Кыргызстанда билим берүү системасын модернизациялоо өз кезегинде окуучуларга кесипке багыт берүү ишинин өркүндөтүүнү талап кылат. Төртүнчүдөн, жаңы социалдык-экономикалык шарттар бара-бара айылда жашоочулардын кесиптик багыт берүү кызматына карата кызыгуусун жаратат

Кесипке багыт берүү маселеси социологиялык, экономикалык, психологиялык, юридикалык, философиялык, педагогикалык мамиле жасоонун негизинде окумуштуулар тарабынан изилденүүдө.

Биринчи- социологиялык мамиле. Окумуштуулар кесиптик багыт берүүнү жаштарга социалдык багыт берүү процессинин бөлүгү катары карашат (Н.Т. Маткаримов, Р.К. Осмоналиева, М.Н. Руткевич, В.П. Потапов, М.Х. Титма, В.Н. Якимов, Г.А. Чередниченко, В.Н. Шубкин, Ф.Р. Филиппов ж.б.лар). Кесип тандоо инсандын коомдун социалдык түзүлүшүндө жана коомдук өндүрүштө белгилүү орунду ээлөөгө умтулуусу, жалпы турмуштук багытталгандыгы менен шартталган. М.Н. Руткевич жана В.П. Потаповдун пикири боюнча кесиптик багыт берүү «инсандын жана коомдун кызыкчылыгына ылайык, окуучунун кесиптик жана социалдык өзүн аныктоо процессин өркүндөтүүгө багытталган ар түрдүү мамлекеттик жана коомдук уюмдардын, ишканалардын, мекемелердин мектептин жана үй бүлөнүн иш аракеттери»[307,б.33].

Экинчи экономикалык мамиле жасоо. Кесиптик багыт берүүнү экономикалык көз караштан алганда коом менен анын мүчөлөрүнүн ортосунда социалдык- экономикалык катнаштын жыйындысы. Мында коомдун квалификациялык даярдыгы бар жумушчу күчүнө муктаждыгы

менен адамдарды кесипке даярдоо байланышта болот [284;313]. Көпчүлүк экономисттер кесиптик багыт берүүнү коомдун мүчөлөрүнүн эмгекке жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү жана эмгек рыногунун керектөөлөрүнө, бөлүнүшүнө ылайык аларды конкреттүү иш аракеттин чөйрөсүнө кошуу үчүн болгон экономикалык катнаштар деп эсептешет.

Үчүнчү психологиялык мамиле кылуу. Бул мамиле кылуунун алкагында кесиптик багыт берүүнү ар бир окуучунун жөндөмүн жана коомдун керектөөлөрүн эске алып кесип тандап алууга жардам берүүчү психологиялык иш чаралардын системасы катары каралат.(Л.И. Анцыферова, Е.А. Климов, А.Н. Леонтьев, К.К. Платонов, А.В. Петровский, С.П. Кряжде, Т.В. Кудрявцев, Н.С. Пряжников, П.А. Шавир, Ч.А. Шакеева, В.В. Ярошенко жана башкалар). Психологиялык көз караштан алып караганда кесиптик багыт берүү «тарбиялоонун объектиси гана эмес субъектиси болгон, тарбиялануучу менен тарбиячынын өз ара аракеттенишүүсүндө ишке ашкан процесс». Психологиялык адабияттарда кесипке багыт берүү жаштарды кесиптер дүйнөсү менен тааныштырууга, окуучунун кесип тандап алуу үчүн туура чечим кабыл алуусуна жардам берүүгө багытталган иш чаралардын системасы деп берилген. Анын маңызы психологиялык процесс катары кесиптик багыт берүү инсандын табигый жөндөмүн жана шыгын өнүктүрүүнү, колдоону көздөп, анын психикасына таасир этүүдөн турат. Бул, биринчиден, кесиптик багыт берүү инсанды өнүктүрүүнүн шарты болсо, экинчи жагынан кесип тандоого болгон мотивациясын калыптанышын камсыз кылган окуу тарбия ишинин максаттуулугун камсыз кылат.

Юридикалык мамиле жасоо. Азыркы кезде кесиптик багыт берүү атуулдардын адистикти жана жумуш ордун оптималдуу аныктоону камсыз кылган комплекстүү иш чаралардын негизи болуп саналат [404]. Кесип тандоо маселеси өлкөбүздүн негизги законунда (конституциясында), «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамында жана башка мамлекеттик документтерде ар бир атуулдун укугу катары аныкталган.

Төртүнчү философиялык мамиле жасоо. А.А. Петрусевич адамдын иш аракетин филоофиялык аспектиде карап, кесиптик багыт берүү феноменин адамзаттык маданияттын компоненттеринин бири катары аныктап, коомдун өсүп келе жаткан жаш муундардын табигый жөндөмүн өнүктүрүү жана колдоо үчүн кам көрүүсүнүн формасы, алардын керектөөлөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүн эске алып оптималдуу эмгек жолун табууга жардам берүүсү деп эсептейт [288]. Ал мектептеги кесипке багыт берүү менен окутуунун ортосундагы байланыштын ролун баса көрсөткөн. Анткени, окутууда окуучунун кызыгуусун, жөндөмүн, шыгын өнүктүрүп, белгилүү иштин чөйрөсүндө өзүн реализациялоого мүмкүндүк түзүп, турмуштук планын жана кесиптик перспективасын аныктайт. Кесиптик багыт берүү адамдын кесиптик иш аракетин түрүндө орун алышы керектигин аныктоого жардам берет.

Бешинчи педагогикалык мамиле жасоо. Окумуштуу-педагогдор П.Р. Атутов, Л.А. Йовайша, В. Парамзин, С.Я. Батышев, А.Д. Сазонов, В.Ф. Сахаров, С.Н. Чистякова ж.б.лар кесиптик багыт берүү түшүнүгүнүн педагогикалык багытталгандыгын белгилешкен. А.Д.Сазонов кесипке багыт берүүнү окуучулардын кесиптик кызыгуусун, жөндөмүн аныктоо, калыптандыруу үчүн жана алардын кесип тандоосуна таасир эткен принциптердин, форма жана методдордун, ыкмалардын жыйындысы деп белгилеген [311,б.4]. Л.А. Йовайша кесипке багыт берүүнүн маңызын аныктоо менен аны коомдун керектөөлөрүн эске алуу менен атайын уюштурулган, окуучунун кесиптик багытталгандыгын калыптандырып, аны аң сезимдүү кесип тандап алууга жардам берүүнү көздөгөн билим жана тарбия берүүчү иштердин системасы деп эсептейт [174]. Педагогикалык таасир этүүгө басым жасоо окутуу жана тарбиялоо процессинде инсандык жана зарыл кесиптик сапаттардын калыптанышында маанилүү роль ойнойт. Ал кесиптик багыт берүүнү «асылдуулуктун, кызыгуунун, жөндөмдүн, максаттуу умтулгандыгы» катары түшүнгөн. Ан сезимдүү кесип тандоону конкреттүү ситуацияда негизделген ички кабыл

алуу катары баалаган. Биз, бул карашты бөлүшүп, кесиптик багыт берүүнү инсандын кесиптик өнүгүүсүнө жетекчилик кылууда ишке ашат деп айта алабыз (тажрыйба топтоодо, социалдык кесиптик багытталгандыгын, жөндөмүн баалоодо).

А.Н. Вольский кесипке багыт берүүнү мектепте жана үй бүлөдө окуучунун эмгектин белгилүү бир чөйрөсүнө туруктуу кызыгуусун, экинчи жагынан аны бул эмгекке жарактуулугун (жөндөмүн) тарбиялоо деп белгилеген [98]. Ал эми И.Н. Назимовдун ою боюнча кесипке багыт берүү бул «окуучуга жана ишке орношуп жаткан адамга таасир этүүнүн илимий негизделген форма, методдорунун жана каражаттарынын системасы. Ал ар бир адамдын шыгын, жөндөмүн жана башка жекече сапаттарын объективдүү баалоонунун негизинде аны эл чарбасынын ар түрдүү тармактарына өз убагында тартууну жөнгө салуу, рационалдуу жайгаштыруу, жумушчу орунда бекемдөө жана натыйжалуу колдонуу [271]. А.Е. Голомштоктун эмгектеринде кесиптик багыт берүүнүн тарбиялоочу концепциясынын негиздери каралган. Ал кесипке багыт берүүнү жаштарды аң сезимдүү кесип тандоого даярдоо максатында коомдук жана педагогикалык таасир этүүнүн системасы деп эсептеген. А.Е. Голомшток кесиптик багыт берүүнү илимий негизде уюштуруунун үч баскычын аныктаган: биринчи баскыч жалпы билим берүүчү мектеп, экинчи мамлекеттик кесипке багыт берүү кызматы, үчүнчү ишканалардын жана кесиптик окуу жайлар [111].

К.К. Платонов кесипке багыт берүүнү адамдын турмуш жолуна түшүүсүндө өзүнүн кесибин тандап алуусуна жардам берүүчү илимий негизделген иш чаралардын системасы катары баалаган [283].

Ю.К. Васильевдин пикири боюнча кесипке багыт берүү окутуунун бардык убагында ишке ашып, коомдун керектөөсүн эске алып, окуучунун максаттуу багытталган кесиптик кызыгуусун, жөндөмүн калыптандырууну көздөгөн берүү пландаштырылган педагогикалык процесс » [90].

С. Н. Чистякова кесиптик багыт берүүнү ар бир инсандын жекече

өзгөчөлүгүн жана азыркы кездеги өндүрүштүн эмгекчиге коюлган талабына ылайык, окуучунун кесиптик өзүн аныктоосун калыптандыруу максатын көздөгөн, социалдык, экономикалык, психологиялык-педагогикалык, медико-физиологиялык маселелерди камтыган, коомдук институттардын (үй-бүлө, мектеп, базалык ишкана, КТОЖ, АОЖ, ЖОЖ, кесипке багыт берүү борбору) илимий-практикалык иштеринин системасы катары караган [394].

П.А. Шавир кесиптик багыт берүүнү эл чарбасынын кадрларга керектөөсүн, инсандын кызыгуусу, мүмкүнчүлүгү менен оптималдуу айкалыштырып аны кесиптик өзүн башкаруу катары белгилеген [396].

Н.Н. Захаров кесиптик багыт берүүнү инсандын ар тараптуу гармоникалык өнүгүүсүн башкарууга багытталган, социалдык-экономикалык, педагогикалык, психологиялык жана уюштуруучулук чаралар деп эсептейт. Ал кесиптик багыт берүү инсандын жана коомдун кызыкчылыгын айкалыштырып анын тигил же бул эмгектин чөйрөсүн өздөштүрүүсүнө, иш аракетин өнүктүрүүгө багытталган иш аракет катары баалаган [151].

В.Д. Симоненконун ою боюнча кесипке багыт берүү – бул максаттын, мазмундун принциптердин, уюштуруу формаларынын, методдордун жана каражаттардын бүтүндүгү, индивидге кесипти жана жеке инсандык сапаттарын үйрөнүүгө жардам берүүчү жана окуучунун жөндөмүнө жана кызыгуусуна, ден соолугуна жана ошол эле мезгилде эл чарбасынын керектөөлөрүнө ылайык кесип тандоосун камсыз кылган иштердин системасы деп эсептейт [327].

Академик С.Я. Батышев кесиптик багыт берүүнү өсүп келе жаткан жаш муундардын жекече өзгөчөлүгүн, коомдун керектөөлөрүн жана кесипке жарактуулугун эске алып, кесиптик кызыгуусун жана жөндөмүн калыптандырууга багытталган максаттуу иш аракет деп эсептейт [48].

Кесипке багыт берүү маселеси социологиялык, экономикалык, психологиялык, юридикалык, философиялык, педагогикалык мамиле жасоо-

нун негизинде окумуштуулар тарабынан изилденсе дагы, бүгүнкү күнгө чейин анын бирдей аныктамасы жок экендигин жогоруда каралган пикирлер көрсөтүп турат. Жогорудагы көз караштарга таянуу менен кесиптик багыт берүүнү өз алдынча турмуш жолуна түшүүчү инсандын коомдун керектөөлөрүнө жана жеке кызыгуусуна ылайык компетенттүү кесип тандап алуусуна системалуу таасир тийгизүүчү иштердин системасы катары карасак болот.

Азыркы кезде педагогикада окуучунун инсанына мугалимдин таасир эте тургандыгы белгиленүүдө. Бирок, айрым булактарда чечүүчү роль окуучунун өзүнө гана таандык боло тургандыгы көрсөтүлгөн. Окумуштуу В.В. Сериковдун пикири боюнча «инсан өзүн-өзү түзөт, мугалимдин милдети ага жардам берүү болуп саналат» [326,б.27].

Каралып жаткан проблема боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөрдү талдоо аркылуу кесипке багыт берүүнү илимий негизделген таасир этүүнүн, иш чаралардын системасы (И.Н. Назимов, К.К. Платонов), башкаруунун теориясы (Н.С. Сунцов), артыкчылыкты калыптандыруу максатында инсан жана группа менен өз ара аракеттенишүүнүн системасы (Л.В. Леванова) катары баалаган көз караштарды белгилөөгө болот.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөр белгилүү деңгээлде айыл мектебинде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин системасын өнүктүрүүгө, аларды айыл чарбасындагы кесиптерден тандап алууга даярдоонун бир катар суроолорун иштеп чыгууга түрткү болду. Кыргызстандын айыл чарбасынын базар мамилелерине өтүшү кесип тандоонун шарттарын толук өзгөртүп, педагогдордун алдына жаңы методикалык, уюштуруучулук мүнөздөгү проблемаларды койду. Азыркы кездеги коомдогу өзгөрүүлөргө ылайык келген кесиптик багыт берүүнүн натыйжалуу системасын, мазмунун, форма жана методдорун табуунун зарылдыгын пайда кылды. Анткени, эмгек рыногунун жакынкы жана келечектеги абалы, эмгекти уюштуруунун жаңы формалары (ирилештирилген агрофирмалар, айыл чарба кооперативдери, агроөнөр жайлык комплекстер)

жумуш берүүчү субъект катары кесип ээсине конкреттүү талаптарды коёт. Натыйжада, алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларга, теориялык булактарга таянуу менен окуучунун айыл чарба өндүрүшүнүн негиздери жөнүндөгү билимдерди өздөштүрүүсүн, практикалык көндүмдөргө ээ болуп, аң сезимдүү кесип тандап алышын камсыз кылган илимий негизделген кесипке багыт берүү ишинин системасын өркүндөтүүнүн зарылдыгы келип чыкты. Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн теориясы жана практикасы проблеманын ийгиликтүү чечилиши биринчи кезекте ишке комплекстүү мамиле жасагандыгы менен аныкталып, анын аспектилерин, проблемаларын жана практикалык суроолорун, окуу тарбия процесстин маңызын, мыйзам ченемдүүлүктөрүн, принциптерин, форма жана методдорун, ыктарын жана шарттарын, эске алуу менен байланыша тургандыгын көрсөттү.

Кесиптик багыт берүү системасы окуучуларды эмгекке даярдоонун жалпы системасынын подсистемасы болуп саналат (282;295 ж.б.). Анын максаты инсандын ар тараптан өнүгүүсүн жана руханий маданиятын калыптандырып, анын чыгармачылык күчүн жана жөндөмүн ачып көрсөтүү. Бул кесип тандап алууга жардам бере турган комплекстүү милдеттерди чечүү аркылуу ишке ашат.

Кесиптик багыт берүү бүтүн система катары, жалпы максат, милдет жана бирдиктүү функцияларды бириктирген өз ара байланышкан подсистемалардан (компоненттерден) турат. Кесиптик багыт берүүнүн бардык подсистемалары өз ара байланышып, жаңы интегративдик сапаттарга ээ болот

Уюштуруучулук-функционалдык подсистема- окуучуларды аң сезимдүү кесип тандап алууга даярдоого жооп берген, өзүнүн функционалдык милдетин координациялоо принцибинин негизиндеги ар түрдүү социалдык институттардын иш аракети.

Логикалык-мазмундук подсистема- окуучуларды кесиптик агартуу, кесиптик кеңеш, кесиптик ылгоо, алардын кызыгуусун жана шыгын

максималдуу кесипке жакын өнүктүрүү менен социалдык-кесиптик ыңгайланууну камсыз кылуу.

Инсандык подсистема- окуучунун инсаны кесиптик өзүн аныктоонун субъектиси катары каралат. Ал активдүү позициясы менен мүнөздөлөт, б.а.чыгармачыл ишке умтулуусу, кесиптик иш аракетте өзүн көрсөтө алышы жана өзүн бышыктоосу; багытталгандыгы, туруктуу мотивдеринин системасына, ишенимге, кызыгууга, өздөштүрүлө турган билимге, билгичтиктерге, социалдык нормаларга жана баалуулуктарга ээ болушу; адептик жана эстетикалык маданиятынын деңгээли; аң сезиминин өнүгүшү; өзүнүн жөндөмү, мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрү жөнүндө билиши менен мүнөздөлөт.

Башкаруучу подсистема- кесиптик багыт берүү системасынын абалы жөнүндө маалыматтарды жыйноо жана аны иштеп чыгуу процесси, иш аракеттин программасын түзүү, аны өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу жана ишке ашырууну жөнгө салуу менен мүнөздөлөт. Мектепте кесиптик багыт берүүнү башкаруунун программасы региондун социалдык-экономикалык башкаруунун составдык бөлүгү болуп саналат.

Кесиптик багыт берүүнүн бүтүндүк системасын түзүү, анын ар бир компоненти ага жүктөлгөн функцияны аткарганда болот. Илимий адабияттарда кесипке багыт берүүнүн максатына ылайык социалдык, экономикалык, психологиялык-педагогикалык, медициналык-физиологиялык функциялары аныкталган [327].

Социалдык функция -окуучуну коомдун толук укуктуу мүчөсү катары өзүнүн социалдык-кесиптик иш аракетин аткарууга жардам берген белгилүү билимдерге, нормаларга, баалуулуктарга ээ кылуу процесси.

Экономикалык функция- жумушчу күчүнүн сапаттык составын жакшыртууга, жумушчуну эмгектин мазмуну менен канагаттануусун жогорулатууга, кадрлардын агымын азайтууга, кесиптик активдүүлүгүн жана эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга, жумуш убактысын үнөмдөй билүүгө багытталгандыгы менен аныкталат.

Психологиялык функция- инсандын жеке өзгөчөлүктөрүн жана потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн эске алып анын кызыгуусун, жөндөмүн, шыгын, асылдуулук багыттарын аныктоо жана аларды калыптандырууга, туура, аң сезимдүү кесип тандап алууга жардам берет.

Педагогикалык функция- окуучулардын туруктуу кесипке кызыгуусун тарбиялоо, калыптандыруу зарыл болгон билим, бигичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандыруу

Медико-физиологиялык функция- мектепте окуучунун ден соолугуна туура кесип тандап алууга, кесиптик планын корректировкалоого жардам берүү менен мүнөздөлүп, тигил же бул кесиптик иш аракет үчүн керек болгон ден соолугун жана айрым физиологиялык сапаттарына коюлган талаптарды аныктайт.

Илимий теориялык булактарга, педагогикалык практикада топтолгон тажрыйбаларга жана айыл мектептеринде изилдөөлөрүбүздүн натыйжаларына таянуу менен жаңы шарттарга ылайык төмөндөгүдөй кесипке багыт берүү ишинин функцияларын сунуш кылабыз:

1. Маалыматтык. Окуучулар кесипке багыт берүү ишинин жүрүшүндө кесип жана аны тандоонун негиздери, Кыргызстандын айыл чарбасынын тармактары менен байланышкан кесиптер боюнча маалыматтарга ээ болушат.

2. Таанып билүүчүлүк функция. Кесипке багыт берүүнүн ишинин жүрүшүндө, окуучу өзүнүн шыгын, жөндөмүн, кызыгуусун аңдап билгенге үйрөнөт.

3. Прогноздоочу функция. Келечекте Кыргызстандын айыл чарбасынын бардык тармактарына инновациялык технологиялардын, эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын киргизилиши эмгектин мазмунун өзгөртөт. Окуучунун мына ушуларды эске алуу менен кесип тандоого багыт алышы менен мүнөздөлөт.

4. Социалдаштыруучу функция. Кесиптик багыт берүү иши окуучулардын келечекте коомдо кандай орун ала тургандыгына таасирин

тийгизгендиктен алардын социалдык позициясын өнүктүрүү менен байланышат.

5. Калыптандыруучу. Айыл мектебинле жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү иши окуучунун инсандык жана кесиптик сапаттарын калыптандырууга багытталат.

6. Тарбиялоочу. Кесиптик багыт берүү ишинде окуучуларга адептик, патриоттук, экологиялык, атуулдук жана башка тарбия берүү ишке ашат.

7. Өнүктүрүүчү. Окуучунун шык-жөндөмүн, дүйнө таанымын, ой жүгүртүүсүн, эске тутуусун, көңүл буруусунун өнүгүшүнө кесиптик багыт берүү иши таасирин тийгизет

8. Компенсатордук. Окуучуларга жакпаган айыл чарба кесиптеринин айрым терс жактарын кесиптик багыт берүү ишинин жүрүшүндө кесиптин социалдык-экономикалык, жеке адам үчүн маанисин ачып көрсөтүү менен байланышат.

9. Коммуникативдик. Кесиптик багыт берүү ишинин жүрүшүндө окуучулар эмгек адамдары, кесип ээлери, жолдоштру менен өз мамиле түзүү маданиятына ээ болушат.

Эмгекти уюштуруунун жаңы шарттары жана билим, тарбия берүүнүн инсанга багытталган системасы окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн процессуалдык (максаттык, уюштуруучулук мазмундук, иш аракеттик, натыйжалык) жана структуралык (кесиптик маалымат, кесиптик агартуу, кесиптик тарбиялоо, кесиптик кеңеш, кесиптик адаптация) компоненттерин кайра карап чыгууну талап кылат. Азыркы кезде жаштарга кесиптик багыт берүү жаңы социалдык-экономикалык шарттарда өтүп жатат. Жаштардын жаңы шарттарга ыңгайлануусунда кыйынчылыктар пайда болуп, алардын руханий дүйнөсүнө, баалуулук багытталышынын системасына олуттуу таасирин тийгизүүдө. Базар экономикасынын шарттарында кесип тандоо маселеси жана жумушчу орунду табуу татаалданат. Анткени, азыркы жаштардын билиминин сапаттык мүнөзү көпчүлүк учурда эмгекти уюштуруунун жаңы формаларына жана техноло-

гиялардын мазмунуна ылайык келбейт. Көпчүлүк жаштар кызматтык карьерасын билим деңгээли жана алган квалификациясынын даражасы менен байланыштырышат. Мына ушуга байланыштуу азыркы кезде кесиптик багыт берүү ишинин актуалдуулугу жогорулап, коомдун кесиптик структурасын жөнгө салууда маанилүү роль ойнойт. Ал кадрларды даярдоонун составдык элементи катары билим берүү системасы менен өндүрүштүн ортосундагы байланышты жөнгө салуучу болуп саналат. Ошондой эле өндүрүштүк мекемелердин сандык жана сапаттык катнашта, эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатып, конкуренцияга туруштук берге алган жумушчу күчүнө болгон муктаждыкты чечүүгө жардам бере алат. Мына ушуга байланыштуу кесипке багыт берүү ишин максаттуу жана натыйжалуу жүргүзүү үчүн, теориялык жана практикалык жоболорду жалпылап, аныктап, анын бардык системасын өркүндөтүү керек. Кыргызстандын айыл мектептериндеги кесипке багыт берүү ишинин практикадагы абалын талдоо азыркы шарттарда аны өнүктүрүүнүн төмөндөгүдөй багыттарын аныктоого мүмкүндүк берди:

- базар экономикасынын шарттарына жооп берген кесиптик багыт берүү иштеринин алгылыктуу системасын түзүү;
- кесиптик багыт берүү иштеринин укуктук нормативдик базасын түзүүнү активдештирүү;
- кесиптик багыт берүү иштеринин технологиясын негиздөө үчүн педагогдордун жана коомчулуктун кенири массасынын чыгармачылык потенциалын мобилизациялоо;
- кесиптик багыт берүү иштеринде мамлекеттик маалыматтык ресурстарды пайдалануу;
- кесиптик багыт берүү иштеринин натыйжалуулугун арттыруу үчүн маалыматтык камсыз кылуунун системасын уюштуруу.

Айрым окумуштуулар кесиптик багыт берүүнү тигил же бул кесиптин кадыр баркын жогорулатууга, анын маанилүүлүгү туурасында коомдук пикирди жаратууга багытталган иш аракет катары карашат. Бул багытта

окумуштуу В.С. Мерлин компенсация (компенсатордук) теориясы абдан маанилүү. Ага ылайык кесиптин тигил же бул параметри боюнча (монотондуулугу, жумуштун оор шарттары жана зыяндуулугу ж.б.) жакпаган жагдайын кесиптин бир кыйла жогорку деңгээлдеги параметрлери менен (материалдык жактан жакшы болушу, моралдык стимул, жагымдуу психологиялык климат ж.б.) компенсацияланат. Автор бул концепциянын алкагында кесиптик багыт берүү- индивиддин шыгын, жөндөмүн жана коомдун керектөөсүн эске алып, жаштардын квалификациялык даярдыкты талап кылган кесипти тандоону калыптандырууга багытталган, бир катар социалдык институттар жана уюмдар тарбынан ишке ашырылган иш чаралар деп эсептейт [264]. Биздин изилдөөнүн жүрүшүндө бул теория мааниге болду. Себеби, азыркы кезде айыл чарба кесиптерине окуучулардын кызыгуусу эң төмөнкү деңгээлде экендигин изилдөөлөрүбүз көрсөттү. Жогоруда ар түрдүү көз караштарда аныкталган кесиптик багыт берүүгө берилген аныктамаларга, мамиле жасоонун багыттарына таянуу менен кесиптик багыт берүү ишинин негизги максатын окуучуларды базар экономикасынын шарттарында айыл чарбасындагы кесиптерден компетенттүү тандап алууга даярдоо деп эсептейбиз.

Бүгүнкү күндө окумуштуулар тарбынан кесипке багыт берүүнүн бир катар принциптери аныкталган: политехникалык багыттуулугу, тарбиялык багыттуулугу, инсандын кызыгуусун, жөндөмүн жана жергиликтүү керектөөлөрдү эске алуу менен окуучулардын кесиптик каалоосун калыптандыруу, мектеп менен үй бүлөөнүн биримдиги ж.б. Ал эми жаңы социалдык- экономикалык шарттарга ылайык айыл чарба кесибине багыт берүүнүн өзгөчөлүктөрү жана принциптери болот.

Кесиптик багыт берүү – кесиптик, социалдык жана инсандык аспектилердин айкалышында инсандын өзүн-өзү аныктоосу. Мына ушундан улам кесипке багыт берүү индивиддин белгилүү кесипти тандоосу менен байланышкан, коомдун социалдык муктаждыгынан келип чыккан иш

аракет деп айта алабыз. Кесиптик багыт берүү жаштарды аң сезимдүү кесип тандап алууга даярдоо боюнча коомдук жана педагогикалык таасир этүүнүн системасы. Аны инсандын жеке өзгөчөлүгүн, жөндөмдүүлүгүн эске алып, аларды өнүктүрүүнүн мүмкүндүгүн аныктап, ага эмгектенүү областын тандоого жардам берүү катары түшүнсөк болот.

Айыл мектебинин кесиптик багыт берүү ишинин системасы окуучунун жеке өзгөчөлүктөрүн жана эмгек рыногунун суроолоруна ылайык кесиптик иш аракети жана анын чөйрөсү, жеке өзүнүн мүмкүнчүлүктөрү, жөндөмү, кесиптик маанилүү сапаттары, туура кесип тандоонун мааниси сыяктуу түшүнүктөрүн калыптандырат. Окуучуларды келечектеги кесибин тандоого багыттоо окуу-тарбия ишинин ажырагыс составдык бөлүгү болгондуктан, милдеттүү түрдө практикалык иш аракети менен толуктап, алардын эмгектик көндүмдөрүн, шыгын адептик сапаттарын өнүктүрүү зарыл. Мына ушул адептик компонент көпчүлүк кесиптик багыт берүү жөнүндөгү аныктамалардан түшүп калат.

Кыргыз Республикасынын азыркы кездеги базар экономикасынын шартындагы өнүгүүсү окуучуларга кесиптик багыт берүүнү сапаттык жактан өркүндөтүүнү талап кылат. Мына ушуга байланыштуу айыл мектебинде окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн негизги милдеттери төмөндөгүлөр:

- окуучуларды республикабыздын экономикасын модернизациялоонун шарттарындагы айыл чарбасы жана анын илимий практикалык негиздери менен тааныштыруу;
- аларды азыркы кездеги жана келечектеги айыл чарба кесиптери тууралуу кеңири маалыматтарга ээ кылуу;
- окуучунун жеке адамдын жана коомдун турмушунда эмгектин ролун түшүнүүсүн, эмгекке ак ниеттүү мамиле кылуу сезимдерин калыптандыруу;
- окуучулардын кесиптик кызыгуусун жана аны тандоонун негизделген мотивин калыптандыруу;

- окуучулардын айыл чарбасындагы кесипти аң сезимдүү жана компетенттүү тандап алууга кеңеш берүү;
- окуучунун инсанын чыгармачылык потенциалын жана жөндөмүнүн ар тараптуу өнүгүүсүн камсыз кылуу;
- өсүп келе жаткан жаш муундардын руханий маданиятын калыптандыруу;
- окуучулардын инсандык өнүгүүсү үчүн зарыл болгон шарттарды жана атайын стимулдарды түзүп алардын инновациялык жүрүш-турушун калыптандыруу;
- окуучулардын чыгармачылык менен кесиптик өзүн аныктоосуна аныктоосуна жардам берүү;
- окуучуларды ар түрдүү багыттагы айыл чарба эмгегине, катыштыруу менен аларды ишкердикке тартуу жана өзүнүн жеке ишин уюштуруунун көндүмүн өнүктүрүү.

Азыркы кездеги билим берүүдөгү парадигмалардын алмашышы кесиптик багыт берүү ишинин модели, компоненттери жана структурасы, функциялары, мазмуну жөнүндө окумуштуулардын арасында бирдиктүү көз караш жок. Анткени, бүгүнкү күндө ошол кездеги иштин ийгилигин камсыз кылган төмөндөгү факторлор жок: катуу регламент-тештирилген пландуу экономиканын жоктугу, мектеп үчүн базалык ишканалардын жоюлушу; коомчулук, ата-энелер менен биргелешкен кесиптик багыт берүү ишинин пландаштырылбагандыгы; бул иштин багытын көзөмөлдөп турган мурдагыдай партиялык, ведомстволук структуралардын жоюлушу ж.б.

Кесипке багыт берүү иши өз ара байланышкан, бири-бирин толуктаган компоненттерден турган моделдерди окумуштуулар тарабынан сунушталган. Мисалы:

А.А. Шибанов төмөндөгү компоненттерди сунуштаган: 1.Кесиптик агартуу.2. Кесиптик кеңеш. 3. Кесиптик ылгоо.

А.Е. Голомшток төмөндөгүлөргө токтолгон: 1. Кесиптик маалымат. 2. Окуучуларды үйрөнүү. 3. Кесиптик кеңеш. 4. Кесиптик ылгоо.

Н.Н. Чистяков, Н.Я. Канторович төмөндөгү компоненттерди сунушташкан: 1. Окуучуларга жана алардын ата энесине кесиптик маалымат берүү. 2. Группалык жана жекече кеңеш берүү. 3. Кесиптик ылгоо. Кесиптик ыңгайлануу (адаптация).

К.К. Платонов көз карашында негизги багыттар маанилүү: 1. Профессиографиялык иш жагдайы (кесиптин адамга койгон талабы). 2. Өндүрүштүн керектөөлөрү. 3. Окуучунун соматикалык жана психологиялык жөндөмдүүлүгүн үйрөнүү.

А.Е. Климовдун сунушу : 1. Маалыматтык иштер. 2. Мектептин жана үй бүлөөнүн таасири. 3. Консультанттын рекомендациясы (а) психодиагностиканы иштеп чыгуу. б) Кесиптин систематикасын иштеп чыгуу. в) Профессиографиялык материалдарды иштеп чыгуу). ж. б. у. с.

Илимий адабияттарда кесипке багыт берүүнүн системасы тууралуу ар кандай көз караштар бар. Биздин көз карашыбызча окумуштуулар А.Д. Сазанов, А.Ф. Сахаров, В.Д. Симоненко жана башкалар тарабынан толугураак жана көп кырдуу, кесипке багыт берүүнүн төмөндөгү системасын сунуш кылышкан: кесиптик маалымат берүү, кесиптик агартуу, кесиптик кеңеш, кесиптик ылгоо, кесиптик-социалдык ыңгайлануу, кесиптик тарбиялоо.

Окумуштуулар кесипке багыт берүү ишин жалпы жонунан төрт блокко бөлүнөт. 1-маалыматтык блок. Мында окуучуларга азыркы кездеги кесиптер, окуу жайлар, жумушчу орун берген мекемелер, эмгек рыногу, айыл чарбасында кесиптик карьераны пландаштыруу жөнүндө маалыматтар болот. Мектепте башталгыч жана ортоңку звенодо алгач оюн, тренинг түрүндө, жогорку куракта ачык эшик күндөрү, семинарлар ж.б. формалар колдонулат. Окуучулар үчүн атайын справочниктер, слайддар, статьялар, интернет жана видеоматериалдар ж.б.лар мааниге ээ. 2-өнүктүрүүчү блок- тигил же бул кесипке ээ болууда, жумушка

орношууда керек болгон билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өнүктүрүүнү жана калыптандырууну көздөйт. Бул этапта өнүктүрүүчү технологияларды колдонуу менен атайын компетенцияларын өнүктүрүлөт. 3-активдештирүүчү блок. Бул блокто окуучунун кесипти тандоого ички даярдыгын жана өзүнүн турмуштук жана кесиптик жолун аң сезимдүү түзө билүүсүн калыптандырууга багытталат. Активдештирүүчү блоктун өзгөчөлүгү оюн элементтерин, стандарттык эмес суроолорду, интерактивдүү оюндарды практикалык иштерди колдонуу менен окуучунун кесип тандоого кызыгуусун өнүктүрүп, анын жүрүшүндөгү кыйынчылыктарды, алардын турмуштук баалуулуктарды түшүнүүсүнө басым жасагандыгы менен мүнөздөлөт. 4-диагностикалык- кеңеш берүүчүлүк блок. Бул багыттагы кесиптик багыт берүү иши өзгөчө 14-15 жаштагы өспүрүмдөр арасында жүргүзүлөт. Алар аң сезимдүү кесип тандоого умтула баштайт. Иштин максаты окуучуну кесиптин койгон талабы менен жеке өзгөчөлүктөрүн айкалыштыра билгенге үйрөтүү жана кесиптик маанилүү сапаттарын өнүктүрүү болуп саналат. Мында сапаттардын эки группасы болот. Биринчи инсандын кесиптик багытталгандыгын калыптандырууга (идеялар, ишенимдер, принциптер, көз караштар, катнаштар) багытталган сапаттар. Экинчи, инсандын кесиптик компетенттүүлүгүн (предметтик-кесиптик жана социалдык-кесиптик) калыптандырууга багытталган сапаттар. Мындан сырткары окуучунун психофизиологиялык өзгөчөлүктөрү (когнитивдик процесстер, эмоционалдык-эрктик, темперамент, мүнөз) эске алынат.

Айыл жергесинде жүргүзүлгөн изилдөөлөрүбүздүн натыйжасына таянуу менен окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн натыйжалуулугу төмөндөгүлөргө байланыштуу болот деп айта алабыз:

– кесиптик багыт берүү ишин башталгыч класстардан баштап, окуучулардын кесиптик өзүн аныктоосуна алгачкы жардам берген маалыматтарга ээ кылып, алардын кесипти таанып билүүдөгү активдүүлүгүн багытталса;

- окуучулардын айыл чарбасы жана андагы кесиптер жөнүндөгү илимий билимдердин негизине ээ болсо;
- окуучулардын жеке өзгөчөлүгүн эске алуу менен окуу-тарбия ишинде окуучулардын маанилүү кесиптик сапаттары аныкталып өнүктүрүлсө,
- окуучулар коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгекке катышып айыл чарба эмгегинин көндүмдөрү, билгичтиктери калыптанса;
- мектептеги кесиптик багыт берүү ишине ата-энелер, коомчулуктун кеңири массасы катышса.

Айыл мектептеринде жүргүзүлгөн изилдөөлөргө, жогоруда белгиленген окумуштуулардын көз караштарына таянуу менен окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн төмөндүгү компоненттери маанилүү боло тургандыгын белгиилемекчибиз.

Кесиптик маалымат – окуучуларга азыркы кездеги айыл чарбасындагы кесиптер жана алардын коомдогу ролу, жергиликтүү чарбанын кесип ээлерине муктаждыктары жөнүндө маалымат берүү менен аныкталат.

Кесиптик диагностика– окуучулардын кесип тандоого байланышкан түшүнүктөрүн, көз карашын, аны тандоодогу мамиле мотивин үйрөнүү менен мүнөздөлөт.

Кесиптик агартууда– окуучуларга кесипке коюлган талаптар, өзгөчөлүктөрү, ага ээ болуунун жолдору, кесиптик карьера жөнүндө маалымат берилет.

Кесиптик тарбиялоо – окуучулардын туруктуу кесиптик кызыгуусун, аны тандоодогу мамиле мотивин, инсандык жана кесиптик сапаттарын калыптандырууга багытталат.

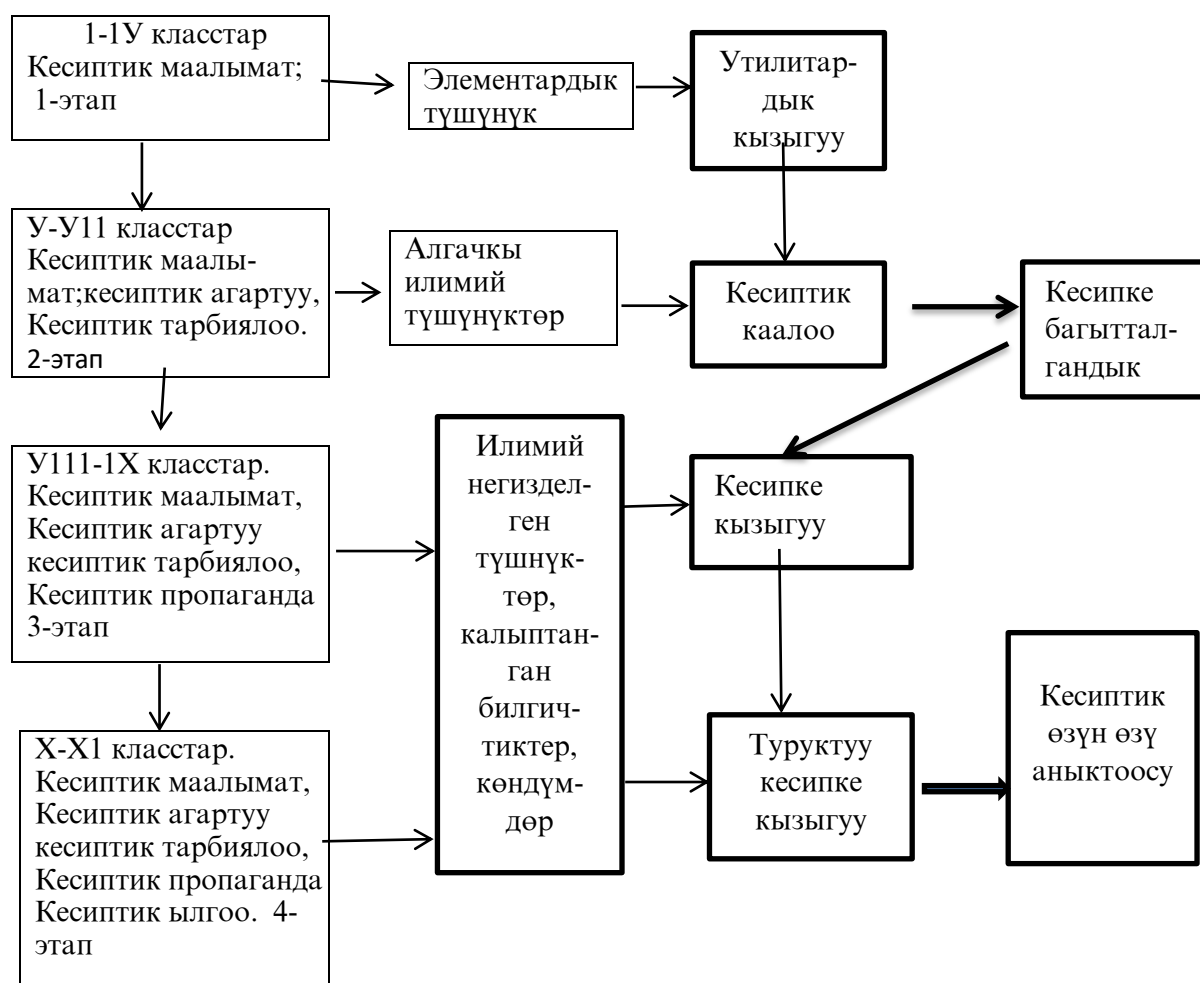
Кесиптик кеңеш – окуучулардын кесип тандоо процессинде түшүнбөгөн маселелерин жана аны тандоодогу каталарын түшүндүрүүнү көздөйт.

Кесиптик ылгоо – окуучунун айыл чарбасындагы кесиптерден аң сезимдүү кесип тандап алууга даярдыгы менен мүнөздөлөт.

Азыркы кезде бир катар изилдөөлөрдө кесиптик багыт берүү иши 5-класстан баштаса натыйжалуу боло тургандыгы көрсөтүлгөн. Бирок, окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин башталгыч класстардан баштап жүргүзүлүшү керек. Анткени, балдар мектепке келгенге чейин эле айыл чарбасы тууралуу маалыматтарга ээ болушат. Ошондой эле республикабыздын мектептеринин окуу программаларын, алдыңкы мугалимдердин иш тажрыйбаларын талдоо, башталгыч класста кесиптик багыт берүү иши пропедевтикалык мүнөздө боло тургандыгын көрсөттү. Изилдөөнүн жүрүшүндө айыл мектебинде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин төрт этапта жүргүзүү натыйжалуу болот тургандыгын аныктай алдык.

1-этапта- окуучунун (I-IV-класстар) айыл чарбасындагы кесиптер жөнүндөгү алгачкы түшүнүктөрүн өнүктүрүүгө багытталат. 2-этапта (V-VII класстар) - окуучуларды сабактарда азыркы кездеги эмгекти уюштуруунун шарттары, формалары, кесиптер менен тааныштырып, алардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун тарбиялоого көңүл бөлөбүз. Бул этапта алардын кызыгуусу дифференциялана баштап, кесип тандоосу окуудагы ийгилиги менен байланышып, кесипке тандоодогу багытталган ниети - калыптана баштайт. Алар келечектеги кесиби менен байланышкан окуу предметтери менен алектенишет. 3-этапта - окуучу (VIII-IX класстар) азыркы кездеги айыл чарбасынын негиздери, андагы кесиптер, кесип тандоонун эрежелери менен таанышып, кесипке кызыгуусу жана кесиптик каалоо-тилеги калыптанат. 4-этапта-окуучунун(X-XI класстар). теориялык билимдери, эмгектик билгичтик-тери жана көндүмдөрү, туруктуу кесиптик кызыгуусу, аны тандоосунун мотивдери калыптанат. Мына ушуга байланыштуу кесиптик багыт берүү ишин эки багытта жүргүзүлүшү керек. 1- багытта (кесиптик маалымат жана агартууда) окуучулардын айыл чарбасынын илимий негиздери жөнүндөгү билимге, эмгектик көндүмдөргө, айыл чарба кесиптери, алардын өзгөчөлүктөрү, коюлган талаптар, бул тармактын тигил же бул кесип ээсине керектөөлөрү жөнүндө маалыматтарга ээ кылуу зарыл. 2-

багытта (кесиптик диагноздоодо, кесиптик кещеш берүүдө, кесиптик тарбиялоодо) окуучуларды өзүнүн жеке психологиясы, кызыгуусу, шыгы ж.б. маселелер тууралуу маалыматка ээ кылып, кесиптик өзүн аныктоо боюнча иш аракеттерин активдештирүүгө, алардын маанилүү кесиптик сапаттарынын өнүгүшүнө, кесип тандоосуна жардам берүү керек. Изилдөөлөрүбүздүн жүрүшүндө окумуштуулардын көз караштарына, алдыңкы педагогикалык практикага таянып, айыл мектебинде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин жүргүзүүнүн төмөндөгүдөй структурасын натыйжалуу болот тургандыгын аныктай алдык (1 - сүрөт).

1- сүрөт. Айыл мектебинде кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүнүн структурасы жана ишке ашыруунун этаптары

Мектепте кесиптик багыт берүү иши маалымат берүүчү, өнүктүрүүчү, активдештирүүчү мүнөздө болуп, окуучуда учурдун талабына жооп берген төмөндөгүдөй кесиптик жана инсандык сапаттарды калыптандырууга багытталышы керек:

- социалдык жана кесиптик чөйрөдө өзүнүн позициясына акыл-эстүүлүк менен мамиле жасоону,

- өзүнүн инсандык, кесиптик сапаттарын коомдун объективдүү талаптарына ылайык айкалыштыра билиши;

- фундаменталдык билимге багыт алуу, рационалдуу ой жүгүртүүнүн жөндөмүнө ээ болуу;

- динамикалуу, стабилдүүлүк жок чөйрөдө иштей билүү;

- үзгүлтүксүз билим алууга даярдыгынын ийкемдүүлүгү,

- коомдун өнүгүүсүнүн негизги багыттарын түшүнүшү, коом талап кылган перспективалуу кесиптерге багыт алып адекваттуу прогноздой билиши;

- коммуникативдик жана маалыматтык технологиялар боюнча ар түрдүү деңгээлдеги билимдерге ээ болушу.

- ишкердик, мобилдүүлүк, жоопкерчилик, өз алдынча чечим кабыл ала билүүчүлүк, ишке жөндөмдүүлүк, коммуникативдүүлүк, өзүнүн жеке мүмкүнчүлүгүн жана кесипке жарактуулугун баалай алышы;

- кесиптик жана айыл чарба эмгегинин маданиятынын калыптанышы.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү жөнүндөгү стандартында жана нормативдик документтеринде окуучунун инсанынын коомдун социалдык-экономикалык структурасына ылайык кесиптик өнүгүүсүн жана калыптанышына шарт түзүү керектиги белгиленген. Азыркы кездеги маалыматтык-технологиялык коом кесип тандоо маселесине таасир тийгизет. Маалыматтык агым социумдун, адамдардын билимине, кесиптик даярдыгына жогорулатылган талап коёт.

Кандай гана кесиптин ээси болбосун карьералык ийгиликтерге жетиш үчүн жалпы жана атайын мүнөздөгү көндүмдөргө, компьютердик

технологияны, базалык экономикалык, юридикалык, башкаруучулук маалыматтарды билүүсү керек. Мына ушуга байланыштуу азыркы кезде мектептеги кесиптик багыт берүү ишинин вектору конкреттүү бир кесипти тандоо дегенден четтеп, окуучунун региондун, эмгек рыногунун муктаждыктарын жана өзүнүн каалоосун, мүмкүнчүлүктөрүн эске алып учурдагы кесиптер дүйнөсүндө туура багыт алуу билгичтигин калыптандыруу керектиги мааниге ээ. Кесиптик багыт берүү ишинин системасы эрте эле көп профессионализмге ээ болуунун негизин калыптандырууга багытталышы керек. Бул жагдай адамдын кесипти кайра тандоого керек болгон билимин өркүндөтүүгө мүмкүндүк түзөт. Окуучулар алгач кесиптик ийкемдүүлүккө, универсалдуулукка, керек болсо өзүнүн кесиптик чөйрөсүн алмаштырууга, үзүлтүксүз билимин, билгичтигин өркүндөтүүгө даяр болушу керек

Бүгүнкү күндө кесипке багыт берүү эмгектин түрүнө карата индивиддин кесип тандап алуусуна жардам берген процессти уюштуруу болуп саналат. Кесиптик багыт берүүнүнүн ийгилигинин көрсөткүчү катары кесиптик карьерага жетишкендердин санын, жаш адамдын эмгек рыногуна бат аралышышын, кошумча билимге ээ болушун жана жаш адамдын тандап алган кесибине канааттанышын эсептөөгө болот. Окуучуну кесип тандоого даярдоо процесси бул анын бүткүл өмүрү үчүн кесип тандап алууга даярдоо эмес, анын кесип тандоосунун вариативдүүлүгүн, билим алуусунун траекториясын түзүүсү жана корректировкалоосу.

Демек, кесиптик багыт берүү - кесиптик, социалдык жана инсандык аспектилердин айкалышында окуучунун жеке өзгөчөлүгүн, жөндөмүн социалдык-экономикалык системанын, эмгек рыногунун керектөөлөрүн эске алуу менен аны кесип тандоого зарыл болгон билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ кылып, аны аң сезимдүү кесип тандап алууга даярдоо боюнча коомдук жана педагогикалык таасир этүүнүн системасы катары түшүнсөк болот.

1.4. АЙЫЛ МЕКТЕБИНИН ЧӨЙРӨСҮ ОКУУЧУЛАРГА БИЛИМ ЖАНА КЕСИПТИК БАГЫТ БЕРҮҮНҮН МЕЙКИНДИГИ КАТАРЫ

Кыргызстандын алдыңкы цивилизацияланган өлкөгө айланышы агрардык сектордун өнүгүүсү менен тыгыз байланышат. Бул маселени чечүү жаңы техниканы, технологияны колдоно билген келечектеги айыл чарба адисин мектептен баштап даярдоону талап кылат. Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасындагы бардык 2265 мектептин 70 проценттен ашыгы айыл жергесинде жайгашып, аларда жалпы окуучулардын 70 процентке жакыны окуйт. Мына ушуга байланыштуу өлкөбүздө өз учурунда «Айыл мектеби» (2003-ж.) деген мамлекеттик комплекстүү программада, билим берүү системасын өнүктүрүүгө багытталган стратегиялык документтерде, концепцияларда айыл мектебинин функционалдык өнүгүүсүн жөнгө салууга, билим тарбия берүүнү өркүндөтүүгө багытталган талаптар аныкталган:

- айыл мектебинин окуучуларынын сапаттуу билим алуусун камсыз кылуу;
- айыл мектебинин окуучусунун инсандык потенциалын реализациялоодо, кесип тандоодо бирдей старттык мүмкүнчүлүк түзүү;
- коомдогу социалдык-экономикалык экономикалык өзгөрүүлөрдү эске алуу менен окуучуга айыл чарба кесибин тандоого багыт берүү.

Айыл мектеби жөнүндөгү маселе окумуштуулардын көңүлүн дайыма өзүнө буруп келген. Педагогикалык теорияда жана практикада айыл мектебинин проблемаларын үйрөнүү боюнча бир кыйла тажрыйбалар топтолгон. Айыл мектебинин элдик мүнөзү, тарбия берүүдөгү өзгөчөлүктөрү К.Д.Ушинскийдин, Л.Н.Толстойдун, В.А. Сухомлинскийдин жана башкалардын эмгектеринде белгиленген. А.З. Андрейко, А.Ф. Ахматов, П.А. Жильцов, Е.В. Бондаревская, М.И. Гарипов, М.П. Гурьянова, А.А. Иванова, А.Е. Кондратеньков, П.П. Костенков, А.Д. Сазонов жана башкалар айыл мектебинин социомаданияттык комплекс

катары кызмат өтөөсүнүн өзгөчөлүктөрү, окуучулардын граждандык позициясына, социалдаштыруу процессине тийгизген таасирин мектептин айыл чарба өндүрүшү менен байланышта карашкан. Кыргызстандын педагог-окумуштуулары (З. Акматалиева, А.И. Акулова, М.Р. Балтабаев, Г.В. Благодарова, Х.А. Калимов жана башкалар) айыл мектебинде окуучуларга билим, тарбия берүүнүн маселелелерин жана аларды жакшыртуунун жолдорун изилдешкен.

Кыргызстандын өнүгүүсүнүн жаңы этабында айыл мектеби социалдык-экономикалык маселелерди чечүүгө катышат. Мында айыл мектебинин айыл социумун өнүктүрүүчү, кайра жаратуучу потенциалы мааниге ээ болот. Окуучуну айыл чарбасындагы кесипти тандап алууга даярдоонун маанилүү шарты – мектепти билим, кесиптик багыт берүүчү жана аны өнүктүрүүчү мейкиндик чөйрөсү катары каралышы. Социалдык педагогиканын негиз салуучусу С.Т. Шацкий бала окуган социалдык чөйрөнүн оң жана терс таасирин эске албаса, ал анын өнүгүүсүн башкара албай тургандыгын белгилеген [402]. Психолог В.И. Бехтеров инсандын өнүгүшүндө уккан сөзү эмес, анын окуу жана оюн иш аракеттери, курчап турган дүйнө менен катнашы мааниге ээ боло тургандыгын көрсөткөн [67]. Кесип тандоо дайыма конкреттүү социалдык чөйрөдө ишке ашат. Бардык шарттардын жыйындысы «кесип тандоо ситуациясы» деп аталып, аны бардык компоненттердин, факторлордун, объективдүү жана субъективдүү пландагы өзгөчөлүктөрдүн жыйындысы катары карайбыз. Кесип тандоонун объективдүү жагы катары инсанга көз каранды болбогон социалдык шарттардын жыйындысы, ал эми субъективдүү ситуациясы катары кесип тандоонун адекваттуу объективдүү ситуациясын адекваттуу чагылдырган модели.

Окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүүдөгү айыл мектебинин ролун аныктоо үчүн «чөйрө», «билим берүү», «билим берүү мейкиндиги» «билим берүү чөйрөсү» түшүнүктөрдү талдадык.

Педагогика илиминде чөйрө – бул бир жагынан шарттардын жалпы-

лыгы менен байланышып, адамды курчап турган адамдардын коомчулугу, анын жашоосу өтүп жаткан шарт, экинчи жагынан адамды курчап турган социалдык мейкиндик, индивиддин түздөн-түз активдүүлүк зонасы, анын жакынкы өнүгүүсү жана иш аракети. Ошондой эле чөйрө адамдын жеке турмушунун жана социалдык феноменинин структурасын, тажрыйбасын, массалык маалымат каражаттарынын таасирин өзүнө камтыйт. Адамды курчап турган чөйрө жаратылыштык (физикалык, химиялык, биологиялык) жана социалдык факторлордун комплексинен туруп, ага түз же кыйыр түрүндө таасирин тийгизет. Г.А. Ковалев курчап турган чөйрөнү «тиричилик чөйрөсү» катары карап, адам төрөлгөндөн баштап чөйрө менен өз ара аракеттенишип, байланышта болуп, анын шартында өсүп өнүгүп, өз кезегинде тиричилик чөйрөсүнө өзү дагы таасир тийгизе тургандыгын белгилеген [187].

Курчап турган чөйрөнү адамды курчап турган шарттардын, таасир этүүнүн жыйындысы катары түшүнөбүз [256, с.41]. Бул түшүнүк философиянын, психологиянын, педагогиканын изилдөө предмети болуп саналат. Педагогика илиминде «чөйрө» жөнүндөгү түшүнүктү ХХ кылымдын 20-жылдарында советтик педагогдор сунушташкан. С.Т. Шацкий «педагогикалык чөйрө» [402], П.П. Блонский «баланын коомдук чөйрөсү» [74], А.С. Макаренко «курчап турган чөйрө» [244] деген терминдерди колдонушкан. Алар ар кандай терминдерди колдонушса дагы, педагогдун балага таасир этүүсү сырткы чөйрөнүн (предметтердин жыйындысы, адамдар, мамилелер, иш аракеттер ж.б.) жана тарбиялануучунун ички чөйрөсү (эмоционалдык абалы, өзүнө мамилеси, турмуштук тажрыйбасы, асылдуулук багыты ж.б.) аркылуу боло тургандыгын белгилешкен.

Башка адамдардын адамга курчап турган чөйрө катары таасири мамилелер жана өз ара аракеттенишүү аркылуу болот. Психолог Л.И. Божовичтин пикири боюнча инсандын өнүгүүсүнүн динамикасын, андагы ички процесстердин жана сырткы шарттардын айкалышын чөйрө аныктайт. Ал чөйрөнүн ролун туура түшүнүү үчүн ага абсолюттук эмес,

салыштырмалуу өлчөм керектигин белгилеген. Чөйрөнүн «өнүктүрүүчүлүк жагдайына» карабастан, инсан өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө жараша өзүнүн калыптанышын аныктай алат. Ал тарбиялоо процессинде инсандын чөйрөгө кошулган учурдагы кейип кепчүүсүн жана анын чөйрөгө жасаган мамилесин түшүнүү керек деп эсептейт [78;79].

Окумуштуу Ю. С. Мануйловдун пикири боюнча функционалдык көз караштан алганда инсандын жашоо образы субъектик чөйрө аркылуу калыптанып, өнүгөт. Тарбиялоого чөйрөлүк мамиле жасоо Ю.С. Мануйловдун интерпретациясында инсанга таасир этүүнү оптималдаштыруу жана чөйрөнү уюштуруу менен мүнөздөлөт. Мында билим берүүчү чөйрө инсандын билим алуусунун жана социалдаштыруунун каражаты, педагогикалык системанын кызмат өтөөсүнүн шарты болуп саналат[254].

«Билим берүү» түшүнүгү «билим берүү мейкиндиги» деген түшүнүк менен тыгыз байланышкан. Мейкиндик деген түшүнүктө бир эле мезгилде бир нече объектилердин жайгашканын түшүнөбүз. Ал эми «билим берүү мейкиндиги» жөнүндөгү түшүнүктү адамдын билим алуусуна таасирин тийгизген өз ара байланышкан шарттарды түшүнсөк болот [11,б.59].

Билим берүү- системалуу уюштурулган процесс, билим тажрыйба берүүнүн технологиялары, убактысы. Билим берүүнүн натыйжасы мамлекеттик стандартка ылайык окутуу процессинде алган билим, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн жыйындысы жана курчап турган чөйрөгө карата эмоционалдык баалуулук мамилеси. Ал эми билим берүү чөйрөсү- өнүгүүгө мүмкүндүк берүүчү белгилүү окуялык катар, жашоонун жагдайларынын мейкиндиги (15,с.47).

Айыл мектебинин окуучуларына кесиптик багыт берүү проблемасын чечүүдө «билим берүү чөйрөсү» деген түшүнүктү тактоо керек. Билим берүү чөйрөсү жөнүндөгү термин окумуштуулар тарабынан ар түрдүүчө талкууланууда. Илимий адабияттарда билим берүү чөйрөсү белгилүү структурага жана компоненттерге ээ боло тургандыгы көрсөтүлгөн. Мына ушуга байланыштуу окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин

жүргүзүүдө анын структурасын жана компоненттерин эске алуу маанилүү шарт болуп саналат. Г.А. Ковалевдун пикири боюнча билим берүүгө карата билим берүү чөйрөсү окутуу программасынан, физикалык чөйрөдөн, адам факторунан турат. Окуу программасы өзүнө окутуунун мазмунун, ыкмаларын, иш аракеттин структурасын, окутуунун формаларын, физикалык чөйрө окуу жайдын архитектуралык түзүлүшү, жабдылышы ж.б.ларды камтыйт. Ал эми адам фактору окуучунун жана окутуучунун инсандык өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт[187].

Н.Е. Шуркова билим берүү чөйрөсүнүн төмөндөгүдөй компоненттерин бөлүп көрсөткөн: предметтик-мейкиндик курчоо, билим берүү процессинде катышуучулардын өз ара мамилесин түзүүдөгү психологиялык чөйрө, жүрүш-туруш маданияты (манера, жаңдоо, мимика, пикир алышуудагы интонация ж.б.), окуялык жана маалыматтык курчоо [414].

В.А. Ясвиндин көз карашы боюнча билим берүү чөйрөсү бул белгиленген үлгү боюнча инсандын калыптанышына таасир тийгизген шарттардын жана таасир этүүнүн системасы, ошондой эле социалдык жана мейкиндик-предметтик курчоодо өнүгүүсүнүн мүмкүндүгү. Ал билим берүү чөйрөсүнүн төрт компоненттүү структуралык моделин көрсөткөн: 1) билим берүү процессиндеги субъект; 2) билим берүү процессиндеги социалдык компонент; 3) билим берүү чөйрөсүндөгү мейкиндик-предметтик компонент; 4) билим берүү чөйрөсүндөгү технологиялык компонент[422].

Н.Н. Авдеева жана Г.Б. Степанованын изилдөөлөрүндө төмөндөгүдөй компоненттер аныкталган: 1) окуучунун жашоо шарты, аракети; 2) окуучу менен окутуучунун өз ара аракеттенишүүсүнүн мүнөзү; 3) билим, тарбия берүү процессинин азыркы кездеги программаларга ылайык келиши; 4) предметтик-мейкиндик чөйрөсүнүн өнүгүүнүн сапатын камсыз кылууга багытталышы[8].

Ал эми В.В. Деркачеванын пикири боюнча билим берүү чөйрөсү инсандын калыптанышын, өнүгүшүнүн, өзүн-өзү реализациялоонун

шарты жана таасир этүүсүнүн системасы [131]. Мында адам билим берүү чөйрөсүнө караганда кеңири түшүнүк. Курчап турган чөйрө өзүнө шарттардын жана жаратылыштык жана социалдык факторлордун жыйындысын камтыйт. Алар инсандын өнүгүшүнө жана калыптанышына жана аң сезимдүү кесип тандап алышына таасирин тийгизет.

М.П. Нечаев билим берүү чөйрөсүнүн тарбия берүүчү компоненти катары төмөкүлөрдү белгилеген: 1) социалдык; 2) материалдык; 3) руханий компонент [273].

«Билим берүү чөйрөсү» курчап турган чөйрөнүн бөлүгү болуу менен адамдын билим алуусу үчүн зарыл болгон шарттардын өз ара байланышын камсыз кылат. Мында билим алууга окуучунун сөзсүз катышуусу зарыл. Азыркы кездеги айыл мектебинин билим берүү чөйрөсү деген түшүнүктү аныктоодо окумуштуулардын төмөндөгүдөй пикирине таянабыз:

- маалыматтык, техникалык, окутуу методикалык камсыз кылууга багытталган системалуу уюштурулган адам менен ажырабай байланышкан билим берүү процессинин субъектиси катары [159, б.4.];

- социомаданияттык мейкиндик, анын алкагында инсандын өнүгүү процесси стихиялуу же уюшкан түрүндө ишке ашышы [406, б.545];

- окуучунун жөндөмүнүн пайда болушу жана инсандык потенциалынын өнүгүүсү үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн жыйындысы [215];

- мейкиндик-убакыттык, социалдык маданияттык, коммуникативдик, маалыматтык иш аракеттерди ж.б. факторлорду камтыган өнүгүп туруучу феномен, алар атайын максатта түзүлгөн же кокусунан уюштурулган шарт, өнүгүп жаткан инсан менен окуу жайдын объективдүү дүйнөсү [29];

- социомейкиндиктин бөлүгү, билим берүү системасынын, анын элементтеринин, билим берүүчү материалдарынын жана билим берүү процессинин субъектисинин өз ара аракеттенишүү зонасы.

Жогоруда белгиленген окумуштуулардын көз караштарына таянуу менен «билим берүү чөйрөсүн» инсандын калыптануусуна жана анын

таанып билүү керектөөлөрүнүн өнүгүүсүнө мүмкүнчүлүк түзгөн, билим берүүчү субъектилердин активдүү өз ара байланышын камсыз кылган шарттардын жыйындысы деп түшүнөбүз.

Биздин көз карашыбызча, билим берүү процессине карата айыл мектебинин билим берүү чөйрөсүн таасир этүүнүн позициясында инсандын калыптанышынын шарты катары кароо туура. Айыл мектебинин билим берүү чөйрөсү сырткы (адамдар, инсан аралык катнаш, уюштуруучулук маданият ж.б.) жана ички (инсандын эмоционалдык кейип кепчүүсү, анын өзүнө жана башкаларга жасаган мамилеси) шарттардын жыйындысы. Билим берүү чөйрөсү социалдык, иш-аракеттик, баалуулук-багытталган, маданий, динамикалуу жана өнүгүүчү, максаттуу, бүтүн ачык система катары билим берүүчү мекеменин тиби менен байланышкан (4.с.77).

Кыргызстанда айыл мектеби республикабыздын билим берүү системасынын бөлүгү болуу менен аймактык ар түрдүүлүгүнө карабастан өзүнө тийиштүү болгон мүнөздөмөгө ээ. Бул жагдай айыл мектеби деген түшүнүктү теориялык ой жүгүртүүнүн өзгөчө бирдиги катары тактоого мүмкүндүк берет. М.П. Гурьянованын эмгегинде айыл мектеби деген түшүнүк - иш аракетинин ар кыл тиби жана түрү бар, айыл жергесинде жалпы билим берүүчү кызмат өтөгөн феномен катары белгиленген [121]. Окумуштуулардын теориялык көз караштарына таянып, айыл мектебин социомаданияттык чөйрөдөгү ар түрдүү факторлордун, шарттардын жыйындысын камтыган, билим жана тарбия берүү процессин ишке ашырган, келечектеги компетенттүү кесип ээсин даярдоого салым кошкон педагогикалык мейкиндик деп айта алабыз. Кыргызстандын айыл мектеби балдарга билим жана тарбия берүү менен гана чектелбестен төмөндөгүдөй функцияларды аткара тургандыгын белгилейбиз:

–Кыргызстандын дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине кошулуу шартында окуучулардын билим алуусундагы муктаждыктарды канааттандыруучу;

– XX1 кылымдагы социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шартындагы маданий чөйрө менен байланышкан айылды жаратуучу;

– мектеп бүтүрүүчүсүнүн инсандык жана маанилүү кесиптик сапаттарын калыптандыруучу;

– ааламдашуунун доорунда достун, тарбиячынын ролу аткарган компенсатордук;

– айылдын жашоочуларына руханий, маданий жактан таасир этүүчү борбор.

Аталган функцияларды аткарууда билим, тарбия берүү процессинин жана анын социалдык натыйжасына, окуучунун инсанынын калыптанышына таасир тийгизген айыл микрочөйрөсүнүн объективдүү факторлорун эске алуу керек [35;175].

Чөйрө окуучуну кесип тандоого психологиялык жактан даярдоого, анын инсандык сапаттарынын калыптанышына таасирин тийгизет. Мына ушуга байланыштуу чөйрөнү жөн гана мүнөздөбөстөн, анын адам менен кандай өз ара катнашта болоорун эске алуу керек. Биздин көз карашыбызча айыл мектебинин билим берүү чөйрөсү татаал, көп чен өлчөмдүү жана субъективдүү болгондуктан инсандын калыптанышына таасир тийгизген шарт катары каралган негиздүү модель. Мында билим алуучу менен билим берүү чөйрөсүнүн өз ара аракеттениши жана өз ара таасири болот. Айыл мектебинде билим, тарбия берүү процессинин азыркы кездеги программаларга, окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн концепциясына ылайык келиши, объект менен субъектин катнашуусу, мектептин материалдык-техникалык базасынын чыңдалышы маанилүү.

Азыркы кездеги билим берүү системасы когнитивдик мамиле жасоого багыт алууда. Бул жагдай окуу тарбия иштерин уюштурууда билим берүү чөйрөсүнө карата көрсөтүлгөн. Каралып жаткан проблемага ылайык, айыл мектебинде өзгөчө табигый илимдердин негизин окутууда дүйнөнүн (биологиялык, химиялык, физикалык, географиялык) картинасы

жөнүндөгү маалыматтарга, азыркы кездеги айыл чарбасы тууралуу политехникалык билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ кылуу, бул тармактагы кесиптеге кызыгуусун тарбиялоо ж.б.у.с. педагогикалык маселелерди чечүү керек. Бул үчүн алгылыктуу окутуунун мазмунун, форма жана методдорун колдонуу, окутуу процессинин айыл чарба багыттуулугун, кесипке багыт берүүчүлүк жагдайын арттыруу мааниге ээ болот. Айыл мейкиндигиндеги мектепте окуучуларды кесип тандоого даярдоодо окуу тарбия ишинин максатын, уюштуруучулук-педагогикалык шарттарын аныктоо, коомчулуктун кеңири массасын окуу-тарбия ишине тартуу гана жакшы натыйжа берет

Окуучуларга кесиптик багыт берүүдө билим берүү чөйрөсүнүн өнүктүрүүчүлүк жагдайы маанилүү. Окумуштуу Е.В. Коротаева билим берүү чөйрөсү өзүнүн өнүктүрүүчүлүк функциясын аткаруу үчүн анын компоненттери өнүктүрүүчүлүк-эмоционалдык мүнөздө болуш керектигин көрсөткөн. Ал бул багытта төмөндөгүдөй компоненттерди белгилеген: эмоционалдык колдоочу, (биргелешкен жашоо тиричиликте катышуучулардын өз ара мамилеси); эмоционалдык-өнүктүрүүчүлүк компонент (режимдик моменттер, окуучунун окуу процессинде билим берүүчү мекемеде болушу); эмоционалдык жагдай түзүүчү (тышкы жагдай, мебель); эмоционалдык активдештирүүчү компонент (окуучунун ишин уюштуруу); эмоционалдык машыктыруучу компонент (окуучуну машыктыруучу иш аракетке тартуу) [208]. Кичинесинен эле айыл жергесинде чоңойгон мектеп бүтүрүүчүсү жакшы сапаттары (эмгекчилдиги, ишке жөндөмдүүлүгү, кең пейилдүүлүгү, адептүүлүгү ж.б.у.с.) менен айырмаланып турат. Ошол эле мезгилде айрымдары өз күчүнө ишенбей, өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн төмөн баалашып, жаңы шарттарга ыңгайланууда кыйынчылыктарга кабылышат. Мына ушуга байланыштуу айыл социумунун кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө төмөндөгүдөй жагдайын эске алуу керек:

– айыл жергесинде бардыгы бири-бирин жакшы билгендиги, мектептин жана айыл социумунун тыгыз байланышын камсыз кылып, кызматташтык педагогикасын жакшыртышы;

– мектептин жаратылышка жана айыл чарба өндүрүшүнө жакындыгы;

– айыл чарбасынын илимий негиздерин системалуу үйрөнүүгө жана эмгекке катышуусу үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдүн болушу;

– айыл жергесинде эмгектик традициялардын сакталышы жана алардын окуучуларга оң таасирин тийгизиши;

– жергиликтүү шартты эске алып окуу процессин, класстан жана мектептен тышкаркы иштер менен интеграциялаштырууга, алгылыктуу форма жана методдорду колдонууга кеңири мүмкүнчүлүктүн болушу;

– мугалим менен окуучунун ортосунда ишкер байланыштын дайыма болушу;

– айыл жергесинде эмгектин сезондуулугу, эмгектин шарттары, механизациялоонун төмөнкү деңгээлинин айылда жашоонун образына таасири;

Окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин уюштурууда айыл мектебинин төмөндөгү мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу керек:

– айыл жергесинин калкынын компактылуу жашашы;

– калкты социалдык коргоо, маданият, спорт жана башка мекемелер менен кызматташты түзүүнүн бир кыйла жеңилдиги;

– кошумча билим берүүнүн чектелгендиги, айыл жергесинде кошумча билим берүүчү мекемелердин жоктугу;

– мектеп билим, тарбия берүүчү мекеме катары гана баалангандыгы.

Кыргызстандын базар экономикасына өтүүнүн алгачкы мезгилинде айыл мектеби өзүнүн консервативдүүлүгүнүн натыйжасында негизги миссиясы болгон келечектеги айыл чарба эмгекчилерин тарбиялоодон бир аз четтеп калган. Бул айыл жергесинде жашоочулардын адептик, мотивациялык, эмоционалдык жана иш аракеттик чөйрөсүнө, окуучу-

ларга билим, тарбия жана кесиптик багыт берүүгө терс таасирин тийгизген. Республикабыздын айыл мектептеринин тажрыйбаларын үйрөнүүнүн жана аларды талдоонун негизинде айтылган жагдайды төмөндөгүдөй түшүндүрө алабыз:

- мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүү жана айыл чарба эмгегине даярдоонун системасынын бузулушу;

- Республиканын билим берүү системасындагы өзгөрүүлөр натыйжасында мектептин окуу планынан окуучуларга эмгектик тарбия, кесиптик багыт берүүдө мааниге ээ болгон «Өндүрүштүн негиздери. Кесип тандоо» деп аталган (VII-VIII класстар) курстун жана X-XI класстарда эмгек практикумдарынын алынып салынышы;

- базалык ишканалардын жоюлушу менен мектептерде окуучулардын өндүрүмдүү эмгегин уюштуруудагы кыйынчылыктардын пайда болушу;

- проблемага байланышкан илимий-методикалык, популярдуу адабияттардын жетишсиздиги;

- мектептердин башка социалдык институттар менен начар байланышы;

- педагогдордун кесиптик багыт берүү ишине начар даярдыгы;

- материалдык техникалык базасынын начардыгы;

- предметтерди тереңдетип окутууга шарттардын жетишсиздиги.

Ошондой болсо дагы айыл чарбасы боюнча сабаттуулук жалпы маданияттын элементи болуу менен мектептеги билим берүүнүн маанилүү компоненттеринин бири болуп калат. Мына ушуга байланыштуу өлкөбүздө «Айыл мектеби» (2003-ж.), деген мамлекеттик комплекстүү программада, билим берүү системасын өнүктүрүүгө багытталган стратегиялык документтерде айыл мектебин өркүндөтүүнүн багыттары, окуучунун чыгармачыл инсан катары өнүгүүсүн камсыз кылуунун, жаңы экономикалык шарттарда эмгекке даярдоонун механизмдин иштеп чыгууну көздөгөн. Натый-

жада республикабыздын мектептерине 2007-жылы максаттуу багытталган «Менин гүлдөгөн чарбам» аттуу атайын долбоор сунушталган. Программанын алкагында окуучулар региондун өзгөчөлүктөрүнө жараша чарба жүргүзүүнүн жана ишкердиктин негиздери боюнча билимдерге билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болушкан. Ал эми «Кыргыз Республикасында жаштарга кесиптик багыт берүүнүн системасын өнүктүрүүнүн концепциясында» (2016-ж. 28/1X) окуучуларды жеке өзгөчөлүгүнө жана эмгек рыногунун талаптарына жооп берген, кесиптик иш аракеттин чөйрөсүн тандап алуу жөндөмдүүлүгүн калыптандыруунун зарылдыгы белгиленген. Мына ушуга байланыштуу 2016-жылы өлкөбүздүн жүз мектебине гүл өстүрүүчү, бакча өстүрүүчү, күнөскана кызматкери ж.б. кесиптер боюнча пилоттук долбоор киргизилип бир катар ийгиликтер жаралган. Натыйжада айыл мектептеринин окуучуларынын арасында жүргүзгөн изилдөөлөрүбүздө окуучулар мына ушул долбоорлордун алкагында жеке ишкердиктин көндүмдөрүнө ээ болушкандыктарын белгилешти.

Натыйжада Республикабыздын мектептеринде окуучуларга кесиптик багыт берүү боюнча бир кыйла тажрыйбалар топтолгондугун белгилемекчибиз. Изилдөөнүн жүрүшүндө мектеп практикасында топтолгон тажрыйбаларды талдоонун негизинде аларды төмөндөгүдөй топторго бөлдүк:

- 1) массалык тажрыйба - бул мектепте кесиптик багыт берүү иши рас-мий методикалык сунуштардын негизинде окуу программаларын ишке ашыруу менен байланышып, окуучулар негизинен кесиптик маалымат берүү өңүтүндө жүргүзүлүп, айыл чарбасындагы кесиптери жөнүндөгү материалдар, профессиограммалар жана башкалар көп колдонулбайт;
- 2) алдыңкы тажрыйба- бир же бир нече класста тигил же бул предметтип тереңдетип окутуу аркылуу айыл чарбасы менен байланыш-кан жогорку окуу жайга барууга ынтызар балдар менен иш алып барышат;
- 3) новатордук тажрыйбалар- бул окуучуларга кесиптик багыт берүүдө аларды ар тараптан үйрөнүп, кесиптик багыт берүүдө инновациялык форма

методдорду, каражаттарды колдонушуп, окуу тарбия ишинин кесиптик багыт берүүчүлүк жагдайына өзгөчө көңүл бөлүнөт. Мектеп билим берүүчү жана социомаданияттык мейкиндик катары коомчулуктун кеңири массасын катыштыруу менен иш алып барат.

Азыркы кездеги коомдогу саясий, социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шартында көпчүлүк айыл коомчулугу агросоциумда иштөөгө жана жашоого даярдыгы бар инсандарды тарбиялоого кызыктар. Мына ушуга байланыштуу Кыргызстандын айыл мектебинде окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүдө төмөндөгүлөрдү эске алуу зарыл:

- өлкөнү туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиялык багыттарына ылайык айыл чарбасын өнүктүрүүнүн перспективасын;

- аймактын жана жергиликтүү айыл чарба өндүрүшүнүн абалын;

- айрымдарынын маданий борборлордон өтө эле алыс жайгашкандыгын;

- базар экономикасынын шарттарында айылдын өнүгүүсүнүн социалдык инфраструктурага жана өндүрүшкө көз карандылыгын;

- базар экономикасынын шарттарында мектеп айыл коомчулугу үчүн социалдык жактан дайындалгандыгын.

Айыл мектебинин айрымдары- бул уникалдуу ар түрдүү социалдык педагогикалык кубулуш катары өнүгүп жатса, айрымдары уюштуруучулук-педагогикалык, материалдык жана кадрдык жактан кыйынчылыктарга учурап, төмөндөгүдөй татаал шарттарда кызмат өтөөдө:

1. Базар экономикасына өтүүнүн шарттарында өндүрүштүк процесстердеги өзгөрүүлөрдүн натыйжасында элдин жашоо деңгээлинин төмөндөшү.

2. Айыл жергесинде миграциялык процесстердин кеңири орун алышы, балдардын кароосуз калышы ж.б.у.с. факторлордун айыл мектебинин окуу тарбия ишине таасирин тийгизиши.

3. Көптөгөн квалификациялуу даярдыгы бар адистердин айылдан

кетип калышы.

4) Айыл жергесинде жумушсуздуктун өсүшү, инфраструктуранын начарлашы.

5. Медициналык жана маданий жактан тейлөөнүн деңгээлинин төмөндөшү.

6. Мектепке чейинки мекемелердин жабылышынын натыйжасында балдардын мектепке даяр эместиги.

7. Экономикалык оор абалда пайда болгон айыл чарба бирикмелеринин азырынча мектептерге материалдык, финансылык ж.б. жактан жардам бере албай жатышы.

8. Айыл жергесинде дагы балдардын төрөлүшүнүн азайышы, баладардын ата-энелери менен кошо миграцияланышы мектептердеги окуучулардын контингентинин өзгөрүшүнө алып келиши.

9. Айыл мектебинин окуучуларына билим берүүнүн мазмуну учурдагы фермердик-дыйкан чарбалардын суроо-талаптарына жооп бербегендиги (айыл жергесиндеги социалдык-экономикалык проблемаларды чечүүгө багытталбагандыгы атайын тандоо курстарынын, кошумча адабияттардын жоктугу ж.б.).

Айылдын мейкиндигиндеги жашоочулардын социалдык абалы өз кезегинде мектептеги окуу-тарбия ишин уюштурууда төмөндөгүдөй проблемаларды жаратат:

– балдардын үй жумуштарына көп катышы, сабактан кийинки тарбиялык иштерге аз катышышына алып келет;

– окуучулардын кесип тандоодо жеткиликтүү социалдык-психологиялык жардам ала алышпагандыктары;

– кесиптик багыт берүү маселеси боюнча атайын даярдыгы бар адистердин жоктугу жана мугалимдердин даярдыгынын төмөндүгү.

Айыл социумунун өзгөчөлүгү, жаштардын айыл жергесинде иштеп калуусуна турмуш-тиричиликтик шарттар гана эмес саясий шарттар дагы терс таасирин тийгизүүдө. Кыргызстандын өнүгүүсүнүн жаңы этабында

коомдогу саясий абалдын өзгөрүшү, жаңы саясий партиялардын, агымдардын пайда болушу, коомдогу демократиялаштыруунун шарапаты менен жеңип алган маалымдуулук, сөз эркиндиги, адамдардын аң сезиминдеги саясий өзгөрүүлөр мектеп окуучуларына билим жана тарбия берүүгө таасирин тийгизет. Ар түрдүү партиялар, агымдар жаштарга, окуучуларга таасир этүүгө умтулушат. Мына ушуга байланыштуу окуучуларга туура маалыматтарды берүүнүн зарылдыгы келип чыгат. Өткөөл мезгилде коомдун руханий чөйрөсүндөгү кыйынчылыктар расмий идеологиянын аныктала электиги, чет өлкөлүк төмөнкү сорттордогу маданияттын, диний көз караштардын таралышы, окуучуларга да таасирин тийгизет.

Айыл чарбасынын өнүгүүнүн инновациялык жолго өтүшүнүн шартында эмгек ресурсу жөнүндөгү маселе актуалдуу. Мектептин милдети окуучуларды туура кесип тандап алууга даярдоо менен мүнөздөлөт. Окуучуларды эл чарбасы үчүн зарыл болгон кесип тандап алууга даярдоодо эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарын, илимий техникалык прогресс жана эмгекчилердин турмуштук денгээлин жогорулатууга багытталган социалдык милдеттер таасир тийгизе тургандыгын эске алуу керек.

Азыркы кезде айыл мектебинин проблемалары айылдын экономикасы, руханий турмушунун жалпы проблемалары менен байланышкан. Бул айыл мектебинин өнүгүүсүнүн жалпы тенденциясын аныктап, тарбиялоо процессине таасирин тийгизет. Айыл мектеби билим берүү системасынын составдык бөлүгү катары жаш муундарга билим тарбия берүүгө байланышкан жалпы милдеттерди чечүү менен агроөнөр жайдын өнүгүшүнө түз жана кыйыр таасир эте турган атайын функцияны аткарып, кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө төмөндөгү талаптарды эске алат:

- эмгекти уюштуруунун жаңы формаларын жана шарттарын;
- чарба жүргүзүүнүн методдорунун жаратылышты пайдалануунун экологиялык принциптерин;
- Кыргызстандын шарттарында чарба жүргүзүүнүн экономикалык

натыйжалуулугун арттыруунун багыттарын;

– агартуучу мекеме гана болбостон, айыл социумуна таасир тийгизе турган көп аспектилүү уюм.

Азыркы кезде илимий адабияттарда «маалыматтык билим берүү чөйрөсү» деген термин колдонулууда. Бул негизинен мультимедиялык билим берүү технологияларынын өнүгүшү менен байланышат. Бул жагдай айыл мектебинин окуучуларынын кеңири маалыматтарга ээ болушуна мүмкүндүк түзөт. Мектеп айыл мейкиндигиндеги билим, тарбия берүүчү социализациялоочу маанилүү институт. Жаштардын социалдык калыптануусу жаңы тарыхый учурда өтүп, алар социалдык, экономикалык, саясий, руханий, адептик шарттарга ыңгайланышат. Айыл мектебинин окуучулары ар түрдүү булактардан жаңы социалдык баалуулуктарды алышат. XXI кылымдагы маалыматтык технологиянын доорунда көптөгөн кылымдардан бери топтолгон улуттук руханий-этникалык маданиятты, каада-салтты, үрп адатты, элдик педагогиканын традицияларын айыл мектеби гана сактай алат. Айыл мектеби элдик педагогиканын жана инновациянын негизинде тарбиялоонун мазмунун байытып, модификациялап, коомдун керектөөсүн эске алуу менен айыл жергесинде жашоочулардын жаңы катмарын тарбиялайт. Бирок, калыптанып келе жаткан жаш муундардын керектөөлөрү менен аларды ишке ашыруунун ортосунда карама-каршылык пайда болот. Натыйжада жаңы социалдык-экономикалык шарттарда айыл мектебинде окуучуларды кесип тандоого даярдоодо төмөндөгүдөй карама-каршылыктар жаралууда:

– коомдун мектептин бүтүрүүчүлөрүнө койгон талабы менен мектептин аларды даярдоодогу мүмкүнчүлүгүнүн ортосундагы;

– мектептин окуучуларынын билимине коюлган талап менен алардын даярдыгынын деңгээлинин ортосундагы;

– мектептердин инновацияга муктаждыгы менен башкаруунун механизминин ортосундагы.

Мына ушул маселерди чечүүдө мектептин стабилдештирүүчү ролу өсөт.

Айыл мектептеринин иштөө шарттары объективдүү факторлор менен аныкталып, окуучуларга билим жана тарбия берүүгө таасирин тийгизет. Мектептин айыл чарба өндүрүшү менен тыгыз байланышы, анын негизги социалдык функциясын конкреттештирет. Бул, биринчиден, окуучулардын айыл чарба эмгегине кеңири катышуусуна шарт түзүү; экинчиден, окуу-тарбия процессинде жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү ишинин айыл чарба багыттуулугу менен аныкталат. Айыл мектебинин кесипке багыт берүүчүлүк мүмкүнчүлүгүн жогорулатууга төмөндөгү жагдайлар таасирин тийгизет:

- эмгекти сүйүү, жаратылышка жакындык, улууларды урматтоону калыптандыруу;
- туулган жерге болгон сүйүүнү калыптандыруу.
- мектеп айыл жергесиндеги жалгыз билим берүүчү мекеме, ал аркылуу бардык жаштардын билим алышы;
- мектеп калкка тарбиялык иш алып барган жалгыз коомдук мамлекеттик институт болгондугу;
- айыл жергесинде мектеп гана билим тарбия берүүчү катары гана сакталып калбастан, ал маданиятты таратуучу мекеме болгондугу;

Мына ушул сыяктуу факторлор балдардын кесип тандоосуна таасирин тийгизип, айыл мектебинин окуучусунун жалпыланган социалдык-психологиялык мүнөздөмөсүн берет. Айыл мектебинин окуучусунун инсанынын калыптанышына таасир тийгизген факторлорду төмөндөгүдөй классификациялоого болот: социалдык-экономикалык, сезондук, социалдык психологиялык, жаратылыштык-климаттык, территориялык-регионалдык, социалдык-тарыхый, социалдык турмуш-тиричиликтик, социалдык-демографиялык, билим берүүчү, социалдык-этникалык.

Кыргызстандын айыл мектебинин (материалдык-техникалык, окуу-методикалык, кадрдык), окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн абалын талдоо стратегиялык жана тактикалык планда иш алып баруунун зарылдыгын көрсөттү. Анткени, Кыргызстандын айыл чарбасынын

эмгек рыногунда карама-каршы келген ситуация пайда болду. Бир жагынан колхоз-совхоздордун жоюлушу менен жумушсуздук пайда болсо, экинчи жагынан эмгекти уюштуруунун жаңы шартында квалификациялык даярдыгы бар адистерге муктаждык өсүүдө. Кыргызстандын айыл мектебинин окуучуларынаа кесиптик багыт берүүнү модернизациялоо – айыл чарбасынын перспективалык өнүгүшү, реформалоонун натыйжасында рыноктук механизмдердин жана укуктук шарттардын түзүлүшү, айыл мектебинин ресурстук, социалдык статусун мазмундук, иш аракетинин жаңыланышы жана өнүгүшү менен байланышат.

Азыркы учурдагы айыл мектебинин билим берүүчү мекемеден инновациялык социалдык– педагогикалык жана маданий борборго айланууда. Бул окуучунун инсандык сапаттарынын өнүгүүсүнө, анын кесип тандап алууга даярдап, аны өлкөнүн социалдык-экономикалык жактан өнүгүүсүнө салым кошууга даярдоо менен мүнөздөлөт.

Демек, айыл мектебинде кесиптик багыт берүү иш аракетин өркүндөтүү 1-ден, социалдык-экономикалык өзгөрүүлөргө, 2-ден, жаңы шартта чыгармачыл, демилгелүүлү инсанды тарбиялоого, 3-дөн билим берүүнүн сапатын жогорулатуу жана компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталышы керек. Жогоруда белгиленген функцияларды, айыл социумунун өзгөчөлүгүн эске алуу мектеп бүтүрүүчүсүнүн айыл чарба кесиптерин тандоосуна таасирин тийгизет. Айыл мектебинин өзгөчөлүгүн талдоонун негизинде окуучуларга кесиптик багыт берүүнү окуу процессинде, класстан жана мектептен тышкаркы тарбиялык иштердин системасында, коомдук пайдалуу эмгек жана өндүрүмдүү эмгекте, кошумча билим берүүдө, окуучунун инсандык кызыгуусуна багытталган иштерде (техникалык, айыл чарба багытындагы ийримдер ж.б.) ишке ашырабыз.

1-БАП БОЮНЧА ЖЫЙЫНТЫК

1. Окуучуларга кесиптик багыт берүү проблемасынын Кыргызстанда өнүгүшү жана калыптанышы бүгүнкү күнгө чейин изилдене элек. Кыргызстандын тарыхый, саясий, социалдык-экономикалык жактан өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү, жаңы этабы кесиптик багыт берүү ишинин генезисин, форма, методдорун жана мазмунун изилдөөнү талап кылат.

2. Кыргызстанда окуучуларга кесиптик багыт берүү проблемасы төрт этапта калыптанган. Ар бир этапта аныкталган милдеттерди мектеп практикасында ишке ашыруунун стратегиясы жана тактикасы иштелип чыккан. Топтолгон теориялык жана практикалык материалдарды жаңы методологиялык позицияда талдоо жана чыгармачылык менен пайдалануу окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн регионалдык концепциясын иштеп чыгууда мааниге ээ болот.

3. Кесиптик багыт берүүнүн теориялык жана методологиялык проблемаларын изилдөөдө негизги орун политехникалык билим берүү жана окутууну өндүрүмдүү эмгек менен байланыштыруу деген принциптердин негизги орунду ээлеген.

4. Кыргызстандын окумуштуу педагогдору окуучуларга кесиптик багыт проблемасын изилдөөгө салым кошкон. Теориялык жана методологиялык проблемаларды иштеп чыгууда КПССтин съездеринин, Совет өкмөтүнүн жана Кыргызстан КПнын, Министрлер Советинин директивалык документтери мааниге ээ болгон.

5. Кыргызстанда кесиптик багыт берүү проблемасынын конкреттүү этапта өнүгүшүнө жана калыптанышына социалдык, экономикалык, саясий шарттар жана элге билим берүү системасын өнүктүрүүгө багытталган милдеттер таасирин тийгизген.

6. Кыргызстанда билим берүү системасын модернизациялоонун шартында проблеманын өнүгүшүн жана калыптанышын изилдөөгө жана

талдоого хронологиялык мамиле жасоо методологиялык, теориялык жана методикалык маселелерди иштеп чыгууда мааниге ээ болот.

4. Кыргызстандын экономикасында агрардык сектор негизги орунду ээлегендиктен, коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шартында айыл чарбасынын квалификациялуу даярдыгы бар кесип ээлерине муктаждыгы өсүүдө. Айыл чарбасында эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын киргизилиши, алдыңкы технологиялардын колдонула башташы тажрыйбага, традицияга гана эмес, атайын даярдыкты талап кылган, жаңы технологияга негизделген кесиптерге болгон муктаждыкты пайда кылды. Мына ушуга байланыштуу келечектеги кесип ээлерин жергиликтүү керектөөлөрдү эске алуу менен мектеп партасынан баштап даярдоону талап кылат. Азыркы кездеги айыл чарбасы кесип ээлеринен кеңири профилдеги даярдыкты талап кылат. Мына ушул жагдайлар өз кезегинде айыл мектебинде кесиптик багыт берүү ишин өркүндөтүүнүн талап кылат.

5. Айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин ийгилиги маселенин теориялык жактан иштелип чыгышына байланыштуу болот. Кесиптик багыт берүүнүн теориясын коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шартында пайда болгон мазмунга, иштин жаңы технологиясына, компоненттерине, структурасына байланышкан негиз катары кароого болот. Айыл мектебинде окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт кесиптик багыт берүү ишинин максаты, милдети, функциясы жана ишке ашыруунун этаптары базар экономикасына өтүүдөгү шарттар менен байланышат. Кесиптик багыт берүү - эмгек рыногунун керектөөлөрүн эске алуу менен окуучуну кесип тандап алууга даярдоо боюнча коомдук жана педагогикалык таасир этүүнүн системасы катары түшүнсөк болот.

6. Айыл мектеби белгилүү территорияда, социалдык чөйрөдө жайгашып, өзүнчө феномен катары педагогикалык, социалдык, эконо-

микалык функцияларды аткарат. Мына ушуга байланыштуу айыл мектебинин окуучуларына кесиптик багыт берүү ишин өнүктүрүү үчүн анын стратегиялык жана тактикалык маселерин чечүү керек.

XXI кылымдагы технологиянын доорундагы айыл мектеби – социалдык-экономикалык жана маданий чөйрө менен шартталган билим жана тарбия берүүчү, жаңы типтеги айыл чарба эмгекчилерин даярдоо маселесине салым кошо социалдык педагогикалык мейкиндик. Айыл мектебинин алдына коюлган милдеттер экономикалык, социалдык, билим берүүчүлүк, маданияттык факторлор аныкталып, окуучунун кесиптик кызыгуусун, эмгектенүүгө керек болгон жөндөмүн жана сапаттарын өнүктүрүүгө багытталган окуу-тарбия ишин активдештирип, анын алгылыктуу форма жана методдорун, жаңы мазмунун колдонуунун зарылдыгын күн тартибине коюуда. Демек, айыл мектебинин билим берүү чөйрөсү өзүнө маалыматтык окутуучу ресурсту, билим берүү процессин башкаруунун, окутуунун технологиялык каражаттарын, педагогикалык методдорду, ыкмаларды өзүнө бириктирип, компетенттүү кесип ээлерин даярдоого салым кошот. Каралып жаткан проблемага ылайык, окуучуларды илимдердин негиздери боюнча политехникалык билимге, эмгектик көндүмдөргө ээ кылуу, айыл чарба эмгегине жана кесиптерине кызыгуусун тарбиялоо ж.б.у.с. педагогикалык маселелерди чечүүнү талап кылат.

11. БАП. АЙЫЛ МЕКТЕПТЕРИНИН ОКУУЧУЛАРЫНА АЙЫЛ ЧАРБА КЕСИП-ТЕРИНЕ БАГЫТ БЕРҮҮНҮ ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯСЫ, МАТЕРИАЛДАРЫ, МЕТОДДОРУ ЖАНА УЮШТУРУЛУШУ

2.1. Айыл мектептеринин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн методологиялык негиздери

Кыргызстандын коомдук турмушунун бардык чөйрөсүндөгү, анын ичиндеги билим берүү системасындагы реформалар педагогика илиминин алдына конкреттүү милдеттерди белгиледи. Алардын бири мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн жаңы мазмунун, алгылыктуу форма жана методдорун, каражаттарын табуу болуп саналат. Бул милдет проблеманын методологиялык негизин тактоону талап кылат. Методология-«таанып билүүнүн методдору жана чындыкты кайра түзүү, таанып билүү процессине дүйнөгө көз караштардын принциптерин колдонуу жөнүндөгү философиялык окуу...» [381.б.420]. Ал «изилдөөнүн ыкмаларынын жана чындыкты теориялык таанып билүүнүн каражаттарынын» жыйындысы [356,б.105].

Окумуштуу В.В. Краевскийдин пикири боюнча методология билимдердин жана илимий изилдөө иш аракетинин системасы катары эки аспектиде, атап айтканда методологиялык изилдөө жана методологиялык камсыздоо катары каралат [211;212]. Методологиялык изилдөө педагогика илиминин практика менен байланышта өнүгүүсүнүн закон ченемдүүлүктөрүн аныктоого, изилдөөнүн натыйжалуулугун жана сапатын арттырууга багытталат. Ал эми методологиялык камсыз кылуунун милдети – методологиялык билимди изилдөөнүн программасын негиздөөдө жана анын сапатын баалоодо колдонулат. Мына ушул айырмачылыктар аркылуу методологиянын дескриптивдик (сүрөттөп жазуучу, теориялык сүрөттөп жазууну калыптандыруу) жана прескриптивдик же нормативдик (изилдөө

ишине багыт берген) деген эки функциясын көрсөтүүгө болот. Методология окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишиндеги ситуацияны тактоого жардам берип, теориянын жана практиканын алга жылышына көмөк көрсөтөт.

Педагогика гуманитардык илим катары социалдык- гуманитардык таанып билүүнүн методдорун, принциптерин, мамиле жасоонун багыттарын өркүндөтүп, педагогикалык теориянын жана практиканын парадигмаларынын жаңы варианттарын иштеп чыгууда. Кесипке багыт берүүнүн методологиясынын бир кыйла перспективалуу жолун негиздөөнүн парадигмасы- ар түрдүү методологиялык мамиле жасоонун бүтүндүгү, биримдиги, синтези. Буга чейинки жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө кесиптик багыт берүүнүн методологиялык негизи катары окуучуларга политехникалык билим берүү жана окутууну өндүрүмдүү эмгек менен байланыштырууну белгилешкен (П.Р. Атутов, А.Э. Измайлов, А.С. Макаренко, Н.К. Крупская, А.Т. Токтосунов, С.Т. Шацкий, ж.б.лар). Чынында аталган методологиялык негиздер окуучунун кесип тандап алууга даярдоодо мааниге ээ болоору шексиз.

Коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарында айыл мектебинин бүтүрүүчүлөрү өзүлөрүнүн керектөөлөрүн канааттандыруунун, өзүн-өзү реализациялоонун жана бышыктоонун каражаттары, жолдору жана башка маселелери боюнча билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ болушу керек. Мына ушул маселени чечүүгө жардам берген кесиптик багыт берүү методологиясын, методикасын жана технологиясын изилдөөнүн зарылдыгы келип чыкты.

Азыркы кезде кесиптик багыт берүү ишинин ийгилиги методологияга жана теорияга таянганда камсыз болот. Анткени, теорияда, методологияда практикалык иштин натыйжалуулугун жогорулата турган түшүнүктөр, идеялар, көз караштар, принциптер чагылдырылган.

Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнү изилдөөнүн маанилүү талаптарынын бири методология менен методиканын

биримдиги. Бирдиктүү методологиялык негиздин болушу кесипке багыт процессин жана инсанды социалдаштырууну түшүндүрүүнүн ар түрдүү пландагы мамиле жасоосунун багыттарын табууга мүмкүндүк берет. Философ-окумуштуулар тарабынан методологиялык мамиле кылуу ар түрдүүчө каралууда. Н. Стефанов методологиялык мамиле кылууну «иш аракетке ылайык келген принциптердин (системанын) жыйындысы» [361,б.27] деп караса, И.В. Блауберг жана Э.Г. Юдин методологиялык мамиле кылуу «изилдөөнүн принципалдык методологиялык багыты катары көз караш, аны менен үйрөнүлүүчү объект катары каралып (объектини аныктоонун жолу), изилдөөнүн жалпы стратегиясын жетектеген түшүнүк же принцип» деп эсептешет [73,б.74].

С.Н. Чистякова жана Н.Н. Захаровдун пикири боюнча кесипке багыт берүүнүн негизги багыты теориянын түшүнүктөрүнүн апаратын, принциптерин, методдорун, формасын, структурасын тактоону көздөгөн анын методологиялык негизин иштеп чыгуу маанилүү. Кесипке багыт берүүнүн методологиясы бул кесиптик өзүн аныктоонун илимий негизин изилдөөнүн (системалары, структурасы, принциптери, аспектилери, форма, методдору жөнүндөгү), анын жоболорун, кесип тандоодо инсандын жана коомдун кызыгуусун оптималдаштыруу максатында практикалык таасир этүүнүн методдорун өркүндөтөт [394,б.26]. Азыркы кездеги өндүрүш, жаңы өндүргүч күчтөр, өндүрүштүк мамилелер кесипке багыт багыт берүү ишине жаңыча мамиле жасоону, келечектеги кесип ээсинин сапаттарын калыптандыруунун жаңы жолдорун табууну, анын концепциясын негиздөөнү талап талап кылат.

«Концепция – латындын *conceptio*- жалпы түшүнүк, элестетүү, ой жүгүртүү деген маанини билдирет. Ал көз караштардын системасы, кубулуштардын жана процесстерди мындай же тигиндей түшүнүү; 2) кандайдыр бир эмгектин, илимий иштин ж.б.башкы аныктоочу, бирдиктүү идеясы деп аныкталат»[225,б.194]. Мына ушул сыяктуу концепция жөнүндөгү аныктамалардын негизинде педагогикалык концепциялар аныктал-

ган. Окумуштуу Г.М. Коджаспированын пикири боюнча педагогикалык концепция – бир окумуштуунун педагогика илимине же педагогикалык кубулуштун предметине жана маңызына карата түшүнүк берүүсү, анын көз карашынын өз ара байланышкан системасы, педагогикалык кубулушту түшүнүүнүн жолу[188]. Ал эми Е.В. Яковлев жана Н.О. Яковлеванын пикири боюнча педагогикалык концепция – бул педагогикалык феномен жөнүндө татаал максаттуу багытталган, динамикалуу фундаменталдык билимдердин системасы, анын толук жана ар тараптуу маңызын, мазмунун, өзгөчөлүктөрүн, ошондой эле азыркы кездеги билим берүүнүн шарттарындагы ага таянуунун технологиясы [420]. Мына ушул сыяктуу көз караштарга таянуу менен окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн методологиялык негизин иштеп чыгууну максат кылдык. Проблеманы методологиялык-теориялык жактан негиздөө окуучуларга кесиптик багыт берүү ишиндеги карама-каршылыктарды таап, аны жоюуга, жаңы социалдык-экономикалык шарттардагы маңызын, өзгөчөлүктөрүн аныктоого мүмкүндүк берет.

Окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүүнүн методологиясынын укуктук негизи катары Кыргызстандагы социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн жана өлкөнүн дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине кошулуунун шарттарында кабыл алынган катар укуктук нормативдик документтер («Билим берүү жөнүдөгү мыйзам», «Кыргыз Республикасында мектеп окуучуларын тарбиялоонун концепциялары» (2003-ж., 2014-ж.), «Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн концепциясы» (2016-ж.), стратегиялык документтер, мамлекеттик программалар) түзөт. Мамлекеттик программалар жана стратегиялык документтер билим берүүнүн укуктук нормативдик негизи болуу менен өз ара байланышкан билим берүү системасын түзүүнү гана көздөбөстөн, өсүп келе жаткан жаш муундарга кесиптик багыт берүү ишинин биримдигин чагылдырат.

Методологиялык негиз – базар экономикасынын жана эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарына ылайык мектеп окуучуларын айыл чарба-

сындагы кесипти компетенттүү тандап алууга даярдоого багытталган алгылыктуу кесиптик багыт берүү ишинин системаны түзүүнү көздөйт.

Коюлган милдетти ийгиликтүү чечүү үчүн кесиптик багыт берүү ишине мамиле жасоонун багыттарын аныктоо керек. Мамиле кылуунун багыттары объектилердин өзгөчөлүктөрүн, анын өнүгүүсүнүн закон ченемдүүлүктөрүн жана принциптерин үйрөнүүгө, изилденип жаткан кубулуштун перспективасын түшүнүүгө жардам берип, изилдөөнүн методологиялык фундаменти катары кызмат өтөйт.

1. Кесиптик багыт берүү ишине социалдык – экономикалык мамиле жасоо. Япониялык окумуштуу С. Фукуяма кесиптик багыт берүү маселеси билим берүү жана экономика деген феномендердин синтезинен пайда болгон деп белгилеген [379,б.12]. Коомдогу өзгөрүүлөргө ылайык окуучуларды кесип тандап алууга даярдоонун ийгилиги түздөн-түз социалдык-экономикалык саясатка таягандыгы менен байланышат. Окумуштуу И.Н. Назимовдун пикири боюнча кесипке багыт берүүгө социалдык-экономикалык мамиле жасоо анын милдеттерин, форма жана методдорун гана тактабастан, анын мүмкүнчүлүгүн аныктоого жардам берет [271]. Жакшы жолго коюлган кесиптик багыт берүү ишинин жыйынтыгы адамдын чыгармачылык активдүүлүгүнүн өскөндүгүнөн, эмгегинен канааттангандыгынан, кесиптик оорулардын азайгандыгынан байкалат. Натыйжада кадрлардын алмашышы 2-2,5 эсе азайса, 10-15% эмгектин өндүрүмдүүлүгү жогоруласа, фирманын ичинде кадрларды окутуунун наркы 1,5-2 эсе кыскарат [26, б.28].

Бир катар изилдөөлөрдө кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө социалдык аспекти эске алуу керектиги көрсөтүлгөн. Социалдык аспект – түздөн-түз илимий-техникалык жана коомдогу прогресстин талаптары менен байланышып, тигил же бул кесиптин коомдогу кадыр-баркы менен мүнөздөлөт. Коомдогу өндүрүштүк мамилелер, өндүргүч күчтөрдүн өнүгүү деңгээли жана башка маселелер кесиптин социалдык жана функционалдык мазмунун аныктайт. Эмгектин бөлүштүрүлүшү,

өндүргүч күчтөрдүн жана өндүрүштүк мамилелердин өнүгүшү кесиптин функционалдык мазмунун түзөт. Ал эми кесиптин социалдык мазмуну кесиптин түрлөрү жана конкреттүү социалдык группалардын катнашы менен аныкталат. Социалдык мамиле жасоо инсандын көңүлүн келечегин аңдап билүүнүн социалдык шарттарын талдоого, өзүнүн багытынын ишенимдүүлүгүнө, аны ишке ашыруунун жолдоруна, каражаттарына, өзгөчөлүктөрүнө, конкреттүү формалар жөнүндөгү билимге бурат. М.Х. Титманын ою боюнча «индивид жана атайын группалар үчүн биринчи планда конкреттүү кесипти тандоо эмес, белгилүү социалдык позицияны ээлөө турат» [366]. Окумуштуу В.Н. Шубкин өзүнүн изилдөөлөрүндө кесиптик шыкты социалдык шык катары классификациялаган [41]. Ал эми М.Н. Руткевич [307], Ф.Р. Филиппов [380], жаштардын планын алардын келечекте социалдык позициясын кесип тандоо менен тыгыз байланыштырса, В.И. Журавлев кесип тандоону адамдын турмуштук жолунда өзүн аныктоосу менен айкалыштырган [149]. Айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүүнүн социалдык-экономикалык аспектиси учурдагы жана перспективадагы өндүрүшкө тартыла турган эмгек ресурстарынын демографиялык структурасын үйрөнүү менен башталат. Элдин маданиятынын, билим деңгээлинин өсүшү, жашоо шартындагы өзгөрүүлөр жаштардын кесип тандоодогу позициясын күчөттү. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишине социалдык-экономикалык мамиле жасоо социалдык шарттарды, башкача айтканда микро жана макро чөйрөнүн элементтерин, эмгек ресурстарынын абалын, тигил же бул кесип ээлерине коомдун муктаждыгын, жеке адамдын өзгөчөлүгүн эске алууну талап кылат [345].

Демек, социалдык-экономикалык мамиле жасоо кесиптик багыт берүү ишинин стратегиясын аныктап, окуучунун өлкөбүздүн айыл чарбасынын өнүгүү перспективасын жана андагы кесиптердин маанисин түшүнүүсүнө жардам берет.

2. Кесиптик багыт берүү ишине этнопедагогикалык мамиле жасоо.

Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү мыйзамында” коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн, билим берүүнү модернизациялоонун шарттарында окуучуларга гумандуу мүнөздөгү билим берүүгө таянып, улуттук маданий байлык менен шайкеш адамзаттык баалуулуктарды урматтоого тарбиялоонун зарылдыгы баса белгиленген[227]. Азыркы кездеги ааламдаштыруу доорунда өсүп келе жаткан жаш муундарга таалим-тарбия берүүдө элдик педагогиканын ролу улам барган сайын өсүүдө. «Элдик педагогика – бул элдик оозеки чыгармачылыкта, салтта, үрп-адаттарда, элдик оюндарда сакталган педагогикалык маалыматтардын жана тарбиялык тажрыйбалардын тутуму. Элдик педагогика адамзаттын миң жылдык тажрыйбасын топтогон жана эл арасында биздин күндөргө чейин жашаган педагогикалык маданиятты изилдөөнү сунуш кылат»[97]. Мектептин элдик педагогиканын, элдин социалдык– этикалык идеалынын негизинде өнүгүүсү азыркы кездеги билим берүүнү жаңылоонун жолу. Этнопедагогика трансформацияланган, жалпыланган элдик этникалык байлыктарга, жалпы адамзаттык адептик баалуулуктарга, глобалдык педагогикага жол жатат.

Өз кезегинде Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой жана башкалар элдик традициялардагы жалпы идеяларды баса белгилешип, аларды колдонуунун сунушташкан. Элдик педагогика тарбиялык традицияларды, маданиятты, каада-салттарды үйрөнүп, алар аркылуу социалдык тажрыйба берилет. Элдик педагогиканын идеяларын, традицияларын, тажрыйбаларын мазмунун мектеп практикасында ишке ашыруунун форма жана методдорун белгилөө үчүн этнопедагогикалык мамиле жасоо деген термин кабыл алынган. Ал интеграциялоочу фактор катары изилдөөнү бүтүндүк системалуу процесс катары кароого мүмкүндүк берет. Г.Н. Волковдун пикири боюнча этнопедагогикалаштыруу процесси окутуу жана тарбиялоону традиция-

лык (элдик, улуттук, этникалык) маданиятты азыркы кездеги системалар, идеялар, технологиялар менен интеграциялап, окуучулардын аң сезимдүү өздөштүрүп жана аларды колдоно билишине зарыл болгон тарбиялоочу этнопедагогикалык чөйрөнү түзөт[97].

К.Д.Ушинский ар бир эл өзүнүн тарбиялоо системасындагы өзгөчө мүнөздөмөгө ээ боло тургандыгын белгилеген[376]. Кыргыз элинин каада-салттарында, үрп-адаттарда, элдик оюндарда, ооз эки чыгармаларында, эпосторунда жаш муундарга билим тарбия берүү жөнүндөгү идеялары тарбиялоонун маанилүү каражаты болуп саналат. Мына ушуга байланыштуу этнопедагогикалык баалуулуктарга педагогдор кайрылышып, элдин педагогикалык идеяларын жана традицияларын билим тарбия берүүдө ишке ашырууга көңүл бөлүшкөн.

Кыргызстанда окуучуларга элдик педагогиканын негизинде адептик (Ж. Бешимов), эстетикалык (К.Н. Абышев, Ж.М. Орозбаев), дене тарбиялык (Х.А. Анаркулов), эмгектик (Б. Апышев), экологиялык (Г.Ж. Байышова) тарбия берүүнүн маселелери изилденген. Бирок, ошондой болсо дагы окуучуларга элдик педагогиканын негизинде кесиптик багыт берүүнүн педагогикалык маселелери жеткиликтүү изилдене элек.

Азыркы кезде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин этнопедагогикалаштыруунун проблемасын чечүүнүн теориялык базасы катары Р. Абдраимованын, К.Н. Абышевдин, А. Акматалиевдин, А. Алимбековдун, Х.А. Анаркуловдун, Б. Апышевдин, Ж.Бешимовдун, А.Э. Измайлловдун, Н. Имаеванын, А.Т. Калдыбаеванын, К. Кыдыралиевдин, А.Ж. Муратовдун, Ж. Койчумановдун, С.М. Саипбаевдин, М.Р. Рахимованын, Т.В. Панкованын жана башкалардын эмгектерин эсептөөгө болот.

Айыл жашоочулары коллективдүү аң сезимди алып жүрүүчүлөр, баалуулуктарды жактоочулар, өткөн муундардын тажрыйбасын, элдик педагогиканын, медицинанын, агрономиянын, зооветеринариянын, маданияттын традицияларынын мураскорлору Жаңы социалдык-экономикалык шарттарда этнопедагогикалык мамиле жасоо аркылуу гана

билим, тарбия берүү процессинин мазмунуна элдик мурастардагы прогрессивдүү идеялар киргизилет[352].. Кесиптик багыт берүү ишинин мазмунун талдоодо жергиликтүү материалдарды, элдин каада–салтын, үрп-адатын эске алып этнопедагогикалык баалуулуктарга багыт алуу аймактарда билим берүүнү өркүндөтүүнүн аныктоочу багыты болуп саналат. Мына ушундай мазмундук компонент билим берүүнүн, тарбиялоонун, кесиптик багыт берүүнүн натыйжалуулугун жогорулатат.

Кесиптик багыт берүү ишин өркүндөтүүдө этнопедагогикалык мамиле жасоо мааниге ээ болуп, аны ишке ашыруунун кыймылдаткыч күчү болуп саналат. Бул айыл мектебинин өзгөчөлүгү жана төмөндөгү жагдайлар менен шартталган:

– окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин этнопедагогикалаштыруунун социалдык мүнөзгө ээ болушу;

– айыл мейкиндигиндеги этнопедагогикалык чөйрөдө кесиптик багыт берүү иши жаңы социалдык-экономикалык шарттар менен аныкталып, атайын өзгөчөлүктөргө ээ болушу;

– айыл мектебинде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин этнопедагогикалык багыттуулугу педагогикалык коллективдин, ата-энелердин атайын уюштурулган иш аракетинин биримдиги менен шартталгандыгы;

– кесиптик багыт берүү ишин этнопедагогикалаштырууда процессинде мазмундун жана форманын биримдиги, тарбиялануучунун жаш курагына, алардын өсүү деңгээлине ылайык келиши.

3. Кесиптик багыт берүү ишине системалуу мамиле жасоо.

Системалар теориясы изилдөөнүн объектисинин бүтүндүгүн, анын ички байланыштарын жана мамилелерин, адамдын жүрүш-турушуна кандай факторлор, кандайча таасир этет, анын кесип тандап алышына эмне себеп болот деген суроону түшүндүрүүгө багытталат (В.П. Беспалько, Ю.Г. Юдин, В.А. Сластенин ж.б.). Система – бул закон ченемдүү өз ара байланышкан, белгилүү бүтүндүктү түзгөн элементтердин структуралары.

Конкреттүү илимий изилдөөдө системалык мамиле жасоо диалектикалык метод катары философиялык–гносеологиялык позицияны аныктап, изилдөөнүн тарыхый методун жаңы деңгээлге көтөрүп, процесстин объективдүү критерийлерин аныктап, таанып билүү объектисин система катары изилдейт. Системалык мамиле жасоо төмөндөгүлөрдү талап кылат, биринчиден, системаны составдык элементтерге ажыратып, алардын сапаттык өзгөчөлүктөрүн үйрөнүүнү; экинчиден, берилген элементтердин ортосундагы байланыштарды, анын курчап турган чөйрө менен байланышын талдоону; үчүнчүдөн, системалык мамиле жасоо өзүнүн мазмуну боюнча синтезделген мамиле катары, илимий таанып билүүнүн методу катары кароону. Кесиптик багыт берүү ишин өркүндөтүү белгилүү системаны иштеп чыгууну талап кылат. Системаны түзүү иштин негизги принциптерин аныктоо менен байланышып, натыйжалуу форма, методдорун, каражаттарын табууга, окуучулардын кызыгуусун, аны тандоодогу негизделген мотивин калыптандырууга жардам берет. (К.С. Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, Б.А. Федоршин). Окуучуга кесиптик багыт берүүнү окуу тарбия ишинде ишке ашырылуучу тарбиялык иштердин системасы катары кароого мүмкүндүк берет. Мында системаны «...инсандын белгилүү сапаттарын, көз караштарын, ишенимин калыптандырууну камсыз кылган максаттын, мазмундун, форма, методдорун жана каражаттарын уюштуруунун принциптеринин биримдиги» деп карасак болот [119,б.28]. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин системасы окуучу менен мугалимдин иш аракети аркылуу ишке кирет. Биринчи жолу- кесипке багыт берүү ишин түздөн түз мугалимдин уюштуруучу иш аракети аркылуу, 2-жолу мугалимдин уюштуруучулук жетекчилиги жок эле окуучунун аракети аркылуу ишке ашат, 3-жолу мугалимдин жана окуучунун биргелешкен иш аракети, уюштуруусу аркылуу. Биринчи жол авторитардык мүнөзгө ээ. Окуучунун пикири эске алынбайт. Ал пассивдүү угуучу катары жүрөт. Мисалы, кесипке багыт берүүгө байланышкан лекция өтүлсө, же бир башка иш чара өткөрүлсө,

алар окуучунун жардамысыз өтөт. Алар жөн гана угуучу болушат. Бул жол каалаган натыйжаны бербейт. Экинчи жол бир кыйла прогрессивдүү келип, өзүн-өзү тарбиялоо аркылуу ишке ашат. Окуучу өзүнүн алдына максат коюп, өзүнүн үстүнөн иштөөнүн форма жана методдорун өзү тандайт. Бул жолго ар бир тарбиялануучу умтулуусу керек. Анын умтулуусу тарбиялоону өзүн-өзү тарбиялоого айлантат. 3-жол кесиптик багыт берүү ишинин системасынын элементтеринин өз ара аракеттениши аныктоочу болот. Өз ара аракеттенишүүнүн мүнөзү системанын сапатын аныктайт. Мында мугалимдин иш аракети багыт-тоочу жана жетекчилик роль ойнойт. Мугалим белгилүү этапта кесиптик багыт берүүнүн максатын, ага ылайык мазмунун, формасын, методун, каражатын аныктап, окуучунун иш аракети уюштурат. Бул өз ара аракеттенишүү ар түрдүү формада ишке ашат.

Айыл мектебинин кесиптик багыт берүү ишинин системасы окуучуларды өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн баалай билүүгө, өлкөдөгү эмгек рыногунун шарттарында туура кесип тандоого, анын перспективасын баалоого, келечектеги кесибине байланыштуу практикалык иште өзүн текшерип көрүүгө үйрөтүүсү керек. Азыркы кезде кесиптик багыт берүү ишинин негизги компоненттери, форма методдору жана башка аспекти аныкталган. Системалык мамиле жасоодо кесиптик багыт берүү ишинин компоненттери өз ара тыгыз байланышта болуп, окуу-тарбия ишинде ырааттуу жүргүзүлөт. Мына ушундай мамиле жасоо системаны түзүп турган элементтердин жалпы жана жекелик касиеттерин аныктоого мүмкүндүк берет. Анткени, кесиптик багыт берүү процесси өзүнүн бүтүндүгү, анын компоненттеринин структурасынын, өнүгүү булактарынын, башкаруунун системалык мүнөздө болушу менен шартталат.

Системалык мамиле жасоо окуучуларга айыл чарбасындагы кесиптерден тандап алууга даярдоо процессинин ар түрдүү байланыштарын бүтүндүктө үйрөнүп, төмөндөгү компоненттерди бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет:

- айыл чарбасындагы өзгөрүүлөргө ылайык кесиптик багыт берүү ишин долбоорлоо;
- окуу предметтеринин өзгөчөлүктөрүн эске алуу айыл чарбасындагы кесиптерге багыт берүү ишин моделдештирүү;
- окуу-тарбия ишин илимий негизделген окуу методикалык каражаттар менен камсыз болушу;
- кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун текшерип туруу;
- кесиптик багыт берүү ишин башкаруу жана натыйжаны баалоо.

4. Кесиптик багыт берүү ишине инсандык мамиле жасоо. Инсандык мамиле жасоо окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүн эске алып, анын шык жөндөмүн, чыгармачыл потенциалын, таанып билүү жана кесиптик кызыгуусунун өнүктүрүүнү көздөйт. Бул педагогикалык процеске тарбиялануучунун инсандык тажрыйбасын кошууну талап кылат. Окуучунун инсанына багытталгандык, педагогикалык процессте алар менен болгон авторитардык пикир алышууну демократтык жана гумандык пикирлешүүгө алмаштырып, анын өз алдынчалыгын өстүрүп, кесипти эркин тандоого даярдайт (И.Б. Бекбоев, В.В. Краевский ж.б.лар). Психологдордун (А.И. Божович, А.Г. Ковалев, К.К. Платонов, С.Л. Рубинштейн ж.б.лар.) пикири боюнча инсандын структурасы өз ара байланышкан төрт подструктурадан турат.

Биринчи подструктура бул инсандын багытталгандыгы, анын социалдык өзүн аныктаганы. Бул подструктурадагы, кызыгуу, жөндөм муктаждык, мотив, идеал мааниге ээ болот.

Экинчи подструктура – жеке турмуштан алган тажрыйба. (билгичтик, көндүм, адат, билим).

Үчүнчү подструктура– психикалык процесстин жекече өзгөчөлүктөрү (эс, ой жүгүртүү, кабыл алуу, эрк, эмоция).

Төртүнчү подструктура – темпераменттин өзгөчөлүктөрү.

Ар бир адам үчүн кесип тандоо жашоонун булагы катары гана мааниге ээ болбостон, кесип анын турмушун аныктоого, коомдогу ордун

табуусуна, өзүн реализациялоосуна таасирин тийгизет[110]. Бул процесс кесиптик окууга чейин эле башталып, инсандын кесиптик өзүн аныктоосунда мааниге ээ болуп, керек болсо кесиптик окуу жайды аяктагандан кийин да токтобойт. Көптөгөн изилдөөлөрдө адам өзүнүн кесибинин туу чокусуна өз алдынча кесиптик иш аракетке кирген стадиясында гана жетише тургандыгы белгиленген. Бул этап ар бир адамдын жекече мүмкүнчүлүгүнө жана иш аракетине көз каранды болот. Бир жагынан, адамдын ден-соолугу анын жеке үй бүлөлүк жана коомдук турмушу, анын психикалык абалы, натыйжалуу иш аракети тандап алган кесибине канагаттануусуна таасирин тийгизет [304].

Окуучуларга айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүүдө инсандын структурасын эске алуу менен кесиптик багыт берүү ишин туура уюштурууга, анын натыйжалуулугун арттырууга шарт түзөт. «Белгиленген мамиле жасоо педагогдун тарбиялануучуга тарбиялык өз ара аракеттенишүүсүнүн аң сезимдүү жоопкерчиликтүү субъектиси катары анын инсандык өнүгүүсүнө ырааттуу мамиле жасоосун талап кылат»[266.б,522].

5. Кесиптик багыт берүүдө иш-аракетке негизденүү. Иш аракеттер теориясы социалдык-тарыхый процесстин жалпы теориясы катары кесиптик багыт берүү проблемасын чечүүдө принципалдуу роль ойнойт. Ал адамдын инсан катары калыптанышынын негизги механизмдин, анын иш аракетинин структурасында өзгөчө коомдук- тарыхый алкакта ачып көрсөтөт (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.В. Эльконин). Иш аракеттик мамиле жасоо бир жагынан окуучунун кесиптик өзүн аныктоодо жүрүш-турушун жөнгө салса, экинчи жагынан ага таасир этүүнүн натыйжалуу жолдорун табууга мүмкүндүк берет.

Илимий адабияттарда (Л.П. Буева, И.С. Кон, Л.И. Анцыферова, М.С. Каган ж.б.лар) иш аракеттин маңызы, структурасы, инсанды тарбиялоодогу калыптандыруучу мааниси, адам иш аракеттин субъектиси боло тургандыгы каралган. Окуучулардын, иш аракетинин түрлөрүн туура

уюштуруу кесиптик багыт берүүдөгү объективдүү жана субъективдүү мүмкүнчүлүктөрдү аныктоого жардам берет. Иш аракеттин жүрүшүндө, биринчиден окуучунун өзү өзгөрөт (инсандын көз карашы, ишеними ж.б.) экинчиден, тышкы (предметтик) иш аракет акырындык менен ички планга өтөт (П.Я. Гальперин), үчүнчүдөн иш аракет керектөөнүн пайда болушу жана аны канааттандыруунун булагы болуп калат (А.Н. Леонтьев). Биз мындан иш аракеттин теориялык, практикалык маанисин, атап айтканда инсандын өнүгүшүнө жана калыптанышына, кесип тандоосуна таасир эте тургандыгын көрө алабыз. Иш аракеттин кесиптик багыт берүүдөгү субъективдүү мааниси педагогикалык аспектиден, мугалимдин уюштуруучу жана багыттоочу иш аракетинен көрөбүз. Кандай гана иш аракет болбосун, ал окуучунун кесип тандап алуусуна таасир тийгизүүчү фактор катары каралат. Ошол эле учурда жагымсыз педагогикалык шарттар алардын кесип тандап алуусуна терс таасирин тийгизет. Иш аракетти фактор катарында ишке ашырылышында педагогикалык башкаруу мааниге ээ болот. Окумуштуулар М.И. Кондаков[194], В.Ю. Кричевский [214], Н.С. Сунцов [363] жана башкалар педагогикалык башкаруунун проблемаларын кароо менен анын ийгилиги максат менен милдетти туура аныктагандыктан, иш аракетти рационалдуу уюштургандыктан, максаттуу көзөмөлдөн, координациялоодон жана жөнгө салуудан көз каранды боло тургандыгын белгилешкен.

Окуучуларга айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүү ишине иш аракеттик мамиле жасоо төмөндөгүлөрдөн келип чыгат: а) окуучулардын практикалык иш аракетинен, б) тарбиячылардын, мугалимдердин иш аракетинен, в) окуучунун жана мугалимдин өз алдынча иш аракетинен. Мына ушундай мамиле жасоо кесипке багыт берүүнү коомдук өндүрүштүн ажырагыс моменти катары карап, ошол эле учурда анын объектиси жана субъектиси жөнүндөгү маселени жана андагы субъектилик – субъектилик, субъект–объектилик катнашуунун маселелерин чечүүгө мүмкүндүк берет[40].

Окуучунун айыл чарбасындагы кесиптен тандап алышында иш–аракет маанилүү шарт болуп саналат. Айыл чарба эмгегинин түрүн эске алып, кайра түзүүчүлүк мүнөзгө ээ болгон коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгегин туура уюштуруу гана анын келечектеги кесиби жөнүндө кеңири маалыматка, теориялык жана практикалык даярдыкка ээ болушуна таасир тийгизет.

6. Кесиптик багыт берүү ишине деңгээлдик мамиле жасоо. XX кылымдын 80-90-жылдарында философтордун эмгектеринде методологиянын үч структуралык деңгээли негизделген: философиялык, жалпы илимий жана атайын-илимий (конкреттүү илимий) (Б. Бережнева, В.А. Ясвин ж.б.). Методологиянын деңгээлдерине ылайык таанып билүүнүн бардык жалпы (философиялык), жалпы илимий жана атайын илимий методдору өз ара шартталып жана байланышта болот. Изилдөөдө илимий таанып билүүнүн тигил же бул методдорун колдонуу чөйрөсүнүн теориялык-методологиялык негизделишинин мүнөзүндөгү жалпылык деңгээлинин даражасында айырмачылыктын болушу, илимий таанып билүүнүн белгилүү деңгээлдерин ажыратып билүүгө мүмкүндүк берет (М.К. Мамардашвили, В.Н. Садовский, Л.Я. Станис ж.б.). Илимий булактарга таянуу менен окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин методологиялык негизин үч деңгээлге бөлүп кароо керек.

Биринчи - жалпы методологиялык деңгээл. Бул деңгээлде кесиптик багыт берүү проблемасын изилдөөгө социалдык, философиялык мамиле жасоону, изилдөөнүн объектисин, предметин анын бардык жактарын, байланыштарын изилдөөнү талап кылат. Кесиптик багыт берүү проблемасын изилдөөгө диалектикалык мамиле жасоо менен анын калыптанышын, өнүгүшүн, өзгөчөлүктөрүн, аны өркүндөтүүгө багытталган иш чаралардын системасын аныктай алабыз.

Экинчи - жекече методологиялык деңгээл- изилдөөдө колдонулган методологиялык принциптердин жыйындысы. Жекече методологиялык деңгээлде системалык структуралык мамиле жасоо бир катар педагогика-

нын принциптерине таянуу менен (комплексүү мамиле жасоо, инсандык иш аракеттик мамиле жасоо, теориялык жана практикалык иш аракеттин биримдиги ж.б.) кесиптик багыт берүүнүн бир катар жагдайларын аныктоого мүмкүндүк берет.

1. Кесиптик багыт берүү- өз ара жана чөйрө менен тыгыз белгилүү көз карандылыкта байланышып аракеттенишкен, бир нече компоненттерден турган иштин бүтүн системасы. Анын структуралык компоненттеринин негизги милдеттерин үйрөнүү андагы функционалдык иерархияда багыныңкы байланышты аныктоого жана өркүндүтөлгөн системаны алууга жардам берет. Кесиптик багыт берүүнүн сырткы чөйрө менен өз ара таасирин үйрөнүү, анын калыптанышына таасир тийгизген факторлорду, сапаттык мүмкүндүктөрүн аныктоого мүмкүндүк түзөт.

2. Кесиптик багыт берүү иши дайыма динамикалуу мүнөздөгү кубулуш. Коомдун өнүгүшү менен пайда болгон кесиптик багыт берүү ишинин системасы келечекте өзүнүн негизги параметрлерин сактап (компоненттери, максаты, милдети, эркин ой жүгүртүүгө жөндөмдүү социалдык активдүү инсанды калыптандырууга багытталган жана башка), конкреттүү социалдык-экономикалык шарттарга ылайык өркүндөтүлөт. Анын себептерин үйрөнүү кесиптик багыт берүү ишин натыйжалуу уюштурууга жана башкарууга мүмкүндүк берет. Кесиптик багыт берүү ишинин функцияларына таасир тийгизген негизги факторлорду изилдөө квалификациялуу даярдыгы бар адистерди даярдоонун перспективасын аныктайт. Мына ушундай мамиле жасоо гана коомдогу реформалоонун шарттарында кесиптик багыт берүү ишинин структурасындагы, мазмунундагы өзгөрүүлөрдү аныктоого жардам берет.

Изилдөөнүн үчүнчү деңгээли - белгилүү милдеттерди чечүүдө колдонулган, изилдөөчү тарабынан иштелип чыккан конкреттүү методиканын жыйындысы. Изилдөөдө конкреттүү метод белгилүү «методологиялык ачкычта» колдонулат. Мектеп окуучусуна айыл чарбасындагы кесипти тандоого багыт берүү процессин терең таанып билүүдө, анын максатын,

милдетин, форма жана методдорун, натыйжалуулугун аныктоодо конкреттүү изилдөө мааниге ээ болот.

Изилдөөдө окуучулардын кесиптик багыт берүүнүн маселелери боюнча билим деңгээлин үйрөнүү, алардын кесип тандап алуусунун деңгээли жөнүндө тыянак чыгарууга жардам берет. Дайым эле тандоонун деңгээли анын аң сезиминдеги кесиптин мүнөзү жөнүндөгү түшүнүгүнүн деңгээлине ылайык келбегендин эске алуу зарыл. Анткени, айрым учурларда мектеп бүтүрүүчүсү кесип тандоонун теориялык маселелери боюнча билимдерге ээ болбой эле, ата-энесинин, мугалимдердин, кесип ээсинин жана башкалардын таасири астында келечектеги кесибинин сапаттарын алып жүрүүчү боло алат. Же болбосо, кесип тандоо жөнүндөгү терең билимдерге ээ болсо дагы, ал иш ар түрдүү таасирлердин жардамы менен бекемделбейт. Мына ушуга байланыштуу окуучунун айыл чарбасынын тармактары жана кесип тандоонун маселелери боюнча билимин, кесиптик кызыгуусун жана аны тандоосунун мотивдеринин критерийлеринин аныктоо керек. Демек, окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугунун деңгээлдик мамилеге ылайык төмөндөгүдөй критерийлерин аныктоого болот:

- окуучунун туура кесип тандап алуунун социалдык - экономикалык маанисин туура түшүнүүсү;
- окуучунун өзүнүн кызыгуусун, шык, жөндөмүн баалай билиши;
- тандаган кесибинин жеке өзү үчүн мааниси жана перспективасын аныктай алышы;
- окуучунун өзүнүн теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдыгын баалай алышы ж.б.у.с.

Бул өз кезегинде изилдөө иштерин жүргүзүүдө методдордун комплексин колдонууну талап кылат. Окуучуларды айыл чарбасындагы кесиптерден тандоого даярдоого интегралдык мүнөздөмө берип, аны эки деңгээлде кароого болот. Биринчи деңгээлге каалоо, таанып билүүгө, кесипке ээ болууга умтулуу, мотивация, эмоционалдык, эрк кирет. Экин-

чи деңгээлде жөндөм аныкталып, кесиптик иш аракетке даярдык жана төмөнкү структурага ээ болот: инсандын кесипке багытталгандыгынын аныкталгандыгы (кесиптик позиция, мотивдер, керектөөлөр, максат ж.б.) кесиптик компетенттүүлүк, психофизиологиялык туруктуулук, ишенимдүүлүк, туруктуу социалдык жана кесиптик маанилүү сапаттар.

7. Кесиптик багыт берүү ишине диалектикалык мамиле жасоо. Окуучуларды кесип тандоого даярдоо маселесин чечүүнүн маанилүү методологиялык принциби – аларга тарбиялык таасир этүүнүн система-сынын диалектикалык мүнөзү. Мындай мамиле жасоонун маңызы инсанды үйрөнүүгө, алардын социалдык мааниге ээ болгон мотивдерин, эмгекке муктаждыктарын аныктоого, атуулдук жана кесиптик жактан калыптандырууга жардам берип, аларга жетүүнү долбоорлойт. Мында окуучунун инсанындагы анча чоң эмес сандык өзгөрүүлөр, айрым сапаттар тез секирик бериши мүмкүн. Бул жарылуу – чоң педагогикалык күчтүн финалы.

Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн методологиялык жана теориялык проблемаларын аныктоодо философиянынын жалпы жоболору мааниге ээ болот. Аларга коомдук өндүрүш, өндүрүштүк күч жана өндүрүштүк мамилелер, коомдун объективдүү керектөөсү жана кызыгуусу, инсан жөнүндөгү окуулар ж.б.лар кирет. Анткени, педагогика илиминдеги изилдөөлөргө коюлган талаптар, кесипке багыт берүү үчүн жекелик мүнөзгө ээ болгону менен алардын методологиялык жана методикалык биримдиги бар. Тарыхый материализм коомдук кубулуштарды таанып билүүнүн методу жана чыгармачыл теориясы болуу менен адам коомунун практикалык иш аракетин жалпылоонун негизинде өнүгүп, коомдук илимдер үчүн методологиялык негиз болот. Кесиптик багыт берүү ишинин өзгөчөлүгүн эске алган учурда гана таанып билүүнүн методдору ийгиликтүү колдонулат. Мисалы, азыркы кездеги айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишин изилдөөнүн маанилүү методологиялык негизи катары карама-каршылык теориясын кароого болот. Илимий

булактарга таянып, эмгекке коюлган социалдык-экономикалык, социалдык-педагогикалык талаптарды салыштыруу төмөндөгүдөй карама-каршылыктарды аныктоого мүмкүндүк берди:

– айыл чарбасынын эмгекчиге койгон талабынын өсүшү жана базар экономикасынын шарттарында кесип ээлерин алдын ала озуп даярдоонун ортосундагы;

– инсандын иш аракетке кызыгуусунун, мүмкүнчүлүгүнүн жана коомдун муктаждыгынын ортосундагы;

– кесип ээсинин интеллектуалдык потенциалын жогорулатууга болгон муктаждык жана ага карата жай багыт алуунун ортосунда;

– базар экономикасынын шарттарында эмгекке адептик психологиялык, экономикалык, кесиптик даярдыктын керектиги жана аны ишке ашыруунун шарттарынын ортосундагы;

– эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуунун зарылдыгы жана мүмкүнчүлүктөрдүн ортосундагы;

– улуттук, регионалдык жана башка шарттардын жана демократташтыруунун жетишсиздигинин ортосунда ж. б. у. с.

Жогоруда белгиленген карама-каршылыктар өсүп келе жаткан жаш муундарды айыл чарбасындагы кесиптерден аң сезимдүү тандап алууга даярдоонун педагогикалык маселелерин изилдөөгө жардам берет.

6. Профессиографиялык мамиле кылуу. Азыркы кездеги айыл чарбасына илимдин жана техниканын жетишкендиктеринин, эмгекти уюшуруунун ар түрдүү формаларынын киргизилиши, алдыңкы технологиялардын колдонулушу кесип ээлерине жогорулатылган талап коет. Мына ушуга байланыштуу окуучуларга кесиптик багыт берүүдө профессиограммаларды пайдалануу мааниге ээ болот. Илимий адабияттарда профессиограмма жөнүндө бир катар түшүнүктөр бар (А.Е Голомшток, Е.А. Климов, А.К. Маркова ж.б.). Окумуштуу А.К Маркованын пикири боюнча профессиограмма – бул кесиптин талаптарын натыйжалуу аткарууга мүмкүнчүлүк берген, инсандын өнүгүшүнө шарт түзгөн,

илимий негизделген кесипке жана адистин инсандык сапатына коюлган талаптар. Башкача айтканда, профессиограмма эмгек процессинин мазмунун, өзгөчөлүктөрүн жана адамдын психологиялык өзгөчөлүктөрүн жана ден соолугунун абалын, квалификациясынын даярдыгынын деңгээлине коюлган талаптарды так сүрөттөп жазган мүнөздөмө [255].

Илимий адабияттарда эл чарбасынын ар түрдүү тармактарындагы кесиптерди сүрөттөп жазууда педагогикалык, психологиялык, экономикалык, технологиялык, медициналык белгилерге белгилерди пайдаланууга боло тургандыгы көрсөтүлгөн. Окумуштуулардын көз караштарына таянуу менен азыркы кездеги айыл чарбасындагы кесиптердин профессиограммасын түзүүдө аталган билгилерге таянуу менен төмөндөгүлөргө көңүл бөлүү керектигин белгилейбиз:

1. Айыл чарбасындагы кесиптер жөнүндө маалымат.
2. Кесиптин эмгек предмети (иш аракеттин багытталгандыгына жараша техникага, адамдарга, жаныбарларга, өсүмдүктөргө ж.б.).
3. Кесиптик билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр, кесиптик билимге ээ болуунун жолдору
4. Эмгек каражаттары (техникалык жабдуулар, машиналар ж.б.)
5. Эмгектин шарты (санитардык-гигиеналык, эмгек жана эс алуу шарттары, иштин узактыгы, жумушчу орун ж.б.)
6. Эмгектин уюштурулушу(группалык, жекече, социалдык статусу ж.б.)
7. Эмгектин натыйжасы (сандык жана сапаттык аткарылышы)
8. Кесиптик квалификациясынын деңгээли, эмгек акысы (кесиптик компетенцияларга ээ болушу ж.б.)
9. Кесиптик укуктары жана милдеттери
10. Кесиптин адамга тийгизген оң жана терс таасири.

Мына ушул сыяктуу профессиограммаларды колдонуу окуучуларды азыркы кездеги айыл чарбасындагы кесиптер жөнүндө жеткиликтүү маалымат алуусуна жардам бере тургандыгын изилдөөнүн жүрүшүндө

байкай алдык. Бирок, окуучу конкретүү кесипти тандап алса, анда ошол кесип боюнча бир кыйла так профессиограмманы колдонуу керектигин белгилемекчибиз.

7. Кесипке багыт берүү ишинде окуучулардын жаш курагын эске алуу. Психологиялык адабияттарда инсандын (Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, И.С. Кон, Д.Б. Эльконин, А.К. Петровский, ж.б.лар) жаш курак этаптарына ылайык психологиялык процесстердин, дене тарбиялык жактан өнүгүшү социалдык, этникалык, маданий, тарыхый шарттар менен байланышы каралган. Көрүнүктүү психолог В.В. Чебышева кесип тандоочу адам ата-энеси жана мектеп таасир тийгизген пассивдүү объект эмес, адегенде активдүү субъект катары аракеттениши керек деп белгилеген. Мына ушуга байланыштуу кесиптик багыт берүү ишинде инсандын активдүүлүгүн өнүктүрүүгө, тандоонун субъективдүү жагына басым жасалууда (3- главанын 2-параграфында каралган).

8. Технологиялык мамиле. Квалификациялык даярдыгы бар кадрларды даярдоо дайыма тез темп менен өнүгүп жаткан өндүрүштөн алдыда болуп, жаңы пайда болгон милдеттерге жана проблемаларга карата бат багыт алып, ийкемдүү болуусу керек. Мына ушуга байланыштуу окуучуларды ой жүгүртө билүүгө, туура чечим кабыл алганга, коюлган проблеманы чечүү үчүн ар түрдүү варианттарды жылдырып жана алардан алгылыктуусун тандап алууга үйрөтүү керек. Өндүрүшкө технологиялык мамиле жасоо кесип ээсинен ар түрдүү факторлордун комплексинин иш аракетке таасир этүүсүн түшүнүп, алдын ала болжолдоп, эсепке ала билишин талап кылат. Натыйжада эмгекке, кесипке даярдоонун технологиялык мамилеси келип чыгат. Технологиялык мамиле жасоо азыркы кездеги техникалык, технологиялык, экономикалык, гуманитардык системалык ой жүгүртүүнүн мүнөздүү белгилерин интеграциялайт. Ой жүгүртүүнүн мындай стили азыркы кездеги технологиялык билим берүүнүн негизинде болуп, адамдын жалпы жана эмгек маданиятын калыптандырат. Окуучуларды айыл чарбасындагы кесиптерден тандоого багыт берүүдө технологиялык

мамиле жасоону ишке ашыруу бир катар педагогикалык шарттарды божомолдойт: 1) окутуунун жана тарбиялоонун комплекстүүлүгү, 2) окуу процессинде жагдайга карата логикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү; 3) политехникалык билим берүүнүн жаңы мазмунун аныктоо. Мында анын мазмунун азыркы кездеги айыл чарбасындагы инновациялык технологиялардын кеңири колдонула башташын эске алып, илимий техникалык билимдердин тенденциясына карата күчөтүү керек.

9. Чөйрөгө шайкеш мамиле жасоо. Инсанды калыптанышына, өнүгүшүнө социалдык жана мейкиндиктик-предметтик чөйрө ойлонуштурулган таасир этүүнүн системасы катары кызмат өтөйт (Г.А. Ковалев, Ю.С. Мануйлов, В.В. Рубцов, В.А. Ясвин ж.б.). Адамдын чөйрөсү кең мааниде алганда бул анын жашоосунун социалдык, саясий, экономикалык, маданий жана жашоо шарттары. Кесипке багыт берүү ишинин социалдык чөйрө менен байланышта каралышы окуучулардын кызыгуусун жана турмуштук планын калыптандырууга багытталып, анын маңызын түшүнүүнү конкреттештирет.

Азыркы кездеги айыл жергесинин чөйрөсү окуучуларга активдүү (билим берүүчү, маданий-агартуучу, үй-бүлөөлүк) жана пассивдүү (жаратылыш, спорттук жана көчө-короолук) таасир тийгизет. Материалдык базага жараша чөйрөнүн таасиринин натыйжалуулугу ар түрдүү болот. Бирок, бардык эле чарбалык-экономикалык, социалдык, саясий маданий чөйрө – агартуучу чөйрө боло бербейт. Чөйрө агартуучу болуш үчүн билим берүүнүн касиетин көрсөтүшү керек. Бул билим берүүчү субъектин иш аракетине көз каранды болот. Ар бир чөйрөнү, анын потенциалын аныктап, алардын ортосунда моделдештирилген байланышты тактап, тарбиялык максатта пайдалануу керек. Айыл социумунун руханий атмосферасында баалуулуктун ар түрдүү системасы өзгөчө чагылдырылат. (2-главанын 3-параграфында каралган). Республикабыздын айыл жергесинде билим берүү проблемасынын абалын изилдөө, коллективдүү чарбалардын тарашы, маданий – агартуучу мекемелердин кыскарышы, адам-

дардын өздүк чарбалары менен гана чектелип калышына жана коммуникативдик проблемалардын пайда болушуна алып келди. Мында үй бүлөлүк, уруулук маселе биринчи орунга чыгып, жалпы коомдук кызыкчылык экинчи орунда калды. Элдин билим деңгээлинин төмөндөшү, жумушсуздук, үй- бүлөлүк проблемалар конструктивдүү өз ара катнаштыкыйынчылыкты жаратууда. Ал эми балдардын ар түрдүү биргелешкен иш аракеттерге катышуусу, кесиптик багыт берүү ишинин негизи болуп кала берет[337]. . Азыркы кездеги айыл жергесинде жашоонун өзгөчөлүгү ар түрдүү чарбалык иштер эмгектик билгичтиктердин, көндүмдөрдүн кеңири спектрин талап кылат.

10. Компетенттүү мамиле жасоо бүгүнкү күндө дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде кеңири таралган. (В.В. Давыдов, И.А.Зимняя, Э.Ф. Зээр, В. В. Краевский, И. Я. Лернер, Равен Дж., М. Н. Скаткин, Г.К Селевко, Д.Б.Эльконин, А.В. Хуторской ж.б.). Мектеп окуучуларын компетенттүү кесип тандоого даярдоонун мүнөзү жана өзгөчөлүгү органикалык түрдө өз ара байланышкан социалдык жана экономикалык факторлор менен шартталган: азыркы кездеги илимий- техникалык прогресстин темпи жана өнүгүп туруучу масштабы, коомдук өндүрүштүн татаалдыгы, эмгектин мазмунун, шартынын жана мүнөзүнүн өзгөрүшү; өндүрүштүн эмгек ресурстарына болгон муктаждыгы; кесип ээлеринин билимине, кесиптик-квалификациялык даярдыгынын деңгээлине жаңы талаптардын коюлушу ж.б.

Компетенттүүлүк – бул окутуунун натыйжасында ээ болгон билимге, тажрыйбага, баалуулуктарга, шыкка негизделген жалпы жөндөмдүүлүк. Ал өзүнө окутуунун натыйжасына (билимди, билгичтикти), багытталган баалуулуктардын системасын, когнитивдик, операциялык-технологиялык, мотивациялык, этикалык, социалдык жана жүрүм турумдук компетенцияларды камтыйт. Түйүндүү компетенциялар көп функционалдуулугу, көп чен өлчөмдүүлүгү, дисциплиналар аралык, предметтен жогору тургандыгы (надпредметность) менен мүнөздөлүп, көптөгөн кесиптик,

турмуш-тиричиликтик. социалдык проблемаларды чечүүгө жардам берет. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишине компетенттүү мамиле жасоо, коюлган милдетти чечүү үчүн зарыл болгон кеңири билимге, билгичтиктерге, ишке карата багыт алууга жөндөмгө ээ динамикалуу инсандын калыптануусуна таасирин тийгизет. Компетенттүү мамиле жасоо азыркы кездеги базар экономикасынын жана билим берүүнүн шартына жооп бергендиктен, аны кесипке багыт берүү ишинин бардык этаптарында, максатты, мазмунду, форма жана методду, натыйжаны көзөмөлдөө ишин аныктоодо колдонуу максатка ылайыктуу[335]. Бул таза тааныштыруучу мүнөздөгү маалымат берүүчү мүмкүнчүлүктөн, чыгармачылык иш аракеттин ыкмаларына ээ болгон инсанды калыптандырат.

11. Стратегиялык мамиле жасоо. Азыркы кезде дүйнөдөгү өндүргүч күчтөрдүн өнүгүшүнүн көрсөткүчтөрү, калктын жумуш менен камсыз болушу түздөн-түз кесипке багыт берүү проблемасынын чечилиши менен байланышат. Бул кесипке багыт берүүнүн глобалдык проблема экендигин көрсөтүп турат [101]. Кесиптик багыт берүү ишине мындай мамиле жасоо-нун маңызы азыркы кездеги Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнүн стратегиялык багыттары жана келечекте ага ылайык эмгек рыногунун өнүгүшүн комплекстүү талдоо менен шартталат. Мына ушуга байланыштуу төмөндөгүлөрдү эске алуу керек:

- Кыргызстандын айыл чарбасындагы эмгек рыногунун керектөөлөрүн жана сунушталган жумушчу кадрлардын шайкеш келишин талдоо;
- кесипке багыт берүү ишинин концепциясын аныктоо үчүн адам ресурсунун салыштырмалуу талдоо;
- аспектилештирүү максатында кесипке багыт берүү ишинин мазмунун аныктоо;
- жаңы шарттарга ылайык билим берүү чөйрөсүнүн кесипке багыт берүүнү ишке ашыруунун азыркы кездеги мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо;

– кесипке багыт берүү ишин тууралоо, тактоо үчүн аткарылган иштин натыйжаларын баалоо.

Биз жогоруда айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишин жүргүзүүдө эске алынуучу мамиле жасоонун жагайларына токтолдук. Тигил же бул аспекти бөлүп көрсөтүү өзүнчө максат эмес, ал жөн гана инсандын коомдогу өзүнүн социалдык келечегинин бир жагдайын терең кароого, талдоого мүмкүндүк берген таанып билүүнүн процедурасы. Кесипке багыт берүү ишине мамиле кылуунун багыттары өз алдынча теориялык фундамент катары объектилердин өзгөчөлүктөрүн, анын өнүгүүсүнүн закон ченемдүүлүктөрүн, принциптерин, изилденип жаткан кубулуштун перспективасын түшүнүүгө жардам берет. Айыл мектебинде иштин натыйжалуулугун камсыз кылган баштапкы жоболор, закон ченемдүүлүктөр, принциптер окуучуну кесип тандап алууга даярдоонун өзөгүн түзүп турат. Изилдөөнүн жүрүшүндө мамиле жасоонун багыттарына жана алынган натыйжаларга таянуу менен айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн закон ченемдүүлүктөрү катары төмөндөгүлөрдү белгилемекчибиз:

1. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин базар экономикасыны шарттарындагы коомдун социалдык заказы катары аныкталгандыгы.

2. Айыл мектебинде окуучуларга айыл чарба кесипине багыт берүү ишинин окуучунун инсанынын өнүгүүсүнө багытталгандыгы.

3. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин натыйжалуулугу педагогикалык шарттарга көз каранды.

4. Айыл мектебинде окуучуларга айыл чарба кесипине багыт берүү ишинин мазмунунун, форма, методдорунун жана каражаттарынын максатка көз каранды.

5. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү иши объективдүү жана субъективдүү факторлого көз каранды.

Илимий педагогикалык адабияттарда кесипке багыт берүү ишинин аң сезимдүүлүк, өз алдынчалык, эркин тандоо ж.б.у.с. принциптери каралган (В.Д. Сахаров, А.Д. Сазонов, Н.Н. Захаров, С.Н. Чистякова ж.б.). Бирок, коомдогу өзгөрүүлөр учурдагы шартка ылайык келген кесиптик багыт берүү ишинин негизги принциптерин табуунун зарылдыгын пайда кылды.. Атайын принциптер айыл мектебинин билим жана тарбия берүү чөйрөсүндө кесиптик багыт берүү ишин оптималдаштырууга жардам берет деп айта алабыз. Кесиптик багыт берүү оптималдаштыруу – бул социалдык-экономикалык факторлордун, билим-тарбия берүүдөгү кеңири педагогикалык мүмкүндүктөрүн, окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүн (шык жөндөмүн, кызыгуусун, ден-соолугун ж.б.) эске алуу менен аны аң сезимдүү кесип тандоого даярдоо.

Мына ушуга байланыштуу азыркы кездеги илимий жетишкендиктерге, алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларга таянуу менен кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун арттыра турган окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин төмөндөгүдөй атайын принциптерин белгилемекчибиз:

1. Кесиптик багыт берүү ишин окуучулардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун калыптандырууга багытталышы;
2. Кесипке багыт берүү ишинде мектептин, үй-бүлөөнүн, коомчулуктун, өндүрүштүк коллективдин биргелешип иштеши.
3. Айыл мектебинде айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин үзгүлтүксүздүгү жана ырааттуулугу;
4. Мектептеги окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин айыл чарба багыттуулугу.
5. Айыл чарба кесиптерине багыт ишинин илимийлүүлүгү.
6. Окуучулардын жаш курак жана жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен кесиптик багыт берүү ишин көп баскычтуу деңгээлде ишке ашырылышы.

7. Кесиптик багыт берүү ишинде айыл мектебинин өзгөчөлүктөрүнүн эске алынышы.

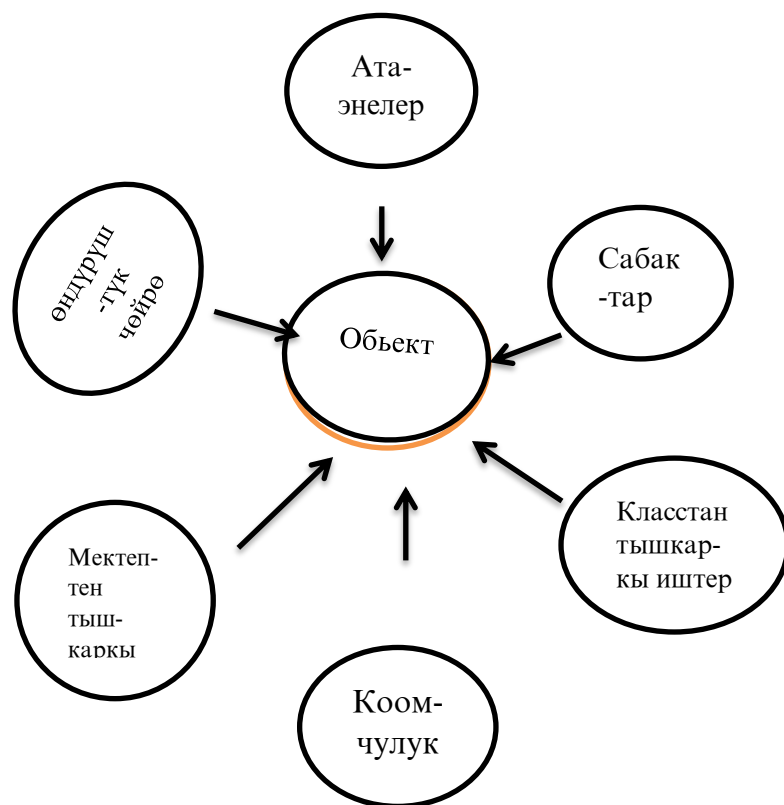
Аталган принциптер кесиптик багыт берүү ишинин жүргүзүүнүн форма методдорун, мазмунун тактоого, долбоорлоого жана прогноздоого, келип чыккан маселелерин оптималдуу чечүүгө жардам берет

Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн натыйжалуулугу педагогикалык шарттарга көз каранды болот. Педагогикалык шарттар айыл мектебинде окуучулардын коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдү эске алуу менен аң сезимдүү кесип тандап алуусуна таасир тийгизет. Изилдөөнүн жүрүшүндө төмөндөгү кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун камсыз кыла турган турган бир катар педагогикалык шарттар аныкталды (3-главада толук каралган)

Айыл мектебинин өзгөчөлүгүн талдоонун негизинде окуучуларга кесиптике багыт берүүнүн негизги багыттарын көрсөтө алабыз:

- окуу процесси жана сабактан тышкаркы иштер;
- класстан жана мектептен тышкаркы тарбиялык иштердин системасы;
- коомдук пайдалуу эмгек жана өндүрүмдүү эмгек;
- кошумча жана профилдик билим берүү.
- окуучунун инсандык кызыгуусуна багытталган иштер (техникалык, айыл чарба багытындагы ийримдер ж.б.)

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектебинин мамлекеттик стандартына ылайык мектептеги окуу тарбия иши окуучуларга билим берүүгө, жалпы маданиятын жана кесип тандоодо мааниге ээ болгон компетенцияларды калыптандырууга багытталат. Төмөндөгү 2.2-сүрөттө окуучулардын айыл чарбасындагы кесипти тандап алууга даярдоонун негизин билим берүү чөйрөсү, объектиси, субъектиси, ишинин багыттары көрсөтүлгөн.

2-сүрөт. Айыл мектебинин окуучуга таасир этүүчү чөйрөсү

Методологиялык маанилүү суроонун катарына кесипке багыт берүүнүн натыйжалуулугунун критерийлерин аныктоо болуп саналат. Көпчүлүк учурда кесипке багыт берүүнүн натыйжалуулугун канча окуучу мектепте багыт берген кесипти тандап алып иштеп жатат деген көрсөткүч менен аныкташат. Окуучулардын айыл чарба кесибин тандап алууга даярдоонун критерийлери кесипке багыт берүү менен байланышкан иш аракет менен аныкталат (3-главанын 3-параграфында каралган). Окуучуларды кесип тандап алууга даярдоо боюнча иштелип чыккан критерийлер айыл мектебинде максатты, милдетти коюуга, окуу-тарбия иштерин пландаштырууга, иштин жыйынтыгын баалоодо колдонулат.

Демек, окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн методологиясы айыл мектебинин өзгөчөлүгүн эске алуу менен Кыргыз Республикасынын укуктук нормативдик документтеринин негизинде иштелип чыкты. Ал төмөндөгүдөй компоненттерден түзөт: мамиле кылуунун багыттары,

закон ченемдүүлүктөрү, принциптери, мазмундук толукталышы, педагогикалык шарттары, көрсөткүчтөрү жана натыйжасы. Мына ушул методологиялык негиз окуучуларды айыл чарба кесибин тандап алууга даярдоонун моделин, илимий практикалык негизин иштеп чыгууда мааниге ээ болуп, айыл мектебинде окуу тарбия иштеринин багыттарын интеграциялоого мүмкүндүк берет.

2.2. АЙЫЛ МЕКТЕПТЕРИНИН ОКУУЧУЛАРЫНА АЙЫЛ ЧАРБА КЕСИПТЕРИНЕ БАГЫТ БЕРҮҮНҮ ИЗИЛДӨӨНҮН ОБЪЕКТИСИ, ПРЕДМЕТИ, МЕТОДИКАСЫ ЖАНА УЮШТУРУЛУШУ

Азыркы кездеги педагогика илиминин теориялык потенциалы окуучуларды айыл чарбасындагы кесиптерди тандап алууга даярдоонун проблемасын ар тараптуу изилдөөгө мүмкүндүк берет. Мына ушуга байланыштуу биринчи кезекте изилдөөнүн максатын, объектисин, негизги түшүнүктөрүн аныктоону, кесип тандоого даярдоонун моделин иштеп чыгууну, алынган натыйжаларды талдоону талап кылат.

Изилдөөнүн объектиси- айыл мектебинин окуу тарбия процесси.

Изилдөөнүн предмети- окутуу- тарбия процессинде окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн теориялык жана практикалык аспектилери.

Изилдөөнүн предмети азыркы кездеги коомдун социалдык заказы менен аныкталып жана мектеп окуучуларын айыл чарба кесиптерин тандоого даярдоодогу карама-каршылыктарды жоюу үчүн ар тараптуу изилдөөнү талап кылат.

Изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негизин таанып билүүнүн диалектикалык жана педагогикалык кубулуштарды окуп үйрөнүүнүн системалык-структуралык методу, инсан жана иш аракеттер жөнүндөгү теориялар, теориянын жана практиканын байланышын шарттаган негизги философиялык жоболор, (руханий жана материалдык

өндүрүштүн өз ара шартталгандыгы, коомдогу өндүргүч күчтүн ролу) педагогдордун, психологдордун, социологдордун фундаменталдуу эмгектери, илимий- педагогикалык мамиле кылуунун багыттары түзөт.

Окуучуларды айыл чарбасындагы кесиптерди тандоого багыт берүү проблемасын изилдөөдө өзгөчө мааниге ээ болгон айрым түшүнүктөргө бар. Изилдөөдө алгачкы түшүнүк «кесип» деген түшүнүк. Кесип – бул атайын даярдыкты талап кылган белгилүү иштин багыты жана адамдардын аң сезиминде чагылдырылган коомдук катнаштардын системасы. Коомдун социалдык структурасын түзүүдө, жаш муунарды келечектеги турмуштагы ордун аныктоо менен байланышкан маселе болгондуктан бул маселе педагогикада каралган. Мектеп окуучусу кесипти тандоого умтулушат. Окуучуларды кесип тандоого даярдоодо маанилүү түшүнүктөрдүн катарына «кесиптин кадыр-баркы» кирет. Кесиптин кадыр-баркын баалоо, жеке адамдын ага карата мамилесин чагылдырып, субъективдүү болот. Бул адамдын аң сезиминдеги көз караш, коомдо болгон чыныгы байланыштар жөнүндөгү түшүнүк. Субъективдүү баалоо өзүнө тиешелүү болгон бир нече элементтерди камтыйт. Бир жагынан ар түрдүү кесиптер объективдүү айырмачылыкты камтып (айлык акы, квалификация ж.б.) жөн гана сандык мааниде берилсе, экинчи жагынан субъективдүү катнаштын көрсөткөн ар түрдүү критерийлерге негизделген.

Адам жашап турган релдуу коомдогу социалдык катмарлардын окшоштуктары жана айырмачылыктары бар. Мына ушул айырмачылыктар адамдын аң сезиминде ошого ылайык закон ченемдүү чагылдырылат. Негизделген маалыматтардын жыйындысы, кесиптердин кадыр-баркы окуучулардын кесипке кызыгуусунун жана аны тандоодогу мотивинин калыптанышына, аны тандоодогу даярдыгынын деңгээлине негиз болот.

Биз, адамдын керектөөсүн материалдык каражаттын санына таянуу менен канааттандыруу даражасын жөнүндө толук айта албайбыз.

Анткени, ар бир кесиптик группада ар түрдүү жаш курактагы, ар түрдүү кызыгуусу бар адамдар эмгектенишет. Мына ушуга байланыштуу канаттандыруу даражасы жеке адамдын керектөөсүнүн саны. Тигил же бул кесиптин кадыр-баркын ошол кесипте эмгектенгендердин саны менен баалоого болбойт. Ошондуктан ушул группанын өкүлдөрү коомдун структурасында кандай баалана тургандыгын билүү керек. Өзүнүн кесибин субъективдүү баалоо адамды коомдун тең салмагын теңдештирүүнүн даражасы, анда алган орду менен канааттангандыгында. Мына ушул маселелер айыл мектебинин бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоодо эмнеге умтула тургандыгы жөнүндө маалымат алууга жардам берет. Башкача айтканда, алардын кесип тандоодогу кызыгуусун, аны тандоонун мотивин аныктай алабыз. Кесиптин өзүнө тарткан жагымдуу жагдайы учурдагы ал тармакта адамдар менен катнашынын натыйжасында пайда болгон көз караш. Улуу муундардан алган бул социалдык маалыматты окуучу белгилүү даражада жеке тажрыйбасы менен ширелтет. Адамдын тигил же бул кесипке жасаган мамилеси ошол кесипте эмгектенген адамдар менен пикир алышканда, теориялык билимге, практикалык көндүмдөргө ээ болгон мезгилинде калыптанат. Окуучунун айыл чарбасы, андагы кесиптер жөнүндө маалыматтарды мектепке чейин, кесип тандоо маселесин ойлонгонго чейин алгандыктан кандайдыр бир деңгээлде ага карата багытталгандыгы пайда болот. Бул маалыматтардын туура калыптанышы окуучулардын кесиптик кызыгууларынын, аны тандоонун мотивдеринин, даярдыгынын калыптанышынын, кайра баалоонун пайда болушунун шарты. Кесиптик багыт берүүдө окуучунун жеке тажрыйбасын, жүрүш-турушун, билим, билгичтигин, көндүмдөрүн, көз караштарын көңүлдүн сыртында калтырбаш керек. Окуучунун билиминин тереңдиги, өзүнүн жана жана башкалардын тажрыйбаларын окуучунун айкалыштыра билиши керектөөнүн реалдуу күчүнө айландырат. Алар өзүлөрүнүн шыгын баалап, реалдуу түрдө кесиптик өзүн аныктоого умтулушат. Демек, билимдин, тажрыйбанын, кесиптик

кызыгуунун жана аны тандоонун даярдыгынын денгээлин, өзгөчөлүктөрүн үйрөнүү окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнү натыйжалуу башкаруунун негизи болуп саналат. Мына ушул багыттардагы изилдөө жүргүзүү үчүн материалдар даярдалды.

Теориялык булактарды жана топтолгон педагогикалык тажрыйбаларды үйрөнүү, жалпылоо, системалаштыруу окуучуларга кесиптик багыт берүү маселесинин өнүгүшүн, калыптанышынын тарыхый - педагогикалык өбөлгөлөрүн жана базар экономикасынын шарттарында өркүндөтүүнүн жагдайларын, теориядагы жана практикадагы абалын аныктоодо мааниге ээ болот. Изилдөөгө тарыхый–логикалык мамиле жасоо коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн милдеттерине ылайык кесиптик багыт берүү ишинин алгылыктуу системасын түзүүгө, мазмунун, багытын, милдетин, форма жана методун тактоого жардам берди. Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжаларды талдоодо жана тыянак чыгарууда теориялык анализ жана синтез методдору пайдаланылды.

Эмперикалык методдор мектептин окуу тарбия ишиндеги окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн чыныгы абалын чагылдырган объективдүү материалдарды топтоого жардам берет.

Изилдөөдө коюлган милдеттери чечүү төмөндөгүдөй методдорунун комплексин тандап алууга негиз болду.

Байкоо жүргүзүү методу изилдөөнүн бардык этабында колдонулуп, анын милдети, схемасы аныкталды. Бул зарыл болгон маалыматтарды алууга жана ага ылайык тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берди. Бирок, метод кеңири колдонулса дагы кесиптик багыт берүү процессинин ички мазмунун толук ачып көрсөтө албайт.

Аңгемелешүү методу кесиптик багыт берүү ишинде туруктуу байланыштарды аныктоого, изилденүүчү маселе боюнча маалымат алууга, окуучунун ички жан дүйнөсүн үйрөнүүгө багытталды. Анын жүрүшүндө окуучунун

жаш курагы жана жекече өзгөчөлүгүн эске алуу менен план түзүлүп, сүйлөшүлүүчү маселелердин, суроолордун вариативдүүлүгүнө, ситуацияны туура пайдаланууга көңүл бөлүндү. Ангемелешүүнүн натыйжасын тактоо үчүн изилдөөнүн башка методдору менен айкалыштырылды.

Мектеп документациясын талдоо (класстык журналды, мугалимдердин жана мектеп жетекчилеринин иш пландарын, отчетторун, жыйналыштардын протоколдорун ж.б.) менен изилдөөдө мааниге ээ болгон ар түрдүү материалдарды алдык. Алынган маалыматтар илимий корутундуларды чыгарууда мааниге ээ болду. Окуучулардын чыгармачылык иштерин үйрөнүү менен алардын кызыгуусунун, шык–жөндөмүн жана башка сапаттарынын калыптанышын аныктадык.

Интервью алуу методу. Изилдөөдө алдын ала суроолорду даярдалып, окуучуларга ырааттуу берилип, жооптор алынып, ачык талкуу жүргүзүлдү.

Алгачкы булактарды иликтөө методунун жардамы окуучуларга кесиптик багыт берүү маселеси менен байланышкан токтомдор, конференциялардын материалдары талдоого алынды. Бул метод окуу программаларынын, китептеринин жана башка материалдардын окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүдөгү маанисин үйрөнүүгө жардам берди.

Педагогикалык тестирилөө методунун жардамы менен кесипке багыт берүү ишинде окуучунун жетиши, интеллектуалдык өнүгүшү, кесиптик сапаттарынын калыптанышы ж.б.у.с. маселелер изилденди.

Анкеталык сурамжылоо. Атайын иштелип чыккан суроолордун жардамы менен массалык окуучулардын кесип тандоого байланышкан суроолорго берген жоопторун талдоого мүмкүндүк берет. Кесиптик багыт берүү ишинде ачык, жабык анкеталар колдонулду.

Моделдештирүү методу окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин структурасын, алардын кесип тандоого даярдыгын калыптандыруу

боюнча теориялык моделин түзүүдө колдонулду. Түзүлгөн моделде окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин чектери, алардын туруктуу байланыштары жана катнаштары, жыйынтыктары чагылдырылды.

Педагогикалык идеяларды теориялык талдоо жана синтездөө методу үйрөнүүчү проблеманы аныктап, гипотезаны иштеп чыгып, берилген кубулушту аны түзүүчүлөргө ажыратып, ички мазмунду талдоого, жүргүзүлгөн иштин жыйынтыктоодо, илимий тыянактарды жана практикалык сунуштарды берүүдө мааниге ээ болду.

Математикалык методдорунун жардамы менен окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин натыйжалары сандык көрсөткүчү менен аныкталып, талдоого алынды.

Изилдөөнүн жүрүшүндө методдордун комплекси колдонулду. Бул жагдай бир методдун жардамы менен алынган материалды экинчи методдун материалдары толуктап, кесиптик багыт берүү ишинин маңызын түшүнүүгө, аны өркүндөтүүгө негиз болуп саналат.

Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү проблемасынын теориядагы, практикадагы абалы, изилдөөнүн максаты, милдети педагогикалык экспериментти жүргүзүүнүн зарылдыгын көрсөттү

Педагогикалык эксперимент методу. Педагогикалык эксперимент 2004-2018- жылдардын аралыгында үч этапта (констатациялоочу (2004-2006-жж.), калыптандыруучу 2007-2017-ж.ж), текшерүүчү (2017-2018-ж.ж.) өткөрүлүп, ар бир этаптын максатына жана милдетине ылайык изилдөөнүн методдорунун комплекси колдонулду. Эксперименттин максаты - теориялык изилдөөнүн негизинде түзүлгөн кесипке багыт берүүнүн моделин, аныкталган педагогикалык шарттарды, атайын принциптерди эске алуу менен окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүүнүн сапатын жогорулатуу жана туруктуу оң динамикасына жетишүү болуп саналат. Эксперименттин программасы кесиптик багыт

берүү ишине мамиле жасоонун (экинчи главанын 1- параграфында берилген) жана окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн концепциясынын негизинде иштелип чыгып, анын технологиясы, изилдөөнү ишке ашыруунун конкреттүү этаптары, иштин багыттары аныкталды. Программанын өзгөчөлүгү сунуш кылынган – системанын педагогикалык натыйжалуулугу атайын принциптер менен мүнөздөлгөндүгүндө.

Изилдөөнүн материалдарын даярдоодо А.Е. Голомштоктун (“Кызыгуулардын картасы”), Л.Н. Кабардованын (кесиптик даярдыкты сурамжылоо), А.Е. Климовдун (окуучунун жөндөмүн аныктоо боюнча), Л.А. Йовайшанын (ар түрдүү кесиптин чөйрөсүнө шыгын аныктоону баалоонун методикасы), Дж.Холландын (окуучулардын кесиптик багытталгандыкты үйрөнүүнүн методикасы), М.Рокичтин (окуучулардын кесип тандоого даярдыгынын деңгээлин) методдоруна таяндык.

Жогоруда каралган изилдөө методдорунун ар бири кесипке багыт берүү ишинин айрым жактарын үйрөнүүдө белгилүү деңгээлде роль ойнойт.

Үчүнчү текшерүүчү эксперимент (2017-2018 жылдар) өткөрүлүп, негизинен эксперименталдык иштин жыйынтыгын дагы бир бир ирээт текшерүү, мектептин педагогикалык коллективинин кесиптик багыт берүү боюнча иш аракетинин системасын бышыктоого, окуучулардын иш аракетин, активдүүлүгүн стимулдаштырууга багыт алды. Этаптын максаты:

- окуучулардын кесип тандоодогу реалдуу мүмкүнчүлүктөрүн, жетише турган ийгилигин жана мазмунун аныктоо;
- констатациялоочу жана калыптандыруучу эксперименттин натыйжаларын салыштыруу;
- алынган материалдарды талдоонун негизинде эксперименттин тыянагын чыгарып, айыл мектептери үчүн методикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Калыптандыруучу эксперимент биз сунуштаган концепциянын объективдүү негизделгендигин жана натыйжалуулугун аныктоого жардам берди.

2-бап боюнча жыйынтык.

Айыл чарбасынын реформалоонун натыйжасында рыноктук механизмдердин жана укуктук шарттардын түзүлүшү, окуучулардын атуулдук позициясынын калыптанышына, кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө жогорулатылган талаптарды коет. Айыл мектебинин алдына коюлган социалдык заказ окуу-тарбия ишин активдештирип, анын алгылыктуу форма жана методдорун, жаңы мазмунун колдонуунун зарылдыгын пайда кылды. Коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөргө, көптөгөн баалуулук-адептик багытталыштарга кайра ой жүгүртпөй, билим берүүнүн парадигмасынын алмашылышынын шарттарында мурдагы формалар, методдор, каражаттар менен айыл мектебинин окуучусун аң сезимдүү кесип тандоого даярдоо маселесин чече албайбыз. Анткени, базар экономикасынын шарттарында жаңы типтеги кесип ээсин даярдоонун татаалдыгы атайын изилдөөнү талап кылат. Биз мындан айыл мектебинин окуучуларына кесиптик багыт берүү ишин жетекчилик кылуунун жаңы методологиялык негиздерин аныктоонун зарылдыгы келип чыкты деп айта алабыз.

Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүнүн методологиялык негизин аныктоодо, азыркы этаптагы коомдогу социалдык-экономикалык шарттарды, өндүрүштө колдонулуучу инновациялык технологияларды, кесипке коюлган талаптарды эске алуу керек.

Кесипке багыт берүүнүн методикасы, методологиясы бул кесиптик өзүн аныктоонун илимий негизин, анын жоболорун, инсандын жана коомдун кызыгуусун оптималдаштыруу максатында кесип тандоонун практикалык методдорун өркүндөтөт.

Окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүүнүн методологиялык негизин мамиле кылуунун багыттары, закон ченемдүүлүктөрү, принциптери, укуктук негиздери, максаты, объектиси, субъектиси, колдонуу чөйрөсү, мазмундук толукталышы, ишке ашыруунун уюштуруучулук-педагогикалык шарттары, көрсөткүчтөрү жана натыйжасы түзөт. Кесиптик багыт берүү ишине мамиле кылуунун багыттарын, теориялык негиздерин талдоо изилденип жаткан кубулуштун перспективасын түшүнүүгө жардам берет. Кесиптик багыт берүүнүн теориясы «мазмунга жана технологияга негизделип, концепциялардын, түшүнүктөрдүн, көз караштардын, идеялардын, сунуштардын жыйындысын камтыйт. Мына ушул методологиялык жана теориялык негиз окуучуларды айыл чарба кесибин тандап алууга даярдоонун илимий практикалык негизин иштеп чыгууда мааниге ээ болуп, айыл мектебинде окуу тарбия иштеринин бардык компоненттерин бирдиктүү педагогикалык системага интеграциялайт. Айыл мектебинин окуучуларна айыл чарба кесиптерине багыт берүү маселесин изилдөөдө методдордун комплекси колдонуу каралып жаткан проблеманы толук кандуу үйрөнүүгө мүмкүндүк берет. Анткени, бир методдун жардамы менен алынган материалды экинчи методдун материалдары толуктап, кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун аныктоого жардам берет.

111 БАП . ОКУУЧУЛАРДЫН АЙЫЛ ЧАРБА КЕСИПТЕРИНЕ КЫЗЫГУУСУН КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖАНА АНЫН УЮШТУРУУЧУЛУК –ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

3.1. Айыл мектептеринин окуучуларына айыл чарба кесибине БАГЫТ БЕРҮҮНҮН -ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

Республикабыздын айыл мектептериндеги окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин абалы, базар экономикасына өтүүнүн шарттары кесиптик багыт берүү ишин модернизациялоонун зарылдыгын пайда кылды. Кесиптик багыт берүүнү модернизациялоонун максаты мектеп окуучусуна сапаттуу билим берүү, алардын инсандык өнүгүүсүндө айыл чарба эмгекчисинин аң сезимин калыптандыруу, кесипти аң сезимдүү тандап алуунун даярдыгына ээ кылуу. Окуучуларынын айыл чарба кесиптерин тандоосуна көптөгөн факторлор (педагогикалык, социалдык, экономикалык), белгилүү шарттар таасирин тийгизет. Айыл мектебинде окуучуларды айыл чарба кесиптерин тандап алууга даярдоонун татаалдыгы, окуу-тарбия процессинин ар тараптуу аспектилерин үйрөнүүнү, педагогикалык шарттарды аныктоону талап кылат. Бул айыл мектептеринде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө педагогикалык шарттарды түзүү мааниге ээ болот деп айта алабыз.

Илимий адабияттарда азыркы кезге чейин «педагогикалык шарт» деген түшүнүккө бирдей аныктама жок. Бул термин педагогика илиминин өнүгүү этаптарында, убакыттын өтүшү менен өзгөрүп, трансформацияланган. Бул типтер педагогикалык шартты толуктап, кеңейтип, педагогикалык процессти натыйжалуулугун арттырат. «Шарт» - бир жагынан тигил же бул нерсенин көз каранды болгон жагдайы, экинчи жагынан бир нерсенин ишке ашкан жагдайы. Философиялык энциклопедияда «шартка» төмөндөгүдөй түшүндүрмө берилген: 1) тигил же бул нерседен көз каранды болгон жагдай, 2) жашоонун кандайдыр бир чөйрөсүнүн, иш аракет үчүн аныкталган жагдайы, 3) тигил же бул өтүп жаткан жагдай

[381,б.588]. Башкача айтканда, бул түшүнүк белгилүү кубулуштун, конкреттүү шарттардын жыйындысы. Чөйрөнүн пайда болушу, жашашы, өнүгүшү үчүн шарт керек. Философиялык түшүнүктө шарт предметке, кубулушка, процеске же системага, анын кызмат өтөөсүнө жана өнүүсүнө карата мааниге ээ болот.

Окумуштуу Н.М. Борытко педагогикалык шартты- педагогикалык процесстин жүрүшүндө белгилүү натыйжага жетүү үчүн тигил же бул ченемде педагог тарабынан аныкталган, таасир тийгизген сырткы шарт катары баалаган Ал ансыз жашай албайт. Предметтин өзү кандайдыр бир жагдайлар менен шартталса, ал эми шарт- предметке карата салыштырмалуу объективдүү дүйнөнүн көп түрдүүлүгү [82].

В.И. Андреев пикири боюнча педагогикалык шарт окутуунун жана тарбиялоонун, методдорунун, ыкмаларынын жана уюштуруу формаларынын комплекси [23].

Ал эми В.А. Беликов- педагогикада коюлган милдетти чечүүгө багытталган материалдык- мейкиндик чөйрөсүнүн жана мазмундук, форманын, методдун объективдүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысы катары караган [59;60].

А.Я. Найднын пикири боюнча педагогикалык шарт «изилдөөдө коюлган милдетти чечүүгө багытталган мазмундун, форма, методдордун, каражаттардын жана материалдык-мейкиндик чөйрөсүнүн объективдүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысы» [270].

Окумуштуу Е.А. Ганин- педагогикалык шартты азыркы кездеги маалыматтык технологияны колдонуу менен максаттуу багытталган билим тарбия берүү процессинде инсандын белгилүү сапаттарын калыптандырууну камсыз кылууга керек болгон өз ара байланышкан жагдайлардын жыйындысы деп эсептейт. Ал өзүнүн изилдөөсүндө билим берүү практикасында атайын шарттарды түзүүнү психологиялык жана педагогикалык аспектилер менен байланыштыруу мааниге ээ боло тургандагын белгилеген [102].

Психологияда бул түшүнүк инсандын өнүгүүсүнүн контекстинде каралган. Шарт адамдын психологиялык өнүгүүсүнүн динамикасын аныктап (аны акырындатып же тездетип), акыркы натыйжасына таасир эткен сырткы жана ички себептердин жыйындысы катары көрсөтүлгөн. Азыркы кезде педагогикалык изилдөөлөрдө «шарт» деген түшүнүк «педагогикалык системаны» мүнөздөөдө кеңири колдонулат. Окумуштуулар шарттардын ар түрдүү белгилерине таянып, аларды бир нече группаларга бөлүп көрсөтүшкөн. Мисалы, Ю.К. Бабанский педагогикалык системанын кызмат өтөөсүнө таасир тийгизген шарттардын эки группасын белгилеген: 1) сырткы (жаратылыштык, коомдук, өндүрүштүк, маданий, микрорайондук чөйрөсү; 2) ички (окуу-материалдык база, мектеп гигиенасы, моралдык -психологиялык, эстетикалык жагдай ж.б.) [285 б,15].

Шарт- объектинин, кубулуштун же процесстин маанилүү компоненттеринин комплекси, андан көз каранды болгон шартталган феномендер (объективдүү кубулуштар, процесстер.) жана чөйрөнүн өтүп жаткан феномендин калыптануусуна таасир этүүсү.

Демек, шарт- педагогикалык системанын ичинде бүтүн педагогикалык процесстин составдык бөлүгү болсо, педагогикалык шарт билим жана тарбия берүүчү чөйрөнүн бүткүл мүмкүнчүлүгүн чагылдырат. Алар мазмунду, окутуунун жана тарбиялоонун методун, ыкмаларын камтыйт. Педагогикалык шарт – бул белгилүү натыйжаны алууга багытталган, педагог тарабынан конструкцияланган, педагогикалык процесстин жүрүшүнө олуттуу таасир тийгизген, жагдайдын, фактордун сырткы берилиши. Педагогикалык каражат сыяктуу эле шарт (шарттардын системасы) педагогикалык процеске таасир этүү максатында педагог тарабынан атайын негизделет. Бирок, каражатка караганда, шарт натыйжаны детерминациялаганга олуттуу себеп боло албайт.

Окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө уюштуруучулук шарттарды дагы эске алуу керек. Бул жагдай кесиптик багыт берүү ишин жергиликтүү аймактын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен кесиптик багыт

берүү ишин системалуу жүргүзүүнү камсыз кылат. Окумуштуу С.Н. Павловдун пикири боюнча уюштуруучулук педагогикалык шарт - бул окутуу жана тарбиялоо процессинин объективдүү мүмкүндүктөрүнүн жыйындысы жана алардын өз ара аракеттенишүүсүнүн жагдайы. Шарт-педагогикалык иш аракеттин максатына жетүү үчүн багытталган, пландуу тандалган, мазмунду, методдорду конструкциялоо жолу [280,б.14]. А.В. Сверчковдун пикири боюнча, уюштуруучулук педагогикалык шарт - инсандын кесиптик маданиятын калыптандыруу процессин башкаруу боюнча иш аракетти байланыштыруунун негизи болуп саналат [318, б.277-282]. Е.И Козыреванын көз карашы боюнча уюштуруучулук педагогикалык шарт – коюлган милдетти ийгиликтүү чечүүнү камсыз кылган объективдүү мүмкүндүктөрдүн жыйындысы [189,б.4-9)]. Уюштуруучулук шарт педагогикалык шартты коштоп жана колдоп аны ишке ашырат.

Окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүүдө, зарыл болгон педагогикалык шарттардын компоненттерин тандап алууда системалуулук принциби негиз болуп саналат. Тандап алынган компоненттер өз ара белгилүү функционалдык багытта байланышып, окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүдө жагымдуу шарт түзүүгө негиз болот. Окуучунун инсандык касиеттеринин өнүгүшүнүн жана анын келечектеги кесибинин сапаттарынын калыптанышынын көз карашында алып көрсөк, анда өз ара байланышкан эки системаны аныктай алабыз: биринчи, инсандын өзүн-өзү жөнгө салган өзгөчөлүктөрүнүн жыйындысы, экинчи, окуучунун кесип тандап алуусуна таасир тийгизген уюштуруучулук педагогикалык шарттардын системасы.

Республикабыздын айыл мектептеринде топтолгон тажрыйбаларды талдоонун жана изилдөөлөрүбөздүн натыйжаларына, айыл мектебинин окуучуларына кесиптик багыт берүү ишине мамиле жасоонун багыттарына таянуу менен төмөндөгүдөй педагогикалык шарттарды аныктай алдык: а) Окуучулардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун калыптандыруу; б) Региондун өзгөчөлүктөрүн эске алуу окуу-тарбия ишинин

айыл чарба жана кесиптик багыт берүүчүлүк жагдайын арттыруу; в) кесипке багыт берүү ишинин этнопедагогикалык багыттуулугу; г) мугалимдердин кесиптик багыт берүү ишине теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдыгы; д) ата-энелердин кесиптик багыт берүү маселеси боюнча түшүнүктөрүн кеңейтүү; ж) социалдык шериктештикти өнүктүрүү, з) кесиптик багыт берүү ишинин инновациялык форма, методдорун, маалыматтык технологияларды колдонуу; е) моделдештирүү.

Мына ушул педагогикалык шарттар окуучулардын айыл чарба кесиптерин тандоого даярдыгынын компоненттеринин жана критерийлеринин калыптанышына негиз болот. Төмөндө жогорудагы мектептерде изилдөөнүн жүрүшүндө колдонулган педагогикалык шарттардын айрымдарына кыскача токтоло кетели.

1) **Окуучулардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун калыптандыруу.** Изилдөөнүн алгачкы этабында айыл мектептеринде көпчүлүк окуучулардын кесиптик кызыгуусу калыптанбагандыктарын аныктай алдык. Мына ушуга байланыштуу кызыгуу маселесине бир аз кеңири токтоло кетели. Өз учурунда базар экономикасынын «атасы» Адам Смит 1776-жылы «Адамдардын байлыгынын себептери жана анын жаратылышын изилдөө» деп аталган эмгегинде ар бир адам өзүнүн жеке кызыкчылыгын көздөгөн иш аракети аркылуу, өзү байкабай, коомдун кызыкчылыгын да ишке ашыра тургандыгын белгилеген[353]. Кыргызстандын айыл чарбасында эмгекти уюштуруунун жаңы шарттары адам фактору маани берип, кызыгууну жана аны стимулдаштырууну жөнгө салууну талап кылат. Окуучулардын кесиптик кызыгуусун калыптандыруунун маңызы айыл чарбасынын квалификациялуу даярдыгы бар кесип ээлерине болгон объективдүү муктаждыгы жана ага ылайык келбеген жаштардын субъективдүү кесиптик кызыгуусунун ортосундагы карама-каршылыкты чечүүдөн, ал тармактагы кесиптердин социалдык кадыр-баркын, алардын өзүнө тартуучу жагын окуучуга ачып көрсөтүүдөн турат. Изилдөөнүн

жүрүшүндө айыл чарба кесибин жеке кызыгуусуна негиздеп тандап алгандар өзүнүн кесибине жана эмгегине ыраазы болуп, моралдык жана материалдык жактан канааттануу ала алышкандыгын байкай алдык. Ал эми кокусунан кесип тандап алган адамдар өз кесибин алмаштырууга ниеттенишкен.

Кызыгуу адамдын маанилүү касиети болгондуктан жагымдуу шартта окуучунун айыл чарба кесибине керектүү теориялык билимдерди жана эмгектик көндүмдөрдү өздөштүрүүсүнө таасирин тийгизет. Окуучунун айыл чарба кесибине туруктуу кызыгуусун калыптандыруу проблемасы төмөндөгү милдеттерди чечүү менен байланышат:

– окуучулардын Кыргызстандын айыл чарбасынын тармактары, анын илимий негиздери, социалдык-экономикалык мааниси жөнүндөгү түшүнүктөрүн тереңдетүү;

– айыл чарбасындагы кесиптер, эмгекти уюштуруунун шартынын талаптарына ылайык келген эмгектик көндүмдөргө, жана билгичтиктерге ээ кылуу;

– окуучулардын активдүү моралдык-психологиялык багытталышын калыптандыруу жана кесипти тандоого даярдыгынын деңгээлин өстүрүү.

Демек, айыл чарба кесибине кызыгууну калыптандырууну өнүгүүнүн жалпы теориясынын негизинде окуучуда келечектеги эмгекчинин социалдык позициясын калыптандырууну чечүүгө багытталган проблема катары кароо керек. Кызыгуу, таанып билүүгө жана кесипке кызыгуу - бул инсандын татаал касиети. Анын өнүгүүсү окуучунун инсанынын калыптануусунда, иш аракетин стимулдаштырууда мааниге ээ болот.

Кесиптик кызыгуу - инсандын кесипке карата болгон мамилеси, ага карата активдүү тандоочу мүнөзү (В.Ф. Сахаров, А.П. Сейтешев, С.Н. Чистякова, Г.И. Шукина ж.б.лар). Ал өзүнүн динамикалуулугу менен мүнөздөлүп, өзүнө тийиштүү өзгөчөлүктөргө ээ. Себеби, жалпы кызыгуу чындыктын жалпы предметине же кубулушуна багытталса, кесиптик кызыгуу белгилүү иш аракетин чөйрөсүн багытталат.

Окуучулардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусу эки жол менен калыптанат: эмпирикалык жана теориялык. Булардын ар бири кесип тандоодо окуучунун туура багыт алгандыгын жана социалдык андап билгендигинин деңгээлин чагылдырат. Эмпирикалык жол менен окуучунун кесиптик кызыгуусу анын жеке тажрыйбасына, турмуштук баалуулуктарына таянат. Күндөлүк аң сезимдин механизмине негизделип, кесиптик кызыгуунун өнүгүшүнө өбөлгө болот

Изилдөөнүн алгачкы этабында окуучулардын айыл чарба кесибине кызыгуунун пайда болушуна таасир тийгизген факторлорду аныктай алдык. Аларга төмөндөгүдөй суроолор берилди: «Сенин айыл чарба кесибине кызыгууна эмне себеп болду?», «Айыл чарба кесибине кызыгууна кимдер таасир этти?» ж.б.у.с. Алынган жоопторду талдоо изилденген контингенттин кесиптик кызыгуусуна таасир тийгизген төмөндөгү факторлор аныкталды: мектеп (мугалимдер, предметтик сабактар, окуу тарбия иштери) (25,8%), ата-энелер (31%), коомчулук (16,2%) массалык маалымат каражаттары(18%), эмгекти уюштуруунун жаңы шарттары(12,5%), кесиптин өзү (13,6), айыл чарбасынын илимий негиздери гана(43%). Алынган жооптордон эмгекти уюштуруунун жаңы формалары, кесиптин өзү кызыгуусунун фактору боло тургандыгын аз окуучу белгилегендигин көрө алабыз.

Изилдөөнүн жүрүшүндө кесиптик багыт берүү ишине деңгээлдик мамиле жасоонун принцибине таянуу менен окуучулардын кесиптик кызыгуунун үч деңгээлин аныктай алдык :

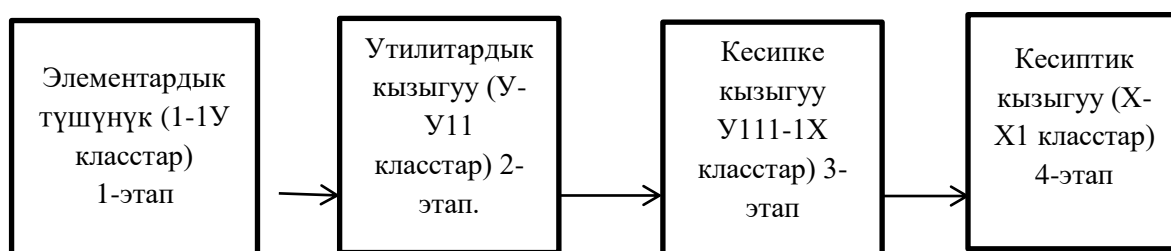
1-топ, жогорку деңгээлдеги кесиптик кызыгуусу бар окуучулар. Айыл чарбасынын негиздери, эмгекти уюштуруунун жаңы формалары жөнүндөгү түшүнүктөргө, эмгектик көндүмдөргө ээ. Окуучулар теориялык билимдерин тереңдетүүгө, эмгек ыкмаларына, көндүмдөрүнө ээ болууга кызыгышат. Мектепти бүткөндөн кийин айыл чарба багытында билимин улантууга же эмгек жолуна түшүүгө даярдыгы бар.

2- топтун окуучулары кесипке кызыгуусунун орточо деңгээли менен

мүнөздөлөт. Окуучулар жетиштүү теориялык билимдерге ээ, бирок туруктуу кесиптик кызыгуусу жок.

3-топко кесиптик кызыгуусу төмөн окуучулар кирет. Алар айыл чарбасындагы кесиптерге негативдик көз караштары бар. Бул топтогулар көпчүлүктү түзөт.

Жогоруда белгиленген жагдайларды эске алуу менен мектепте окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерге болгон кызыгуусунун төмөндөгүдөй механизмдин белгилемекчибиз (сүрөт3.1). Негизинен биринчи жана экинчи этап маалыматтоочулук, үчүнчү-төртүнчү этап кеңеш берүүчү практикалык мүнөзгө ээ болот.

3-сүрөт. Кесиптик кызыгуусунун өнүгүү механизми

Окуучуда кызыгуунун пайда болушу, өнүгүшү төмөндөгүлөрдү камтыйт: каалоо, айыл чарба кесибине тартылуусу; инсандын өзүн бекемдөө үчүн каражаттарды издөөсү; окуучунун аң сезимдүү кесип тандоосун аныктаган бүткүл иш аракетин мүнөздөгөн кесиптик кызыгуунун тереңдеши. Кесиптик кызыгуу окуучунун эмгектин ар түрдүү формасын уюштурууга жана анын келечектеги иштин түрүнө ылгоо менен мамиле жасоосу менен байланышат.

Демек, кесиптик кызыгуу окуучунун белгилүү айыл чарба кесибин тандоого оң мамиле жасашын, билимин жана билгичтигин кеңейтүүгө умтулуусу, активдүү иш аракети, багытталган мүнөздөмөсү. Окуучуларды айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүүдө төмөндөгү жагдайлар маанилүү:

– окуу предметтеринин айыл чарба жана кесиптик багыт берүүчүлүк жагдайын эске алуу.

– кесиптик багыт берүүдө айыл чарба өндүрүшү тарабынан мектепке болгон белгилүү конкреттүү социалдык заказды аныктоо;

– окуучуларды айыл чарбасындагы кесиптерди тандоого багыт берүүдөгү мектептин, ата-энелердин, коомчулуктун социалдык функциясын кеңейтүү;

– педагогикалык шарттардын жана иш чаралардын жардамы менен алардын окуучунун айыл чарба кесиптерине кызыгуусун калыптандыруу.

2. Аймактын, жергиликтүү чарбанын өзгөчөлүктөрүн эске алуу окуу-тарбия ишинин айыл чарба жана кесиптик багыт берүүчүлүк жагдайын арттыруу. Окуучуларды айыл чарба эмгегине жана андагы кесиптерди тандап алууга даярдоодо окуу материалдарынын мазмунун, балдардын жаш курагын, билим жана тарбиялык планда даярдыгын эске алуу керек. Окуучунун айыл чарба кесиптерине кызыгуусунун тормозу катары айыл чарба кесиптерине керектүү болгон билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн жетишсиздигин да кароого болот. Бул жагдай окуучунун таанып билүүгө кызыгуусунун жетишсиз өнүгүшүнө алып келип, өз кезегинде эмоционалдык-эрктик аспектиге таасирин тийгизет. Билимдин жетишсиздиги окуучуга тандап алган кесибине карата көңүлүн топтоштурууга мүмкүндүк бербейт. П.П.Костенков айыл мектебинде окуу планындагы бардык предметтердин айыл чарба жана политехникалык багыттуулугун ишке ашырууну сунуш кылган[209]. Окуу процессинде жаратылышка, жергиликтүү айыл чарба өндүрүшүнө тийиштүү болгон конкреттүү фактыларды пайдалануу, лабораториялык-практикалык иштерди өткөрүү, класстан жана мектептен тышкаркы ар түрдүү иштер менен байланыштыруу, окуучулардын илимдердин негизи боюнча программалык материалдарды өздөштүрүүсүнө жардам берип, кесиптик багыт берүү ишинин сапатын бир кыйла жогорулатат.

Жалпы билим берүүчү мектептердин предметтик сабактар боюнча түзүлгөн окуу программаларын, окуу китептеринин материалдарын талдоо, республикабыздын алдыңкы мугалимдеринин иш тажрый-

баларын үйрөнүү, жүргүзүлгөн педагогикалык эксперимент, окуу-тарбия ишинде окуучуларды айыл чарбасынын илимий практикалык негиздери менен тааныштырып, аларга кесиптик багыт берүүгө кеңири мүмкүндүктөр бар экендигин көрсөттү. Предметтик сабактарда окуучулар азыркы кездеги Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык жактан өнүгүшү, эл чарбасынын тармактары, илимий техникалык прогресстин жетишкендиктеринин практикада колдонулушу, кесип тандоо менен байланышкан маселелер боюнча түшүнүктөрдү алышат.

Кесипке кызыгууну калыптандыруунун мүнөзү максаттуу уюштурулган окуу тарбия ишине көз каранды[348]. Мектепте сабак - окуу тарбия ишинин эң негизги формасы. Окуу процессинде кесиптик багыт берүү маселелери бир кыйла даражада чечилгендиктен, сабактын айыл чарба багыттуулугу окуучунун келечектеги кесиби менен байланышкан билимдерге, эмгектин көндүмдөргө ээ болушуна, кесиптик кызыгуусунун өнүгүшүнө таасирин тийгизет. Сабактарда окуучулардын көңүлүн айыл чарбасынын илимий практикалык негиздерине, кесиптердин өзгөчөлүгүн чагылдырган профессиограммаларга буруп, кесип ээлери кандай теориялык билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу керектигин түшүндүрүү зарыл [339].

Сабак канчалык жогорку илимий методикалык деңгээлде өтүлсө дагы, анын жүрүшүндө окуучунун жөндөмүн, шыгын, кесипке кызыгуусун толук аныктоого мүмкүн эмес. Окуучулардын келечектеги кесибин аң сезимдүү тандап алууга даярдоодо класстан жана мектептен тышкаркы жүргүзүлүүчү иштердин мааниси чоң. «Эгерде класстан тышкаркы тарбиялык иштерди тарбия, билим берүү иш чараларынын суммасы катары гана уюштурбастан, окуучулардын эмгектик тарбия алышына, кесиптик калыптанышына таасир тийгизген ыкмалардын жана каражаттардын системасы катары карасак бир кыйла жемиштүү болот»[358,59].

Мына ушуга байланыштуу аймактын, жергиликтүү чарбанын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окуучуларга терең билим берүү, аларды практикада колдоно билүү ыкмаларын үйрөтүү, таанып билүүгө болгон кызыгуусун өнүктүрүү мааниге ээ болот. Өз кезегинде таанып билүүгө болгон кызыгуу окуучунун кесиптик кызыгуусунун калыптанышына таасирин тийгизет. Таанып билүү жана кесиптик кызыгуунун байланышын камсыз кылуу үчүн төмөндөгү шарттарды эске алуу маанилүү:

– окуу процессинде дидактикалык жана кесипке багыт берүүчүлүк милдеттердин биримдигин камсыз кылуу;

– окутуунун политехникалык принцибин, предмет аралык байланыштарды ишке ашыруу менен окуучулардын айыл чарбасынын илимий негиздери жөнүндөгү түшүнүктөрүн калыптандыруу;

– окуучулардын айыл чарба эмгегине кызыгуусун тарбиялоодо жалпы билим берүүчү дисциплиналарды окутуу процессинде айыл чарба эмгегинин маанисин ачып көрсөтүү;

– кесипке багыт берүү ишине мамиле жасоонун багыттарын эске алып окутууну жергиликтүү айыл чарба өндүрүшү менен байланышын арттыруу, аны үйрөнүүгө багытталган окуучунун таанып билүү активдүүлүгүн стимулдаштыруу;

-окуучунун өнүгүү деңгээлин, таанып билүү жана кесиптик кызыгуусунун өз ара байланышын эске алып кесипке багыт берүү ишине дифференцияланган мамиле жасоо.

3. Окуу-тарбия иштеринин этнопедагогикалык багыттуулугун арттыруу окуучулардын айыл чарба кесиптердин тандап алуусуна белгилүү деңгээлде таасирин тийгизет. Анткени, кыргыз элинин элдик педагогикасында жаштарга эмгектик тарбия жана кесиптик багыт берүүдө мааниге ээ болгон агрономиянын, зооветеринариянын жана бул багыттагы эмгек маданиятынын маселелери орун алган. Мектепте предметтик сабактарды окутууда элдик педагогиканын материалдарын кесиптик багыт берүү максатында колдонууга мүмкүндүк бар экендигин

алдыңкы мугалимдердин иш тажрыйбаларын үйрөнүү, жүгүзүлгөн изилдөөлөрүбүз көрсөттү. Мисалы, кыргыз адабияты сабагында окуучулар элдик оозеки чыгармаларды, эпосторду, макалдарды, жомокторду, акын-жазуучуларыбыздын чыгармаларынан кесип тандоо жөнүндө маалыматтарды ала алышат.

Илимдердин негизин окутууда элдик педагогиканын материалдарын колдонуу кесиптик багыт берүү ишине таасирин тийгизе тургандыгын практика көрсөттү. Мисалы, биология сабагында «Табигый жана жасалма тандоо» деп аталган теманы өтүүдө Нарын районундагы «Түгөл уулу Усупбек» атындагы мектептин биология мугалими А. Токтосунова окуучуларды кыргыз элинин айыл чарбасынын негиздери жөнүндөгү түшүнүктөрү менен тааныштырып окуучулардын кесип тандоого байланышкан маалыматтарын өнүктүрө алган. Кыргыз эли асыл тукумдуу, кунарлуулугу жогору, жергиликтүү шарттарга ыңгайланган малдарды тандай алган. Мугалим окуучулардын адабият сабагында алган Толубай сынчы жөнүндөгү түшүнүгүн жана күндөлүк турмушундагы түшүнүктөрүн пайдаланган. Толубай аргымакты тандоодо ар бир жылкынын өзгөчөлүгүн ачып көрсөткөн. Мына ушундай эле материалдарды «Манас» эпосунан дагы мисал келтирген. Мугалим сабакта мына ушул сыяктуу маалыматтарды азыркы кездеги айыл чарбасынынын, гентиканын жана селекциянын жетишкендиктерин байланыштырып, окуучуларга бул тармактагы кесиптер жана алардын мааниси жөнүндө кеңири түшүнүк бере алган.

Ал эми «Кыргызстандын экономикалык географиясын» окутууда Нарын районун «А.Табалдиев» атындагы орто мектебинин география мугалими Ж. Жумалиев «Кыргызстандын айыл чарбасы» деп аталган теманы окутууда элдик педагогика менен төмөндөгүдөй байланыштырып, окуучуларга кесиптик багыт бере алган. Сабакта кошумча материалдарды колдонуп Кыргызстандын экономикасында айыл чарбасы, анын ичинен мал чарбасы негизги орунду ээлей тургандыгы, анын социалдык-

экономикалык мааниси, учурдагы абалы жана перспективада өнүгүүсү жөнүндөгү маселелерди түшүндүргөн. Мугалим кыргыз элинде мал багуунун табиятка ылайыкташкан технологиясы, жайлоо, күздөө, кыштоо деген түшүнүктөрү болгондугу жөнүндөгү маалымат бере алган. Бул элдин экология жана жаратылыш байлыктарын рационалдуу пайдалануу жөнүндөгү маалыматтары болгондугунан кабар берет. Мугалим бүгүнкү күндө дагы айыл чарба кесиптеринин ээleri дагы мына ушул сыяктуу билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болушу керектигин көрсөткөн. Демек, окуу процессинде ишинде элдик педагогиканын материалдарын программалык материалдарга байланыштырып колдонуусу, класстан тышкары иштерде пайдалануусу окуучулардын кызыгуусуна таасир этет деп айта алабыз

4. Мугалимдерди кесиптик багыт берүү ишине даярдоо. Азыркы кездеги коомдогу өзгөрүүлөрдүн шартында айыл мектебинин квалификациялык даярдыгы бар, компетенттүү мугалимдер менен камсыз кылуу маселесин чечүүнүн актуалдуулугу өсүүдө. Анткени, мугалим гана окуучунун теориялык маалыматтарга, эмгектик көндүмдөргө ээ болушуна, кесиптик кызыгуусунун калыптанышына жана аны аң сезимдүү тандап алышына көмөк көрсөтө алат. Изилдөөбүздүн алгачкы этабында айыл мектептеринде жүргүзүлгөн изилдөөлөрүбүздө мугалимдер кесиптик багыт берүүнүн методологиялык, теориялык, практикалык маселелери боюнча даярдыгы начар экендигин көрсөттү[332]. Алгачкы этапта сурамжылоого катышкан мугалимдердин (325 мугалим) 12%ы гана толугураак жооп бере алышкан. Көпчүлүк учурда мугалимдер кесиптик багыт берүү ишин үстүртөн жүргүзүшүп, окуучулардын кызыгуулары, шык, жөндөмүн иликтешпейт. Айрым гана педагогдор жеке демилгеси менен гана кесиптик багыт берүү боюнча кеңештер өткөрүлөт. Биз мына ушул натыйжаларга таянуу менен педагогикалык жогорку окуу жайларда келечектеги мугалимдер кесиптик багыт берүү маселеси боюнча жетиштүү теориялык,

практикалык жана психологиялык даярдык албай келе жатышат деп айта алабыз [343].

Бүгүнкү күндө педагогикалык окуу жайларда айыл социумундагы маданий - агартуучулук, кесипке багыт берүүчүлүк ролун маанисин түшүнгөн компетенттүү мугалимди даярдоо үчүн атайын курстарды киргизүүнүн зарылдыгы келип чыкты. Бул жагдай төмөндөгү карама-каршылыкты чечүүнүн зарылдыгынан келип чыкты:

– айыл мектебинин декларацияланган статусу менен кесиптик багыт берүү ишинин ортосундагы;

– айыл мектебинин квалификациялуу даярдыгы бар мугалимге муктаждыгы менен алардын кесипке багыт берүү ишин жүргүзүү боюнча атайын даярдыгынын ортосундагы;

Келечектеги мугалимдерди педагогикалык окуу жайларда кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө теориялык, методологиялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдоонун мазмунун жана методдорун кайра карап чыгуунун зарылдыгы келип чыкты.

5. Окуучуларды айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн ишинин **натыйжалуулугу мектептин ата-энелер** менен тыгыз иш алып баруусуна, үй-бүлөөдөгү тарбияга да байланыштуу болот[351]. Эгерде ата-эненин позициясын билбесек кесиптик багыт берүү ишинин ийгилиги болбойт. Изилдөөнүн жүрүшүндө ата-энелердин арасында жүргүзүлгөн анкетада «Балаңыздын мектепти бүткөндөн кийин кайсы кесипти тандап адышын каалайсыз?», «Балаңыздын айыл чарбасындагы кесипти тандашына кандай карайсыз?» деген суроолор берилген. Алынган жыйынтыктарга таянып ата-энелер балдарынын кесип тандап алуусуна тийгизген таасирине карата шарттуу түрдө 3 топко бөлө алдык. 1- топтогу ата-энелер баласынын кызыгуусун, шык, жөндөмүн, ден соолугун жана эл чарбасынын өнүгүүсүн жана кадрларга болгон муктаждыгын эске алып кеңеш беришет. Мектеп мугалимдери менен дайыма кеңешип, бул багытта өткөрүлгөн иш чараларга активдүү катышат. Айыл чарбасы

менен байланышкан ЖОЖдо билим алуусун, кесиптерди тандап алуусун каалашат. 2-топтогу ата-энелер баласынын туура кесипке ээ болуусуна, айыл чарбасы менен байланышкан кесипти ЖОЖдон гана билим алуусуна гана маани беришет. Балдары менен туура кесип тандоо жөнүндө сүйлөшкөнү менен алардын кызыгуусун, калоосун эске албай, ага жакса да, жакпаса да анын тигил же бул кесипти таңуулап, активдүү таасир этет. 3-топтогу ата-энелердин көбү балдарына кичине кезинен эле айыл чарба кесибине мектепте начар окугандар ээ болушат деген ишенимди калыптандырышат.

Биз мындан мектеп ата-энелердин бул маселе боюнча кетирген катасын тууралоого үчүн төмөндөгүдөй багыттарда атайын максаттуу иш жүргүзүү керектигин белгилейбиз:

1- ата-энелердин балдарынын шыгы, жөндөмү, кызыгуусу жөнүндөгү кеңири маалыматтарга ээ кылуу;

2- кесиптик багыт берүү ишинин маниси, өзгөчөлүктөрү жана анын жеке адам жана коом үчүн маанисин түшүндүрүү;

3- ата-энелерге кесиптик багыт берүү иши менен байланышкан коомдук иштерди тапшыруу

Натыйжада ата-энелер балдарына туура кесиптик кеңеш бергенге умтулушуп, аларды үйдөгү чарбалык жумуштарга тартып, эмгектик такшалуудан өтүүсүнө көңүл бөлүшүп, кесипке кызыгуусун тарбиялайт. Окуучуларды айыл чарбасы менен байланышкан кесиптерди тандоого даярдоо боюнча мектептин ата-энелер жана коомчулук менен биргелешкен иш жүргүзүүсүндө төмөндөгү жагдайларга көңүл бөлүү мааниге ээ болот:

– окуучуларды айыл чарбасындагы кесиптерди тандоого багыт берүүдөгү мектептин, ата-энелердин, билим берүү мекемелеринин социалдык функциясын кеңейтүүгө;

– окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин активдештирүүгө;

- окуучуларга коомдун социалдык заказын түшүндүрүүгө;
- коомчулуктун кеңири массасын окуу-тарбия иштерин уюштурууга системалуу катыштырууга;
- окуучулардын коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгегин уюштурууда.

6. Кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун арттырууда социалдык шериктештикти өнүктүрүүнүн ролу өсүүдө. Айыл мектебинде жергиликтүү чарба менен биргелешип социалдык шериктештикти түзүү оң натыйжа бере тургандыгын изилдөөлөрүбүз көрсөттү. Эксперимент жүргүзгөн мектептерде социалдык шериктештиктин негизинде кесиптик багыт берүү кеңеши түзүлүп (тиркеме №6) жана анын иш планы (тиркеме №11) аныкталган. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүдө мектептин базар экономикасынын шартында пайда болгон жаңы өндүрүштүк коллективдер менен биргелешип тарбиялык планда иш алып баруусу социалдык жактан мааниге ээ болот. 1-ден, мектептин жергиликтүү аймактын керектөөлөрдү эске алып жүргүзүлгөн иштин натыйжалуулугун арттырып, кесиптик багыт берүү ишинин перспективасын белгилөөгө мүмкүндүк берет. 2-ден, коомчулук менен биргелешип иштөө тарбиялык иштин мазмунун байытып, айыл чарбасынын социалдык-экономикалык маанисин, базар экономикасынын шарттарын түшүнүүсүнө, практикалык көндүмдөргө ээ болушуна, турмуштук активдүү позициясынын жана жоопкерчилик сезиминин калыптанышына таасирин тийгизет. 3-дөн, жогорку класстын окуучуларынын өндүрүштүк негиздери боюнча политехникалык кругзорунун кеңейишине, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болуусуна жардам берет.

Мектептин айыл чарба өндүрүшү менен тыгыз байланышы окуучулардын айыл чарбасынын перспективалык өнүгүшү, рыноктук механизмдердин, укуктук жана эмгектик шарттардын түзүлүшү жөнүндө окуучулардын кеңири маалыматтарды алуусуна жардам бере алды.

Демек, социалдык шериктештик фактор катары айыл мектебинин окуучусуна кесиптик багыт берүүнүн натыйжалуулугун арттырып, анын инсандык сапатынын калыптанышына жана социалдашуусуна, анын кесиптик кызыгуусун, эмгектик көндүмдөрүн калыптандырууга таасирин тийгизет.

7. Кесиптик багыт берүү ишинин инновациялык форма, методдорун, маалыматтык технологияларды колдонуу. Изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык мектептерде учурдун талабына ылайык мектепте кесиптик багыт берүү ишин толук кандуу жүргүзүү үчүн маалыматтык технологияны (теле-радиоберүүлөрдү, компьютер, интернет), диспуттарды, тренингдерди, дебаттарды пайдалануу кесиптик багыт берүү ишин оптималдаштырууга таасирин тийгизе тургандыгын көрсөттү. Кесиптик багыт берүү ишин оптималдаштыруу- окуучунун жеке өзгөчөлүгүн, кызыгуусун, шыгын, жөндөмүн жана коомдогу өзгөрүүлөрдү жана андагы муктаждыктарды эске алуу менен аны аң сезимдүү кесип тандап алууга даярдоо менен мүнөздөлөт. Изилдөөнүн жүрүшүндө окуучуларды маалыматтык булактардын жардамы аркылуу азыркы кездеги Кыргызстандын айыл чарбасы жана анын өнүгүү перспективасы, инновациялык технологиялар, айыл чарбасында ийгилик жараткан ишкер-фермерлер, ар кыл адистер жөнүндөгү тааныштыра алдык. Мына ушул материалдардын негизинде окуучулар арасында талкуулар, дебаттар, конкурстар өткөрүлдү. Бул жагдай педагогикалык процесстин жүрүшүндө кесиптик багыт берүү ишинин таасирдүүлүгүн арттырып, окуучулардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун калыптандырууга таасирин тийгизе алды. Мына ушуга байланыштуу инновациялык форма, методдорун, маалыматтык технологияларды окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүдө колдонуу зарыл.

8. Моделдештирүү. Илимий адабияттарда окуучуларга билим тарбия берүүдө моделдештирүү маселесине маани берилүүдө. Изилдөөнүн жүрүшүндө азыркы кездеги социалдык- экономикалык шарттарды,

коомдун социалдык заказын эске алуу менен окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин илимий негизделген моделин иштеп чыгуу мааниге боло тургандын көрсөттү. Бул маселе кийинки параграфта кеңири каралган.

Жогоруда белгиленген педагогикалык шарттар окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу мектептерде жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү иши алардын инсандык сапаттарын, кесип тандоого даярдыгын калыптандырууда мааниге ээ болуп, иштин оң динамикасынын пайда болушун камсыз кылат. Алдыңкы мугалимдердин тажрыйбаларына жана жүргүзүлгөн изилдөөлөрүбүздүн жыйынтыктарына таянып, айыл мектебинин окуу-тарбия ишинде жогоруда белгиленген шарттарды эске алып, окуучуларга кесиптик багыт берүүдө төмөндөгүлөргө көңүл буруу керек деп айта алабыз:

- окуу-тарбия ишинде окуучуларды илимий-техникалык прогресс-тин жетишкендиктеринин айыл чарбасында колдонулушу, аталган тармактагы кесиптер жана аларга коюлган талаптар менен тааныштыруу:

- окуу-тарбия ишинде аймактын, жергиликтүү айыл чарба өндүрүшүнүн материалдарын кеңири колдонуу:

- окуу-тарбия ишинде окуучулардын таанып билүүгө, айыл чарбасындагы кесиптерге болгон кызыгуусун өнүктүрүү:

- окуу-тарбия ишинде материалдарга ылайык лабораториялык-практикалык иштерди уюштуруп окуучулардын илимий түшүнүктөрүн, эмгектик билгичтиктерин ыкмаларын, көндүмдөрүн, калыптандыруу:

- сабакты класстан тышкаркы иштердин ар түрдүү формалры менен байланыштыруу.

- класстан тышкаркы тарбиялык иштер окуу процессинин логикалык удандысы болуп саналып, окуучунун кесиптик кызыгуусунун, аны тандоонун мамиле мотивдеринин калыптанышын жакшыртат;

- тарбиялык иштерде жекече, массалык жана инновациялык форма жана методдорун айкалыштырып колдонууну;

- класстан жана мектептен тышкаркы тарбиялык иштердин кесиптик

багыт берүүчүлүк жана айыл чарба багыттуулугун арттыруу.

Педагогикалык шарт - өзгөчөлөнгөн айыл мектебинин мейкиндик чөйрөсүн атайын билим жана кесиптик багыт берүүчү чөйрөгө айландырат. Мына ушуга байланыштуу уюштуруучулук шартты дагы эске алуу зарыл. Анткени, уюштуруучулук шарт айыл мектебинин кесиптик багыт берүүчүлүк мейкиндик чөйрөсүн аныктайт. Уюштуруучулук шартты – бул объектилердин, кубулуштардын же процесстердин комплекси, ага көз каранды болгон феномен жана өтүп жаткан чөйрөнүн феноменге багытталган жана ирээттелген таасир этүүсү деп түшүнүүгө болот.

Демек, педагогикалык шартты- айыл мектебинин билим берүүчү мейкиндигин потенциалдык мүмкүнчүлүгүн ишке ашырып, анын жыйындысын чагылдырып, педагогикалык системанын ирээттелген жана багытталган натыйжалуу кызмат өтөөсүн камсыз кылган мүнөздөмөсү деп түшүнсөк болот. Педагогикалык шарттарды ишке ашыруу окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерди аң сезимдүү тандап алуусунун даярдыгынын компоненттеринин жана критерийлеринин калыптанышына оң таасирин тийгизет.

3.2 Айыл мектептеринин окуучуларын айыл чарба кесибин тандоого даярдоонун модели жана критерийлери.

Базар экономикасына өтүүнүн шарттарында Кыргызстанда мектеп окуучуларын айыл чарбасындагы кесипти компетенттүү тандап алууга даярдоонун зарылдыгы келип чыкты. Биринчиден, азыркы кездеги алдыңкы технологиянын негизинде өнүгүп жаткан айыл чарбасында эмгектенген кесип ээсинин өндүрүштүк функциясы өзгөрдү. Бул функция айыл чарба эмгегинин өзгөчөлүгү менен шартталгандыктан, кесип ээси өндүрүштүн технологиясы боюнча жалпы жана атайын билимдерге ээ

болуусу, аларды практикада колдоно билиши керек. Экинчиден, базар экономикасына өтүүнүн шарттарында, эмгекти уюштуруунун жаңы формалары кесип ээсинен мобилдүүлүктү, компетенттүүлүктү, ишкердикти ж.б. сапаттарды талап кылат.

Илимий адабияттарда «даярдык» жана анын түрлөрү көрсөтүлгөнү менен деген анын бир маанидеги түшүндүрмөсү жок. Активдүү иш аракетке, эмгекке даярдык жөнүндөгү түшүнүк психологиялык, социологиялык жана педагогикалык категория катары бааланат. «Даярдык» адамдын белгилүү иш аракетке компетенттүүлүгүн чагылдырып жана аны активдештирет. Айрым авторлор функционалдык жана инсандык, атайын жана жалпы (Б.Г. Ананьев), теориялык, практикалык (Б.Ф. Райский), кесиптик (К.М. Дурай ж.б.) даярдык деп бөлүштүрүшөт.

Даярдык жөнүндөгү түшүнүк илимий адабияттарда интегративдик, функционалдык жана инсандык деңгээлдерде пайда болгон инсандын психологиялык абалы жана анын белгилүү ишти аткарууга ички жан дүйнөсүнүн муктаждыгын канааттандырууга болгон багыт катары (С.И. Вершинин, П.А. Шавир, Е.А. Климов, А.И. Мищенко, Н.С. Пряжников, М.В. Ретивых, В.А. Слостенин, С.Н. Чистякова, В.Д. Шадриков, ж.б.лар) берилген. Ал эми кесипти тандоого карата даярдык индивиддин ошол иш аракетке жарактуулугу, белгилүү жөндөмдүүлүктүн болушу, өзүнө адеп-ахлактык жана психологиялык сапаттарынын интеграцияланган инсандын структурасынын татаал түзүлүшү. Кесипке психологиялык жактан даярдык окуучулардын зарыл болгон жалпы билимин, техникалык даярдыгын, эмгектик билгичтиктерин, көндүмдөрүн, белгилүү иш тажрыйбасын, тийиштүү узактыктагы системалуу кара күч жана акыл эмгегинин адаттарын камтыйт.

А.Г. Ковалевдун ою боюнча кесипке адептик- психологиялык даярдык адамдын эмгектин коом жана жеке өзү үчүн маанисин сезиши, эмгекти сүйүүсү, эмгектене билиши менен мүнөздөлөт [187].

Окумуштуу Б.Г. Ананьевдин пикири боюнча даярдыктын аныктамасы «ишти аткарып жаткан учурдагы анын сапаты, ошого ылайык тажрыйбалуулугу, чеберчилиги, эмгектин өндүрүмдүүлүгү менен чектелбейт. Даярдык келечектеги кесиптик иш аракетинин натыйжасын бир кыйла жогорулата турган инсандын ички күчүнүн, анын потенциалынын жана резервинин мааниси менен бааланат» [19 б.168].

Социологиялык адабияттарда «даярдык» жөнүндөгү түшүнүк социалдык татаал иш аракеттердин түрлөрүн системалык жөнгө салуунун механизмдин изилдөө менен байланышкан. Тигил же бул ишти аткаруу субъектиден билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн татаал системасынын болушун талап кылат. Бул системаны окумуштуулар иш аракетке даярдык катары карашкан. В.Г. Подмарков даярдыкты «жумушчуну даярдоонун жана анын ошол ишти аткарууну каалоосунун шайкеш келиши» деп белгилеген [289,б.104]. Ал эми Р.Г. Гурова коомдун азыркы кездеги жана келечектеги конкреттүү талаптарынын негизинде, социалдык процесстин темпин эске алып, мектеп бүтүрүүчүсүнүн билимин улантууга жана өндүрүмдүү эмгекке даярдыгынын критерийлерин аныктаган. Анын пикири боюнча тигил же бул социалдык функцияны аткарууга даярдык жалпы түрүндө болот: биринчиден, туруктуу саясий идеялык көз караштын, адептик сапаттын, асылдуулук багыттын болушу, экинчиден, зарыл болгон билимдин, билгичтиктин, көндүмдөрдүн болушу жана аларды жаңы иштин түрүндө колдоно билиши, үчүнчүдөн, эмгектин жаңы түрүнө ыңгайлануу мөөнөтү[119].

Окуучулардын эмгекке жана кесипке даярдыгы жөнүндөгү маселенин жалпы теориялык негиздери педагогикалык изилдөөлөрдө да ар түрдүүчө берилген. Педагогикалык теорияда даярдык «иш аракеттеги позитивдүү натыйжа түзүүчү система, жагдай», «белгилүү жөндөмдүүлүктүн болушу» катары карашат.

Даярдык ишти ийгиликтүү аткаруунун шарты. Инсандын келечектеги тандаган иш аракетине карата көңүлдөнгөн активдүүлүгү. М.И.

Дьяченконун пикири боюнча: «даярдык бул кандай гана иш болбосун аны ийгиликтүү аткаруусунун биринчи фундаменталдык шарты. Иш аракетке даярдыктын абалы керектөөлөр жана мотивдер (же адамдын алдына аң сезимдүү койгон милдети) менен аныкталат. Даярдыктын абалын түзүүдө, сактоодо жана калыбына келтирүүдө чечүүчү ролду алдыда турган иш аракетти пландоо, көрсөтмөнү, моделдерди, схемаларды иштеп чыгуу ойнойт. Даярдык инсандын ар түрдүү жактары менен байланышкан. Чыныгы байланыштардан тышкаркы байланыштар башка психологиялык иш аракеттердин мүнөздөмөсү менен байланышкан» [137, б.38].

Даярдык «кызыгуунун жана жөндөмдүүлүктүн багытталгандыгын, анын практикалык тажрыйбасын жана кесип тандоо менен байланышкан өзүнүн өзгөчөлүктөрү жөнүндөгү билимди камтыган, анын негизинде белгилүү касиеттерин динамикалык айкалыштырган окуучунун туруктуу абалы»[295, б.79].

Даярдык инсандын «кесиптин адамга койгон физикалык жана психологиялык талаптарын, эмгек дүйнөсү жөнүндөгү маалыматтарды жана кесип тандоонун факторун ички ынангандык менен түшүнүүсү» [293, б.7].

Инсанга багытталган окутуунун парадигмасынын контекстинде окумуштуулар иш аракетке даярдыкты «окуп жаткан субъектинин билими, билгичтиги, көндүмү жана иш аракети менен мүнөздөлгөн өзгөчө түзүлгөн компетенция катары» карашат (А.В. Левченко, Е.В. Титов).

Окумуштуу В.С. Ильиндин пикири боюнча «даярдык-бул инсандын алдыда боло турган иш аракет үчүн анын бардык компоненттеринин багытталгандыгы, активдүү турмуштук позицияны ишке ашырууда керек болгон билимдердин жана билгичтиктердин системасына ээ болушу»[170]. Мында даярдык инсандын кеңири сапаттарын камтыйт. Ушуга ылайык окуучунун инсаны мугалимдин таасири астында калыптана тургандыгын эске алып, бүтүрүүчүнүн моделинин негизги сапаты катары анын саясий идеялык багытталгандыгын, ар тараптуулугун жана активдүүлүгүнүн

деңгээлин, келечектеги кесип ээсине керек болгон билимдердин, билгичтиктердин системасын көрсөтө алабыз. Биздин изилдөөнүн контекстине ылайык «даярдык» деген түшүнүктү Б.Г. Ананьев сунуштаган функционалдык, инсандык даярдык жана компетенттүүлүк деген түшүнүктөрдүн негизинде аныктадык. Биринчи мамиле жасоого ылайык даярдык бул инсандын субъективдүү абалы – өзүн белгилүү ишти аткарууга даярмын деп эсептеши жана ага умтулуусу. Ал эми экинчи мамиле жасоого ылайык даярдык инсандын төмөндөгү сапаттарын камтыйт: ишке оң мамиле жасашы, иш аракеттин туруктуу мотиви, кесиптик иш аракеттин талабына ылайык мүнөзү, жөндөмү, билими, билгичтиги, көндүмү, кесиптик ой жүгүртүүсү.

Илимий адабияттарда инсандын кесип тандоодогу даярдыгынын структурасы жана компоненттери жөнүндө ар түрдүү көз караштар бар. А.И. Мищенконоун ою боюнча даярдыктын компонентине; «таанып билүүчүлүк (иш аракеттин милдетин түшүнүү), мотивациялык (иш аракетке умтулуу, милдетти ийгиликтүү аткарууга муктаждык), эрктик (өзүн башкара билүү, милдетти аткаруу үчүн эркти күчтөрдү топтоштура билүү)» компоненттер кирет [263].

С.Н. Чистякова кесип тандоого даярдык жөнүндөгү түшүнүктү инсандын өзүнүн индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн («МЕН» образын) таанып билүүсү, кесиптерди талдай билүүсү жана мына ушул эки билимди салыштыра билүү жөндөмдүүлүгү, башкача айтканда аң сезимдүү кесип тандай билүү жөндөмдүүлүгү менен байланыштырган [394].

Даярдыктын негизин инсандын мотивациясы, тандап алган кесибине канагаттануусу, өзүнүн кесипке жарактуулугун баалоосу ж. б. лар түзөт. Кесип тандоого даярдыктын маңызын, маанисин түшүнүүдө кесип тандоонун мотивин үйрөнүүгө көңүл бөлүшөт. Мотив иш аракетке карата асылдуулук багытты, келечектеги кесипке даярдыкты аныктайт. Адабияттарда төмөндөгүдөй мотивдер белгиленген: кесипке, практикалык иш аракетке, билимге, теорияга кызыгуу ж.б.

Л.В. Кондрашова даярдыктын структурасыны төмөндөгүдөй компоненттерди киргизген: «мотивациялык(кесиптик көрсөтмө, кызыгуу), адептик багытталгандык (асылдуулук багыт, кесиптик этика), таанып билүүчүлүк-операциялык (көңүл буруунун, эске тутуунун кесипке багытталгандыгы), эмоционалдык-эрктик (натыйжалуу иш аракетти камсыз кылган эрктик процесстер)» [198].

М.Н. Глявин даярдыктын структурасын изилдеп, ага саясий-идеялык, адептик-ахлактык, жалпы эмгектик даярдык деген түшүнүк аны тандоодогу даярдыктын структурасынын башкы компоненти боло тургандыгын белгилеген[106]. А.Г. Власкин, М.Н. Глявин, Л.И. Рощупкин, Л.И. Новикова ж.б. лар кесип тандоого даярдыктын структурасында жетектөөчү роль эмгектик жана адептик даярдык ойной тургандыгын көрөтүшкөн. Жалпысынан даярдыкты жана анын структурасын аныктоодо инсандын кесиптик кызыгуусу, аны тандоого негизделген ниети (каалоосу), кесипке ээ болууга умтулуусу жана мүмкүнчүлүгү мааниге ээ болоорун белгилешкен.

С.С. Гриншпун белгилүү мүнөз боюнча адамдын иш аракетке даярдыгын коомдук жана жекече тажрыйбанын, анын максаттуу жүрүш-турушу менен интеграциясы, башкача айтканда эмоцияга, билимге, ишенимге, шыкка жана өзгөчөлүктөргө негизделгендигинде деп көрсөткөн [116]. Мына ушундай мамиле жасоо менен кесип тандоого даярдыктын мазмунун мектептин деңгээлинде аныктоого болот. Аң сезимдүү кесип тандоого даярдык ар түрдүү факторлордун таасири астында калыптанып, өзүнүн коомдук багытталышы, жекече психологиялык өзгөчөлүгү, жалпы эмгектик даярдык деген түшүнүктөрдү камтыйт.

Ал эми А.А. Шибанов кесипти тандоого даярдык деген түшүнүккө бир нече компоненттерди кошкон. Атап айтканда, адамдын «...биринчиден, эмгек коомдук милдет экендигин ачык түшүнүүсү, экинчиден, тандап алган кесиби боюнча ким болуу керек, кандай болуу керек, эмне кылат, кесип дене тарбиялык, психологиялык, моралдык-этикалык кандай

талаптарды коет деген түшүнүктөрү болуп, өзүнүн күчүн, мүмкүнчүлүгүн туура билүүсү» кирет [403,б.20-21].

М.Н. Дьяченко, Н.Д. Левитов даярдыктын динамикалык мүнөзүн аныктап, убактылуу жана узакка даярдык деп бөлүшкөн. Убактылуу- бул кесип тандоого даярдык ишке ашыруучу практикалык жана акыл ишмердүүлүгүнүн жыйындысы, психикалык функцияны активдештирүү башталганга чейинки абалы [139;236]. Ошол учурда ийгиликтүү иш аракет үчүн инсандын мүмкүнчүлүктөрүнүн актуалдаштырылат. Бул инсандын ички багытталышы окуу жана эмгек тапшырмаларын аткарганда, активдүү иш аракетте пайда болот. Узакка даярдык бул инсандын туруктуу психикалык абалы, кесиптик маанилүү сапаттарынын системасы (тандап алган кесибине оң мамиле жасоо, уюшкандык, өзүн кармай билүү ж.б), анын тажрыйбасы, зарыл болгон билими, билгичтиги, көндүмдөрү. Булар иш аракеттин жүрүшүндө келечектеги кесип ээсинин интеграция-ланген касиеттерине, сапаттарына трансформацияланат.

Мектеп бүтүрүүчүсүн айыл чарбасындагы кесипти аң сезимдүү тандоого даярдоо маанилүү педагогикалык милдеттерден болгондуктан анын деңгээли билим, тарбия берүү системасынын натыйжалуулугун көрсөтөт. Кесиптик багыт берүү ишинин ийгилигин жана кемчиликтерин талдоо тарбиялоо процессине илимий негизделген тактоолорду киргизүүгө мүмкүндүк берет. Негизинен окуучулардын даярдыгын төмөндөгү көрсөткүчтөр боюнча кароого болот:

1. Адеп-ахлактык сапаттары, коомдук саясий активдүүлүгү, асылдуулук багытталгандыгы, коомго карата туруктуу көз караштары;

2. Зарыл болгон билиминин, билгичтигинин, көндүмдөрүнүн жана жөндөмүнүн болушу жана аларды иш аракеттин жаңы түрүнө, ситуацияга, коллективге карата кононушу;

3. Жаңы коллективге бат ыңгайлана билиши. Ийгиликтүү ыңгайлануу бул - эмгекке чыгармачылык менен мамиле жасашы, жолдошторуна жардам берүүгө умтулуусу, улууларды сыйлоосу. Ыңгайлануунун ылдам-

дыгы социалдык тажрыйбаларыны кендиги, аткарган социалдык ролунун саны жана сапаты, маалыматка ээ болуусу, социалдык позициясы, өзүнүн укуктарын жана милдеттерин билиши менен мүнөздөлөт. Ар түрдүү социалдык функцияларды аткарууга даярдык инсандын атайын сапаттарга, прикладдык билимдерге, көндүмдөргө ээ болуусун талап кылат. Ал эмгек дүйнөсү жөнүндө маалыматтарды (айылдын кесип ээлерине муктаждыгы, эмгек мыйзамдарын, окуунун өзгөчөлүктөрү ж.б.), келечектеги иш аракетинин конкреттүү шарттарын, укуктарын жана милдеттерин, коллективдин жана коомдук уюмдун структурасын, мүмкүн боло турган кыйынчылыктарды жана аларды жеңе билүүсүн түшүнүүсүн камтыйт.

Демек, даярдык – бул татаал, бүтүн психикалык түзүлүш катары, өзүнө мотивациялык-керектөөчүлүк (белгилүү иш аракетти аткарууну каалоосу), когнитивдик (иш аракетти аткарууга керек болгон билим билгичтик, көндүмдөр) жана иш аракеттик-практикалык компоненттерди (билгичтиктерди жана көндүмдөрдү практикада колдоно билүү) камтыйт.

Азыркы кезде билим берүүнүн натыйжасы «билим, билгичтик, көндүмдөрдү» калыптандыруу деген позициядан, окуучулардын «компетенттүүлүгүн», «компетенцияларын» калыптандыруу деген позицияга багыт алды. Педагогикалык теорияда «даярдык» жана «компетенттүүлүк» деген түшүнүктөр мазмундук жана структуралык жактан өз ара шартталып, бири-бирин толуктап турат. Биз методологиялык негиз катары тандап алган компетенттүү мамиле жасоонун контекстинде окуучуларга билим жана тарбия берүүнүн маселелери Т.А. Абдрахманов жана М.А. Ногоевдин, Л.В. Байбородованын, В.И. Байденконун, А.И. Дахиндин, И.А. Зимняянын, Э.Ф. Зеердин, В.В. Краевскийдин, П.С. Лернердин, А.М. Мамытовдун, Дж. Равендин, Н.Ф. Родичевдин, В.В. Сериковдун, А.В. Хуторскойдун, С.Н. Чистякованын, В.Д. Шадриковдун жана башкалардын эмгектеринде каралган. Илимий адабияттарда «компетенттүүлүк», «компетенция», деген түшүнүктөрдүн бирдей маанидеги аныктамасы жок болгондуктан ар түрдүү аспектилерде каралууда.

Системалык, инсанга багытталган мамиле жасоонун жыйындысы мектеп окуучусун айыл чарба кесибин компетенттүү тандап алууга даярдоо проблемасын чечүүгө жардам берет. Коюлган проблеманы туура чечүү үчүн «компетенттүүлүк», «компетенция», «кесиптик компетент-түүлүк» деген түшүнүктөрдү талдап көрөбүз.

Кесиптик багыт берүү берүү процессине компетенттүү мамиле жасоо илимдердин негизи боюнча билимдердин маанисин четке какпастан, аларды окутуунун практикалык багыттуулугун күчөтүүнү көздөп, коомдун реалдуу керектөөлөрү менен байланышкан билим берүүдөгү инновациялык процесс катары чагылдырылат. Ошондуктан аны билим берүүчүлүк, иш аракеттик, инсанга багытталган мамиле жасоонун синтези катары кароого мүмкүндүк берет. Мына ушундай мамиле жасоонун негизинде кесиптик багыт берүү ишинин максатынын өзгөчөлүгүн социалдык тажрыйбаны өздөштүрүү процессинде окуучунун иш аракетинин жыйындысы, анын ар түрдүү татаалдыктагы иш аракетте проблеманы өзүнүн тажрыйбасынын негизинде чече билүүсү жана ийгиликке жетишүүсүнүн деңгээли катары кароого болот. Компетенттүү мамиле кылуу айыл мектебиндеги билим, тарбия берүүнүн максатын өзгөртүп, өзүнө билимди, билгичтикти, көндүмдөрдү камтып, инсанга багытталган, когнитивдик жана натыйжалуу мамиле мамиле кылуунун диалектикалык уландысы жана альтернативасы боло алат. Бул окутуунун жана тарбиялоонун технологиясын кесиптик багыт берүү иши менен байланыштырып, кайра түзүүнү талап кылат.

Педагогикалык, психологиялык адабияттарда «компетенттүүлүк» боюнча ар түрдүү түшүнүктөр бар:

- иш аракеттин субъектиси үчүн инсандын мааниге ээ анда көрүнгөн билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн жыйындысы [296];
- билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн, когнитивдик, предметтик- практикалык жана инсандын татаал синтези, жашоо жолу [75];
- иш аракеттин предметине карата инсандын өзүнүн мамилеси

камтыган адамдын ылайыктуу компетенцияларга ээ болуусу [387];

– компетенттүүлүк, тигил же бул кесиптин конкреттүү функционалдык мүнөздөмөсүнүн жыйындысы, адамдын билимин, билгичтигин, көндүмүн колдонуусу [92].

Компетенттүүлүк белгилүү иш аракетти аткарууга даярдыктан көрүнүп, инсандын кесиптик маанилүү сапаты жана тажрыйбасынын жыйындысы катары берилет. Окумуштуулардын пикири боюнча компетенттүүлүккө төмөндөгүдөй мүнөздөмө тийиштүү: предметти терең билүү; кесиптик милдеттерди ийгиликтүү чечүү үчүн дайыма билимин толуктоосу; мазмундук жана процессуалдык компоненттердин берилиши[34;158]. Окумуштуу В.М. Шепель бул түшүнүктү ийгиликтүү иш аракет үчүн керек болгон билимдерди жана алардын практикалык мааниси катары чеберчилик менен байланыштырган. Ал компетенттүүлүктү бул «искусство, чеберчилик, билгичтик, абалды өзгөртүүнүн жолдорун иштеп чыгуунун методдорунун жыйындысы» деп эсептейт [407] Биздин оюбузча «компетенттүүлүк» билимдердин жыйындысынын системасы, адамдардын иш аракетинин предметине туура келген компетенциялар гана эмес, ал өзүнө мотивациялык, социалдык жана жүрүм-турумдук жагдайларды камтыйт. Башкача айтканда, компетенттүүлүк мектеп бүтүрүүчүсүнүн билимин, көндүмдөрүн, тажрыйбасын, жекече өзгөчөлүктөрүн пайдаланып, келечектеги кесибинде пайда болгон проблемаларды чечүүгө даярдыгын, асылдуулук мамилесин, негизделген мотивдерин жана инсандын интегралдашкан касиеттерин, сапаттарын мүнөздөйт. Окуучунун компетенттүү кесип тандап алуусу объективдүү зарылдык. Компетенттүүлүктүн булагы – окутууда жана практикалык иштерде тажрыйбага ээ болуу. Бул маселени чечүү мектептин милдетине жана функциясына таасирин тийгизип, окуучунун кесип тандап алууга даярдыгын камсыз кылууга багытталган бирдиктүү билим, тарбия жана кесиптик багыт берүүчү мейкиндикти түзүүнү талап кылат. Ал эми компетенция берилген предметтерге жана процесстерге карата инсандын

өз ара байланышкан сапаттарынын жыйындысы. Энциклопедиялык жана түшүндүрмө сөздүктөрдө компетенция боюнча төмөндөгүдөй каралган:

- суроолордун чөйрөсү боюнча жакшы маалыматка ээ болуу;
- ээ болгон билимине, көндүмүнө ылайык белгилүү маселени чечүүгө болгон жеке адамдын квалификациясы даярдыгы;
- тигил же бул нерсени талкуулоо үчүн билимге ээ болушу;
- кадыр барктуулук, укуктун болушу;
- кесиптик иш аракетти продуктивдүү аткаруунун камсыз кылган жалпыланган аракеттин жолдорунун жыйындысы

Академик А.В. Хуторской компетенцияны- окуучу үчүн анын келечегинин образы, өздөштүрүүнүн багыты катары белгилеп, төмөндөгүдөй группаларга бөлгөн: баалуулук-мазмундук, жалпы маданияттык, окуу-таанып билүүчүлүк, маалыматтык, коммуникативдик, инсандык өзүн өркүндөтүүнүн, социалдык-эмгектик. Ал аталган компетенциялардын аткара турган функцияларын көрсөтүү менен аларды деталдаштыруу керектигин белгилеген. А.В. Хуторской билим берүүнүн мазмунуна ылайык метапредметтик, предмет аралык жана предметтик деп бөлүп, түйүндүү, жалпы предметтик жана предметтик компетенциялар деген үч деңгээлге бөлгөн. Билим берүүнүн чөйрөсүнө жана окутуунун ар бир баскычына ылайык окуу предметтерин окутууда түйүндүү компетенцияларды конкреттештирүү керектигин баса көрсөткөн[387].

Биздин изилдөөнүн позициясында компетенция - белгилүү предметтердин, процесстердин чөйрөсүнө жана иш аракетке карата керек болгон бул өз ара байланышкан инсандын сапаттары (билим, билгичтик, көндүм, иш аракеттин жолдору). Биз мындан билим берүүчүлүк жана кесиптик компетенцияны көрө алабыз. Билим берүүчүлүк компетенция - бул билим берүүнүн стандартына ылайык окуучунун билимди өздөштүрүп, инсандык сапаттарынын өнүгүшү. Кесиптик компетенция бул окутуу, тарбиялоо процессинде келечекте аткарыла турган ишке карата инсандын алган системалаштырылган даярдыгы, сапаты. Мына ушул маалы-

маттарга таянып «компетенция» деген түшүнүк компетенттүүлүк деген түшүнүктөн келип чыккан деген пикирге кошулабыз.

Илимий адабияттарда «кесиптик компетенттүүлүк» деген түшүнүк колдонууда. Бул белгилүү деңгээлде кесиптик милдетти аткарууну камсыз кылган билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн системасы, инсандын маанилүү сапаты (Б.С. Гершунский, Н.И. Запрудный, Э.Ф. Зээр, В.С. Безрукова). Кесиптик компетенттүүлүктүн компонентине когнитивдик, өз алдынчалык, байкагычтык, креативдүүлүк, жоопкерчилик, ишенимдүүлүк, катаал шарттарда аракеттене билгендик, коммуникативдүүлүк ж.б.у.с. социалдык жана инсандык компетенциялар кирет. Айрымдары окумуштуулар «кесиптик компетенттүүлүктү кесиптик иш аракетти аткарууга даярдык жана жөндөмдүүлүктөр менен байланыштырышат».

Демек, кесиптик компетенттүүлүк – бул окуучунун жогорку деңгээлдеги даярдыктын структуралык элементи болгон экономикалык, саясий, социалдык, укуктук, кесиптик билимдерге, билгичтиктерге ээ болуусу, алган билимин практикада чыгармачылык менен колдоно билүүсү менен мүнөздөлөт. Мына ушул аныктамага таянып кесип тандоодогу компетенттүүлүктүн структуралык составын аныктоого болот. Ал негизинен мотивациялык, инсандын таанып билүүчүлүк, операциялык деген компоненттерден турат. Кесип тандоодогу маанилүү компетенттер инсандын интегративдик касиетинен, кызыгуусунан, шыгынан, жекече өзгөчөлүктөрүнөн, кесиптик өзүн аныктоого жана социомаданияттык чөйрөдө билим алуусунан, кесиптик келечегин долбоорлоого даярдыгынан жана жөндөмүнөн көрүнөт. Инсандын сапаттары жана касиеттери кесиптер дүйнөсүнүн көп түрдүүлүгүнө, кесиптик иш аракеттин предметтик жагдайына негизделип, окуучунун ыргактуу кесиптик өзүн реализациялоосун жана позитивдүү дүйнө кабыл алуусун камсыз кылат.

Жогоруда белгиленген илимий көз караштарга таянуу менен кесип тандоодогу компетенттүүлүк деген түшүнүктү – бул өндүрүштүн шарттарына ылайык келген тийиштүү билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр,

тажрыйбалар жана иш аракетте зарыл натыйжаны камсыз кылган инсандык жана кесиптик маанилүү сапаттардын интеграцияланышы деп белгилей алабыз. Традициялык кесипкөйлүккө караганда компетенттүүлүк төмөндөгүдөй сапаттарга ээ:

- интегративдик жана чыгармачылык мүнөз;
- жыйынтыктын жогорку натыйжалуулугу;
- билим берүүнүн практикалык багыттуулугу;
- инсандын асылдуулук ойлорунун критерийлеринин инсандын мүнөздөмөсү менен айкалышы;
- өзүн-өзү өркүндөтүүнүн мотивциясынын калыптанышы;
- академиялык жана эмгектик мобилдүүлүк [153;ж.б.].

Мектептеги кесиптик багыт берүү иши окуучунун инсандык сапаттарынын өнүгүүсүн, өз алдынча кесипти тандоонун маанилүү компетенттерин калыптандырууну көздөйт. Кесипти тандоонун компоненттерин калыптандыруунун максаты – окуучунун айыл чарба кесиптерине керектүү маанилүү сапаттарды объективдүү баалай билишин, өзүн-өзү кесиптик аныктоого жана потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн практикада реализациялоого даярдыгын камсыз кылуу болуп саналат.

Илимий адабияттарды талдоонун, республикабыздын мектептеринин тажрыйбасын үйрөнүүнүн, педагогикалык эксперименттин жыйынтыгына таянуу менен окуучуларды айыл чарбасындагы кесипти компетенттүү кесип тандап алуусун камсыз кылган төмөндөгүдөй шарттарды аныктай алдык:

- окуучуларды компетенттүү кесип тандап алууга даярдоонун моделин иштеп чыгуу жана мектептин окуу-тарбия ишине колдонуу;
- мугалимдерди кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдоо;
- окуу тарбия ишинин жүрүшүндө окуучуларды келечектеги кесиптик планын түзүү жөндөмүн калыптандыруу;

– билим жана кесиптик багыт берүүчү жана социомаданияттык мейкиндикти түзүү.

Жогоруда айтылгандардын негизинде кесиптик компетенттүүлүк зарыл болгон айыл чарбасынын негиздери боюнча билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн жыйындысы. Ал эми окуучунун айыл чарба кесибин компетенттүү тандоого даярдыгын инсандын сапаты жана психикалык абалы катары карасак болот. Компетенттүү кесип тандоо окуучунун мектепти бүткөндөн кийин өзгөрүп турган шартка бат ыңгайланышын, мобилдүүлүгүн, социалдык-экономикалык факторлорду эске алып, базалык билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болуунун зарылдыгын түшүнүүсү, асылдуулук багыт жана инсандын мотивациясынын комплекси, кесиптик иш аракетке даярдыгы. Окуучунун кесипти тандап алуусунун даярдыгынын структурасына кирген сапаттардын өнүгүү деңгээлинин субъективдүү шартталган абалын окуу тарбия процесси менен белгилүү деңгээлде байланыштыра алабыз.

Өзгөрүп турган коомдо өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн реализациялоонун зарыл шарты катары мобилдүүлүктү, бат ыңгайланууну эсептөөгө болот. Бул максатка жетүүдө инсандык, психологиялык аспектилерди, социалдык-экономикалык жана башка факторлорду эске алып моделдештирүү методун колдонуу натыйжалуу болуп саналат. Моделдештирүү методу изилдөөнүн мүмкүнчүлүгүн бир кыйла тереңдетип, бул багытта мугалимдердин кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүсүн оптималдаштырууга шарт түзөт.

Илимий адабияттарда модель түзүү окуучуларга билим жана тарбия берүүдө мааниге ээ боло тургандыгы белгиленген[34;122;125;211; ж.б.]. Модель бул- изилденип жаткан реалдуу объектини, кубулушту толук чагылдырбастан, ал натыйжаны аныктоого карата катнашы боюнча гана түп нусканын көчүрмөсү. В.В. Давыдовдун пикири боюнча моделде кубулуштун маанилүү байланыштары байкалып, элементтердин байланыштары белгилик формалар түрүндө берилип, көрсөтмөлүү кабыл

алууга, түшүндүрүүгө жардам берет [122]. Кесип тандоого даярдыктын теориялык модели - бул өзгөчө программа, аны пайдалануу кесипке багыт берүү ишинин конкреттүү милдетин, багыттарын, жолдорун, каражаттарын аныктоого жана ар бир этабын так уюштурууга жардам берет.

Изилдөөнүн предметине ылайык практикалык тажрыйбаларды жалпылоонун негизинде окуучуларды айыл чарбасындагы кесиптерди компетенттүү кесип тандап алууга даярдоонун моделин иштеп чыктык. Модель бүтүн система катары өз ара байланышкан элементтерден турат. Анын система түзүүчү элементи катары анын окуучуларды айыл чарба кесиптерин компетенттүү тандап алууга даярдоого багытталган максатын эсептөөгө болот. Бул максатка жетүү төмөндөгү милдеттерди чечүүнүн жүрүшүндө ишке ашат:

1. Окуучуларды айыл чарбасынын илимий-практикалык негиздери. бул тармактагы кесиптер, ага коюлган талаптар, иш аракеттин негиздери боюнча теориялык билимдерге, эмгектик көндүмдөргө ээ кылуу.

2. Окуучулардын айыл чарба кесиптерине позитивдик эмоционалдык баалуулук мамиле жасоонун жана керектөөлөрүн калыптандыруу.

3. Окуучулардын айыл чарбасы менен байланышкан турмуштук кесиптик планын түзө билүү жөндөмүн калыптандыруу.

Моделди окуучунун инсанын өнүгүүсүнүн мейкиндигин аныктаган татаал система катары баалап, аны түзүүдө теориялык булактарга, айыл мектептеринде жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжаларына таянып, синергетикалык мамиле жасоонун төмөндөгү принциптерин эске алдык:

-контекстүүлүгү: кесиптик багыт берүү феномен катары белгилүү бүтүндүктө, абсолюттуу эмес салыштырмалуу чекте ишке ашырылышы;

- конструктивдүүлүгү: педагогикалык процесстеги кесиптик багыт берүүнү жөнөкөй системадан татаал системаны түзүүнү камсыз кылган баскычтуу мамиле жасоону болжолдогон татаал эволюциялык бүтүндүк катары;

- толукталышы: окуучунун жаш курагына мүнөздүү болгон ой жүгүртүүсүн, аң сезимин, психикасынын өзгөчөлүктөрүн эске алып кесиптик багыт берүү анын жеке мүмкүнчүлүгүн кеңейтет, байытат, жаңы аргументтерди түзөт.

Окуучуларды айыл чарбасындагы кесиптерден тандап алууга даярдоонун теориялык моделин түзүүдө методологиялык жана теориялык булактарга, синергетикалык мамиле жасоонун принциптерине таянып, окуу тарбия ишинин мазмундук жана процессуалдык аспектинин өркүндөтүүнү көздөдүк. Мазмундук аспект жергиликтүү шарттарды эске алуу менен окуу тарбия ишинин айыл чарба жана кесиптик багыт берүүчүлүк мазмунун методологиялык негиздөөгө, процессуалдык аспект окуучулардын кесиптик кызыгуусунун жана анын педагогикалык шарттарын аныктоого багытталган

Модель төмөндөгүдөй үч этапта ишке ашырылышы керек:

1-этапта төмөндөгүлөргө көңүл бөлүнөт: өзүн-өзү баалоонун диагностикасына таянып окуучуларды өзүнүн шыгы, жөндөмү, ден соолугу, жеке сапаттары жөнүндө маалыматтарга ээ кылуу; кесип, аны туура тандоонун негиздери жана анын маанисин түшүндүрүү; айыл чарба кесиптери жана ага коюлган талаптар менен тааныштырып, аларга карата оң мамиленин калыптандыруу.

2-этапта окуучулардын айыл чарба кесиптеринин жеке адам жана коом үчүн маанисин, кесип тандоону пландаштыруунун зарылдыгын түшүндүрүү, алардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун жана аны тандоонун негизделген мотивин калыптандыруу,

3-этапта окуучулардын кесипке ээ болуусунун эрктик активдүүлүгүн, эмгекти рационалдуу уюштура билүүнүн, өз алдынча иштөөнүн жана эмгек көндүмдөрүн калыптандыруу.

Модель коомдун социалдык заказы менен аныкталып, окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерден тандоого багыт берүү ишин долбоорлоонун, мазмунду, каражаттарды, форманы жана анын технологиясын

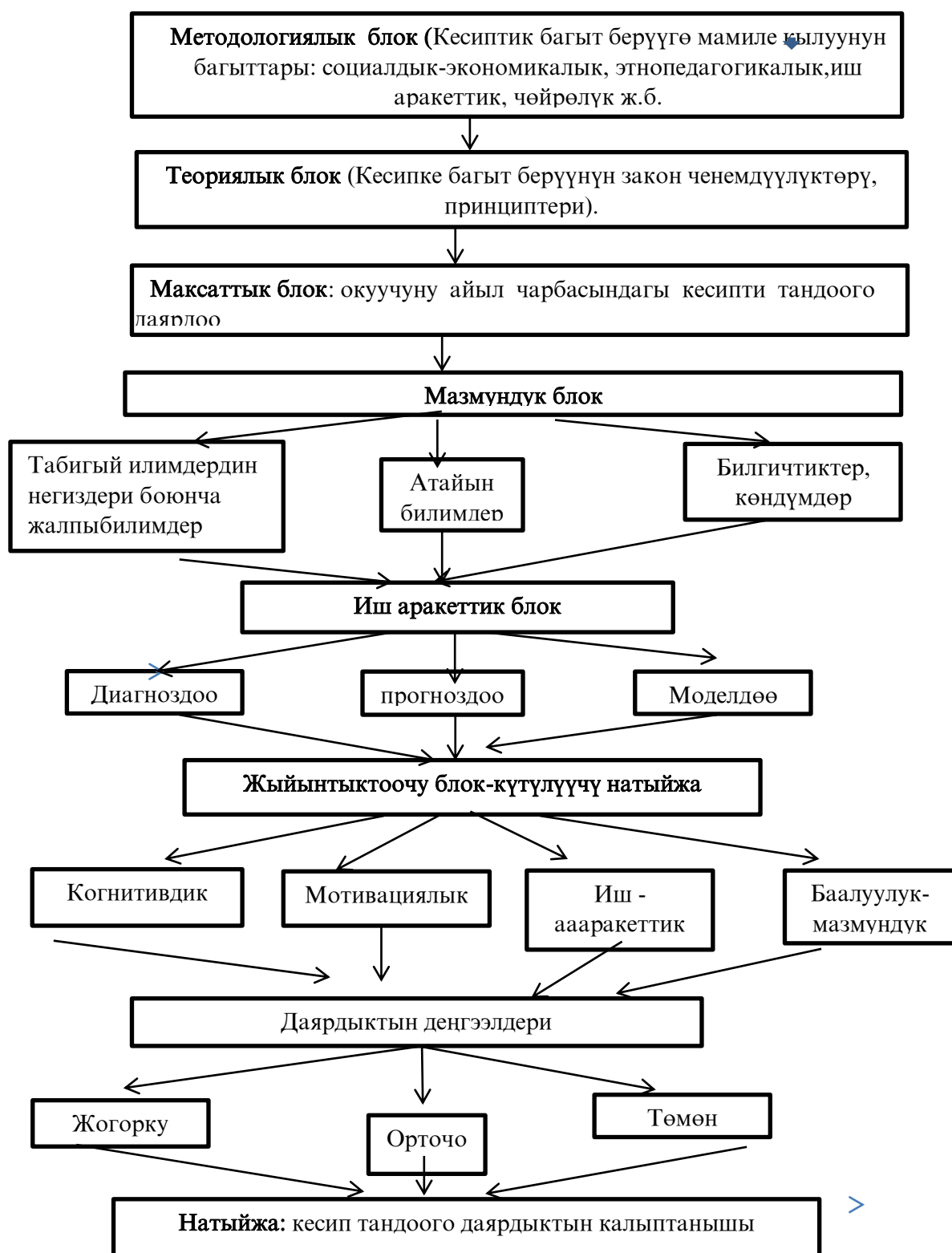
аныктоонун негизи болуп саналат. Моделди ишке ашырууда окуучулардын компетенттүү кесип тандоого даярдыгынын деңгээлин, материалдык, кадрдык ресурстарды жана башка шарттарды эске алуу керек. Модель төмөндөгү компоненттерди камтыйт: методологиялык, концептуалдык-максаттык, мазмундук, иш-аракеттик, баалоочу-жыйынтыктоочу. Бул моделди колдонуунун натыйжалуулугун уюштуруучулук-педагогикалык шарттар аныктайт. Даярдык жөнүндөгү көз караштарга таянып, ачык, бүтүндүк жана динамикалык мүнөздө болгон, компоненттердин өз ара байланышын камсыз кылган, блоктук негизде түзүлгөн бүтүрүүчүнүн кесип тандоого даярдыгынын моделин ала алабыз (4-сүрөт).

Моделдин **методологиялык блогу** окуучуларга айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүү ишине мамиле жасоонун социалдык-экономикалык, иш аракеттик, этнопедагогикалык, системалык, инсанга багытталгандык ж.б.у.с. багыттарын камтыйт. Методологиялык компонент кесиптик багыт берүү ишинин концептуалдык негизин аныктоого жардам берет.

Теориялык блок- айыл мектебинде окуучуларды айыл чарба кесибине багыт берүү ишинин закон ченемдүүлүктөрүн жана принциптерин камтыйт.

Максаттык блок - айыл мектебинин окуучуларынын айыл чарбасындагы кесиптерди компетенттүү кесип тандап алууга даярдоого багытталган мектептин окуу тарбия ишинин негизги максатын аныктайт. Белгиленген максатка жетүү милдеттер, принциптер, функциялар менен байланышып, конкреттештирилет. Мына ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасынын жалпы мектептик билимдин мамлекеттик стандартына ылайык окуучуларды айыл чарбасындагы кесипти тандоонун компетенцияларын калыптандыруу төмөндөгүдөй деңгээлдерде ишке ашат:

1. Репродуктивдик деңгээл – базар экономикасынын шарттарындагы айыл чарбасында кесиптик иш-аракетин уюштуруп жана стандарттык ситуацияларда чечим кабыл алганды түшүнүүсү.

4- сүрөт. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнү ишке ашыруунун модели

2. Базалык деңгээл – Кыргызстандагы эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарына өтүүдө кесиптик иш аракетин уюштурушу жана стандарттык эмес ситуацияларда чечим кабыл алганды үйрөнүүсү.

3. Чыгармачыл деңгээл – Кыргызстандын айыл чарбасына инновациялык технологияларды киргизүүнүн шарттарында кесиптик иш аракетин уюштурууда жаңы идеяларды ишке ашыра алганды билүүсү.

Мына ушул деңгээлдерди калыптандыруу окуучулар илимдердин негизин өзөштүрүү процессинде, класстан жана мектептен тышкаркы иштердин системасында ишке ашат

Мазмундук блок - жергиликтүү шарттарды эске алуу менен окуу тарбия ишинин айыл чарба багыттуулугун жана кесиптик багыт берүүчүлүк мазмунун, иштин натыйжалуулугуна камсыз кыла турган мугалим менен окуучунун иш аракетинин түрлөрүн өзүнө камтып, төмөндөгүдөй маңыздык мүнөздөмөгө ээ болот. Натыйжада окуучулар төмөндөгүдөй багыттарда билимдерге жана түйүндүү көндүмдөргө ээ болушу керек:

- Кыргызстандын айыл чарбасы жана анын тармактары;
- зооветеринардык, агротехникалык эрежелердин негиздери;
- айыл чарбасынын биологиялык негиздерин;
- айыл чарбасындагы инновациялык технологиялар;
- айыл чарба продукцияларын алуунун технологиялык циклин;
- эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын өзгөчөлүктөрүн;
- республиканын айыл чарбасында ишкердикти уюштуруунун негизги мыйзамдык жана нормативдик документтерин;
- айыл чарба өндүрүшүн электрлештирүүнүн, механизациялаштыруунун, автоматташтыруунун ж.б.лардын негиздерин;

- айыл чарба өндүрүшүн оптималдуу уюштуруунун, чечим кабыл ала билүүнүн негиздерин;
- айыл чарба өндүрүшүнүн чарбалык жана финансалык эсеп жүргүзө билүүнүн негиздерин;
- айыл чарбасындагы кесиптер жана аларга коюлган талаптар ж.б.

Иш-аракеттик блок- өзүнө диагноздоону, прогноздоону камтып, кесиптик багыт берүүнү ишке ашыруунун этаптарын, каражаттарын, форма, методдорун, шарттардын, технологиялардын комплекси менен мүнөздөлүп, айыл мектебинин окуучуларынын айыл чарба кесиптерине кызыгуусунун жана аны тандап алууга калыптандырууга аныктоого багытталган. Бул компонент окуучулардын компетенттүү кесип тандоого даярдыгын калыптандырууга таасирин тийгизген уюштуруучулук- педагогикалык шарттарды аныктоого мүмкүндүк берет.

Окуучулардын кесип тандап алууга даярдыгын калыптандырууга таасирин тийгизген төмөндөгүдөй методдорду жана технологияны белгилейбиз:

- теориялык-прогноздоочу методдор (проблемалык жагдайдагы сабактар, айыл чарба өндүрүшүндөгү ситуацияларды талкуулоого багытталган иликтөөчүлүк метод ж.б.)
- практикалык багытталган методдор (тренингдер, практикумдар, ишкер, ролдук оюндар, практикумдар, экскурсия, окуу-өндүрүштүк участктордо тапшырмаларды аткаруу ж.б.)
- маалыматтык компьютердик технологиялар.

Окуучулардын компетенттүү кесип тандоонун компетенцияларын калыптандырууда окутуунун традициялык каражаттары, көргөзмө куралдар, электрондук ресурстар, техникалык каражаттар (компьютер, проектор, интерактивдик доскалар ж.б.) колдонулат.

Баалоочу-жыйынтыктоочу компонентте айыл мектебинин окуучусунун кесипти тандоого муктаждыгын, билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болушун жана өзүн-өзү баалай билишинин

критерийлери, окуучунун кесип тандап алууга даярдыгынын деңгээлдери, мотивациялык, иш аракеттик, баалуулук-маанилик, когнитивдик компоненттери каралат. Баалоочу жыйынтыктоочу компонентте окуучулардын компетенттүү кесип тандоонун компетенцияларын калыптанышын диагноздоо, корректировкалоо үчүн көрсөткүчтөрдүн системасы, баалоонун критерийлери иштелип чыгат (баалоочу баракча, тест, анкета ж.б.).

Кесиптик багыт берүүнүн моделдештирүүнүн максаты айыл мектебинин окуу тарбия ишинде окуучунун шыгын, жөндөмүн, жеке кызыгуусун жана айыл чарбасындагы муктаждыкты эске алып, аны бул багытта компетенттүү кесип тандап алууга даярдыгын камсыз кылууну көздөйт. Мына ушуга байланыштуу «компетенттүү кесип тандоого даярдык» деген түшүнүктү тактоо үчүн өз ара байланышкан «даярдык», «компетенттүү кесип тандоо», «кесиптик даярдык» деген түшүнүктөрдүн маңызын жана мазмунун кесиптик багыт берүүнүн теориясынын алкагында аныктоо зарыл.

Мында педагогикалык процесстин компоненттеринин негизинде кесиптик багыт берүү ишинин маңызы, максаты, ага мамиле жасоонун багыттары, ички жана сырткы закон ченемдүүлүктөрү, принциптери эске алынды. Биз Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүнүн мамлекеттик стандартына, В.Д. Шадриковдун компетенцияны «адамдын инсандык сапаттарынын жана билиминин, билгичтигинин, көндүмдөрүнүн системалуу көрүнүшү» [397] деген аныктамасына, ошондой эле Э.Ф. Зеердин, Г.К.Селевконун, И. А. Зимняянын, А.В. Хуторскойдун жана башкалардын көз караштарына таянып, жогоруда белгиленген кесиптик маанилүү компенттүүлүк жөнүндөгү түшүнүктөрдү маңызын эске алып, окуучулардын кесип тандоосундагы когнитивдик, мотивациялык, эмоционалдык-эрктик, баалуулук-маанилик, иш аракеттик деп аталган компоненттерин бөлүп көрсөтө алабыз. Окуучунун айыл чарбасындагы кесипти тандап алуусунун компоненттери төмөндөгүдөй

функционалдык компоненттердин жыйындысынан турат:

– когнитивдик – өзүнүн мүмкүнчүлүгү жана жөндөмү, кесиптик мааниге ээ сапаттары, шыгы, кесиптер дүйнөсү, эмгек рыногу, эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарындагы айыл чарбасындагы кесиптер, кесиптик иш аракеттин мазмуну, кесип ээсине коюлган жеке талаптар жөнүндөгү билимдерге ж.б.у.с. маалыматтарга ээ болушу; алдына максат коюп, келечектеги кесибин пландап, талдап, долбоорлоп жана кесипке багытталган милдеттерди чечүүнүн альтернативдүү жолдорун, каражаттарын таба билиши, жалпы жана кесиптик жогорулатууга жөндөмдүүлүгү; (инсандын-ишкер, кесиптик маанилүү сапаттар, айыл чарбасындыгы кесиптердин социалдык мүнөздөмүсү, санитардык-гигиеналык шарттар, айлык акы, эмгек шарттары, карьералык өнүгүүсү ж.б.).

– баалуулук- маанилик – жашоону, инсандык жана үзгүлтүксүз кесиптик өсүүсүнүн перспективасын түшүнүүсү, баалай билиши, социалдык жоопкерчиликти сезиши ж.б.; өзөктүү маселелерди жайгаштыра билип жана адекваттуу баалай билиши, жоопкерчиликтүүлүк;

– мотивациялык-эрктик–билим алууга, кесиптик иш аракетке кызыгуусу, кызыгуусунун, аны тандоодогу мамиле-мотивинин, өзүн-өзү өнүктүрүүгө, тарбиялоого муктаждыгынын болушу, эмоционалдык оң мамиле жасашы, максатка умтулуусу, туруктуулугу, кесип тандоодо кесиптик приоритеттүүлүктүн ырааттуулугу ж.б., аң сезимдүү тандап алышы, окууга жана эмгектенүүгө дардыгынын болушу, эмгектин мазмунун түшүнүшү ж.б.у.с. критерийлер менен аныкталат;

– иш аракеттик–социалдык, эмгек чөйрөсүндөгү, эмгек рыногундагы өзгөрүүлөрдү түшүнүшү, кесиптик талаптарга ылайык өзүн көрсөтө билиши, кесиптик мааниге ээ болгон ситуацияларда керек болгон көндүмдөргө ээ болушу, коммуникация каналдарын натыйжалуу колдоно билиши, ишкер чөйрөдө инсан аралык баарлашуунунун стратегиясын түзө билүүсү, айыл чарбасындагы кесипке жөндөмүнүн болушу, эмгектик көндүмдөргө, билгичтиктерге, коллективде иштей билүүнүн көндүм-

дөрүнө, ишкердик ой жүгүртүү жөндөмүнө ээ болушу, уюштуруучулук жана коммуникативдик жөндөмдөрүнүн калыптанышы ж.б.

Окуучулардын мына ушул компоненттердин түшүнүүсү, баалашы, маани бериши алардын кесиптик кызыгуусунун жана аны тандоодогу мамиле-мотивинин калыптанышына таасир тийгизе тургандыгын практика көрсөттү. Бул ачык, бүтүндүк жана динамикалык мүнөздө болгон, компоненттердин өз ара байланышын камсыз кылган, блоктук негизде моделди түзүүгө жардам берип, төмөндөгүдөй функционалдык компоненттердин жыйындысынан турат:

- азыркы учурдагы социалдык-экономикалык жагдайды, коомду кайра куруунун милдеттерин, экономикалык реформанын маңызын туура түшүнүүсү;

- тандап алган адистиги боюнча функционалдык милдетин натыйжалуу аткаруу үчүн жалпы жана атайын билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болуусу;

- эмгекке чыгармачылык менен мамиле жасашы, адеп-ахлактык, моралдык нормаларды сакташы;

- өзүнүн кесибинин социалдык функциясын, жаратылыштын, коомдун, өндүрүштүн өнүгүү закон ченемдүүлүктөрүн түшүнүүсү;

- айыл чарбасына эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарын, андагы кесиптер, ага коюлган талаптарды, бул тармактын учурдагы абалын жана өнүгүү перспективасынын социалдык-экономикалык маанисин билиши.

Компетенттүү мамиле жасоонун алкагында диагноздоо жана калыптандыруу жатат. Дианостика, билим берүү процессинин ажырагыс бөлүгү катары коюлган максатка жетүүнүн натыйжасын баалайт. «Педагогикалык диагностика» термини 1968-жылы К. Ингенкамп тарабынан сунушталган. «Педагогикалык диагностика» бул окуу процессин оптималдаштыруу, окуучуларды дифференцирлөө боюнча коюлган милдеттерди чечүүнү, ошондой эле билим берүү программа-арындагы жана педагогикалык таасир этүүнүн методдору өркүндөтүүнүн көзө-

мөлдөөнүн жана баалоонун ыкмаларынын жыйындысы»- деп берилген педагогикалык сөздүктө. Диагностика учурдагы компетенциянын деңгээлин (актуалдуу) жана окуучунун өнүгүүсүн мүнөздөгөн атайын тенденцияларды аныктоого мүмкүндүк берет [173].

Азыркы кезде окуучулардын кесипти компетенттүү тандап алуунун компетенциялардын өнүгүү деңгээлдерин баалоонун, аныктоонун критерийлери жана көп деңгээлдеги диагностикалык инструментарийлери иштелип чыгууда. Компетенцияларды диагноздоонун негизинде билим, билгичтик, көндүм, мотивация, инсандын касиеттери тигил же бул ишти ийгиликтүү аткаруу үчүн маалыматы барбы деген маселелер жатат. Окуучунун кесип тандоосунун компетенциясы татаал интегративдик конструкт, иш аракеттин жолдорун өздөштүрүүнүн тажрыйбасына жана иш аракеттин натыйжасында ээ болгон инсандык мамилени камтыйт. Бул калыптандыруунун ар түрдүү этабында жүрөт.

Изилдөөнүн маанилүү багыттарынын бири окуучуларды айыл чарба кесибин компетенттүү тандап алууга даярдыгынын деңгээлин объективдүү баалоо үчүн бирдей белгилерди, критерийлерди, көрсөткүчтөрдү аныктоо жана практикада колдонуу болуп саналат. Бул жагдай 1-ден, кесиптик багыт берүү ишинин реалдуу абалын талдоо үчүн, 2-ден, кесиптик багыт берүү ишинин илимий теориялык жана методикалык негизин иштеп чыгуу жана андан ары өркүндөтүү үчүн, 3-дөн кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун өркүндөтүүгө жардам бере турган форма, методдорду, каражаттарды, технологияларды аныктоо үчүн керек.

Критерий теориялык проблема гана болбостон практикалык проблема болуп саналат. Педагогикалык адабияттарда критерий жөнүндө ар түрдүү түшүнүктөр бар. Критерий негизги белги, анын негизинде баалоо, аныктоо же классификациялоо, өлчөө, ойлоо болот. Изилденүүчү кубулуштун атайын белгилери критерий катары төмөндөгү талаптарга жооп бериши керек: 1) объективдүүлүгү, 2) бир кыйла туруктуулугу, маанилүүлүгү жана кайталануусу, 3) зарылдыктын жана жеткиликтүү-

лүктүн талабына жооп бериши, 4) каралып жаткан объекттин атрибуттарынын жана касиетин баалоого мүмкүндүк бериши. Критерий норма, чен өлчөм катары каралганы менен үлгү, эталон катары кызмат өтөп, изилденүүчү кубулуштун деңгээлин ачып көрсөтүп, анын даражасын идеалга ылайык келишин аныктайт. Ошондуктан критерий компоненттерди, өлчөөнүн бирдиктерин өзүнө камтыйт. Критерийди аныктоонун методологиялык негизи катары иш аракеттик ж.б. мамиле жасоонун багыттарын эсептөөгө болот.

Илимий адабияттарда критерий менен көрсөткүч бирдей деп эсептешет. Окумуштуулар көрсөткүчтү эмпирикалык түшүнүк катары карашып, анын негизинде каралып жаткан объекттин абалын талдайт. Бирок, көпчүлүгү критерий көрсөткүчтөрдү өзүнө камтып, критерийдин мазмунун концентрациялайт деген пикирде. Белгилүү кесипти тандоодо ал иштин конкреттүү шартын түшүнүүдөн келип чыккан даярдыктын жекече критерийлери бар. Ал «өзүнүн келечектеги статусун, укуктарын жана милдеттерин, боло турган перспективасын, өндүрүш коллективинин жана коомдук уюмдардын структурасын, иштин жаңы түрүндөгү кыйынчылыктар, аларды жеңүүнүн жолдорун» камтыйт

Демек, критерий жекеликке карата критерий жалпы, универсалдуу конкреттүү көрсөткүч. Ар бир критерий- бул айрым көрсөткүчтөрдүн жыйындысы, иш аракеттин тигил же бул белгинин конкреттүү мүнөздөмөсүн жана сапаттык параметрлерин чагылдырат.

С.И. Вершинин, Н.Н. Захаров, Е.А. Климов, М.С. Савина, С.Н. Чистякова жана башкалар өзүлөрүнүн изилдөөлөрүндө окуучулардын кесиптик жактан өзүн аныктоосунун баалоосунун критерийлери жана көрсөткүчтөрүн изилдешкен [95;151;185;308;394 ж.б.].

С.Н. Чистякова, Н.Н. Захаров окуучунун кесиптик өзүн аныктоонун төмөндөгүдөй критерийлерин бөлүп көрсөтүшкөн: 1) саясий-идеялык критерий. Мында кесип тандоонун коомдук маанисин жана коом алдындагы милдетти сезүү, өзүнүн эмгеги менен көбүрөөк пайда кел-

тирүү өндөнгөн мотивдери негизги орунду ээлейт; 2) жалпы эмгектик критерий, окуучулардын эмгекке кызыгуусунун жана эмгек адамдарына болгон урматтоо сезиминин болушу, эмгектенүүгө керектөөсүнүн пайда болушу, жалпы эмгектик көндүмдөрүнүн жана билгичтиктеринин калыптангандыгы; 3) иш аракеттик-практикалык критерий, конкреттүү эмгектин түрүнө карата шык, жөндөмүнүн, тандап алган кесибинин талаптарына ылайык инсандык сапаттарынын жана мүнөзүнүн болушу, адекваттуу өзүн баалай билиши, ушул кесипти тандоонун зарылдыгына ишениминин болушу[394]. Е.Б. Савина өзүнүн изилдөөлөрүндө жогорку класстын окуучуларынын кесиптик өзүн аңдап билүүсүнүн төмөндөгүдөй критерийлерин сунуш кылган: туруктуулук, конкреттүү кесипке багытталгандык, баамдап түшүнүүсү[308]. С.Н. Чистякова окуучулардын кесип тандоого даярдыгынын төмөндөгүдөй критерийлерин аныктаган: инсандын коомдук багытталгандыгы, тандап алган эмгектин түрүнө кызыгуусу жана шыгы, жеке кесиптик кызыгуусуна негизделген иш аракетке практикалык даярдыгынын даражасы [394]. Эгер аталган критерийлер окуучунун кесип тандап алууга даярдыгын өзүнө камтыса, анда алар жыйынтыгында окуучунун кесип тандап алууга даярдыгынын деңгээлинин моделине жакындайт.

Е.А. Климов ата-энелердин пикири менен окуучунун жеке пландарынын макулдашылган мамилесинин орнотулушунун негизиндеги эмпирикалык критерийлердин системасын сунуш кылган[185]. В.Д. Шадриков критерийлерди логикалык бөлүштүрүп жана ага ылайык келген көрсөткүчтүн төмөндөгүдөй алгоритмин белгилеген: инсан-билим- иш аракет [397].

Окуучуларды айыл чарбасындагы кесипти компетенттүү тандап алууга даярдоонун критерийи төмөндөгү методологиялык талаптарга жооп бериши керек:

– кесиптик багыт берүү ишинин реалдуу натыйжасын аныктоонун инструменти болуп саналышы;

- окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин натыйжасын баалоонун реалдуу абалына ылайык келиши;
- кесиптик багыт берүү ишин субъективдүү жана объективдүү баалоонун болушу.

Окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптен тандоого даярдыгынын жалпы критерийлери катары төмөндөгүлөрдү эсептөөгө болот:

- келечектеги кесибине байланышы бар окуу предметтерине болгон кызыгуусу;
- өзүнүн кругозорун кеңейтүүгө ылгап мамиле кылышы;
- иш аракеттин түрүнө жөндөмүнүн болушу жана ага туруктуу кызыгуусунун болушу;
- келечектеги кесиби менен байланышкан практикалык тажрыйбаларды өздөштүрүүгө умтулуусу;
- тандаган кесибине психофизиологиялык терс таасирдин жок болушу.

Кесипке тандоого болгон ниетинин жана аны тандоодогу даярдыгынын критерийлеринин калыптанышы бул маанилүү процессти башкаруунун жолун ачып берет. Окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерди тандап алууга даярдыгын калыптандырууну камсыз кылуу критерийлик- баалоочу аппаратын колдонуусуз мүмкүн эмес. Бул ар бир субъектинин индивидуалдуулугун, кесип тандоого баштапкы даярдыгын жана тарбиялык иш чараларда калыптангандыгынын деңгээлин аныктоого, көзөмөлдөөгө, коррекциялоого түзөт.

Мына ушул максатка изилдөөнүн жүрүшүндө Кыргыз Республикасынын жалпы мектептик билимдин мамлекеттик стандартына жана окумуштуулардын (Э.Ф. Зеер, Г.К.Селевко, И.А. Зимняя ж.б.лар) компетенттүүлүк, компетенция жөнүндөгү көз караштарына таянуу менен окуучулардын окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерден компетенттүү кесип тандап алуусунун даярдыгынын компоненттерин жана ага ылайык критерийлеринин системасынын аныктай алдык (таблица № 2).

Таблица 1. Компетенттүү кесип тандоого даярдыгын калыптандыруунун критерийлери

Компоненттер	Критерийлери
Мотивациялык	<ul style="list-style-type: none"> - Айыл чарбасындагы кесипке жана билим алууга кызыгуусу; - коомдогу жаңы шарттарды эске алуу менен тандаган кесибинин мотивацияланышы; - тандаган кесибинин жеке өзү жана коом үчүн социалдык-экономикалык маанисин түшүнүүсү; - айыл чарба эмгегине жасаган оң мамилеси ж.б.
Когнитивдик	<ul style="list-style-type: none"> - Айыл чарбасындагы кесиптер жана алардын өзгөчөлүктөрүн таанышуу; - айыл чарба кесиптеринин инсанга коюлган талаптар жөнүндө билиши; - айыл чарба эмгегинин предмети жана каражаты жөнүндө билиши; - Кыргызстандын айыл чарбасындагы эмгек рыногу жөнүндө билиши; - айыл чарба кесиптеринин социалдык-экономикалык маанисин түшүнүшү; - кесип тандоо, кесиптин перспективасы боюнча билимдердин калыптанышы; - таанып билүүгө болгон кызыгуусунун калыптанышы ; - кесип тандоого байланышкан проблемаларды ажырата билип, ага жетүүнүн жолдорун аныктай алышы ж.б.
Баалоочу-мазмундук	<ul style="list-style-type: none"> - Өзүн-өзү баалоонун, өзүн-өзү текшерүүнүн калыптанышы; - инсан катары жана кесиптик жактан өнүгүүсүндө билим алуунун маанисин түшүнүүсү; - жаңы билимдерди алуунун, талдоонун, жыйынтыктоонун

	билгичтиктерине ээ болушу; -керектөөнү аныктай билүү жөндөмүнүн калыптанышы ж.б.
Иш аракеттик	- Өз ишин пландаштыра билиши; -өз ишин талдап жана жыйынтыгын өзү баалай билиши; - жүрүм-турумун башкара билүүсү; - коопсуздук жана санитардык-гигиеналык эрежелерди сактай билиши; - эмгек каражаттарын колдоно билиши; - негизги эмгектик көндүмдөргө, билгичтиктерге ээ болушу; - техниканы башкара билиши; -өндүрүштүк шарттардын талабын сактоого ээ болушу ж.б.

Аныкталган компоненттер, критерийлер окуу тарбия ишинин кесипке багыт берүүчүлүк мазмунун аныктаганга мүмкүндүк берди. Мазмунду аныктоодо окутуунун жана тарбиялоонун биримдиги, жеткиликтүүлүгү, илимийлүүлүгү, практика менен байланыштуулугу, системалуулугу деген принциптерге таянуу менен табигый илимдердин башка предметтер менен болгон интегративдик мүмкүнчүлүктөрү эске алуу керек.

Кесиптик багыт берүү ишине деңгээлдик мамиле жасоонун жана моделдин негизинде окуучулардын айыл чарбасындагы кесипти тандоонун репродуктивдик, базалык, чыгармачыл деңгээлдеги компетенцияларын калыптандыруу ишке ашырылат. Мына ушуга байланыштуу айыл мектебинде моделдин негизинде жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү ишинде төмөндөгүдөй жагдайлар эске алынышы керек:

- окуу тарбия ишинин айыл чарба, практикалык багыттуулугун жана кесипке багыт берүүчүлүк жагдайын арттыруу;
- окуу тарбия ишинде социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдү,

окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу ж.б.у.с.

- окутуу процессин класстан жана мектептен тышкаркы иштер менен байланыштыруу;

- жергиликтүү керектөөлөрдү эске алуу менен профилдик окутууну, тандоо курстарын уюштуруу;

- айыл мектебинде социалдык шериктештикти өнүктүрүү, ата-энелерди тарбия берүү иштерине тартуу

- окуучулардын коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгегин жаңы шарттарды эске алуу менен уюштуруу.ж.б.

Окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерди тандап алууга даярдыгы – бул инсандын социалдык жактан жетилгендигин мүнөздөп, мотивациялык (кесипти тандап алууга кесиптик-инсандык кызыккандыгы), когнитивдик (айыл чарбасындагы кесиптер, кесиптик иш аракеттик өзгөчөлүктөрү ж.б.у.с. билимдеринин болушу), иш аракеттик (айыл чарбасындагы кесипке жалпы даярдыгынын болушу) жана баалоочу-мазмундук (айыл чарбасындагы кесипке керек болгон кесиптик маанилүү касиеттердин калыптанышы) компоненттерди камтып, анын аң сезимдүү кесип тандап алуусун, кесиптик жактан бат калыптанышын камсыз кылган инсандын татаал интегративдик касиети. Изилдөөнүн жүрүшүндө окуучуларды айыл чарбасындагы кесипти компетенттүү тандап алууга даярдоодо төмөндөгү жагдайлар мааниге ээ боло тургандыгын аныктай алдык.

1. Окуучулардын социалдык баалуулуктарын калыптандыруу. Мектептеги сабактарда, класстан жана мектептен тышкаркы иштердин системасында окуучуларды айыл чарба кесиптерин компетенттүү тандап алууга даярдоо ишке ашат. Предметтик сабактар боюнча түзүлгөн окуу программаларын, окуу китептерин талдоо окуучулардын социалдык баалуулуктарын калыптандырууга кеңири мүмкүнчүлүктөр бар экендигин көрсөттү. Мисалы, гуманитардык циклдеги предметтерди окутууда, программалык материалдарга ылайык келген жергиликтүү чарбанын,

айыл турмушунан алынган конкреттүү мисалдарды колдонуу окуучулардын социалдык жана кесиптик позицияларын калыптандыра алабыз [337]. Ал эми табигый-математикалык дисциплиналарды окутууда окуучулардын азыркы кездеги айыл чарбасынын тармактары, анын илимий негиздери, жаңы технологияга негизделген өндүрүштүн өзгөчөлүктөрү, тармактын өнүгүшүнүн перспективасы ж.б.у.с. маселелерди өздөштүрүүсү аларды кесип тандоого теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдоодо мааниге ээ болот[339;350].

2. Окуучунун базар экономикасынын шарттарындагы айыл чарбасы жана андагы кесиптер тууралуу атайын маалыматтарга ээ болушу. Окуучулар илимдердин негизин окутууда, класстан жана мектептен тышкаркы иштердин системасында Кыргызстандын айыл чарбасынын тармактары, илимий-практикалык маселелери, өндүрүштүк технологиялар туурасында кеңири түшүнүктөргө ээ болуусу зарыл. Бул багытта иш алып барууда окуу тарбия ишинде массалык маалымат каражаттарынын, радио, телевидениенин материалдарын, кошумча адабияттарды, документалдуу фильмдерди жана башкаларды кеңири пайдалануу окуучулардын тандап алган кесиби боюнча туура көз караштарын калыптандырат. Мына ушуга байланыштуу мектептеги окуу-тарбия иштеринин айыл чарба жана илимий багыттуулугун арттыруу зарыл.

3. Окуу-тарбия иштеринин жүрүшүндө жергиликтүү шарттарды, окуучулардын жаш курагын эске алуу менен өндүрүмдүү эмгегин уюштуруу. Окуучу эмгекке катышуу менен кесип тандоодо мааниге ээ болгон жалпы жана атайын эмгектик көндүмдөргө ээ болот. Мындай эмгек окуучулардын рационализатордук, ойлоп табуучулук, техникалык чыгармачылыгы ж.б. сапаттарын өнүктүрүүгө багыт алышы керек.

4. Окуучу өзү жөнүндө толук билүүсү керек. Анткени мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгү өзүнүн ден-соолугу, жөндөмү, шыгы, кызыгуусу жөнүндө толук маалыматтарга ээ эмес. Натыйжада алар кесип тан-

доодо каталарды кетиришет. Алардын көпчүлүгүнүн кесип тандоосунун негизделген мамиле-мотиви жок. Мына ушуга байланыштуу көпчүлүк учурларда кесиптерин алмаштырууга мажбур болушат. Бул алардын социалдашуусун бир кыйла кечендетет.

5. Мектеп окуучусунун кесип тандоого даярдоодо алардын төмөндөгү түшүнүктөрүн калыптандыруу мааниге ээ: эмгек рыногу жана кесиптер; өндүрүштүк мамилелер; айыл чарба кесиптери жана ага коюлган талаптар; жеке кесиптик пландар; кесип ээлеринин квалификациясы; жалпы жана атайын билгичтиктер; эмгек шарттары; эмгек мыйзамдары; кесиптик профессиограммалар; кесиптик квалификацияны жогорулатуунун; эмгек акы жана анын структурасы; эмгектин психологиялык өзгөчөлүктөрү ж.б.у.с.

6. Окуучунун тандап алган кесибине ээ болуунун жолдорун долбоорлоп жана толук маалыматтарга ээ болушу зарыл. Мына ушуга байланыштуу окуучулардын окуу-тарбия иштеринин жүрүшүндө окуучулар кесиптер дүйнөсү жөнүндөгү маалыматтарга таянып, кесип тандоого таасир тийгизген факторлорду эске алып, кесипке ээ болуусунун траекториясын аныктайт.

Жогоруда көрсөтүлгөн аспектилердин, сапаттардын, белгилердин негизинде мектепте окуучуларды айыл чарбасындагы кесип тандоого даярдоо төмөндөгү милдеттерди чечкенде калыптана тургандыгын белгилемекчибиз:

– айыл чарбасын реформалоонун ийгилигине окуучулардын ишенимин калыптандыруу;

– политехникалык билим берүүнүн, окутуунун өндүрүмдүү эмгек менен айкалыштыруунун негизинде кесиптик багыт берүү ишин турмушка ашыруу;

– окуучулардын жалпы жана атайын билимдерге болгон ички муктаждыктарын калыптандыруу;

– окуучулардын айыл чарба эмгегине жана андагы кесиптерге

- кызыгуусун жана аны тандоодогу негизделген мотивин калыптандыруу;
- эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарына ылайык эмгек маданиятын өнүктүрүү;
 - окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык эмгекти сүйүү, эмгекке жоопкерчилик менен мамиле жасоо сезимин тарбиялоо;
 - базар экономикасынын жана жергиликтүү райондун өзгөчөлүктөрүн эске алып эмгектик тарбия, кесиптик багыт берүүнүн мазмунун, форма жана методдорун өнүктүрүү;
 - окуучулардын жалпы теориялык билимдерди өздөштүрүүсүнүн, политехникалык кругозорунун сапатын жогорулатуу;
 - окуу-тарбия процессинин айыл чарба багыттуулугун арттыруу, алардын теориялык билимин практикада колдоно билүү көндүмдөрүн калыптандыруу;
 - окуучуларды аң сезимдүү кесип тандоого даярдоонун теориялык, практикалык, адептик-психологиялык, мазмундук-маалыматтык деңгээлин иштеп чыгуу;
 - кесиптик багыт берүү ишине ата-энелерди, адистерди, коомчулуктун кеңири массасын тартуу;
 - окуучулардын жекече жана жаш өзгөчөлүктөрүн, эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарын эске алуу.

Демек, кесип тандоого даярдоо- бул инсандын социалдык жактан жетилгендигин мүнөздөп, анын аң сезимдүү кесип тандап алуусун, кесиптик жактан бат калыптанышын камсыз кылат. Ошондуктан окуучуларды кесип тандоого даярдоонун компоненттерин кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө эске алуу керек.

3-бап боюнча жыйынтык

Айыл мектебинин ирээтүү жана натыйжалуу багытталган кызмат өтөөсүндө педагогикалык шарт мааниге ээ болот. Педагогикалык шартты кесиптик багыт берүү процессинде натыйжаны камсыз кылган жана оптималдуулуктун педагогикалык критерийине жооп берген, өз ара

байланышкан ар кандай педагогикалык конструкциянын (мейли каражат, же окутуунун ыкмасы же методу) жана анын кызмат өтөөсүнүн сырткы мүнөздөмөсүнүн жыйындысын түшүнөбүз. Айыл мектебинде кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүү төмөндөгүдөй багыттарда болушу керек: уюштуруучулук-функционалдык (негизги максатты аныктоо; кесиптик багыт берүү ишинин мүнөзүн негиздөө; кесиптик багыт берүү ишинин катышуучуларынын даярдыгынын деңгээлин аныктоо;); мазмундук процессуалдык (кесиптик багыт берүү ишинин мазмунун аныктоо; кесиптик багыт берүү ишинин максатында педагогикалык аракеттин алгылыктуу формаларын аныктоо; ишке ашыруунун методдорун аныктоо); жыйынтыктоочу-прогноздоочу (кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуу критерийлерин жана окуучуларга кесиптик багыт берүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу). Окуу процессинде окуучулардын предметтик сабактарга, таанып билүүгө, кесипке болгон кызыгуусун арттыруу керек. Өзгөчө, табигый илимдердин негизин окутууда жергиликтүү чарбанын, райондун, республикабыздын айыл чарбасынын тармактары, аны өнүктүрүүнүн социалдык-экономикалык мааниси, айыл чарбасына керектүү кесиптер жана аларга коюлган талаптар жөнүндө түшүнүк берүү зарыл. Мектепте өткөрүлүүчү класстан жана мектептен тышкаркы иштерде окуучулардын теориялык билимин байытууда, кесипке кызыгуусун калыптандырууга көңүл бөлүү керек. Окуучуларды айыл чарба кесиптерин тандап алууга даярдоодо кесиптик багыт берүү ишинин айыл чарба багыттуулугуна көңүл буруу зарыл. Мына ушул шарт окуучунун келечектеги кесибине керектүү теориялык билимдерди жана эмгектик көндүмдөрдү өздөштүрүүсүнө, кесиптик кызыгуусунун калыптанышына, кесиптик өзүн аныктоосунун механизмине таасирин тийгизет. Ошондой эле кесиптик багыт берүү ишинде айылдык мектептерде коомчулуктун кеңири массасын катыштыруу, алгылыктуу форма жана методдорду колдонуу жана башка аныкталган шарттарды пайдалануу тарбиялык мааниге болуп, окуучу-

лардын кесиптик кызыгуусунун калыптанышына таасирин тийгизет. Педагогикалык шарттар окуучулардын кесип тандап алуусун төмөндөгүдөй багыттарда өркүндөтүү үчүн зарыл:

- кесип, адистик, аны тандоо жөнүндөгү билимдерге ээ кылуу;
- себептик-натыйжалык байланыштардын негизинде туура кесип тандап алуу жөнүндө ой жүгүртө билүүгө үйрөтүү;
- маселелерди чечүүнүн себептерин, маңызын жана жолдорун аныктоо;
- кесип тандоодо аң сезимдүүлүктү өнүктүрүү.

Базар экономикасына өтүүнүн шарттарында алдыңкы технологиянын негизинде өнүгүп жаткан айыл чарбасында эмгектенген кесип ээсинин өндүрүштүк функциясын өзгөртөт. Бул кесип ээси жаңы өндүрүштүк технология боюнча жалпы жана атайын билимдерге ээ болуусун, аларды практикада колдоно билишин талап кылат. Эмгекти уюштуруунун жаңы шарттары айыл чарбасындагы кесиптерди тандоодо атайын даярдыкты талап кылат. Даярдык инсандын социалдык жактан жетилгендигин мүнөздөп, мотивациялык, когнитивдик, иш аракеттик жана баалоочу-мазмундук компоненттерди камтыган, татаал интегративдик касиети. Педагогикалык шарт - айыл мектебинин багытталган натыйжалуу кызмат өтөөсүн камсыз кылган мүнөздөмөсү катары кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерди аң сезимдүү тандап алуусунун даярдыгынын компоненттеринин жана критерийлеринин калыптанышына оң таасирин тийгизет. Окуучунун кесип тандап алууга даярдыгын анын коомдун, айыл чарбасынын өнүгүшү жөнүндөгү түшүнүктөргө, окууга жана кесипке кызыгуусун, аны тандоонун мотивдерине, өз алдынча атайын билимге, чеберчиликке ээ болуунун көндүмдөрүн камтыган сапат катары карасак болот. Мына ушул сапаттар адамдын жумуштун мазмунуна жасаган мамилесинен, өзүнүн билимин чыгармачылык менен мобилизациялоого умтулгандыгынан, адептик эркинен жана эмгектеги ийгиликке жетүү максатынан байкалат.

1У. Айыл мектептеринин окуучуларын айыл чарбасындагы кесипти тандоого багыт берүү боюнча педагогикалык эксперимент жана анын жыйынтыгы.

1.1 Педагогикалык эксперименттин уюштурулушу.

Педагогикалык эксперимент 2004-2018- жылдардын аралыгында үч этапта өткөрүлүп, ар бир этаптын максатына жана милдетине ылайык изилдөөнүн методдорунун комплекси колдонулду. Эксперименттин максаты – изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталган кесипке багыт берүүнүн моделин, педагогикалык шарттарды мектеп практикасына киргизүү менен окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүүнүн ишинин оң динамикасына жетишүү болуп саналат. Изилдөөнүн максатына ылайык эксперименттин программасы мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн концепциясынын жоболоруна жана мамиле жасоонун багыттарынын негизинде иштелип чыгып, анын технологиясы, ишке ашыруунун конкреттүү этаптары аныкталды. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү натыйжалуу боло тургандыгын белгилейбиз, эгерде:

- кесиптик багыт берүүнүн ишинде педагогикалык шарттары дайыма эске алынса;
- окуучулардын айыл чарба кесиптерине болгон кызыгуусунун жана аны тандоонун мотивдери өнүгүшү системалуу үйрөнүлсө;
- окуучуларды кесип тандап алууга даярдоонун теориялык модели колдонулса;
- табигый илимдердин негизин окутууда, класстан жана мектептен тышкаркы иштердин системасында окуучулар айыл чарбасынын илимий практикалык негиздерин өздөштүрсө;
- окуу тарбия ишинин айыл чарба жана кесиптик багыт берүүчүлүк жагдайы эске алынса.

Жогоруда каралган изилдөө методдорунун ар бири кесипке багыт берүү ишинин айрым жактарын үйрөнүүдө белгилүү деңгээлде роль ойнойт.

Констатациялоочу эксперименттин (2004-2007-ж.ж.) максаты – окуучулардын айыл чарба кесибине кызыгуусунун жана тандап алууга даярдыгынын алгачкы деңгээлин аныктоо. Проблеманы алдын ала үйрөнүүгө багытталган констатациялоочу эксперименттин негизги милдети төмөндөгүлөр болду:

- республикабыздын айыл мектептеринде окуучуларга кесиптик багыт берүү боюнча топтолгон педагогикалык тажрыйбаларды үйрөнүү жана талдоо;

- педагогикалык закон ченемдүүлүктөрдүн, принциптердин негизинде педагогикалык эксперименттин мазмунун, кесипке багыт берүү ишинин теориялык моделин иштеп чыгуу;

- мектептин окуу планын, окуу программасын жана окуу китептерин талдоо жана материалдардын окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүдөгү маанисин аныктоо;

- окуучулардын Кыргызстандын айыл чарбасынын илимий практикалык негиздери жана ушул тармактагы кесиптер жөнүндөгү көз караштарын, түшүнүктөрүн, кесиптик кызыгуусунун аныктоо, аны тандоодогу даярдыгынын критерийлерин иштелип чыгуу;

- айыл мектебинин мугалимдеринин окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө болгон жалпы теориялык, практикалык, психологиялык жактан даярдыгын үйрөнүү;

- айыл жергесинде жашаган ата-энелердин балдарынын кесиптик багыт тандоосуна болгон көз караштарын үйрөнүү;

- айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүүнүн өзгөчөлүктөрүн, мазмунун, педагогикалык шарттарын жана алгылыктуу форма, методдорун аныктоо;

- айыл мектебинин окуучуларынын кесип тандоосунун динамикасын аныктоо үчүн диагноздук изилдөөлөрдү жүргүзүү жана кесиптик багыт берүү ишиндеги жетишкендиктерди жана кемчиликтерди аныктоо;
- айыл мектебинин окуу-тарбия ишинде окуучуларга айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүү ишин жүргүзүүнүн потенциалдык мүмкүндүктөрдү аныктоо;
- айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүү ишинин системасын жана негизги компоненттерин аныктоо;
- айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүү үчүн баланын инсандык өнүгүүсүн үйрөнүү;
- алынган натыйжаларды талдоо, жана илимий педагогикалык жазып интерпретациялоо;
- калыптандыруучу этаптагы педагогикалык эксперименттин мазмунун теориялык жактан иштеп чыгуу жана материалдарын корректировкалоо.

Мына ушуга байланыштуу республикабыздын бардык региондорунда констатациялоочу эксперимент жүргүзүлүп, окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн абалы үйрөнүлдү. Эксперименталдык изилдөөнүн негизги базасы катары Нарын областынан А. Табалдиев, М. Мамбетов, Р. Усубалиев, М. Иманалиев, Ж. Иманалиев, Түгөл уулу Усупбек атындагы орто мектептер тандалып алынды. Изилдөөнүн алгачкы этабында эксперименталдык жана текшерүүчү топтор аныкталды. Бардык этапта 132 мугалим, 1500 ден ашык окуучулар камтылган. Ушундай эле изилдөөлөр республиканын областынын мектептеринде жүргүзүлдү.

Эксперименттин биринчи этабында мектеп окуучуларынын арасында сурамжылоо жүргүзүлүп, алардын айыл чарба кесипин тандап алууга даярдыгы төмөндөгүдөй көрсөткүчтөр менен мүнөздөлдү:

1. Окуучунун кесип тандап алууга даярдыгына таасир тийгизген инсандык сапаттарынын калыптаныш деңгээли.

2. Окуучулардын туруктуу кесиптик кызыгуусунун, кесип тандоого даярдыгынын компоненттеринин деңгээли жана жалпы даярдыгынын калыптанышы.

3. Азыркы кездеги айыл чарбасынын негиздери боюнча билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө, кесиптер жөнүндө толук маалыматтарга ээ болуу деңгээли.

Алгачкы этаптагы изилдөөнүн жүрүшүндө мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгү айыл чарбасында калууну каалашпагандыктарын аныктай алдык. Алардын келечектеги максаттары тууралуу жазган дил баяндарын, анкеталарга берген жоопторун, айыл чарбасы жана андагы кесиптер жөнүндөгү көз караштарын талдоонун негизинде төмөндөгүлөрдү белгилемекчибиз. Кийинки кездерде эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын киргизилишине карабастан да эле болсо эмгекти механизациялаштыруу, электрлештирүү процесстеринин төмөндүгү, айыл жергесинде турмуш-тиричиликтеги шарттар окуучулардын арасында айыл чарбасындагы кесиптердин кадыр-баркын бир кыйла төмөндөтүүдө. Анткени, мектеп бүтүрүүчүсү үчүн кесип тандоодо алгач эмгек акынын деңгээли, материалдык жактан өзүн бат эле камсыз кылууга умтулуусу биринчи орунга чыгып, андан кийин гана руханий дүйнөсүнүн муктаждыгын канааттандыруу, социалдык позициясынын калыптанышы мааниге ээ болот (караңыз 40-бет). Көпчүлүк учурда коомдогу социалдык-экономикалык жана жергиликтүү өндүрүштүк шарттарды эске албай жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү иши мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна жардам бере албай жатат.

Констатациялоочу эксперименттин жүрүшүндө ата-энелердин арасында изилдөө жүргүзүлдү. Айыл жергесинде жашаган ата-энелердин көпчүлүгү кесиптик багыт берүү маселеси боюнча жеткиликтүү маалыматтарга ээ болушпагандыктан, балдарынын кесип тандап алуусуна анча маани беришпегендиги изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөттү.

Сурамжылоо жүргүзүлгөн ата-энелердин (545 адам) 15%гана балдарынын туура кесип тандап алышына системалуу көңүл бөлө тургандыгы аныкталды. Көпчүлүгү балдарынын шыгын, жөндөмүн, ден соолугун, кызыгуусун жана региондун өзгөчөлүктөрүн, коомдун суроо талаптарын эске алышпастан, алардын жогорку окуу жайдан билим алуусун каалашат. Алар туура кесип тандоонун жеке адам жана коом үчүн маанисин толук баамдашпайт. Мына ушуга байланыштуу эксперимент башталганга чейин эксперименталдык топтордун окуучуларынын ата-энелерине кесиптик багыт берүү маселесине арналган лекциялар өтүлүп, түшүндүрүү иштери жүргүзүлдү.

Мектеп окуучусун айыл чарбасындагы кесиптерден тандап алууга даярдоодо мугалимдин ролу чоң. Мына ушуга байланыштуу констатациялоочу эксперименттин жүрүшүндө мугалимдердин окуучулар арасында кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүү боюнча даярдыгын аныктоо үчүн анкета (тиркеме №8) жүргүзүлдү. Анкетадагы төмөндөгүдөй багыттардагы суроолорго берген жооптору «Окуучуларга кесиптик багыт берүү маселеси үйрөнөсүз-дөрбү?», «Кандай окуу колдонмолорун пайдаланасыз?», «Алардын мазмуну сиздерди канааттандырабы?», «Айыл чарба кесибине багыт берүүдө кандай кыйынчылыктар кездешет?» ж.б.у.с. бул маселелер боюнча алардын көз карашын аныктоого мүмкүндүк берди. Изилдөөнүн жыйынтыгы мугалимдер окуу-методикалык колдонмолордун жетишсиздигин (55%), бул багытта кесиптик квалификациясын жогорулатууга болбогондугун (45%), учурдун талабына ылайык келген иш чаралар боюнча маалыматтардын (29%), айрымдары бул багыттагы өзүнүн билиминин жетишсиздигин белгилешип (31%), окуучуларга кесиптик багыт берүү боюнча программаларды түзүүнүн зарылдыгын белгилешкен. Мугалимдер кесипке багыт берүү боюнча окуу колдонмолору менен камсыз болушпаган. Бул жагдай азыркы кездеги социалдык-экономикалык жагдайды, республикабыздын өзгөчөлүктөрүн эске алуу

менен окуу программаларын, окуу китептерин иштеп чыгуунун зарылдыгын көрсөтөт.

Эксперименталдык топтор менен иштеген мугалимдерге кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүнүн ыкмаларына ээ кылуу үчүн атайын лекция уюштурулуп, тренингдер өткөрүлдү. Аларга кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүсү үчүн төмөндөгүдөй схема сунушталды:

1. Сабактарда кесиптик багыт берүү.
2. Класстан жана мектептен тышкары иштерде .
3. Окуучунун кесип тандоого байланышкан өз алдынча иштеринде.
4. Ата-энелер жана коомчулук менен биргелешип иш алып барууда.ж.б.

Натыйжада эксперименталдык топтордо иштеген мугалимдер текшерүүчү топтордун мугалимдерине караганда айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин методологиялык, теориялык, методикалык маселелери боюнча маалыматтарга, практикалык атайын билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болушкан. багыт берүүчүлүк жагдайлары өркүндөтүлдү.

Алар окуучуларга кесиптик багыт берүү ишине өзгөчө маани беришип, анын жүрүшүндө алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларды, инновациялык жетишкендиктерди, сунуш кылынган педагогикалык шарттарды, теориялык моделди, жергиликтүү айыл чарбанын материалдарын, илимий жетишкендиктерди колдонушуп, чыгармачылык менен иштешип, окуучулардын туура кесип тандап алуусуна таасир эте алышты. Ал эми текшерүүчү топтордун мугалимдери кесиптик багыт берүү ишинде традициялык ыкмаларга гана маани беришет.

Демек, окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерден тандоодо даярдыгынын төмөндүгү мугалимдердин окуучуларга бул маселе боюнча окуучуга толук кандуу практикалык жардам көрсөтө албагандыгына жана ата-энелердин маани бербегендигине байланыштуу.

Окуучуларга айыл чарба кесиптерин тандап алууга багыт даярдоодо биринчи кезекте окутуу процесси мааниге ээ болот[239]. Мына ушуга байланыштуу констатациялоочу этапта табигый илимдер боюнча предметтик сабактардын окуу программалары, китептери мугалимдер менен биргелешип талданды. Окуу программасынын айыл чарба кесибине багыт берүүчүлүк мазмунун өркүндөтүлүп, кошумча материалдарды талдоонун төмөндөгүдөй критерийлерин аныктадык:

1. Тандалып алынган кошумча материалдардын окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин милдеттерине ылайык келиши;
2. Тандалган кошумча материалдардын өтүлүүчү сабактын мазмунуна ылайык келиши;
3. Тандалган материалдардын класстан тышкаркы тышкаркы иштерде колдонууга мүмкүн болушу.

Констатациялоочу экспериментте анкеталарды, тесттерди, аңгемелешүүлөрдү жана башка методдорду, атайын даярдалган материалдарды колдонуп, окуучулардын иш аракеттерин талдап, алардын Кыргызстандын айыл чарбасынын тармактары, илимий негиздери боюнча билими, андагы кесиптер жана аны тандоо жөнүндөгү маалыматы, билгичтик жана көндүмдөрү, кесипке кызыгуусу, аны тандоого даярдыгынын деңгээли, кесиптик каалоосуну изилденди. Алынган натыйжалар эксперименталдык жана текшерүүчү топтордо бул көрсөткүчтөр негизинен бирдей экендигин көрсөттү (3,4,5,6,7 таблицалар). Мына ушуга байланыштуу мектептерде предметтик сабактардын берилишин, класстан жана мектептен тышкаркы иштердин жүргүзүлүшүн талдадык. Көпчүлүк мугалимдер программалык материалдар айыл чарбасы менен байланышта болсо дагы ага системалуу көңүл бөлүшпөйт. Айыл мектептеринде окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүү боюнча мектепте өткөрүлгөн иш чаралар эпизоддук мүнөздө. Демек, айыл мектептеринде окуучуларга айыл чарба кесиптерин тандоого багыт берүүдө алардын кесип тандоого даярдыгын калыптандырууга багыт-

талган башкаруучу мүнөздөгү иш аракет керек деп айта алабыз. Бул иштин мазмунунун багыты педагогикалык, мазмундук, технологиялык, шарттарды активдештирүүгө жана өркүндөтүүгө байланышат.

Констатациялоочу экспериментте алынган натыйжаларга жана илимий булактарга таянуу менен кесип тандоого даярдыктын ар бир компонентине ылайык критерийлердин жогорку, орточо, төмөнкү деңгээлдерин атайын түзүлгөн суроолордун жардамы менен аныктай алдык (таблица 2). Окуучуларга даярдалган 40 суроо берилип, баллдык чен-өлчөм колдонулду. Ар бир суроого толук, кеңири жооп берсе «3», негизинен жооп берсе - «2» жана анча так эмес болсо «1» деген баллдар коюлду. Эгерде окуучу 20га чейин суроого жооп берип 1ден- 60 чейин балл алса– төмөн, 20-30 суроого жооп берип 61ден- 80ге чейин балл -орто , 30 дан көп суроого жооп берип 81ден көп балл алса жогорку деңгээл катары каралды.

Таблица 2. Окуучулардын кесип тандоосунун калыптанышынын деңгээлдери.

Компоненттер	Деңгээлдер		
	Төмөнкү (репродуктивдик) 1ден-60 чейин балл	Ортоңку (продуктивдик) (61ден- 80ге чейин балл)	Жогорку (чыгармачыл) (81ден көп балл жогорку)
Мотивациялык	-Айыл чарбасындагы кесиптерге кызыкпайт; -тандаган кесибинин мотивациясы жок; -тандаган кесибинин коомдук жана өзү үчүн	-Айыл чарбасына кызыгуусу туруктуу эмес; -кесип тандоосу мотивдештириле элек; -тандаган кесибинин маанисин түшүнөт, бирок баалабайт.	-Айыл чарбасындагы кесипке жана билим алууга кызыгат; -коомдогу жаңы шарттарды эске алуу менен тандаган кесибинин мотивациялаган; -тандаган кесибинин жеке өзү жана коом

	маанисин баалашпайт.		үчүн социалдык-экономикалык маанисин түшүнөт ж.б
Когнитив-дик	-Айыл чарбасынын жаңы технологиясы жөнүндө билбейт, өз алдынча жооп бербейт; албайт; -Айыл чарбасында алган билимин өз алдынча колдонбойт; албайт; -айыл чарбасындагы жаңылыктарга умтулбайт.	-Айыл чарбасы жөнүндө түшүнүгү бар, бирок жаңы технологияга маани бербейт; -жаңы билим алууга дайыма умтулбайт; -жаңы маалыматтарды талдай албайт; -жаңы проблемаларды түшүнүүгө аракеттенет.	- Кесип тандоо, эмгек рыногу, кесиптин перспективасы боюнча билимдери калыптанган; -таанып билүүгө болгон кызыгуусу калыптанган, жаңы билимдерди алууга умтулат; -билимин талдоонун, жыйынтыктоонун билгичтиктерине ээ болушу; -кесип тандоого байланышкан проблемаларды ажырата алат, ага жетүүнүн жолдорун билет ж.б.
Баалоочу-мазмундук	-Өзүн-өзү баалоосу калыптанбаган; -кесип тандап алуусунда билим алуунун маанисин	- Өзүнүн мүмкүнчүлүгүн билет, бирок баалабайт; -дайым эле өз билимин көтөрүүгө умтулбайт.	-Өзүн-өзү баалоосу, өзүн-өзү текшерүүсү калыптанган; -инсан катары жана кесиптик жактан өнүгүүсүндө билим

	баалабайт; -керектөөсүн аныктай албайт.		алуунун маанисин түшүнөт; -керектөөнү, негизги багытты аныктай билет, жөндөмү калыптанган ж.б.
Иш аракеттик	-Аткарган турган ишин пландаш- тырбайт; -өзишин текшер- бейт талдабайт; -аткарган ишин баалабайт.	-Тапшырылган ишти так аткарат, бирок план даштыра албайт. -аткарган ишин так туура талдай албайт	-Өз ишин пландаштыра билет; - өз ишин текшерип жана талдай билет; -өз ишин жыйынтыгын өзү баалай алат; -жүрүм-турумун башкара билет ж.б.

Мына ушул деңгээлдер окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерди тандоого даярдыгынын динамикасын аныктоого жардам берет.

Базар экономикасынын шарттарында мектеп окуучусун айыл чарбасындагы кесипти тандап багыт берүүнүн өзгөчөлүгү бул тармакта эмгектенген кесип ээсинин өндүрүштүк функциясынын өзгөрүшү жана анын кесиптик маанилүү сапаттарды калыптандыруунун зарылдыгы менен байланышат. Мына ушуга байланыштуу биринчи этапта алынган маалыматтардын негизинде калыптандыруучу экспериментте текшерүү үчүн кесиптик багыт берүү ишин теориялык модели, педагогикалык шарттар аныкталып, жергиликтүү шартты эске алуу менен максаттуу багытталган кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүнүн пландары такталды (окуучуларга кесиптик багыт берүүнү ишке ашырууга коюлган атайын талаптар, предметтик сабактардын ролун жана өзгөчөлүктөрү,

класстан тышкаркы иштердин алгылыктуу форма, методдору, ата-энелер менен иш жүргүзүүнүн жагдайлары ж.б.у.с.). .

Калыптандыруучу эксперимент 2007-2018-жылдардын аралыгында жүргүзүлдү. Бул этаптын максаты – айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинде педагогикалык шарттарды, жоболорду, моделди практикага киргизүү жана алардын натыйжалуулугун аныктоо. Калыптандыруучу эксперименттин максатына ылайык изилдөөнүн жүрүшүндө төмөндөгүдөй милдеттери аныкталды:

– теориялык жана практикалык материалдарды талдоонун негизинде аныкталган моделди, педагогикалык шарттарды экспериментте текшерүү;

– окуу тарбия процессинде окуучуларды айыл чарбасынын илимий практикалык негиздери, эмгекти уюштуруунун формалары, кесиптер, айыл чарба жумуштарын электрлештирүү, механизациялаштыруунун негиздери менен тааныштыруу;

– окуучулардын айыл чарба кесибине кызыгуусун, кесип тандоо мотивдерин, айыл чарба эмгегинин көндүмдөрүн жана ыкмаларын калыптандыруу боюнча методикалык-уюштуруучулук иш чараларды жүргүзүү;

– окуу тарбия ишинин айыл чарба багыттуулугун жана кесипке багыт берүүчү жагдайларын арттыруу;

– окуучуларды кесип тандоонун маселелерин талдоого үйрөтүү.

Жогоруда белгиленген милдеттерди ишке ашырууда төмөндөгү жагдайларга көңүл бөлүндү:

1. Окуу тарбия ишинин кесиптик багыт берүүчүлүк жана айыл чарба багыттуулугун арттыруу.

2. Окуу тарбия процессинде инновациялык форма жана методдорду колдонуу.

3. Кесиптик багыт берүү ишинин жүрүшүндө мугалим менен окуучунун биргелешкен иш чыгармачылык мүнөздөгү иш аракетин уюштуруу.

4. Окуу тарбия ишин өндүрүштүк технология менен байланыштырып, окуучулардын өз алдынча иштерин уюштурууга.

5. Кесиптик багыт берүүдө мааниге ээ болгон атайын тапшырмаларды иштеп чыгууга жана тандоого, пландаштырууга окуучуларды тартуу.

6. Окуучуларды айыл чарбасындагы коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгекке катыштыруу менен иштин мазмундук жагдайын жана иш аракеттин процедураларын үйрөтүү.

Айыл мектебинде окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүдө сабак натыйжалуу форма болуп саналат. Мектепте табигый илимдердин негизи боюнча өтүлгөн сабактардын жүрүшүндө окуучуларды азыркы кездеги Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык жактан өнүгүшү, айыл чарбасынын тармактары, илимдин жана техниканын жетишкендиктеринин практикада колдонулушу, инновациялык технологиялар, кесип тандоо менен байланышкан маселелер боюнча түшүнүктөргө ээ кыла алабыз.

Окуу процессинде окуучулардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун калыптандыруу үчүн төмөндөгү шарттар эске алынды:

- окуу процессинде кесипке багыт берүүчүлүк жана дидактикалык милдеттердин биримдиги ;
- кесиптик багыт берүү ишинин каражаттарынын жардамы менен окуучулардын таанып билүү активдүүлүгүн жогорулатуу;
- окутуунун политехникалык принцибин, предмет аралык байланыштарды ишке ашыруу менен окуучулардын айыл чарбасындагы эмгектин илимий негиздери жөнүндөгү түшүнүктөрүн калыптандыруу;
- табигый илимдердин негизин окутудау айыл чарбасынын жана андагы кесиптердин маанисин ачып көрсөтүү;
- окутууну жергиликтүү айыл чарба өндүрүшү менен байланышын арттыруу менен окуучунун таанып билүү активдүүлүгүн стимулдаштыруу;
- окуучунун таанып билүү жана кесиптик кызыгуусунун өз ара байланышын эске алып кесипке багыт берүү ишине дифференцияланган

мамиле жасоо.

Эксперименталдык топтордо өтүлгөн сабактарда окуучулардын көңүлүн айыл чарбасынын илимий практикалык негиздерине, кесиптердин өзгөчөлүгүн чагылдырган профессиограммаларга буруп, кесип ээлери кандай теориялык билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу керектигин, кесипти кайдан алууга боло тургандыгын түшүндүрүүгө көңүл бөлүндү. Мындан сырткары сабактын мазмуну окуучунун социалдык тажрыйбасын байытууга, алардын түшүнүгүнүн улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарга ылайык келишине, сабактан, класстан жана мектептен тышкары иштер менен байланышта болушуна маани берилди.

Мектепте табигый илимдердин негизинин окутууда окуучулар азыркы кездеги айыл чарба өндүрүшүнүн технологиясы менен байланышкан, кесип тандоодо мааниге ээ болгон теориялык жана прикладдык билимдерге, эмгек ыкмаларына ээ болушат. Мына ушуга байланыштуу төмөндөгү маселелерге көңүл бөлүндү:

1. Айыл чарбасынын биологиялык негиздери, өзгөчөлүктөрү.
2. Айыл чарба өндүрүшү жана андагы инновациялык технологиялар.
3. Айыл чарбасындагы селекциялык иштер.
4. Тоюттун түрлөрү, кошумча тоют даярдоонун жолдору, тоюттун сапатын аныктоо.
5. Азыркы кездеги айыл чарбасындагы кесиптер жана аларга коюлган талаптар.
6. Айыл чарбасынын экономикасы жана эмгектин уюштурулушу.
7. Айыл чарбасындагы жумуштарды электрлештирүү жана механизациялаштыруу, колдонулган техникалык каражаттардын түзүлүшү жана иштөө принциптери.
8. Гигиеналык жана коопсуздук эрежелери.

Төмөндө окуу-тарбия ишинин жүрүшүндө окуучуларга кесиптик

багыт берүүнүн мүмкүндүктөрүн кыскача мисалдар менен карап көрөлү[337;339;342]

Айыл чарбасынын натыйжалуулугун арттырууда химия илиминин ролу улам барган сайын өсүүдө. Анткени, ар кандай химиялык каражаттар зооветеринардык жана агротехникалык иштерде кеңири колдонулууда. Мына ушул маселелерди окутууда кесиптик программаларды колдонуу менен окуучуларды азыркы кездеги айыл чарба кесиптери жана аларга кюлган талаптар менен тааныштыра алабыз.

Мисалы, Х1-класста «Химия жана айыл чарбасы» деп аталган бөлүмдү окутуунун максаты азыркы кездеги айыл чарбасында колдонулган химия илиминин жетишкендиктери менен окуучулардын кеңири тааныштырып, практикалык көндүмдөргө ээ кылуу. Программалык материалды өтүүдө төмөндөгүдөй химиялык түшүнүктөрдү калыптанырып жана кесип жөнүндө маалымат берүүгө болот. Айыл чарба малдарынын азыктуулугун арттырууда ар кандай микроэлементтер, протеиндер жана башка кошулмалар мааниге ээ. Анткени, өсүмдүк тоюттарында малдын организминде керек болгон протеиндер 15-20%га аз. Ошондуктан малдын организминин протеинге болгон муктаждыгын камсыз кылуу үчүн тоют рациондоруна синтетикалык азот кошулмаларын аралаштырышат. Өзгөчө бул иште карбамид колдонулат. Карбамид же мочевина $\text{CO}(\text{NH}_2)_2$, 132,7 градус С этий турган ак зат, өндүрүштө көмүр кычкыл газы менен аммиакты басым астында, жогорку температурада кошуп өндүрүп алышат:

Мал чарбасында карбамидди тоюттарга кошуп концентрат түрүндө пайдаланабыз. Анын составында 20% карбамид, 75% майдаланган дан жана 5% натрий бетонити болот. Желатинделген крахмалдан жана карбамиддин эритмесинен турган концентрат организмде азоттун жакшы сиңирилишин камсыз кылып, малдын продуктулуулугун жогорулатат. Мына ушул сыяктуу маалыматтардын негизинде ветеринар, фермердик

кесиптер, алардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө түшүнүк беребиз.

Ал эми «Минералдык жер семирткичтер» жөнүндөгү материалды өтүүдө окуучулар топурак анын составы, минералдык заттар жана алардын өсүмдүктөрдүн тиричилигиндеги ролу менен таанышышат. Сабакты жергиликтүү дыйкан чарбаларда жүргүзүлгөн иштер менен байланыштырып, окуучуларга топурактын, жер семирткичтердин түрлөрү (азоттук, калийдик, фосфордук) боюнча коллекцияларды таратып берип, жергиликтүү дыйкан чарбаларда колдонулуп жаткан жер семирткичтердин маанисин түшүндүрүп, аларды аныктоону үйрөтүп, жерди иштетүүнүн агротехникалык эрежелерин түшүндүрөбүз. Өтүлгөн темаларга байланышта окуучуларды окуу-тажрыйба участогундагы иштерге катыштырып эмгектик көндүмдөрүн калыптандырып, агроном, багбан, агроэколог ж.б.у.с кесиптер менен тааныштыра алабыз.

Демек, химия сабактарында окуучуларды айыл чарбасында колдонулган химиялык кошулмалар, каражаттар менен тааныштырып, профессиограмманы пайдаланып, азыркы кездеги айыл чарбасында эмгектенген кесип ээлери химиялык терең маалыматтарга жана атайын компетенцияларга ээ болушу керектигин түшүндүрөбүз.

Келечекте айыл чарбасы алдыңкы технологиянын негизинде өнүгүп, жумуштарды механизациялаштыруу, электрлештирүү, автоматташтыруу ишке ашып, тармактын механизаторлорго, операторлорго, инженерлерге жана башка кесип ээлерине болгон муктаждыгы өсөт. Мына ушул багытта кесиптик багыт берүүдө физика сабагынын ролу чоң. Мисалы, X-класста физика сабагында «Электр чынжырлары. Өткөргүчтөрдү параллель жана удаалаш туташтыруу» деп аталган теманы өтүүдө окуучуларга фермердик-дыйкан чарбаларды электрлештирүүнүн маанисин, өзгөчөлүктөрүн түшүндүрдүк. Ал эми лабораториялык иштерде туташтыруунун эки түрүнүн айырмасын, чынжырдагы каршылыктын, токтуң күчүн эсептеп чыгарууну өздөштүрүштү. Сабактан кийин фермердик чарбаларга уюштурулган экскурсияда окуучуларга кандай учурда

удаалаш, кандай учурда параллель туташтыруу керек экендигин көрүштү. Кесип ээлери айыл чарбасындагы жумуштарды электрлештирүү, механизациялаштыруу боюнча кеңири маалыматтарга, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болушунун маанисин түшүндүрүп, электрик, инженер, электромонтер, операторлор, механизатор ж.б.у.с кесиптер менен тааныштыра алабыз. Биз мындан төмөндөгүдөй жыйынтыкка келебиз:

– физикалык закон ченемдүүлүктөрдү окутууда айыл чарбасындагы жумуштарды электрлештирүүнүн жана механизациялаштыруунун социалдык-экономикалык маанисин түшүндүрүп, анын маңызын ачып көрсөтүү керек:

– лабораториялык, практикалык иштерди уюштуруп окуучулардын эмгек ыкмаларын, билгичтиктерин калыптандыруу зарыл:

– айыл чарба өндүрүшүнө окуучуларды экскурсияларга алып барып андагы эмгектин уюштурулушу, кесиптер менен тааныштыруу.

Айыл чарбасы канчалык индустриалдык каражаттарды жана методдорду колдонгондугуна карабастан биологиялык негизде жүргүзүлөт. Мектепте биологияны окутууда окуучулар төмөндөгүдөй системалаштырылган маалыматтарды алышы керек:

– республиканын социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө айыл чарбасынын ролу;

– Кыргызстандын айыл чарбасын өнүктүрүүнүн перспективасы;

– айыл чарбасынын биологиялык негиздери;

– биология илиминин жетишкендиктеринин айыл чарбасында колдонулушу;

– айыл чарбасынын илимий негизин түзгөн биологиялык закондордун маңызы;

– айыл чарбасынын тармактары жана алардын технологиясы;

– келечектеги айыл чарбасына керектүү кесиптер жана аларга коюлган талаптар;

– айыл чарбасында эмгектенүүдө керек болгон эмгектик көндүмдөр

жана билгичтиктер.

Мектепте окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүүдө биология сабагы чоң роль ойнойт[342;350]. VII-VIII класстарда окуучулар өсүмдүктөрдүн адам баласынын турмушундагы, жаратылыштагы ролу, , айыл чарба өсүмдүктөрүнүн биологиялык жана агротехникалык өзгөчөлүктөрү жана ошондой эле дыйканчылык менен тыгыз байланышкан ар түрдүү кесиптер менен таанышышат. Ал эми программада берилген жаныбарлар дүйнөсүнүн көп түрдүүлүгү, алардын морфофизиологиялык, биологиялык, экологиялык өзгөчөлүктөрү, келип чыгышы, эл чарбасындагы ролу жөнүндөгү материалдар негизинде окуучулардын мал багуунун технологиясын, зооветеринардык эрежелер жана кесиптер жөнүндөгү алгачкы илимий түшүнүктөрүн калыптандыра алабыз.

Биология курсунда (X-XI класста) окуучулардын өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүн окутуудагы билимине таянып, аларды айыл чарбасынын илимий негиздери жөнүндөгү түшүнүктөрүн бир кыйла тереңдете алабыз. Бул окуучулардын генетика, цитология, экология илимдеринин жетишкендиктеринин айыл чарбасында колдонуунун маанисин өздөштүрүүсүнө, илимий көз караштарын тереңдешине таасирин тийгизет. Фермердик-дыйкан чарбаларда өткөрүлгөн практикалык иштер окуучуларга зооветеринардык, агротехникалык эрежелердин маанисин, айыл чарбасынын өнүктүрүүдө биология илиминин ролун конкреттүү фактылар менен ачып көрсөтүп, эмгегинин көндүмдөрүн, билгичтиктерин калыптандырабыз.

Мисалы, биология сабагында «Өсүмдүктөрдүн селекциясы» деп аталган теманы өтүүдө окуучулар селекциялык иштердин мааниси, азык-түлүк проблемасын чечүүдөгү, эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуудагы селекциянын ролу жөнүндөгү маалыматтарга ээ болушат. Теманы окутууда төмөндөгү суроолорго өзгөчө көңүл бөлүү керек: а) маданий өсүмдүктөрдү келип чыгышы, б) республикабыздагы маданий өсүмдүк-

төрдүн сорттору, в) алардын биологиялык өзгөчөлүктөрү, д) республиканын дыйканчылыкты өнүктүрүүнүн перспективасы, ж) дыйкан чарбаларына керектүү кесиптер. Өсүмдүктөрдүн селекциясынын өзгөчөлүктөрү, жаңы сорттордун алынышы менен окуучуларды тааныштырууда республикабыздын селекционер-окумуштуулары жүргүзгөн изилдөөлөрүнүн натыйжаларын сабакта колдонуу окуучулар үчүн абдан кызыктуу. Анткени, жергебиздин климаттык шарттарына ылайыкташкан сорттордун алынышы жөнүндөгү материалдар окуучулардын таанып билүүгө жана кесипке болгон кызыгуусунун пайда болушуна таасирин тийгизет. Мына ушул суроолорду кошумча материалдардын жардамы менен окуучуларды селекционер, агроном, агроэколог, фитосанитар, багбанчылык ж.б.у.с айыл чарбасындагы кесиптер менен кеңири тааныштыра алабыз.

Демек, мектептеги биология курсунун программасынын мазмуну окуучулардын агротехникалык жана зооветеринариялык эрежелердин илимий негиздерин өздөштүрүүсүнө жардам берип, окутуу процессинде азыркы кездеги айыл чарбасындагы эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарына ылайык окуучуларга кесиптик багыт берүүгө кеңири мүмкүндүктөрдү түзөт.

Экинчи этапта окуучунун кесиптик кызыгуусуна таасир эте турган класстан жана мектептен тышкаркы иштердин активдүү формалары системалуу өткөрүлдү [342;347]. Сабак канчалык жогорку илимий методикалык деңгээлде өтүлсө дагы, анын жүрүшүндө окуучунун жөндөмүн, шыгын, кесипке кызыгуусун толук аныктоого мүмкүн эмес. Класстан жана мектептен иштер окуу процессиндеги кесиптик багыт берүү ишинин мазмунун толуктап, анын акырына чейин логикалык жүргүзүлүшүн камыз кылат. «Эгерде класстан тышкаркы тарбиялык иштерди тарбия, билим берүү иш чараларынын суммасы катары гана түшүнүп, уюштурбастан, окуучулардын эмгектик тарбия алышына, кесиптик калыптанышына таасир тийгизген ыкмалардын жана

каражаттардын системасы катары карасак бир кыйла жемиштүү болот» [322]. Мына ушуга байланыштуу окуучуларга айыл чарба кесибин тандоого багыт берүү үчүн тарбиялык иштердин системасын жана мазмунун иштеп чыгуунун зарылдыгы келип чыкты. Педагогикалык экспериментте колдонулган класстан жана мектептен тышкаркы иштердин системасы төмөндөгү милдеттерди чечүүгө багытталды:

1. Базар экономикасынын шарттарындагы айыл чарбасынын эмгекчилеринин инсандык жана кесиптик сапаттарын калыптандыруу.

2. Окуучулардын табигый илимдердин негизи боюнча алган политехникалык билимдерин практика менен байланыштырып тереңдетүү.

3. Окуучулардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун өнүктүрүү, эмгектик көндүмдөрүн жана билгичтиктерин калыптандыруу.

4. Окуучуларды айыл чарбасынын базар экономикасынын шартындагы проблемалар жана кесиптер менен тааныштыруу.

Айыл мектебинин өзгөчөлүктөрү кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө ар түрдүү технологияларды колдонууга мүмкүндүк берет. Төмөндө изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топтордо колдонулган тарбиялык иштердин айрымдарына кыскача токтоло кетели.

Класстан жана мектептен тышкаркы иштерде тарбиялык жана кесиптик багыт берүүчүлүк иш чараларды ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн төмөндөгү жагдайларды эске алдык: айыл чарба адистерин, кесип ээлерин, ата-энелерди катыштырууну, жергиликтүү шарттарды, окуучулардын жаш курагын, билим деңгээлин, өткөрүлгөн иш чаралардын билим, тарбия, кесиптик багыт берүүчүлүк мазмунун, тарбиялык иш чаралардын ар түрдүүлүгүн жана мазмундуулугун; окуучулардын өз алдынчалыгын; тарбиялык иш чаралардын перспективасын; окуучулардын бош убактысын тарбиялык максатта туура пайдаланууну.

Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүдө идеал

жөнүндөгү көз карашты пайдаландык. Идеал таасир этүүчү чоң күчкө ээ болгондуктан, ага конкреттүү мүнөз берүү зарыл. Биздин идеал базар экономикасынын шартында инсандык асыл сапаттары калыптанган, илимдин жетишкендиктери менен куралданган, активдүү, кесиптик даярдыкка ээ кесип ээсин даярдоо. Идеал окуучуларды кесип тандоого даярдоонун натыйжалуулугун жогорулатуунун бирден-бир фактору катары окуучунун табигый илимдердин негизи боюнча билимдерге ээ болууга, дүйнөгө көз карашын жана социалдык позициясын калыптандырууга, коомдогу өз ордун издөөсүнө түрткү болот. Мектеп жайланышкан ар бир айылда эмгеги менен элдин урмат сыйына татыган эмгек ардагерлери, новаторлору, айыл чарба адистери, алдыңкы фермердыйкан чарбасынын эмгекчилери бар. Изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топтун окуучулары алдыңкы фермерлер менен түздөн-түз өндүрүштө өткөрүлгөн жолугушууларда эмгекти уюштуруунун шарттары, кесиптер жана аларга коюлган талаптар жөнүндө маалыматтарды ала алышты. Ал эми эмгек ардагерлери, новаторлору жөнүндө аңгемелешүүлөр, тарбиялык сааттар окуучулардын кесиптик кызыгуусуна таасирин тийгизгендигин байкай алдык.

Айыл мектебинде окуучуларга кесиптик багыт берүүдө алардын бош убактысын туура уюштуруу жана педагогикалык жетекчилик кылуу тарбиялык чоң мааниге ээ болот. Окуучулардын кесипке кызыгуусун калыптандырууда айыл чарбасы жөнүндөгү илимий популярдуу адабияттар, массалык маалымат каражаттарына жарыяланган материалдар натыйжаны камсыз кылат. Окуучунун кесипке кызыгуусунун жогорку формасы катары анын атайын адабияттарды окууга болгон керектөөсүн эсептөөгө болот. Эксперименттин жүрүшүндө кыргыз элинин эмгектик салттары, эмгек новаторлору, базар экономикасынын маселелери жана башка ушул сыяктуу чакан китептер окуучуларга сунуш кылынды. Мына ушул материалдар окуучулардын турмуштук позициясынын калыптанышына түрткү болду.

Изилдөөнүн жүрүшүндө маалыматтык технологияларды, интернет булактарын, документалдуу жана көркөм кинофильмдерди колдонуу окуучуларга кесиптик багыт берүүдө абдан мааниге ээ болду. Окуучулар ушул булактарды пайдаланышып республиканын базар экономикасынын шартындагы айыл чарбасы, фермердик-дыйкан чарбалар, азыркы кездеги өндүрүштүк мамилелер, ар кыл кесиптер, илимдин жана техниканын жетишкендиктеринин айыл чарбасында колдонулушу жөнүндөгү маалыматтар менен таанышышты. Мына ушул материалдарды тарбиялык иштерде пайдалануу окуучуларга айыл чарба кесиптеринин өзгөчөлүк-өрүн, коом жана жеке адам үчүн маанисин толук ачып берүүдө мааниге ээ болду.

Окуучулардын алгачкы кесип тандоого байланышкан түшүнүктөрүн кеңейтүүдө так уюштурулган, пландаштырылган аңгемелешүүлөрдүн мааниси чоң. Окуучулар арасында «Кесип жана келечек», «Республикабыздын айыл чарбасы», «Туура кесип тандап алдыңбы?», «Ким болуу керек?» ж.б.у.с. темаларда жекече жана коллективдүү аңгемелешүүлөрдү өткөрүлдү. Айрым окуучулар тандап алган кесиби жөнүндө толук маалыматка ээ болбой, жолдошторунан уялат. Мына ушундай учурда окуучу менен жекече аңгемелешип, ага тандаган кесиби жөнүндө кеңеш берилди. Ал эми коллективдүү аңгемелешүүнүн жүрүшүндө өз ара талкуулоо алардын айыл чарбасындагы кесиптер жөнүндөгү түшүнүктөрү бир кыйла кеңейти.

Эксперименталдык топтордун окуучуларынын арасында «Кыргызстандын айыл чарбасы», «Туура кесип тандап алдыңбы?», «Фермер – деген ким?», «Ким болуу керек?» ж.б.у.с. темаларда өткөрүлгөн аңгемелешүүлөрдө, диспуттарда, класстык сааттарда алар айыл чарбасы жана андагы кесиптеринин социалдык-экономикалык мааниси, аларга ээ болуунун жолдору жөнүндөгү маалыматтарга ээ болушту.

Окуучулардын айыл чарбасынын илимий негиздери, кесип тандоо

боюнча түшүнүктөрүн кеңейтүүдө политехникалык багыттардагы лекторийлер мааниге ээ. Биология, химия, физика сабактарынын мугалимдеринин, айыл чарба адистеринин катышуусу менен мектепте «Азыркы кезде фермер-дыйкан чарбаларынын ролу», «Инновациялык технология жана айыл чарбасы» ж.б.у.с. маселелер боюнча лекциялар өткөрүлдү.

Мисалы, «Инновациялык технология жана айыл чарбасы» деп аталган темада өткөрүлгөн лекцияда окуучулардын көңүлүн азыркы кездеги биология, химия, физика илимдеринин жетишкендиктерин айыл чарбасынын бардык тармактарында кенири колдонулуп жаткандыгына буруп, прогрессивдүү өндүрүштүк технология жөнүндөгү түшүнүктөрүн тереңдете алдык. Айыл чарбасында биология илиминин жетишкендиктери жаңы породаларды, сортторду алууда, мал багуунун жана дыйканчылыктын технологиясын өркүндөтүүдө колдонулат. Перспективада айыл чарбасы өнөр жайлык негизде өнүгүп, механизациялаштыруу, электрлештирүү кенири кулач жаят. Лекцияны талкуулоодо келечектеги фермердик-дыйкан чарбаларында эмгектенген кесип ээлери алдыңкы өндүрүштүк технология жөнүндөгү билимдерге, эмгек маданиятына жана көндүмдөргө ээ болуу керектигин түшүндүрөбүз. Мындан сырткары эксперименталдык топтор үчүн айыл чарбасын механизациялаштыруу, алдыңкы технология, кесип тандоонун негиздери боюнча лекциялар өткөрүлдү.

Окуучулар арасында кесип жана аны тандоо менен байланышкан диспуттарды, кечелерди өткөрүү жакшы натыйжа бере тургандыгын практика көрсөттү. Анткени, дискуссиялардын жүрүшүндө окуучулар тигил же бул кесип боюнча түшүнүктөрүн толуктоого мүмкүндүк алышат. Мисалы, «Туура кесип тандоо деген эмне?» деп аталган темада өткөн диспутта окуучулар төмөндөгүдөй суроолорду талкуулашты.

1. Кесип жана адистик деген эмне?
2. Кесипти кантип тандоо керек?

3. Тандаган кесибиндин өзгөчөлүгү эмнеде?

4. Тандаган кесибин жөнүндө эмне билесин?

Мына ушул суроолорду талкуулоого чейин окуучулар алдын ала даярданышат. Диспуттун жүрүшүндө ар бир окуучу келечектеги кесибин жөнүндө жогоруда коюлган суроолорго ылайык өзүлөрүнүн пикирлерин айтышат. Талкуунун жүрүшүндө окуучулар айыл чарба кесиптеринин социалдык-экономикалык мааниси, аларга ээ болуунун жолдору жөнүндөгү маалыматтарга ээ болушат.

Кесипке багыт берүү боюнча жүргүзүлгөн иштерде окуучулардын түздөн-түз өндүрүштө кесип менен тааныштыруу максатын көздөгөн фермердик чарбаларга, күнөсканаларга жасаган экскурсиялар абдан баалуу. Бул окуучулардын политехникалык кругозорун кеңейтүүнүн каражаты катары карап, аны өткөрүүнү так, туура пландаштыруу айыл чарбасын ар тараптан үйрөнүүгө мүмкүндүк берет. Окуучулар менен фермердик-дыйкан чарбаларга экскурсия төмөндөгүдөй планда уюштурулду:

1. Фермердик чарбадагы жумуштардын электрлештирилиши жана механизациялаштырылышы (экскурсовод - физика мугалими, инженер-электрик).

2. Химиялык каражаттардын колдонулушу (экскурсовод-химия мугалими, ветврач).

3. Зооветеринардык эрежелер, зооветеринариянын негиздери (экскурсовод биология мугалими, ветврач, зоотехник).

Экскурсияга даярдыктын жүрүшүндө окуучулар физика курсунда- «Механика», «Электричество», химия боюнча– микроэлементтер, белоктор, витаминдер, биология боюнча – мите курттар, гентиканын жана селекциянын негиздери ж.б.у.с. материалдарды кайталашты. Экскурсиянын учурунда белгилүү иштерди аткарышып, бүткөндө отчет түзүп, чогулган материалдар боюнча дубал газета чыгарышкан. Мындай иш чаралар айыл чарбасынын практикалык негиздерин өздөштүрүүсүнө

база болуп саналат.

Мектепте кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө ийримдер эн зарыл формалардын бири болуп саналат. Айыл чарбасынын маселелери менен байланышта уюштурулган ийримдер окуучулардын билимин практика менен тереңдетүүгө, кесиптик кызыгуусун калыптандырууга жардам берип, кесип тандоо маселесин абдан жеңилдетет. Ийримдердин мазмуну жана формалары жергиликтүү шартка ылайык атайын өзгөчөлүктөрү болот. Окуучулардын айыл чарба өндүрүшүнүн жалпы илимий негиздери жөнүндө билимдери биологиялык ийримде кеңейет. Мисалы, мектепте «Жаш фермер», «Биология жана айыл чарбасынын негиздери», «Фермердик–дыйкан чарбасынын негиздери», «Айыл чарбасын механизациялаштыруу» ж.б.у.с. ийримдер уюштурулуп анын планын түзүүдө айыл чарба адистери менен кеңешип, ага мектеп программасында кеңири каралбаган, практикалык мааниге ээ маселелер киргизилген. Мисалы, мектепте «Жаш фермер» деп аталган кружок уюштурулуп анын планын түзүүдө айыл чарба адистери менен кеңешип, ага мектеп программасында кеңири ачылбаган, практикалык мааниге ээ төмөндөгү маселелер камтылган.

1. Кыргызстандын айыл чарбасынын тармактары жана өнүгүү этаптары жетишкендиктери -1 саат.
2. Дыйканчылыктын негиздери. Агрономиялык иштер-3 саат, анын ичинен 2 саат практика.
3. Мал чарбасынын негиздери. Зооветеринариялык иштер - 3 саат, анын ичнен 2 саат практика.
4. Айыл чарбасынан алынган продукциялар жана алардын кайра иштетүү 2 саат, анын ичнен 1 саат практика.
5. Кыргызстандын айыл чарбасында эмгектин уюштурулушу. 1 саат.
6. Фермердик-дыйкан чарбалар жана аны уюштуруунун негиздери- 3 саат, анын ичнен 2 саат практика.

7. Айыл чарбасында өндүрүштүк процесстердин электрлештирилиши жана механизациялаштырылышы. - 3 саат, анын ичинен 2 саат практика

8. Экономиканын негиздери: а) эмгекти нормалоо, эмгек акы, эсеп жана текшерүү, б) менеджменттин жана маркетингдин негиздери) -3 саат, анын ичинен практика 2 саат.

Бардыгы 19 саат, анын ичинен 11 саат практика.

Ийримдин ишинин жүрүшүндө айыл чарба адистери теориялык материалдар боюнча лекцияларды уюштуруп, практикалык иштерди өткөрүштү. Андан соң окуучулар күндөлүк толтурушат. Ийримдин мүчөлөрү газета-журналдарды, илимий популярдуу адабияттарды окушуп, айыл чарбасынын алдыңкы технологиясы, базар экономикасынын шарттарында эмгекти уюштуруунун маселелери менен дайыма таанышышты.

Демек, окуучуларга айыл чарба кесиптерин тандоого жардам берүүчү ийримдер иштер төмөндөгү талаптарга жооп бериши керек:

1. Окуучулардын теориялык билимдеринин тереңдетүүгө жана эмгектик көндүмдөрүнүн калыптадырууга багытталгандыгы;

2. Программалык материалдарды жергиликтүү өндүрүштүк шартка жакындатуу менен анын практикалык багыттуулугу;

3. Ийримдин планында табигый илимдердин жетишкендиктеринин чагылдырылышы;

4. Айыл чарба адистерин кесиптик багыт берүү ишине, ийримдерди өткөрүүгө тартуу.

Мындан сырткары тарбиялык иштердин жүрүшүндө инновациялык методдор (дебаттар, ишкер оюндар, тренингдер ж.б.) колдонулду. Мектептин өндүрүшкө жакындыгын, социалдык-экономикалык ж.б. жагдайларды эске алып, кесиптик багыт берүү ишинде долбоорлоо методун колдондук [238]. Бул окуучунун ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө, өз алдынча ишкердиктин тажрыйбасына ээ болуусуна, коммуникативдик көндүмдөрү-

нүн, когнитивдик билгичтиктеринин калыптанышына таасирин тийгизди. Мисалы, окуучулар “Фермердик чарбаны уюштуруу” деген темада долбоорго катышышты. Долбоордун максаты эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарында фермердик чарбанын түзүүнүн зарылдыгын аныктоо болуп саналат.

Долбоорду аткаруу бир катар этапта ишке ашат:

- проблеманы аныктоо;
- максатты тактоо;
- долбоорду аткаруу жолун тандап;
- иш– аракетти пландаштыруу;
- долбоорду даярдоо;
- долбоордун үстүндө иштөө;
- иштин жыйынтыгын чыгаруу жана талдоо;
- иш– аракетти баалоо.

Бул ишти аткарууда окуучулар рентабелдүү фермердик чарбаны түзүүнүн зарылдыгын негиздеп, эмгек ресурстарын аныктап, малдардын породадарын тандоо, тоют базасын түзүү, ар түрдүү кесип ээлерин ишке тартуу, экономикалык ж.б. маселелерин талдашты. Натыйжада эксперименталдык класстын окуучуларына коомубуздагы социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр, эмгекти уюштуруунун формалары, кесип тандоого байланышкан кеңири түшүнүктөргө, эмгектик билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болгондуктарын байкай алдык. Анткени, долбоорлоо технологиясы төмөндөгү маселелерди чечүүгө жардам берет: биринчиден, кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдөгү проблемаларды аныктоого; экинчиден - аны чечүүнүн негизги багыттарын, форма методдорун, мазмунун тактоого; үчүнчүдөн - кесиптин багыт берүү ишин оптимал-даштырууга шарт түзөт. Долбоорлоочу иш аракет абдан жогорку натыйжаны камсыз кылып, каралып жаткан проблема окуучу үчүн баалуу болуп, практикалык багыттуу келип, анын туура кесип тандап алуусунда мааниге ээ болот.

Педагогикалык адабияттарда ишкер оюндар – окуучулардын чыгарма-

чылык иш– аракетин өнүктүрүүнүн стимулу катары балгиленген. Окуучулардын теориялык билимин тереңдетүүдө, кесипти туура тандап алышында мааниге ээ болгон «Фермер», «Менеджер», «Агроном», «Ветеринар» ж.б.у.с. кесиптик оюндар уюштурулду. Оюндарды өткөрүүдө атайын шарттарды түзүүгө, каралып жаткан иш-аракетинин моделин эске алууга, жеткиликтүүлүгүнө, окуучунун өзүнүн мүмкүнчүлүгүн ачып берүүсүнө көңүл бөлүндү.

Мектеп окуучуларын айыл чарбасынагы кесипти тандап алууга даярдоодо коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгегин уюштурууга көңүл бөлүк. А. Табалдиев атындагы орто мектептин окуучулары 0,80 га жерге сабиз айдашып, 12 тонна түшүм жыйнашып чарбага өткөрүп беришти. Мындан сырткары окуучулар фермердик чарбалар үчүн тоют топтоо өнөктүгүнө, айылды көрктөндүрүү ж.б.у.с. чарба жумуштарына активдүү катышышкан. Мына ушундай максаттуу уюштурулган коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгектин натыйжасында окуучулар табигый илимдердин негизи боюнча алган теориялык билимдерин практика менен байланыштырып, айыл чарба эмгегинин көндүмдөрүнө ээ болушту. Алар агрономиянын негиздери, жер семирткичтерди колдонуунун эрежелери, эмгекти уюштуруунун негиздери, кирешелүү чарба жүргүзүүнүн маселелерин өздөштүрүшүп, айыл чарба кесиптери менен практика жүзүндө таанышышты.

Окуучулардын айыл чарбасындагы кесип тандап алуусуна максаттуу түзүлгөн курстар мааниге ээ болот. И.Арабаев атындагы КМУнун окумуштуулар кеңеши (2006-жыл, 1-июнь, протокол №9) жана окуу тарабынан бекитилген мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн программасы боюнча эксперименталдык группалардын окуучулары менен класстан тышкаркы убакта аталган программа боюнча сабактар өткөрүлдү. Натыйжада окуучулар Кыргызстандын айыл чарбасы жана анын илимий негиздери, өнүгүү перспективасы, кесиптер жана аларга коюлган талаптар,

аны тандоонун эрежелери, ээ болуунун жолдору ж.б.у.с. маселелер менен таанышышты.

Мына ушул сыяктуу жүргүзүлгөн иш чаралардын негизинде төмөндөгүдөй тыянак чыгарууга болот:

– класстан тышкаркы тарбиялык иштер окуу процессинин логикалык удандысы болуп саналып, окуучунун кесиптик кызыгуусунун, аны тандоонун мамиле мотивдеринин калыптанышын жакшыртат;

– тарбиялык иштерде жекече, массалык жана коллективдүү формаларын айкалыштырып, окуучунун жаш жана психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек;

– жергиликтүү өндүрүштүк шарттарды эске алып класстан жана мектептен тышкаркы тарбиялык иштердин кесиптик багыт берүүчүлүк жана айыл чарба багыттуулугун арттыруу маанилүү.

Калыптандыруучу эксперименттин жүрүшүндө окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн концептуалдык моделинин жоболору реалдуу окуу тарбия иштеринин шарттарында ишке ашырылып, практикалык жана илимий иш аракеттин интеграцияланышын камсыз кылды.

Бул этапты төмөндөгү факторлор оптималдаштырды: окуучулардын айыл чарбасынын жана андагы кесиптердин маанисин түшүнүүсү, айыл чарба кесибине кызыгуусунун пайда болушу жана аны тандоодогу мотивинин өнүгүшү, программалык материалды окутуу процессинде, класстан тышкаркы иштерде алгылыктуу форма жана методдордун колдонулушу ж.б.лар.

Үчүнчү текшерүүчү эксперимент (2017-2018 жылдар) өткөрүлүп, негизинен эксперименталдык иштин жыйынтыгын дагы бир бир ирээт текшерүү, мектептин педагогикалык коллективинин кесиптик багыт берүү боюнча иш аракеттинин системасын бышыктоого, окуучулардын иш аракетин, активдүүлүгүн стимулдаштырууга багыт алды. Этаптын максаты:

- окуучулардын кесип тандоодогу реалдуу мүмкүнчүлүктөрүн, жетише турган ийгилигин жана мазмунун аныктоо;
- констатациялоочу жана калыптандыруучу эксперименттин натыйжаларын салыштыруу;
- алынган материалдарды талдоонун негизинде эксперименттин тыянагын чыгарып, айыл мектептери үчүн методикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Калыптандыруучу эксперимент биз сунуштаган концепциянын объективдүү негизделгендигин жана натыйжалуулугун аныктоого жардам берди.

4.2. Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары.

Массалык, алдыңкы жана новатордук тажрыйбаларды үйрөнүү, педагогикалык эксперименттин натыйжалары кесиптик багыт берүү ишинин ийгилиги төмөндөгүлөргө байланыша тургандыгын көрсөттү: окутуу жана тарбиялоо ишинде алгылыктуу форма жана методдор, жергиликтүү чарбанын жана илимий жетишкендиктерди пайдаланылса, окуу тарбия ишинин айыл чарба жана кесипке багыт берүүчү багыттуулугу эске алынса, окутуу жана тарбиялоо практика менен байланышта болсо, окуучулардын өз билимин көтөрүүгө, активдүүлүгүн арттырууга багытталган иш чаралар колдонулса. Мына ушул жагдайлар айыл мектебинин окуучусунун кесипке кызыгуусуна таасирин тийгизет. Эксперименталдык иштин процедурасы, анын жүрүшүндө алынган натыйжалар, фактылар, системалаштырылып талданып жана теориялык жактан иштетилди. Өткөрүлгөн эксперименталдык сабактардын, класстан жана мектептен тышкаркы иштердин натыйжалары стихиялык мүнөздө өткөрүлгөн кесиптик багыт берүү иштеринин натыйжалары менен салыштырылды.

Констатациялоочу жана калыптандыруучу экспериментте изилдөөнүн методдорунун комплексин колдонуу менен окуучулардын Кыргызстандын

айыл чарбасынын тармактары жана анын илимий негиздери боюнча билими, кесиптер жана аны тандоо жөнүндөгү маалыматы, билгичтик жана көндүмдөрү, кесипке кызыгуусу, аны тандоого даярдыгынын деңгээли, кесиптик каалоосу изилденди. Констатациялоочу этапта алынган натыйжалар эксперименталдык жана текшерүүчү топтордо негизинен бирдей экендигин көрсөттү (таблицаалар №4,5,6,7,8,9).

Алгачкы этаптагы диагностикалык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган материалдардын негизинде мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгү айыл чарбасында калууну каалашпагандыктарын аныктай алдык. Алардын келечектеги максаттары тууралуу пикирлерин, жазган дилбаяндарын, анкеталарга берген жоопторун, айыл чарбасы жана андагы кесиптер жөнүндөгү көз караштарын талдоонун негизинде төмөндөгүлөрдү белгилемекчибиз. Кийинки кездерде айыл чарбасында эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын киргизилишине карабастан да эле болсо эмгекти механизациялаштыруу, электрлештирүү процесстеринин төмөндүгү, айыл жергесиндеги турмуш-тиричиликтеги шарттар окуучулардын арасында айыл чарбасындагы кесиптердин кадыр-баркын бир кыйла төмөндөтүүдө. Анткени, мектеп бүтүрүүчүсү үчүн кесип тандоодо алгач эмгек акынын деңгээли, материалдык жактан өзүн бат эле камсыз кылууга умтулуусу биринчи орунга чыгып, андан кийин гана руханий дүйнөсүнүн муктаждыгын канааттандыруу, социалдык позициясынын калыптанышы мааниге ээ болууда. Биз мындан айыл мектептеринде көпчүлүк учурда окуучулардын кызыгуусун, жергиликтүү өндүрүштүк шарттарды эске албай жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү иштери алардын кесип тандоосуна толук жардам бере албай жаткандыгын көрө алабыз.

Изилдөөнүн жүрүшүндө айыл мектебинде системалуу жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү иштери окуучулардын кесип тандоого даярдыгына, критерийлерине ылайык келген окуучулардын билимин, билгичтигин, көндүмдөрүн аныктадык. Мындан сырткары эксперимен-

талдык топтордун окуучулары жөнүндө мугалимдерден мүнөздөмө алдык. Окуучу аң сезимдүү туура кесип тандашы үчүн алгач Кыргызстандын айыл чарбасынын тармактары, анын өнүгүү перспективасы жана кесиптер жөнүндө так маалыматтарга ээ болуп, кайсыл тармактарга квалификациялуу даярдыгы бар адистер керек экендигин билиши маанилүү.

Калыптандыруучу этаптын соңунда текшерүүчү жана эксперименталдык топтордун бүтүрүүчүлөрүнүн арасында азыркы кездеги Кыргызстандын айыл чарбасынын тармактары, инновациялык технологиялар, эмгекти уюштуруунун жаңы шарттары, азыркы кездеги жана келечектеги кесиптер, аларга коюлган талаптар кесиптер (фермер, менеджер, маркетинг, агроэколог, гидротехник, ветеринардык, операторлор, кеңири профилдеги механизатор ж.б.у.с.) жөнүндөгү маалыматтарын атайын анкеталарды, тесттерди колдонуп текшердик. №4 таблицадан констатациялоочу экспериментте эки топтун окуучуларынын аталган маселелер боюнча көрсөткүчтөрү негизинен бирдей болсо, калыптандыруучу эксперименттен кийин айырмачылыктарды байкай алабыз.

4–таблица. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн айыл чарбасы жана андагы кесиптер жөнүндө маалыматы

Окуучулар-дын саны Топтор	Жооптор (% менен)					
	толук		толук эмес		Жооп берген жок	
	Эксп.-ке чейин	Экс-тен кийин	Эксп.-ке чейин	Экс-тен кийин	Эксп-ке чейин	Экс-тен кийин
текшерүүчү (763 окуучу)	15 (115)	38,2 (292)	62,7 (478)	43,3 (330)	22,3 (170)	18,5 (141)
Эксперименталдык(758 окуучу)	14,8 (112)	61,7 (468)	63,5 (481)	33,8 (256)	21,7 (165)	4,5 (34)

Эксперименталдык топтордун окуучулары жоопторунда коомдогу өзгөрүүлөрдүн шарттарында айыл чарбасында колдонулган эмгекти

уюштуруунун формалары, бул тармакта иштөө үчүн зооветеринардык жана агротехникалык эрежелер боюнча атайын билимдерге, көндүмдөрүнө ээ болуу керектигин, жаңы пайда болгон кесиптер, алардын маанисин, аларга коюлган талаптарды ачып көрсөтө алышкан. Коюлган суроолорго толук жооп бергендер 14,8%дан 61,72%га өскөн. Ал эми текшерүүчү топтордун окуучулары азыркы кездеги өндүрүштүк технология, эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарынын маңызы, перспективадагы айыл чарбасындагы кесиптер жөнүндө үстүртөн маалыматтарга ээ. Бул суроолого толук жооп бергендер 15%дан 38,2%ды түзгөн.

Окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерди аң сезимдүү кесип тандап алуусунда кызыгуу мааниге ээ болот. Мына ушуга байланыштуу окуучунун шык жөндөмүн, психофизиологиялык өзгөчөлүгүн аныктап, кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө анын айыл чарба кесиптерине болгон кызыгуусун калыптанышына көңүл бөлүү зарыл. Изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык жана текшерүүчү топтордун бүтүрүүчүлөрүнүн айыл чарба кесиптерине кызыгуусун деңгээлин аныктадык. Калыптандыруучу эксперименттин жүрүшүндө эксперименталдык топтордун окуучулары менен жүргүзүлгөн максаттуу иш чараларда сунуш кылынган моделди, педагогикалык шарттарды колдонуу, жергиликтүү чарбада жана аймакта эмгекти уюштуруунун шарттарын эске алуу окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерге кызыгуусуна оң тийгизгендигин А.Е. Голомштоктун методикасына таянуу менен аныктай алдык (таблица 5).

Таблица 5. Окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерге кызыгуусунун калыптануу деңгээлинин өзгөрүү динамикасы (% менен)

Деңгээл	Текшерүүчү группа(763 окуучу)		Эксперименталдык группа(758 окуучу)	
	Экспериментке	Эксперимент-	Экспериментке	Эксперимент-

	чейин	тен кийин	чейин	тен кийин
Жогору	7 (54)	18 (138)	8 (61)	38 (288)
Орто	27 (206)	38 (289)	28 (212)	49 (372)
Төмөн	66 (503)	44 (336)	64 (485)	13 (98)

Калыптандыруучу эксперименттин натыйжасында эксперименталдык топтордо кесипти кызыгуунун жогорку деңгээли 30%га (8 тен 38% га), ортоңку деңгээли 21 %га (21дан 49%га) өссө, төмөнкү деңгээли 51 %га (64 төн 13%га) төмөндөдү. Ошол эле мезгилде текшерүүчү топтордо жогорку деңгээлдеги кесиптик кызыгуусу бар окуучулар 18% ды, орто деңгээл 38% ды, төмөнкү деңгээл 44% ды түздү. Анткени, изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топтордун окуучулары үчүн тарбиялык иштерде эмгекти уюштуруунун жаңы шарттары, инновациялык технологиялар, кесиптер жана алардын мааниси, өзгөчөлүктөрү жөнүндөгү материалдар кеңири колдонулду. Бул оң натыйжаныны камсыз кылды. Окуучуларынын айыл чарба кесиптерине туруктуу кызыгуусунун калыптанышына ар кандай жагдайлар таасир этет. Эксперименталдык топтордун окуучуларына негизинен эмгекти уюштуруунун жаңы шарттары, перспективасы (17%), кесиптин өзү (15,5%), окуу тарбия ишинин айыл чарба багыттуулугу (14,5%), биология сабактары (16,5%), ал эми текшерүүчү топтордун окуучуларына ата-энелери (15,6%), жолдоштору (14,5%), өндүрүштүн алдыңкылары (15%) ж.б.

Изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топтордун окуучулары үчүн тарбиялык иштердин милдеттери белгиленген. Жогорку деңгээлдеги топтордун окуучулары үчүн, алардын теориялык билимин тереңдетүү, эмгектик билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандыруу жана ошону менен айыл чарба кесибиние туруктуу кесиптик кызыгуусун өнүктүрүү. Экинчи топтор үчүн, азыркы кездеги айыл чарбасынын илимий практикалык негиздеринин маанисин түшүндүрүү менен алардын демил-

гелүүлүгүн, өз алдынчалыгын өнүктүрүүгө, коомдук пайдалуу эмгекке активдүү катышуусуна басым жасалды. Үчүнчү топтун (кызыгуусу төмөн) окуучуларына жогорудагы милдеттер менен катар, алардын айыл чарба кесиптери жөнүндөгү туура эмес түшүнүктөрүн коррективалоого, алардын социалдык-экономикалык маанисин, перспективасын түшүндүрүүгө, аларды коомдук пайдалуу эмгекке жана ар түрдүү тарбиялык иштерге тартууга көңүл бөлүк.

Эксперименталдык жана текшерүүчү топтордун окуучуларынын айыл чарба кесиптерине туруктуу кызыгуусу сандык жана сапаттык жактан айырмаланып турат. Биринчилер кесиптик кызыгууларын айыл чарбасынын социалдык-экономикалык маанисин, перспективасын түшүнгөндүктөрү, эмгектик даярдыгы жана илимдердин негизи боюнча алган билимдерин практикада колдоно билишкендиги менен байланыштырышкан. Алардын туруктуу кесиптик кызыгуусу айыл чарба кесипин тандап алууга даярдыктын деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берет.

Изилдөөнүн жүрүшүндө айыл мектебинин окуучуларынын кесип тандоосунун мотивдеринин калыптанышына таасир эте турган факторлор аныкталды. Окуучулардын кесип тандоосунун мотивин аныктоо максатында эксперименталдык жана текшерүүчү топтордун окуучуларынын арасында анкета жүргүзүлдү. Айыл чарба кесипин танда алууну каалагандарга төмөндөгүдөй суроо берилген: «Эмне үчүн айыл чарбасындагы кесипти тандап алдың?», «Кесип тандап алууга эмне таасирин тийгизди?» ж.б.у.с. Алынган жоопторду төмөндөгүдөй группаларга бөлүк (таблица 6). Таблицадан эксперименталдык топтордун окуучуларынын айыл чарбасы менен байланышы бар кесиптерди тандоого багытталган негиздүү, ачык байкалган мотивин көрө алабыз. Аларда коомдук милдет, таанып билүүгө, кесиптик жана практикалык кызыгуулары, жеке жана коомдук кызыгуу менен айкалышып, өз ара байланышып турат.

Таблица 6. Окуучулардын кесип тандоосунун негизги мотивдери

№	Мотивдер	Жооптор (% менен)			
		Текшерилүүчү(763 окуучу)		эксперименталдык(758 окуучу)	
		Эксп.-ке чейин	Эксп.-тен кийин	Эксп.-ке чейин	Эксп.-тен кийин
1.	Айыл чарбасына кызыгуу	8 (61)	15 (114)	9 (68)	21 (159)
2.	Кесиптин коомдук жана жеке адамга карата мааниси	21 (160)	27 (206)	20 (151)	35 (265)
3.	Жаңы кесиптерге кызыгуусу	11 (84)	9 (69)	12 (90)	17 (129)
4.	Кесиптердин перспективасы	12 (92)	14 (107)	13 (98)	31 (235)
5.	Айыл чарбасындагы бизнес чөйрөсүндө эмгектенүүгө даярдыгы	6 (46)	8 (61)	7 (53)	14 (106)
6.	Ата-энесинин кеңеши	16 (122)	21 (160)	15 (114)	26 (197)
7.	Табигый илимдер боюнча сабактар	17 (130)	21 (160)	18 (136)	46 (349)
8.	Мектептеги кесиптик багыт берүү иши	6 (46)	16 (122)	8 (60)	44 (334)
9.	Материалдык кызыкчылык	14 (107)	21 (160)	12 (91)	18 (336)
11.	Башка жооптор.	12 (92)	19 (145)	14 (106)	11 (83)

Эксперименталдык топтордун окуучулары негизинен эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарын, перспективасын (17%), кесиптин өзүн (15,5%), окуу тарбия ишинин айыл чарба багыттуулугун (14,5%), табигый илимдер боюнча сабактарды (16,5%) белгилешкен. Бул жагдайга айыл мектебинде айыл чарба адистерин, ата-энелерди, ишкер-фермерлерди башкача айтканда коомчулуктун кеңири чөйрөсүн катыштырып, базар

экономикасынын жана эмгекти уюштуруунун шарттарын эске алуу менен жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү өз таасирин тийгизген. Ошол эле учурда кесиптик багыт берүү боюнча системасыз жүргүлгөн тарбиялык иш чаралар текшерүүчү топтордун окуучуларынын негизделген кесип тандоосунун мотивине калыптандыра алган эмес. Текшерүүчү класстын окуучуларына ата-энелери (15,6%), жолдоштору (14,5%), өндүрүштүн алдыңкылары(15%) ж.б. таасирин баса көрсөтүшкөн. Көпчүлүк учурда социалдык-психологиялык факторлор менен шартталып, анын ичинде материалдык кызыкчылык, өзүн көрсөтүүгө умтулуусу.ж.б.негизги орунду ээлейт. Бул умтулуулар туруктуу кесиптик кызыгуу менен бекемделбейт.

Изилдөөнүн жүрүшүндө окуучулардын айыл чарба кесиптеринен тандоого даярдыгынын деңгээлдери атайын тесттердин жардам менен аныкталды. Калыптандыруучу эксперименттин соңунда окуучулардын кесип тандоого даярдыгынын когнитивдик, мотивациялык, баалоочу-жыйынтыктоочу иш-аракеттик компоненттеринин динамикасы Л.Н. Кабардованын, В.Б. Успенскийдин [216] методикасына таянуу менен текшерилди(таблица 7). Бул көрсөткүч констатциялоочу экспериментте текшерүүчү жана эксперименталдык топтордо негизинен бирдей.

Таблица 7. Окуучулардын кесип тандоого даярдыгынын калыптанышынын өнүгүү динамикасы(% менен)

Топтор Окуучулардын кесиптик даярдыгынын компоненттери	Окуучулардын кесиптик даярдыгынын өзгөрүү динамикасы					
	Эксперименталдык группа (758 окуучу)			Текшерүүчү группа (763 окуучу)		
	Экспер. чейин	Экспер. кийин	Деңгээлдин өзгөрүшү	Экспер. чейин	Экспер. кийин	Деңгээлдин өзгөрүшү
1. Когнитивдик Жогорку	17 (129)	34 (258)	17	18 (137)	23 (176)	5

Орто	46 (349)	61 (462)	5	44 (336)	51 (389)	7
Төмөнкү	37 (280)	5 (38)	-32	38 (290)	26 (198)	-12
2.Мотивация-лык						
Жогорку	25 (190)	39 (295)	14	24 (183)	30 (229)	7
Орто	43 (326)	54 (409)	11	41 (314)	47 (359)	6
Төмөнкү	32 (242)	7 (54)	-25	35 (267)	23 (175)	-12
3. Иш-аракеттик						
Жогорку	17 (129)	36 (273)	22	18 (137)	21 (160)	3
Орто	42 (318)	53 (402)	11	40 (305)	45 (343)	5
Төмөнкү	41 (311)	11 (83)	-30	42 (321)	34 (260)	-8
4. Баалоочу-жыйынтык-тоочу						
Жогорку	32 (242)	45 (341)	13	32 (244)	35 (267)	5
Орто	37 (281)	48 (364)	11	44 (336)	51 (389)	7
Төмөнкү	31 (235)	7 (53)	-24	24 (183)	14 (107)	-10

Таблицадан калыптандыруучу эксперименттен кийин алынган натыйжалар эксперименталдык топтордун окуучуларынын кесип тандоого даярдыгы текшерүүчү топтордун окуучуларыныкына караганда бир кыйла жогору экендигин аныктай алдык

Азыркы кездеги айыл чарбасына инновациялык технологиялар кеңири колдонулуп жаткандыктан окуучулардын табигый илимдердин негизи боюнча теориялык билимин практикада колдоно билиши кесип тандоодо мааниге ээ болот. Изилдөөнүн жүрүшүндө окуучулардын таанып билүү активдүүлүгү, алардын табигый илимдерге, өзгөчө биологияга карата болгон мамилеси аныктадык. Жалпы билим берүүчү орто мектептин окуу планында айыл чарбасынын негиздери боюнча атайын эмгек практикумдардын жоктугуна байланыштуу табигый илимдердин негизин окутууда Кыргызстандын айыл чарбасы жана анын өнүгүү перспективасы, инновациялык технологияларга негизделген кесиптер жөнүндө маалымат берүү маанилүү. Мына ушуга байланыш-

туу мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн окуу процессинде алга теориялык билим-жана аларды практика менен байланыштыра билишин тесттердин жана атайын тапшырмалардын жардамы менен текшерилди. Бул көрсөткүч констатациялоочу экспериментте эки топто тең негизинен бирдей. Ал эми калыптандыруучу эксперименттен кийин эксперименталдык топтордун окуучуларынын билиминин деңгээлин өскөндүгүн көрө алабыз.

Таблица 8. Окуучулардын теориялык билимдерин айыл чарбасы менен байланыштыра билиши

Окуучулардын жообу	Жооптор (% менен)					
	толук		Толук эмес		Жооп берген жок	
	Эксп.-ке чейин	Эксп.-тен кийин	Эксп.-ке чейин	Эксп.-тен кийин	Эксп.-ке чейин	Эксп.- тен кийин
Топтор						
Экспериментал- дык (758 окуучу)	27 (179)	43 (325)	47 (357)	54 (425)	26 (200)	3 (24)
Текшерүүчү (763 окуучу)	24 (186)	31 (238)	47 (359)	50 (381)	29 (218)	19 (144)

Эксперименталдык топтордун окуучулары табигый илимдердин негиздери боюнча билимдерин айыл чарбасы менен толук байланыштыргандар 43% ды, толук эмес 54 % ды түзгөн. Алар табигый илимдердин негиздери боюнча предметтерге оң мамиле жасашып, сабактарда, азыркы кездеги айыл чарбасы жөнүндөгү теориялык билимдерге жана практикалык көндүмдөргө ээ болушкандыктарын белгилешип, кесип тандоодогу маанисин толук түшүндүрө алышат. Бул жагдайга айыл чарбасы менен байланышкан предметтик ийримдер таасирин тийгизген. Мисалы, А.Таабалдиев атындагы мектепте топтордун класстын окуучулары менен “Физика жана айыл чарбасы” деп аталган ийримдин катышуучулары айыл чарба жумуштарын жеңилдетүүгө багытталган моделдерди жасоо менен алектенишип, ийгиликтерди жаратышкан. Мисалы, Жумабек уулу Дастан эгин тазалоочу аппаратты

жасап кароо конкурста катышып, байгелүү орун алган. Дастан кийин Бишкек шаарындагы К.И.Скрябин атындагы айыл чарба университетинин айыл чарбасын механизациялаштыруу факультетинен билим алууну максат кылып койгон. Ал эми текшерүүчү топтордун окуучуларынын бул көрсөткүчү 31 жана 50%ды түзгөн. Алар окуу процессинде, класстан тышкары иштерде азыркы кездеги айыл чарбасы, кесип тандоо жөнүндөгү маселелерге анча маани беришпеген.

Окуучулар айыл чарбасынын илимий негиздерин өздөштүрүүдө, кесиптик кызыгуусунун калыптанышына биология предмети мааниге ээ боло тургандыгын белгилешкен. Биология сабагынын кесиптик багыт берүүчүлүк натыйжалуулугун аныктоо үчүн, окуучуларга ”Айыл чарба эмгекчиси үчүн биологиялык билим эмне үчүн керек?”- деген суроого берген жооптор талдадык. Эксперименталдык топтордун окуучуларынын 77%ы биологиялык билимдерин дыйканчылыктын жана мал чарбасынын, агрономиянын, зооветеринариянын, селекциялык иштердин негиздерин өздөштүрүү менен байланыштыра алышкан. Ал эми текшерүүчү топтордун окуучуларынын үчүн бул көрсөткүчү 36% ды түзгөн.

Окуучулардын жоопторун салыштыруу менен табигый илимдердин негизин окутуунун айыл чарба багыттуулугу кесиптик багыт берүү ишин системалуу жүргүзүүгө мүмкүндүк бере тургандыгын белгилейбиз. Алынган жооптордун жана алардын практикалык иш аракеттерин талдоонун негизинде табигый илимдердин негизи менен байланышкан айыл чарба кесиптерин тандоого даярдыктын төмөндөгүдөй критерийлери аныкталды:

1. Табигый илимдердин негизин окутууда окуучулардын айыл чарба кесибине кызыгуусунун мотивдештирилиши.

2. Айыл чарбасынын илимий негиздери менен байланышкан политехникалык негиздеги терең теориялык билимдин жана эмгектик көндүмдөрдүн болушу.

3. Азыркы кездеги айыл чарбасынын теориялык-практикалык негиздери жөнүндөгү атайын билимдерди өздөштүрүүгө умтулушу.

4. Табигый илимдерди окутууда алган теориялык билимдерин практикада колдоно билиши.

5. Эмгекке чыгармачылык менен мамиле жасашы, айыл чарбасынын тигил же бул тармагында эмгектенүүгө умтулуусу.

Класстан тышкары өткөрүлгөн иштердин системасында окуучулар окуу программасынын чегинен сырткары көптөгөн материалдар менен таанышышып, ар түрдүү эмгектик көндүмдөрдү, билгичтиктерди талап кылган жумуштарды аткарышып, алардын кесипке жана жаңы билимдерди өздөштүрүүгө болгон кызыгуусу өнүгөт. Класстан тышкары иш чаралардын окуучуларга тийгизген таасирин аныктоо үчүн бүтүрүүчүлөрдүн арасында жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде төмөндөгүлөрдү белгилемекчибиз. Эксперименталдык топтордун окуучулары төмөндөгү жагдайларды терең канагаттануу менен белгилешкен: өткөрүлгөн иш чаралардын натыйжасында базар экономикасынын шарттарындагы эмгекти уюштуруунун формалары менен тааныштык (48%), кесип тууралуу туура түшүнүк алдык, теориялык түшүнүктөрүбүзү кеңейт-тик (40,9%), айыл чарбасынын социалдык-экономикалык маанисин түшүндүк (47,1%). Ошол эле мезгилде текшерүүчү топтордо жаңы социалдык-экономикалык шарттарда эмгекти уюштуруунун өзгөчөлүк-төрүн эске албай жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү иштери окуучулардын кесиптик кызыгуусунун, айыл чарба кесиптеринин маанисин баалоосуна, теориялык ж.б. маселелерди өздөштүрүүсүнө жеткиликтүү таасирин тийгизе алган эмес. Натыйжада бул көрсөткүчтөр эксперименталдык класстыкына караганда бир кыйла төмөн.

Окуучуларды айыл чарба эмгегине жана андагы кесиптерди тандап алууга даярдоодо окутууну өндүрүмдүү эмгек менен байланыштыруу зарыл шарттардын бири болуп саналат. Эксперименталдык топтордун окуучуларынын эмгек отряддары фермердик-дыйкан чарбаларында

келишимдик негиздеги эмгектеништи. Эксперименттин соңунда эксперименталдык жана текшерүүчү топтордун окуучуларына «Эмне үчүн коомдук пайдалуу. өндүрүмдүү эмгекке катышууну каалайсың?», «Кайсыл тармакта эмгектенгиң келет?» ж.б.у.с суроолор берилип, алардын коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгекке жасаган мамилесин аныктай алдык.

Эксперименталдык топтордун окуучуларынын 90%ы коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгектин уюштурулушуна канааттанышып, өзүлөрүнүн жоопторунда эмгекти уюштуруунун жаңы формалары, өндүрүштүк технология менен таанышып, теориялык билимин практикада колдонгондуктарын белгилешкен. Максаттуу уюштурулган коомдук пайдалуу эмгек эксперименталдык топтордун окуучуларынын инсандык сапатынын жана кесип тандоосунун мотивинин калыптанышына таасирин тийгизген. Бул көрсөткүчтөр текшерүүчү топтордо төмөн болуп, алар коомдук пайдалуу эмгекке катышуусунун материалдык жагдайын гана баса көрсөтүшкөн. Биз мындан кесиптик багыт берүү ишинде коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү иштерди уюштурууда окуучулардын коомдук милдетке негизделген мамилесин тарбиялоого көңүл бөлүү керек деп айта алабыз.

Окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерди тандап алуусуна жардам берүү үчүн алардын кесиптик пландары жөнүндөгү маселени жакшы билүү керек. Алардын пландарынын реалдуулугу келечектеги кесипти аң сезимдүү тандап алууну камсыз кылат Изилдөөнүн жүрүшүндө айыл мектебинде педагогикалык шарттарды эске алуу менен кесиптик багыт берүү ишин максаттуу туура уюштуруу окуучулардын турмуштук пландарына таасирин тийгизе тургандыгын аныктай алдык (таблица 9). Изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык жана текшерүүчү топтордун мектепти бүтүрүүчүлөрүнө «Тандап алган кесибиңе кандай жолдор менен ээ болосуң?», «Мектепти бүткөндөн кийин эмне кыласың?» деген суроолого берген жоопторун салыштыруу

аркылуу алардын кесиптик пландарындагы айырмачылыктарды аныктай алдык.(таблица 9)

Таблица 9. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик каалоосу

Окуучулардын кесиптик планы	Текшерүүчү группа		Эксперименталдык группа	
	Эксп. чейин (763 окуучу)	Эксп.кийин (763 окуучу)	Эксп.чейин (758 окуучу)	Эксп. кийин (758 окуучу)
Айыл чарбасында иштейм.	7% (54)	9% (69)	6% (45)	17% (129)
Айыл чарбасына байланышы бар тармакта билим алам.	8% (61)	11,2% (86)	9% (68)	36,6% (278)
Башка тармактан окуйм.	32 % (244)	36,8% (280)	34% (258)	30% (227)
Башка тармакта иштейм	53% (404)	43% (328)	51% (387)	16,4% (124)

Констатациялоочу экспериментте айыл чарбасында эмгектенүүнү жана бул тармакта билиминн улантууну каалагандардын саны жалпысынан алганда бирдей. Эксперименталдык топтордун окуучуларынын айыл чарбасына байланышкан окуу жайларды жана кесиптерди тандап алгандардын саны текшерүүчү группаныкына караганда бир кыйла өстү болсо, калыптандыруучу эксперименттен кийин анын өзгөргөндүгүн көрө алабыз. Эксперименталдык топтордун окуучулары өзүлөрүнүн тандап алган кесиптерин ишенимдүү мотивдештирип, айыл чарбасынын ар түрдүү тармактарында иштөөнү (17%), бул тармакка байланышы бар окуу жайлардан билим алууну каалашат (36,6%). Алар мектепти аяктаганга чейин белгилүү деңгээлде кесип тандоого даяр болушуп, өндүрүштү уюштуруунун жаңы шарттарына бат ыңгайланышып, бир топ ийгиликтерге жетише алышат. Мисалы, Т. Шайлообек А.Табалдиев атындагы мектепти бүткөндөн кийин фермердик чарба түзүп, эмгекти

уюштуруунун маселесине туура чечип, бир канча жумушчу орундарды түзө алган. Натыйжада бир катар ийгиликтерди жарата алган. Ал эми, бул көрсөткүчтөр текшерүүчү группада 9%, 11,2%, түзгөн.

Биздин изилдөөлөрдүн жыйынтыгы максаттуу жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү иштери окуучулардын кесиптик пландарынын аткарылышына таасир тийгизе тургандыгын көрсөттү.

Педагогикалык эксперименттин жыйынтыгы изилдөөнүн гипотезасынын жоболорунун тууралыгын, окуучуларга кесиптик багыт берүү үчүн сунуш кылынган моделдердин, педагогикалык шарттардын, мазмундун натыйжалуулугун көрсөттү.

4-бап боюнча жыйынтык.

Коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шартында кесип тандоого мамиле жасоонун көп кырдуулугу, кесипке багыт берүү ишинин ар түрдүү факторлор менен шартталгандыгын көрсөтөт. Айыл чарба кесибин компетенттүү тандап алууга даярдоо жалпыланган түрдө кесиптик иш аракетте ийгиликтүү эмгектенүү үчүн зарыл болгон билим, билгичтик, көндүмдөрдүн жана жөндөмдүн, инсандын сапаттарынын, касиеттеринин жыйындысын камтыйт. Окуучунун кесип тандоого даярдыгынын критерийлеринин калыптанышы бул маанилүү процессти башкаруунун жолун ачып берет. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүдө моделдештирүү методун колдонуу педагогикалык шарттарды, форма жана методдорду, мазмунду ж.б. маселерди аныктоого жардам берип, кесиптик багыт берүү ишинин оптималдаштырып, анын натыйжалуулугун камсыз кылды.

Эксперименталдык иштин методологиялык негизи изилдөөнүн педагогикалык процессте закон ченемдүүлүктөрдүн өз ара байланышы жана өз ара шартталгандыгы, өркүндөтүлүүчү процесстин үзгүлтүксүздүгү анын натыйжаларынын сандык жана сапаттык өзгөрүлүшүнө багытталган. Аныкталган кесиптик багыт берүү ишинин технологиясы

окуучулардын теориялык материалдарды сапаттуу өздөштүрүүсүнө, келечектеги кесибинин компетенцияларына ээ болуусуна, инсандык сапаттарынын жана кесип тандоого даярдыгынын калыптанышында оң таасирин тийгизди. Эксперименттин жүрүшүндө алынган материалдарды сандык жана сапаттык салыштыруу эксперименталдык класстын окуучуларынын көрсөткүчтөрү бир кыйла жакшы экендигин көрсөттү.

Бул процесс айыл мектебинде айыл чарбасынын илимий- теориялык жана практикалык негиздерин ачып көрсөтүү, эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарында өндүрүштүк процесстерди өздөштүрүү, техникалык жабдуулардын иштөө принциптерин үйрөнүү, таанып билүү, кесиптик кызыгууларын калыптандыруу, атайын билимдерин, эмгек көндүмдөрүн жана билгичтиктерин өнүктүрүү менен байланышат. Мына ушул шарттар окуучунун айыл чарбасындагы кесиптерге кызыгуусунун жана аны тандоосунун негизделген мотивинин калыптанышына, эмгекке аң сезимдүү мамиле жасоосуна оң таасирин тийгизди. Мына ушул позициялардын негизинде айыл чарбасы менен байланышкан кесиптерди тандап алуунун төмөндөгүдөй критерийлерин бөлүп көрсөтө алабыз.:

- жеке жана коомдук кызыкчылыкты айкалыштыра билүүсү;
- айыл чарбасынын социалдык-экономикалык маанисин туура түшүнүүсү;
- кесип тандоого теориялык, практикалык, психологиялык жактан тандоого даярдыгы;
- кесип тандоого чыгармачылык менен мамиле кылуусу.

Педагогикалык эксперименттин жыйынтыгына таянып окуучулардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун калыптандырууда төмөндөгү жагдайларды эске алуу керек деп айта алабыз:

- сабактардын илимий теориялык, методикалык деңгээлин жогорулатуу;
- окуу процессинин жана класстан жана мектептен тышкаркы тарбиялык иштердин кесиптик багыт берүүчүлүк жана айыл чарба багыт-

туулугун арттыруу:

- программалык материалдарды окутууда азыркы кездеги айыл чарбасынын проблемалары менен байланыштыруу:

- окуучуларды айыл чарбасынын жетишкендиктери, перспективасы менен тааныштыруу:

- окуучуларды сабак менен байланышкан ар түрдүү тарбиялык иштерге катыштыруу жана алардын эмгектик көндүмдөрүн калыптандыруу.

- класстан тышкары тарбиялык иштерди окуу процессинин логикалык удандысы катары карап, анын жүрүшүндө окуучунун туруктуу кесиптик кызыгуусунун, аны тандоонун мамиле мотивдеринин калыптандыруу;

- тарбиялык иштерде жекече, массалык жана коллективдүү формаларын айкалыштырып өткөрүүдө окуучулардын жаш жана психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу;

- жергиликтүү өндүрүштүк шарттарды эске алып окуу тарбия иштеринин инновациялык формаларын колдонуу зарыл.

Жогоруда көрсөтүлгөн аспектилердин, сапаттардын, белгилердин негизинде мектепте окуучуларды айыл чарбасындагы кесип тандоого даярдоо төмөндөгү милдеттерди чечкенде калыптана тургандыгын белгилемекчибиз:

- айыл чарбасын реформалоонун ийгилигине окуучулардын ишенимин калыптандыруу;

- политехникалык билим берүүнүн, окутуунун өндүрүмдүү эмгек менен айкалыштыруунун негизинде кесиптик багыт берүү ишин турмушка ашыруу;

- окуучулардын жалпы жана атайын билимдерге болгон ички муктаждыктарын калыптандыруу;

- окуучулардын айыл чарба эмгегине жана андагы кесиптерге кызыгуусун жана аны тандоодогу негизделген мотивин калыптандыруу;

- эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарына ылайык эмгек маданиятын

өнүктүрүү;

– окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык эмгекти сүйүү, эмгекке жоопкерчилик менен мамиле жасоо сезимин тарбиялоо;

– базар экономикасынын жана жергиликтүү райондун өзгөчөлүктөрүн эске алып эмгектик тарбия, кесиптик багыт берүүнүн мазмунун, форма жана методдорун өнүктүрүү;

– окуучулардын жалпы теориялык билимдерди өздөштүрүүсүнүн, политехникалык кругозорунун сапатын жогорулатуу;

– окуу-тарбия процессинин айыл чарба багыттуулугун арттыруу, алардын теориялык билимин практикада колдоно билүү көндүмдөрүн калыптандыруу;

– окуучуларды аң сезимдүү кесип тандоого даярдоонун теориялык, практикалык. адептик-психологиялык, мазмундук-маалыматтык деңгээлин иштеп чыгуу;

– кесиптик багыт берүү ишине ата-энелерди, адистерди, коомчулуктун кеңири массасын тартуу;

– окуучулардын жекече жана жаш өзгөчөлүктөрүн, эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарын эске алуу.

КОРУТУНДУ

1. Кыргызстанда окуучуларга кесиптик багыт берүү проблемасынын өнүгүшү жана калыптанышы өлкөбүздүн билим берүү системасынын өнүгүшүнүн составдык бөлүгү болуп саналат. Теориялык талдоо Кыргызстанда окуучуларга кесиптик багыт берүү проблемасынын өнүгүшүнүн жана калыптанышынын төрт этабын (I этап - 1950-1969-жылдар; II-этап - 1969-1984-жылдар; III этап - 1984-1992-жылдар; IV этап - 1992-жылдан бери) аныктоого жана мүнөздөмө берүүгө мүмкүндүк берди. Өз кезегинде КПССтин съездеринин чечимдеринде жана расмий кабыл алынган өкмөттүк токтомдордо айыл мектебинин окуучуларына

эмгектик тарбия жана кесиптик багыт берүүнү жакшыртуу маселеси белгиленип, бул багытта изилдөө иштерин жүргүзүүгө негиз болгон. Кыргызстандын педагог-окумуштуулары дагы окуучуларга кесиптик багыт берүү маселесинин өнүгүшүнө салым кошушкан. Натыйжада төмөндөгүдөй **тарыхый-педагогикалык өбөлгөлөр** түзүлгөн: политехникалык билим берүү жана окутууну өндүрүмдүү эмгек менен байланыштыруу деген принциптин негизинде окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн методологиясынын иштелип чыгышы; окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин системасынын түзүлүшү; мектеп практикасында алгылыктуу тажрыйбалардын топтолушу.

Республикабыздын окумуштуу-педагогдорунун илимий эмгектерин, мектеп практикасында топтолгон тажрыйбаларды үйрөнүү кесиптик багыт берүү маселесинин теориялык жана прикладдык проблемаларын иштеп чыгууга, перспективада өнүгүүсүн прогноздоого шарт түзөт.

Кыргызстанда мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүү проблемасынын өнүгүшүнө, калыптанышына өлкөнү **социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүү өбөлгө** болуп саналат. Совет мезгилинде окуучуларга кесиптик багыт берүү өнүгүшүнүн маанилүү социалдык-экономикалык фактору катары ошол учурдун талабына ылайык келген илимий техникалык прогрессти, эмгекти мазмунунун өзгөрүшүн, эмгектин субъектиси катары адам факторунун ролунун жогорулашын, квалификациялуу даярдыгы бар адистерге керектөөлөрдүн пайда болушун эсептөөгө болот.

Кыргызстандын эгемендүүлүктү алган мезгилинен баштап кесиптик багыт берүү маселесинин актуалдуулугу өсүүдө. Анткени, объективдүү факторлордун таасири астында айыл мектебинин окуучуларына кесиптик багыт берүү маселесине жеткиликтүү көңүл бөлүнбөй, натыйжада дүйнөлүк алдыңкы тажрыйбалардан артта калууда. Республиканы өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарына ылайык, агрардык реформанын

натыйжасында айыл чарбасына эмгекти уюштуруунун жаңы формаларынын жана инновациялык технологиялардын киргизилиши, базар экономикасынын калыптанышы менен кесиптер чөйрөсүндө өзгөрүүлөр болду. Ошондой эле, базар экономикасына өтүүнүн алгачкы мезгилинде пайда болгон миграциялык процесстер бүгүнкү күндө уланууда. Мына ушул жагдайлар Кыргызстандын айыл чарбасынын квалификациялуу даярдыгы бар кесип ээлерине муктаждыктарын пайда кылды. Белгиленген социалдык-экономикалык өбөлгөлөр айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн өркүндөтүүнү күн тартибине коюуда.

Тарыхый-педагогикалык, социалдык-экономикалык өбөлгөлөрдү эске алуу айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн ишинин методологиялык, теориялык жана илимий-методикалык негизин аныктоодо мааниге ээ болот.

Кыргызстандын билим берүү системасын модернизациялоо айыл мектебинин социалдык-педагогикалык потенциалын жогорулатууну талап кылат. Азыркы кездеги айыл жергесиндеги өзгөрүүлөр кесип ээлерин даярдоодо мааниге ээ болгон жаңы мазмунду табуунун зарылдыгын көрсөттү. Айыл мектеби социомаданияттык чөйрөдөгү ар түрдүү факторлордун, шарттардын жыйындысын камтыган билим, тарбия жана кесиптик багыт берүүчү педагогикалык мейкиндик. Мына ушуга байланыштуу айыл мектебин социалдык институт катары төмөндөгү **функцияларды аткарат**: Кыргызстандын дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине кошулуунун шарттарында балдардын билим алуусундагы жана кесип тандоосундагы муктаждыктарды канааттандыруучу; айылды жаратуучу; мектеп бүтүрүүчүсүнүн өзгөчө дүйнө таанымын калыптандыруучу; инсандык жана маанилүү кесиптик сапаттарды тарбиялоочу; айылдын жашоочуларына руханий, маданий жактан таасир этүүчү тарбиялоочу борбор болуп саналат.

2. Мектеп окуучуларын кесип тандап алууга даярдоонун натыйжалуулугу проблеманын методологиялык, теориялык жана педагогикалык

маселелерин иштеп чыгууга байланышат. **Методологиялык аспект** кесиптик багыт берүүнүн концептуалдык негизин (мамиле жасоонун багыттары, принциптери, педагогикалык шарттары ж.б.), ал эми **теориялык аспект** кесиптик багыт берүү ишинин максатын, милдеттерин, мазмунун аныктайт. Базар экономикасынын шарттарында кесиптик багыт берүүнүн теориясы жаңы мазмунга, технологияга, концепцияларга негизделген максаттуу иш аракеттердин жыйындысы. Кесиптик багыт берүү – социалдык жана инсандык аспектилердин айкалышында окуучунун жеке өзгөчөлүгүн, жөндөмүн, кызыгуусун жана коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүү-лөрдүн шартындагы эмгек рыногунун керектөөлөрүн эске алуу менен аны билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ кылып, кесиптик жана инсандык сапаттарын калыптандырып, аң сезимдүү кесип тандап алууга даярдоо боюнча коомдук жана педагогикалык таасир этүүнүн системасы. Коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр кесиптик багыт берүү ишинин максатын, милдетин мазмунун жана форма, методдорун өркүндөтүүнү талап кылат. Мына ушул жагдайлар **изилдөөнүн предмети** катары айыл мектебинин окутуу- тарбия процессинде окуучуларга айыл чарба кесип-терине багыт берүүнүн теориялык жана практикалык аспектилерин аныктоого багытталган.

3. Мектеп окуучуларына айыл чарба кесибине багыт берүүнүн натыйжалуулугу педагогикалык шарттарга байланыштуу. Теориялык булактарды талдоонун жана педагогикалык тажрыйбаларга таянуу менен педагогикалык шартты - билим берүүчү мейкиндиктин потенциалдык мүмкүнчүлүгүн ишке ашырып, анын жыйындысын чагылдырып, педагогикалык системанын ирээт-телген жана багытталган натыйжалуу кызмат өтөөсүн, өнүгүүсүн камсыз кылган мүнөздөмөсү катары аныктадык. Айыл мектебинде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун төмөндөгү шарттар камсыз кылат:

а) окуучулардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун калыптандыруу; б) окуу-тарбия ишинин айыл чарба жана кесиптик багыт берүүчүлүк жагдайын

арттыруу; в) мугалимдерди кесиптик багыт берүү ишине даярдоо; г) ата-энелердин кесиптик багыт берүү маселеси боюнча түшүнүктөрүн кеңейтүү; д) моделдештирүү; е) кесиптик багыт берүү ишинин этнопедагогикалык багыттуулугу ж.б.

Кесипке багыт берүү ишине мамиле кылуунун багыттары, педагогикалык шарттар, изилдөөнүн натыйжалары айыл мектебинин окуучуларына айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн теориялык моделин иштеп чыгуунун негизи болду. **Модель** окуучунун инсанын өнүгүүсүнүн мейкиндигин аныктаган татаал система катары коомдун социалдык заказы менен аныкталып, методологиялык, теориялык, максаттык, мазмундук, иш-аракеттик, баалоочу-жыйынтыктоочу блокторду камтыйт. Ал окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин долбоорлоонун, мазмунду, каражаттарды, форманы жана технологияны аныктоонун негизи болуп саналат. Моделди айыл мектебинин практикасында колдонуу окуучулардын оптималдуу кесип тандап алуусуна таасирин тийгизет.

4. Педагогикалык экспериментти жүргүзүүнүн натыйжасында айыл мектебинин окуучуларынын айыл чарбасындагы кесиптерди тандап алууга даярдыгынын деңгээлинин өскөндүгүн белгилемекчибиз. Айыл мектебинин окуучусунун айыл чарбасындыгы кесиптерди тандап **алууга даярдыгы** - бул мотивациялык, когнитивдик, иш аракеттик жана баалоочу-мазмундук компоненттерди жана критерийлерди камтыган инсандын татаал интегративдик касиети. Окуучулардын айыл чарбасындагы кесиптерден тандоого даярдыгынын негизги **критерийлери** төмөндөгүлөр: келечектеги кесибине байланышы бар окуу предметтерине кызыгуусу; өзүнүн кругозорун кеңейтүүгө умтулушу; туруктуу кесиптик кызыгуусунун болушу; практикалык тажрыйбаларды өздөштүрүүгө умтулуусу; тандаган кесибине психофизиологиялык терс таасирдин жок болушу.

Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары эксперименталдык группанын окуучуларынын кесип тандоого даярдыгынын когнитивдик

(жогорку деңгээл 17 % дан 34%га), мотивациялык (жогорку деңгээл 25%дан 39%га), баалоочу-жыйынтыктоочу (жогорку деңгээл 32%дан 45%га) иш-аракеттик (жогорку деңгээл 17%дан-36%га) компоненттеринин өскөндүгүн далилдеди.

Демек, педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары окуучуларды айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн методологиялык жоболорун, аныкталган педагогикалык шарттарын, кесиптик багыт берүү ишинин системасын, моделин колдонуу натыйжалуу боло тургандыгын далилдеди.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

а) Изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталган жана практикада текшерилген теориялык моделди, уюштуруучулук-педагогикалык шарттарды айыл мектебинде кесиптик багыт берүү иштерин жүргүзүүдө пайдаланууну;

б) айыл мектебинде табигый илимдердин негизин окутууда базар экономикасынын, аймактын, жергиликтүү чарбанын шарттарын эске алуу менен окуучуларды КРнын айыл чарбасынын тармактары, анын илимий-практикалык негиздери, инновациялык технологиялар жана аларга негизделген кесиптер менен тааныштырууга;

в) класстан жана мектептен тышкаркы тарбиялык иштердин айыл чарба жана кесипке багыт берүүчүлүк жагдайын арттырууну, атайын «Кесип тандоо жана айыл чарбасынын негиздери» деп аталган факультативди, табигый илимдердин айыл чарбасы менен байланышта болгон ийримдерди («Биология жана айыл чарбасы» ж.б.у.с.), ишкер оюндарды, долбоорлоо методун, маалыматтык технологияларды ж.б.ларды колдонууну;

г) мектеп окуучулары жана мугалимдер үчүн айыл чарбасынын илимий-практикалык негиздери, андагы кесиптер жөнүндөгү маселелерди камтыган кошумча адабияттарды чыгарууну;

д) педагогикалык жогорку окуу жайларда келечектеги мугалимдерди

кесиптик багыт берүү ишине теориялык, практикалык жактан даярдоону жакшыртууну;

ж) Кыргызстандын айыл мектебинин практикасында окуучуларга кесиптик багыт берүү боюнча топтолгон алгылыктуу тажрыйбаларды өркүндөтүп, чыгармачылык менен пайдаланууну;

з) изилдөөдө аныкталган теориялык жана практикалык материалдарды ЖОЖдо педагогика предметин окутууда, педагогикалык практика мезгилинде пайдаланууну;

и) перспективада Кыргызстандын педагогикалык ЖОЖдорунда адис профориентатор-педагогдорду даярдоону;

к) ата-энелерге коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шартында окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн маанисин түшүндүрүүнү.

Пайдаланылган адабияттар.

1. Абдылдаев С. Мой опыт политехнического обучения в связи с работой на пришкольном участке. [Текст] / С. Абдылдаев // Из опыта киргизских школ: сб. науч. тр. – Фрунзе, 1956. – С.12-23.
2. Абдырахманов, Т.А. Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, тенденциялар, проблемалар [Текст] / Т.А. Абдырахманов. – Бишкек, 2013.–320 б.
3. Абдыраимова Р.А. Кыргызская этнопедагогика и воспитание детей. [Текст] / Абдраимова Р.А. – Киев, 1997.-187 с.
4. Абдурехменова А.Б. Социально-педагогические основы политики занятости и начального профессионального образования в Республике Кыргызстан.[Текст]: автореф.дисс....канд.пед.наук:13.00.08/ А.Б.Абдурехменова. – М.:1999. –26 с.
5. Абдыкеев А.А. Деятельность ученических трудовых объединений как условие воспитания у школьников коммунистического отношения к труду (на материале Республики Кыргызстан) [Текст]: автореф.дисс ...канд. пед. наук.13.00.01 / А.А.Абдыкеев. –М.: –1988.- 24 с.
6. Абышев К.Н. Эстетическое воспитание студентов педвузов средствами кыргызского музыкально-песенного фольклора. [Текст]: К.Н Абышев – М.:1987.– 214 с.
7. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни.[Текст] / К.А.Абульханова- Славская. – М.: Мысль , 1991.– 299 с
8. Авдеева Н.Н., Степанова Г.Б. Жизнь вокруг нас. Экологическое воспитание дошкольников. [Текст] / Н.Н. Авдеева, Г.Б. Степанова. – М.: Академия развития, 2003.–112 с.
9. Айылчиева Д.А. Педагогические исследование в условиях Кыргызстана: теория и практика. [Текст] /Д.А. Айылчиева –Бишкек, –1998. –133 с.
10. Акматалиева З. Айылдык мектеп окуучуларын малчылык кесип алууга тарбиялоо [Текст] / З.Акматалиева. – Фрунзе, 1977. – 49 б.

11. Акматалиев Т.А. Формирование и развитие крестьянских (фермерских) хозяйств в Кыргызской Республике и повышение эффективности их деятельности [Текст]: автореф. дисс...канд.экон. наук. 08.00.05./ А. Акматалиев.– Бишкек, 2006.– 25с
12. Алиев Т.И. Ориентация молодежи на сельскохозяйственные профессии [Текст] / Т.И. Алиев.- Фрунзе, 1979.–56 с.
13. Алиев Т.И. Кыргыз Республикасындагы башталгыч кесиптик билим берүүнүн дидактикалык системасы. [Текст]: автореф. дисс...канд. пед. наук: 13.00.01./ Т.И. Алиев. –Бишкек, 2005.–24 б.
14. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы [Текст] /А. Алимбеков.– Б.,1999.–83 б.
15. Алтыбаева М.А. Исследование возможностей осуществления профориентации в процессе преподавания математики в 1У-Х классах (на материале Республики Кыргызстан) [Текст]: автореф. дисс...канд. пед. наук: 13.00.01./М.А.Алтыбаева – Алма-Ата, 1988. –24с.
16. Аманалиев Ж.А. Пути развития и перестройки школьного образования в Киргизии [Текст] / Ж.А. Аманалиев. – Фрунзе.:Мектеп,1990.–232с.
17. Аманалиев Ж.А. Общеобразовательные школы Советского Кыргызстана на современном этапе [Текст] /Ж.А.Аманалиев. – Фрунзе.: Мектеп, 1982.–160 с.
18. Амердинова М.М. Формирование интересов школьников в детских объединениях в общественно-полезной деятельности (на материале Республики Кыргызстан)13.00.01. [Текст]: автореф дисс... канд. пед. наук. 13.00.01./М.М.Амердинова.– Бишкек, 1992.–24 с.
19. Ананьев Б. Г. О соотношении способности и одаренности. [Текст] /Б.Г. Ананьев. В сб.: Проблемы способности. – М.:АПН РСФСР, 1962.— С.16-117.

20. Ананьев Б.Г. Человек как предмет воспитания (перспективы педагогической антропологии). Избр. псих. труды. – В 2 т. [Текст] / Б.Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – 338 с.
21. Анаркулов Х.А. Кыргыз эл оюндары [Текст]: Х.А Анаркулов. – Ф.: Кыргызстан, 1991
22. Ангеловский А.А. Развитие мотивации к самостоятельной работе как базисная часть акмеологического подхода к профессиональному становлению конкурентно способного специалиста [Текст] / А. А. Ангеловский // Дополнительное профессиональное образование. – 2007. – № 6. – С. 4-8.
23. Андреев, В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности [Текст] / В.И. Андреев. - Казань: Изд-во КГУ. 1988. – 238 с.
24. Андреев В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. [Текст] / В.И. Андреев – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 124с.
25. Анисимова В.С. Политехническое образование и профориентация в преподавании биологии: [Текст] / В.С. Анисимов, Е.Т. Бровкина, А.Н. Мягкова. – М.: Просвещение, 1982. – 192с.
26. Ануров Г.Р. Профессиональная ориентация школьников – фактор повышения профессионального мастерства. [Текст] Ануров Г.Р. // Среднее профессиональное образование. – 2000. – №9. – С. 28.
27. Анцыферова Г.И. Методические проблемы психологии развития. Принцип развития в психологии. [Текст] / Г.И. Анцыферова. – М.: Наука, 1978.
28. Апышев Б.А. Использование народных традиций в трудовом воспитании старшеклассников: [Текст]: автореф. дисс... канд. пед. наук: 13.00.01./Б.А Апышев. – Алма-Ата, 1974. – 25с.
29. Артюхина А.И. Образовательная среда высшего учебного заведения как педагогический феномен: [Текст] дисс... докт. пед. наук: 13.00.01 /А. И. Артюхина. – Волгоград. 2007. – 389с.

30. Асипова Н.А. Билим философиясы жана тарыхы. [Текст] / Н.А. Асипова. окуу китеби.– Бишкек: КТМУ, 2010.–233-б.
31. Атутов П.Р. Политехническое образование школьников: Сближение общеобразовательной и профессиональной школы. [Текст] / Атутов П.Р. – М.: Педагогика, 1986.–176 с.
32. Атутов П.Р. Политехническая подготовка школьников.[Текст] / П.Р. Атутов, А.Т. Токтосунов. – Фрунзе, «Мектеп». 1967.–
33. Афанасьев В.Г. О системном подходе к воспитанию [Текст] / В.Г. Афанасьев // Советская педагогика. –1991.– №2. - С. 74-80.
34. Афанасьев В.Г. Моделирование как метод исследования социальных систем [Текст] /В.Г. Афанасьев // Системные исследования. Методологические проблемы. – М.: Наука, –1982. – С. 26-46.
35. Ахияров К.Ш. Подготовка учащихся к выбору профессии. [Текст] / К.Ш. Ахияров.– Пермь: Изд-во ПГПИ, 1974. - 57 с.
36. Ахматов А.Ф. Формирование интереса к труду в сельскохозяйственном производстве. [Текст] / Ахматов А.Ф., Саблин А.Д. – Горький: Волго-Вятское кн. Издательство,1974.–192 с.
37. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. [Текст] / Ю.К.Бабанский –М.:1985.-216с.
38. Бабаев Д.Б. Подготовка будущих учителей физики к реализации политехнического принципа и ведению профориентационной работы в школе[Текст] /Д.Б. Бабаев. // Вопросы совершенствования подготовки педагогических кадров в свете основных направлений реформы: сб.науч.тр. – Фрунзе, 1985.– С 15-17.
39. Бабаев Д.Б. Методика изучения в сельской средней школе прикладных вопросов физики связанных с научными основами механизации сельскохозяйственного производства [Текст]. /Д.Б.Бабаев, Автореф. дисс... канд.пед.наук.13.00.01 /Д.Б.Бабаев – Ош: СПб.,– 1984,– 19 с.

40. Бакештановский В.И., Самогонов Ю.В. Ведение в теорию управления нравственно-воспитательной деятельности. [Текст] В.И. Бакештановский, Ю.В. Самогонов. –Томск: 1986. 168-248.с.
41. Балтабаев М.Р. Развитие всеобщего среднего образования в Киргизской ССР [Текст] /М.Р.Балтабаев.– Ф.: Мектеп, 1978. –228 с.
42. Балтабаев М.Р. Совершенствование работы сельской общеобразовательной школы.[Текст] / М.Р. Балтабаев, А.И. Акулова. – Фрунзе, Мектеп,1987.–136 с.
43. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании (освоению компетентностного подхода) [Текст] / В.И. Байденко // Высшее образование в России.–2004.–№11.– С.24-29.
44. Байсалов Ж.У. Мектепте математика курсунун окуучуларды кесипке багыттоочу мүмкүнчүлүктөрү. [Текст] /Ж.У. Байсалов – Фрунзе, Мектеп. 1989.– 36 б.
45. Байсалов Дж.У., Келдибекова А.О. Подготовка учителя математики к профориентации со школьниками. [Текст] / ДжУ. Байсалов, А.О. Келдибекова. – Ош, 2014.– 253 с. учебное пособие.
46. Байышова Г.Ж. Мектептер башталгыч класстарынын сабактан тышкары иштеринде элдик салттар аркылуу экологиялык тарбиялоонун негиз-дери. [Текст] / Г.Ж. Байышова. Автореф. дис. канд. пед. наук. Б., 2010.-25с.
47. Байчоров О.Ч. Связь обучения в школе с производительным трудом. [Текст] /О.Ч. Байчоров.– Фрунзе, Киргизучпедгиз, 1959.
48. Батышев С.Я. Трудовая подготовка школьников: Вопросы к методике. [Текст] / С.Я. Батышев. –М.: Педагогика, 1981.– 192 с.
49. Бекбоев И.Б. Арифметические задачи с производственным содержанием [Текст] /И.Б. Бекбоев-. Фрунзе - 1959.
50. Бекбоев И.Б. Алгебраические задачи с производственным содержанием [Текст] / И.Б. Бекбоев. –Ф.: Мектеп, 1961.

51. Бекбоев И.Б. Геометрические задачи с практическим содержанием [Текст] / И.Б. Бекбоев.- Ф.: Мектеп, 1962.
52. Бекбоев И. К вопросу осуществления связи обучения математике с жизнью [Текст]/И.Б.Бекбоев.- Ф.: Мектеп, 1964.- 131 с.
53. Бекбоев И.Б. Научные основы профессионального формирования личности [Текст] /И.Б. Бекбоев, А.П. Сейтешев, Ж.З. Зарнаев –Ф.: Мектеп, 1989.–124 с.
54. Бекбоев И.Б. Теоретико-методологические основы трудового воспитания учащихся. [Текст] /И.Б. Бекбоев, А.П. Сейтешев – Б.: Мектеп, 1992.– 105 с.
55. Бекбоев И.Б. Билим берүүнү модернизациялоонун стратегиялык концепциялары. [Текст] / И.Б.Бекбоев // Известия Кыргызской Академии образования. –Бишкек.– 2004.– №1.– С.21-32.
56. Бекбоев И.Б. Истоки развития педагогической науки в Кыргызстане. // Из истории развития пед. науки в Кыргызстане. –Бишкек: Педагогика, – 2003. – С. 7-33.
57. Бекбоев И.Б. Кыргыз педагогикасынын жаралышы, калыптанышы жана өнүгүшү. [Текст] / И.Б.Бекбоев // Известия КАО. –2011.-№4.–Б. 14-20.
58. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б.Бекбоев. –Бишкек,2011.–384 б.
59. Беликов В. А. Философия образования личности: деятельностный аспект. [Текст] / В.А.Беликов – М.: Владос, 2004. –357 с.
60. Беликов В. А. Образование. Деятельность. Личность: монография. . [Текст] / В.А. Беликов. –М.: Академия Естествознания, 2010,– 310 с.
61. Бешимов Ж.Б. Нравственные традиции киргизского народа. [Текст]: автореф. дисс...канд. пед. наук:13.00.01./ Ж.Б. Бешимов -Казань. 1975
62. Бехтенова Е.Ф. Условия формирования проектной деятельности учащихся (на материале национально-регионального компонента школьного исторического образования). [Текст]: Автореф. дис....канд. пед. наук. 13.00.01./ Е.Ф. Бехтенова – Новосибирск, 2006. – 25 с.

63. Бийбосунова К.Б. Математика сабагында окуучуларды эмгекке тарбиялоо жана кесипке багыттоо [Текст] / К.Б.Бийбосунова. – Фрунзе, Мектеп, 1985.
64. Берестова, Л.И. Новые образовательные технологии в учебном процессе [Текст] / Л.И. Берестова // Инновации в образовании. - 2003. - №2. – С. 76.
65. Беспалов А.А. Трудовое воспитание и профессиональная ориентация учащихся на выбор рабочих профессий в свете школьной реформы. [Текст]: автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.01 / А.А. Беспалов. – Ташкент, 1989. – 19 с.
66. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. . [Текст] / В.П. Беспалько – М., 1995. – с.
67. Бехтерев В.И. Проблемы развития и воспитания человека. [Текст] / В.И. Бехтерев. Избр. психол. труды. – Воронеж.: НПО «МОДЭК», 1997. – 416 с.
68. Благодарова Г.В. Кыргызстандын мектептеринде зоология курсу боюнча политехникалык окуунун турмушка ашыруу. [Текст] / Г.В. Благодарова. — Фрунзе, Мектеп, 1958. – 94 с.
69. Благодарова Г.В. Некоторые вопросы трудовой подготовки учащихся в сельских политехнических школах Киргизии. Киргизучпедгиз. [Текст] / Г.В. Благодарова. – Фрунзе, Мектеп, 1961.
70. Благодарова Г.В. Сельская школа на новом пути. [Текст] / Г.В. Благодарова. – Фрунзе, Киргизучпедгиз. 1961. – 85 с.
71. Благодарова Г.В. Связь школьного курса биологии с сельскохозяйственным производством. [Текст] / Г.В. Благодарова. – Фрунзе, Мектеп, 1965. – 67 с.
72. Благодарова Г.В. Окуучуларга мал чарбачылыгы жөнүндө [Текст] / Г.В. Благодарова, З. Дж. Жантакова, Ө.А. Сманбаев. – Фрунзе, – Мектеп, 1988. – 96 с.
73. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода [Текст] / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 270 с.

- 74.Блонский П.П. Выбор профессии. [Текст] / П.П.Блонский- Избр. пед. произв.соч.Изд. АПН РСФСР.- М.: 1961.– С.518-521.
75. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе[Текст] / В.А.Болотов, В.В. Сериков // Педагогика. – 2003. - №10. – С.8-14.
76. Богинич И.С. Опыт привитие учащимися практических навыков по сельскому хозяйству в сельской школе. [Текст] / И.С. Богинич. Первое республ. совещание по политехнизации. Сб. докладов. – Фрунзе. 1956,– С.82-93.
77. Богуславский М.В. Опыт теоретико-экспериментального исследования [Текст] / М.В. Богуславский. // Советская педагогика. –1991.–№2.– С.97-103.
78. Божович Л.И. Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе./ Л.И. Божович.// Вопросы психологии.–1976.–№6.–С.19-23.
79. Божович Л.И. Проблема развития мотивация детей и подростков. /Под ред. Л.И. Божович, Л.В.Благонадежиной.–М.:Педагогика,1972.–С.7-14.
- 80.Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно ориентированного образования. [Текст] / Е.В.Бондаревская.–Ростов-н/Дону, 2000.–352с.
- 81.Борсокбаев С. Связь преподавании биологии с сельским хозяйством. [Текст] / С. Борсокбаев. Первое республ. Совещание по политехнизации. Сб. докладов. –Ф.: 1956, –С.99-108.
82. Борытко Н.М. В пространстве воспитательной деятельности: [Текст] / Борытко Н.М. –Волгоград: Перемена, 2001. – 181с.
83. Босикова Н.Я. Общественно-полезный и производительный труд. [Текст] / Н.Я. Босикова. – Фрунзе, Мектеп,1968.–16 с.
84. Ботоканов А.И. Формирование у школьников готовности к труду в сфере материального производства в условиях детского трудового и учебно-профориентационных центров. [Текст]: автореф. дисс...канд. пед. наук.13.00.01./ А.И.Ботоканов. – Бишкек 1993.– 23 с.

85. Буева Л.П. Социальная среда и сознание личности. [Текст] /Л.П. Буева- М.:1968.
86. Буянова Т.А. Формирование профессиональных намерений с учетом потребностей конкретного экономического региона. [Текст] /Т.А.Буянова- Пособие для учителей.–М.:1982. –83 с.
87. Быковченко Н.С. Профессиональная ориентация учащихся на механизаторские профессии в сельских школах Киргизии. [Текст] /Н.С.Быковченко // Совершенствование системы подготовки учащихся к труду механизатора сельского хозяйства: Сб. науч. тр.–М.:1977. –С.89-91.
88. Быковченко Н.С. Развития у учащихся интереса к труду механизатора. [Текст] / Н.С. Быковченко // Школа и производства.–1977. –№ 4.– С.24-26.
89. Быковченко Н.С. Пути оптимизации обучения обслуживающему труду девочек 1У-У111 классов [Текст]: автореф. дис...канд. пед. наук. 13.00.01 /Н.С.Быковченко. – М,1979.–25 с.
90. Васильев Ю.К. О профессиональной ориентации школьников [Текст] /Ю.К. Васильев. –М.:Знание, 1972.–32 с.
- 91 .Васильева Е.Ю. Образовательная среда вуза как объект управления и оценки[Текст] /Е.Ю. Васильева // Университетские управление: практика и анализ.–2001.–№4.– С.76-82.
92. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога[Текст] / В.Н. Введенский // Педагогика.– 2003.–№10.– С.51-55.
- 93.Веденов А.В. Психологическая готовность к труду на общую пользу школьников. [Текст] / В.А. Веденов //Тезисы докладов на совещании Московского отделения психологов по вопросам трудового воспитания и обучения/.–М.: 1961.– С.3-4.
- 94.Вербицкий А.А. Новая образовательная парадигма и контекстное обучение: монография /[Текст] / А.А. Вербицкий.– М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1999.–75 с.

- 95.Вершинин С.И. Как оценивать эффективность профориентации школьников [Текст] / С.И. Вершинин // Школа и производство. –1990. –№ 5. – С. 17-18.
96. Винокуров Е. Вступление Кыргызстана В ЕС-гарантия для инвесторов. [Текст] /Е.Винокуров // Вечерний Бишкек от 24/11 2014 №23(10734)
97. Волков Г.Н.Этнопедагогика. [Текст] / Г.Н.Волков Г.Н. – Чебоксары, 1974
98. Вольский Е.Н. Основные проблемы профессиональной ориентации в учебно-воспитательной работе средней школы [Текст]: автореф.дисс... канд. пед.наук:13.00.01/Е.Н. Вольский- М.1967.– с.
- 99.Выготский Л.С Психология рахвития как феномен культуры: Избранные психологические труды [Текст]/ Л.С. Выготский – М.:Институт практической психологии: Воронеж:МОДЭК,1996.–152с.
100. В Кыргызстане насчитывается более 300 тысяч крестьянских и фермерских хозяйств. <http://24kg/archive/ru/community/164262-v-kyrgyz-stane-naschitevaetsea-bolee-300-tysyach.html/>
101. Гавриленкова И. В. Профориентация- глобальная проблема человека нового тысячелетия: монография.[Текст] / И.В.Гавриленкова.- LAMBERT Academic Publishing, 2013. -70 с. -ISBN 978-3-659-35869-2.
102. Ганин Е.А. Педагогические условия использования современных информационных и коммуникационных технологий для самообразования будущих учителей// <http://www.ito.su/2003/VII/VII-0-1673.html>
103. Гарипов М.И. Подготовка школьников к труду в условиях районного агропромышленного объединения[Текст]: автореф. дис...докт. пед. наук.13.00.01/ М.И.Гарипов. – М,1987.–35 с.
104. Глазьев С.Ю. Экономическая теория технического развития [Текст] / С.Ю. Глазьев –М.,1990.–230 с.
105. Глотова И. Формирование представлений о труде взрослых детей дошкольного возраста[Текст]: автореф. дисс.... канд. пед.наук 13.00.01 /И.Глотова- Л.1974.– 24с.

106. Глявин М.Н. Воспитание у учащихся коммунистического отношения к труду как социально-педагогическая проблема. [Текст] / М.Н. Глявин // Политехническое образование и профориентация в общеобразовательной школе: сб.науч.тр. – М.: 1975.– С.100-110.
107. Гнатюк, Н.П. Сизиф и музы: Заметки о призвании: Кн. для старшеклассников/ Н.П. Гнатюк.– М.: Просвещение, 1992. -159 с.
- 108.Гейжан Н.Ф. Теория и практика профессиональной консультации [Текст] / Н.Ф. Гейжан.– М.:1991.–265с.
109. Гершунский Б.С. Прогнозирование содержания обучения в техникумах [Текст] / Б.С. Гершунский.//Учебно-метод. Пособие.–М.: Высшая школа, 1980.–144 с.
110. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи. [Текст] / Е.И. Головаха –М: 1988. –143 с.
- 111.Голомшток А.Е. Выбор профессии и воспитания личности: Воспитательная концепция в профессиональной ориентации. [Текст] / А.Е. Голомшток –М.:1979.–160 с.
112. Гончаров Н.К. Некоторые теоретические предпосылки системы воспитательной работы в школе. [Текст] /Н.К. Гончаров//Советская педагогика.–1965. – №5, с.28
- 113.Горюнова Л.В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающего образования России. [Текст] / Л.В. Горюнова: автореф. дисс. ... д.п.н.,13.00.01 – Ростов-на-Дону. 2006.–39 с.
114. Государственная доктрина образования в Кыргызской Республике // Кут билим. -2000.- 21- апреля.
- 115.Грабарь М.И. Применение математической статистики в педагогических исследованиях [Текст] /М.И. Грабарь, К.А. Красницкая – М.:Педагогика, 1977.–136 с.
- 116.Гриншпун С.С. Психолого-педагогические изучения личности основа формирования старшеклассников к выбору профессии. [Текст]

/ С.С. Гриншпун // Политехническое образование и профориентация в общеобразовательной школе: сб. науч. тр. – М.: 1975. – С.189-193.

117. Гришанова З.И. Некоторые психологические особенности профессиональной ориентации. [Текст]/З.И. Гришанова // Профессиональная ориентация учащихся. Вопросы педагогики: Межвузовский сборник, – Кишинев, Шниитца, 1980, – С.27-33.

118. Губанова М.И. Педагогическое сопровождения социального самоопределения старшеклассников.[Текст] / М.И.Губанова // Педагогика. 2002.–№9, – С.32-39.

119.Гурова Р.Г. Социологические проблемы воспитания [Текст] / Р.Г.Гурова. – М.: Педагогика, 1981,–176 с.

120. Гурьянова М.П.. Инновационный потенциал сельской молодежи [Текст] / М.П. Гурьянова // Профессиональное образование. Столица. –2011. – №2.– С.13-16.

121. Гурьянова М.П. Сельская школа и социальная педагогика : пособие для педагогов[Текст] / М.П. Гурьянова. –Минск : Амалфея, 2000. – 448 с.

122. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. [Текст] /В.В. Давыдов- –М.: ИНТОР, 1996. –544с.

123. Дадабаева П.С. Общественно полезный труд учащихся в киргизской советской школе (1918-1964гг) [Текст]: автореф. дис... канд. пед. наук. 13.00.01 / П.С. Дадабаева – Фрунзе, 1965.–23с.

124. Дадабаева П.С. Общественно полезный труд учащихся в истории Киргизской советской школы [Текст] / П.С. .Дадабаева – Фрунзе, Мектеп. 1966.–144 с.

125. Дахин А.Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность. Теория и практика образовательной технологии. [Текст] / А.Н.Дахин – М.: НИИ школьных технологий, 2004.- 192 с.

126. Джантакова З. Дж. Проблемы профессиональной ориентации учащихся на современном этапе (на опыте работы сельских школ республики). [Текст] / З. Дж. Джантакова. – Фрунзе, Мектеп, 1975.–96 с.
127. Джантакова З. Дж. Научно-педагогические основы и пути совершенствования профориентации учащихся в общеобразовательной школе (на опыте школ Кирг.ССР) [Текст] :автореф. дис... канд. пед. наук. 13.00.01./ З. Дж. Джантакова. – Фрунзе, 1975.–25с.
128. Джанузаков Ш. Д. Осуществление политехнического обучения в школах Прииссыкуля и опыт передовых школ по соединению обучения с производительным трудом. [Текст] / Ш. Д. Джанузаков.– Пржевальск, 1959. – 40с
129. Денисов П. И. Математика сабактарындагы политехникалык окуу [Текст] / П. И. Денисов.– Фрунзе, Кыргызучпедгизмамбас. 1962.–44 б.
130. Дербишалиев Т. Педагогические проблемы подготовки учащихся к выбору профессии учителя [Текст]: автореф. дис...канд.пед.наук.-13.00.01 /Т. Дербишалиев. – Фрунзе, - 1981.-25 с.
131. Деркачева Е. В. Формирование образовательной среды в поликультурном пространстве. [Текст] / Е. В. Деркачева // Вестник КАСУ.- 2007. -№1. –С.30-34.
132. Добаев К. Д. Психолого-педагогические проблемы профильного обучения [Текст] / К. Д. Добаев // Профильное образование в помощь руководителям образовательных организаций кыргызской Республики . –Бишкек, 2008.– 64 с
133. Досанова Т. П. Преемственность профессиональной подготовки молодежи региональной образовательной системе в условиях рыночной экономики[Текст]: автореф. дисс....канд.пед.наук. 13.00.01 / Т. П. Досанова .– Бишкек. 2004
134. Днепров Э. Д. Советская литература по истории школы и педагогики дореволюционной России (1918-1977). [Текст] / Э. Д. Днепров // Академия

педагогических наук СССР. Научно-педагогический институт общей педагогики, –М.:1979.- 446 с.

135.«Дыйкан (фермердик) чарба жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы 1999, июнь.

136. Дубровский Д.И. О специфике философской проблематики[Текст] /Д.И.Дубровский // Вопросы философии –1984. –№ 11.–С.63

137. Дьяченко М.И. Профессиональное воспитание учащейся молодежи [Текст] / М.И. Дьяченко. М.: Высшая школа, 1988.–144 с.

138. Дьякович С.В. Профориентация учащихся при обучении химии: [Текст] /С.В. Дьякович, Р.Н. Князева – М.: Просвещение, 1982.–159с.

139. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности[Текст] / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. –Минск: БГУ, 1976.–176с

140. Егорова Т. Г. Образовательная среда как педагогический феномен [Электронный ресурс] [Текст] /Т.Г.Егорова // Вестник Шадринского государственного педагогического института. –2013. –№2 (18). Режим доступа: <http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2013/2013-2-10.pdf>

141.Жакыпбеков М. Окуучуларды кесипке багыттоо [Текст] / М. Жакыпбеков. – Фрунзе, Мектеп,1972. –64 б.

142. Жалпы билим берүүчү жана кесиптик мектептердин реформасы жөнүндө: Документтердин жана материалдардын жыйнагы[Текст].– Фрунзе, Кыргызстан, 1984. 124- б.

143. Жоокаев Ж. Мал чарбасындагы өндүрүштүк бригада [Текст] /Ж. Жоокаев. – Фрунзе, Мектеп,–1969.–64 б.

144. Жоокаев Ж. Окуучуларды кесипке багыттоонун психологиялык жагдайлары[Текст] / Ж. Жоокаев.–Бишкек Мектеп, 1991.–56 б.

145. Жоокаев Дж. Сельскохозяйственное опытничество учащихся по курсу зоологии[Текст] / Ж. Жоокаев. – Фрунзе, Мектеп,1967.

146. Жуковская В.И. Профессиональная направленность старшеклассников и мотивы выбор профессии. [Текст] /В.И. Жуковская //

Профессиональная ориентация и консультация молодежи: в кн. –Киев, 1966,– С.69.

147. Жуковская В.И. Изучение личности школьника в связи с выбором профессии. [Текст] / В.И. Жуковская.–Минск. 1979 –137с.

148. Жумабаев С. Электротехниканы окутуунун формалары. [Текст] /С.Жумабаев.– Фрунзе, Кыргызокуумамбас. 1961.-52 б.

149. Журавлев В.И. Из школы - в жизнь (о путях трудового самоопределения выпускников школы. [Текст] / В.И.Журавлев– М.: Просвещение, 1977. –176 с.

150. Закон Кыргызской Республики «Об основах государственной молодежной политике» [Текст] –31.06.2009 г. №256

151. Захаров Н.Н. Пособие для студентов-слушателей фак.обществ. профессий. [Текст] /Н.Н. Захаров– М.: Просвещение, 1988.–272 с.

152. Здравомыслов А.Г. Человек и его работа в СССР и после: Учеб. пособие для вузов. 2-е изд., испр. и доп. [Текст] /А.Г. Здравомыслов, В.А. Ядов –М.: Аспект Пресс, 2003. – 485 с

153. Зимняя И.А. Компетентностный подход в образовании (методолого-теоретический аспект)// Проблема качества образования: [Текст] / И.А. Зимняя // Материалы XIУ Всероссийского совещания. Кн.1 – М.:2004.

154. Зимняя И.А./ Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия [Текст] / И.А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.

155. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования[Текст] / Э.Ф. Зеер. –М.:Изд-во Московского психолого-социального института; – Воронеж: МОДЭК, 2003.– 480 с

156. Зеер Э.Ф. Идентификация универсальных компетенций выпускников работодателем [Текст]/Э.Ф. Зеер, Д. Заводчиков // Высшее образование в России.– 2007. —№11.– С. 39-45.
157. Зээр Э.Ф. Личностно-ориентированное профессиональное образование.[Текст] / Э.Ф. Зеер, Г.М. Романцев // Педагогика .–2002. –№ 3. – С.16
158. Зеер Э.Ф. Основы профориентологии. [Текст] /Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк.–М.: Высшая школа. –2005.–159 с
159. Иванов В.Г. Основное положение теории интереса в свете отношений человека. [Текст] / В.Г. Иванов - Ученые записки, № 214, вып.9.–Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та. 1956.– С. 64-76.
160. Иващенко Ф.И Сельскохозяйственный труд старших школьников. [Текст] / К.А.Иващенко Ф.И.– Минск, Нар. Асвета,1978.–127с
161. Измайлов А.Э. Вопросы политехнического образования в школах Киргизской ССР. [Текст] / Измайлов А.Э.// Советская педагогика. –1955.– №8.– С.122-126.
162. Измайлов А.Э. Кесип тандоо жөнүндө.[Текст] /А.Э.Измайлов – Фрунзе, Кыргызокуупедмамбас, 1960.–237 б.
163. Измайлов А.Э. Очерки по истории советской школы в Киргизии за 40 лет[Текст] / А.Э. Измайлов .– Фрунзе, Киргизучпедгиз, 1957
164. Измайлов А.Э. О выборе профессии. [Текст] / Измайлов А.Э. – Фрунзе, Киргизучпедгиз, 1960.–237 с.
165. Измайлов А.Э. Мектепте кесипти тандоого багыт берүү [Текст] /А.Э.Измайлов. – Фрунзе, Мектеп, 1965. –190 б.
166. Измайлов А.Э. По ленинскому пути: (Идеи Ленина о воспитании и образовании - в действии). [Текст] /А.Э.Измайлов .– Фрунзе, Мектеп, 1970. –243 с.

167. Измайлов А.Э. Пути и средства осуществления комплексного подхода к делу воспитания в общеобразовательной школе [Текст] А.Э. Измайлов.– Фрунзе, Илим, 1979.–28 с.
168. Измайлов А.Э. О влиянии трудового воспитания и профориентации, повышении общеобразовательного уровня молодежи на профилактику правонарушений. В кн: Охрана правопорядка -дело всего народа. [Текст] / А.Э. Измайлов. – Ф.: Кыргызстан. 1980. –С.46-52.
169. Измайлов А.Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана.-М.,1991.
170. Ильин В.С.Комплексно-целевая программа. [Текст] / В.С.Ильин –Волгоград, 1986
171. Ильченков О.А. Стандартизация новых образовательных технологий [Текст] / О.А. Ильченко. // Высшее образование в России.–2006.-№4-С42-47.
- 172.Имаева Н.И. Идеи воспитание в творчестве киргизского акына-демократа Токтогула Сатылганова: Автореф.Дис... канд.пед.наук: 13.00.01.- Ашхабад,1970
- 173.Ингенкамп К. Педагогическая диагностика. -М.: Педагогика, 1991. -240с.
174. Иовайша Л.А .Проблемы профессиональной ориентации школьников:/Пер.с лит./[Текст] /Л.А. Йовайша.–М.: Педагогика, 1983.–128 с.
175. Ипполитова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация [Текст] /Н.Ипполитова // General and Professional Education.–2012.–№1. С.8-14.
176. Калдыбаева А.Т. Эл акындарынын чыгармачылыгындагы этнопедагогикалык идеялар. [Текст]. / А.Т.Калдыбаева. —Б.:2005.-218б.
177. Калимов Х.А. Сельская средняя школа и колхоз[Текст]. / Х.А.Калимов – Фрунзе, Мектеп,1968.–104 с.
178. Калимов Х.А. Подготовка учащихся средней школы к сельскохозяйственному труду (из опыта работы Александровской СШ

- Сокулукского р-на Кирг.ССР): [Текст]: автореф. дис...канд. пед наук. 13.00.01 / Х.А. Калимов – Фрунзе, 1969.– 21с.
179. Калимов Х.А. Ученические бригады - школа сельскохозяйственных кадров [Текст] / Х.А.Калимов. – Фрунзе, Мектеп, 1973.–76 с.
- 180.Калимов Х.А. Окуучуларды айыл чарба эмгегине үйрөтүү (Айыл мектебинин мугалимдери үчүн) [Текст] / Х.А.Калимов – Фрунзе, Мектеп, 1977.–100 б.
181. Камбарова К.У. Влияние демократизации образования на ценностные ориентации молодежи в условиях суверенного Кыргызстана. [Текст]: автореф. дисс.... канд. филос .наук 09.00.11/К.У. Камбарова– Бишкек,2001.
182. Капчиц И.Х. Кыргызстандын мектептериндеги физиканы окутуудагы политехникалык окуунун ишке ашырылышы [Текст] / И.Х. Капчиц. – Фрунзе, 1961.–59 б.
183. Келдибекова А.О. Методика проведения профориентационной работы с учащимися средних школ при обучении математике [Текст]: силлабус спецкурса / А.О.Келдибекова.– Ош: ОшГУ, 2009.-27 с.
184. Кларин М.В. Личностная ориентация в непрерывном образовании [Текст] / М.В. Кларин.// Педагогика. –1996, – №2. – С.14-21.
- 185.Климов Е.А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации. [Текст] / Е.А. Климов.–М.: Знание, 1983. –96 с.
- 186.Ковалев А.Г. Психология личности. 3-е изд., перераб. доп. [Текст] /А.Г.Ковалев.– М.: Просвещение, 1970. –391 с.
187. Ковалев Г.А. Психическое развитие ребенка и жизненная среда. [Текст] /Г.А. Ковалев //Вопросы психологии.–1993.– №1.– С.19-23
- 188.Коджаспирова Г.М. Педагогика [Текст] / Г.М. Коджаспирова.- М.:Гардарика, 2007.–527 с.
189. Козырева, Е.И. Школа педагога-исследователя как условие развития педагогической культуры [Текст] / Е.И. Козырева // Методология и методика

- естественных наук. - Вып. 4. - Сб. науч. тр. –Омск: Изд-во ОмГПУ,1999. – 24-27с.
190. Койчуманов Ж.И. Идеи воспитания в творчестве Тоголок Молдо.- Фрунзе: Мектеп,1964.–186 с.
191. Комплексная программа «Айыл мектеби» [Текст]. – Бишкек,МО КР. 2004. –70 с.
192. Кон Н.С. Подготовка подростка к выбору профессий [Текст] /Н.С.Кон- С. 277-. В кн.: В мире подростка. М.: Медицина, 1982. -296 с
- 193.Кон Н.С. Социология личности[Текст] /Н. С.Кон.– М.:1967
194. Кондаков В.И. Теоретические основы школоведения [Текст] / В.И. Кондаков. –М.,1982.– с
195. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики[Текст] /Н.Д. Кондратьев. –М.:1989.– 526 с.
196. Кондратьева Л.Л. Профессиональная ориентация в общеобразовательной школе.[Текст] / Л.Л.Кондратьева .В кн.: Профессиональная ориентация молодежи. –М.: Высш. школа, 1978.– С.170-192.
197. Кондратенков А.Е. Сельская общеобразовательная школа на современном этапе: /Вопросы труд. Воспитания учащихся/ [Текст] / А.Е. Кондратенковв.–М.:Педагогика, 1979.–174 с.
198. Кондрашова, Л.В. Этико-профессиональный аспект подготовки будущих специалистов к исследовательской деятельности / Л.В. Кондрашова [Электронный ресурс] // Профессиональное образование–Режим доступа: ntv.spbstu.ru/fulltext/H2.172.2013_15.PDF
199. Кондрашова Л.В.Формирование активной, творческой личности в учебном процессе школы и вуза.[Текст] / Л.В. Кондрашова. –Кривой Рог.: 1996.–201 с.
200. Концепция обновления предметного образования в школах Кыргызской Республики[Текст].–Бишкек,1995.– 45 с.

201. Концепция воспитания школьников Кыргызской Республики.// Кут билим, 2001.-22 май.
202. Концепция развития образования Кыргызской Республики до 2010 года//Сборник нормативно-правовых документов начального профессионального образования Кыргызской Республики. [Текст] – Бишкек, 2002. – С73-95
203. Концепция профильного обучения на старшей ступени школьного образования Кыргызской Республики.(Проект) [Текст] —Кут билими 23-март, 2007.№12.
204. Концепция развития системы профессиональной ориентации молодежи Кыргызской Республики[Текст] утверждена от 28 сентября 2016г. МОиН КР.<http://kg.akipress.org/news/13404187=portal&place=last&f=cp>
205. Котлярова С.М. Ознакомление в детском саду детей 7-го года жизни с трудом взрослых. [Текст] : автореф. дисс...канд. пед.наук. 13.00.01 / С.М.Котляр. –М.:1975.- с
206. Кособаева С . Совершенствование политехнического образование при изучении местных производств в курсе химии. [Текст]: автореф. дисс...канд. пед. наук. 13.00.02./ Кособаева –М.: 1983.- с.
- 207.Королев Ф.Ф. К решению вопроса о периодизации истории советской школы и педагогики[Текст] /Ф.Ф.Королев //Советская педагогика . –1958, –№ 1,– С.107-116.
- 208.Коротаева Е.В.Педагогическое взаимодействие: опыт проблемного анализа: монография[Текст] / Е.В. Коротаева.– Екатеринбург: УрГПУ. 2007.–276 с.
209. Костенков П.П. Воспитание интереса к сельскохозяйственному труду. [Текст] / П.П. Костенков. – М.: Просвещение, 1977. – 207 с.
210. Краевский В.В. Методология педагогического исследования. [Текст] /В.В. Краевский.– Самара., Изд-во СамГПИ: 1994.–165 с

211. Краевский В.В. Моделирование в педагогическом исследовании. [Текст] / В.В. Краевский – М.: Просвещение, 1988. – 239 с.
212. Краевский В.В. Методология педагогики: прошлое и настоящее. [Текст] / В.В. Краевский // Педагогика. – 2002, – №1. – С.3-10.
213. Краткий психологический словарь. [Текст] / Сост. Л.А. Карпенко. Под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского / – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
214. Кричевский В.Ю. Управление школьным коллективом. [Текст] / В.Ю. Кричевский. – Л., 1985
215. Кретченков К.Г. Проектирование креативной образовательной среды на основе информационных технологии в вузе [Текст] / К.Г. Кретченков. – М.: Госкорцентр, 2002. – 296 с.
216. Кропивянская С.О., Лернер П.С., Пало О.Д. и др. Выбор профессии: Оценка готовности школьников: 9-11 классы [Текст] / С.О. Кропивянская, П.С. Лернер, О.Д. Пало и др.; под ред. С.Н. Чистяковой. – М.: ВАКО, 2009. – 160 с. (Педагогика, Психология. Управление)
217. Крупская Н.К. Выбор профессии. [Текст] – Пед. соч. в 6.ти т. –Т.2. /Под ред. А.М. Арсеньева, Н.К. Гончарова, П.В. Руднева. – М.: Педагогика, 1978. – С. 381-383.
218. Крупская Н.К. Выбор профессии [Текст]. – Пед. соч. в 6.ти т. –Т.4. /Под ред. А.М. Арсеньева, Н.К. Гончарова, П.В. Руднева. – М.: Педагогика, 1979. – С.119-120.
219. Крупская Н.К. Кесип тандоо. Караңыз: Политехникалык билим берүү эмгекке үйрөтүү жөнүндө. – Фрунзе, Мектеп, 1985. 232–б.
220. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. [Текст] / В.А. Крутецкий – М.: Просвещение, 1972. – 233 с.
221. Кухарчук А.М. Профессиональное самоопределение учащихся. [Текст] / А.М. Кухарчук, А.Б. Ценципер. – Минск.: Народная асвета, 1976. – 128б.

222. Кыверялг А.А. Исследование проблем политехнической подготовки и профессиональной ориентации молодежи. (На мат. ЭССР) [Текст] /А.А. Кыверялг. –Таллин, Валгус, 1975.–314 с.
223. Кыдыралиев К. Проблемы познания и воспитания в киргизских народных сказках: Дис... канд. пед. наук:13.00.01.-Ф.:19679.-185 с.
224. Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасы: Энциклопедия (Башкы ред. Б.О.Орузбаева) [Текст].- Ф.:КСЕнин башкы редакциясы.–Фрунзе.1985.40-бет.
225. Кыргыз педагогикасы: Энциклопедиялык окуу куралы / Башкы ред. Ү.Асанов; Ред кеңеш И.Бекбоев (төрага) ж.б. [Текст] –Б.:Мамл.тил ж-а энциклопедия борбору, 2004.-340 б.
226. Кыргыз Республикасынын конституциясы. [Текст]
227. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү» жөнүндөгү мыйзамы. [Текст]
228. Кыргыз Республикасынын улуттук «Билим» программасы[Текст]. «Кут билим» 1996. №13
229. Кыргыз Республикасынын «XXI кылымдын кадрлары» программасы[Текст]
230. Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары. [Текст] — Бишкек, 2006.
231. Кыргыз Республикасындагы мектептик билим берүүнүн жогорку баскычындагы профилдик билим берүүнүн концепциясы // КР билим берүү жана илим министрлигинин коллегиясынын 2009-жылдын 29-майындагы №3/2 чечими менен кабыл алынган. КР нын билим берүү жана илим министрлигинин 2009-жылдын 22 июлундагы №713 буйругу менен бекитилген. [Текст] —«Кут билим», 2009. 4- сентябрь. №31
232. Кыргыз Республикасынын мектептик билим берүүнүн мамлекеттик стандарты[Текст] //Кут билим 13-август, 2004-жыл.
233. Лисовский В.Т. Социальные проблемы молодежи. Социологические очерки[Текст] / В.Т.Лисовский.– СПб.,1995

234. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании [Текст] / О.Е. Лебедев // Школьные технологии. – 2004. – №5.
235. Леванова Л.В. Модель управления стоимостью как инновационный подход к стратегии современных фирм России. [Текст]/Л.В.Леванова – Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия экономики. Управления. Прав. Выпуск 2/том9.-Саратов. 2008.– С.10-15
236. Левитов Н.Д. Психология труда [Текст] / Н.Д.Левитов. – М.: Учпедгиз, 1963, –340 с.
- 237 Левитов Н.Д. Способность к труду[Текст] / Н.Д.Левитов. В кн. Психология труда.–М.: 1953.
238. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции (конспект лекций) [Текст] / А.Н.Леонтьев.–М.: Изд-во Московского Университета, 1971.– 45с.
239. Ленин В.И. Мамлекет жөнүндө[Текст] / В.И.Ленин. Чыгар. Кыргызча басылышы. 29- том.– 527-547 б
240. Лескова Г.П. Ознакомление с трудом взрослых на занятиях в детском саду[Текст]: автореф. дисс...канд. пед.наук. 13.00.01 / Г.П. Лескова - Л.1955.-24 с.
241. Лосанова Л.А. Трудовые традиции в школах Киргизии [Текст] /Л.А. Лосанова – Фрунзе.1961.-35 б.
242. Лященко Н.Н. Профессиональная ориентация учащихся в процессе обучения биологии[Текст] /Н.Н.Лященко // В кн.: Некоторые вопросы методики обучения и воспитания школьников в курсе биологии: сб.науч.тр.– Фрунзе, Мектеп, 1981.— С.46-66.
243. Макаренко А.С. Воспитание в семье и школе.– Соч. в 7-ми т. –Т. 1У.–М.:1957.– С.482-514.
244. Макаренко А.С. Воспитание в труде.– Соч. в 7-ми т.– Т. 1У.-М.:1957. – С..394-405.
245. Максutow Т.М., Абидов К.А. Айыл мектебинде эмгектик тарбия берүү[Текст]/ Максutow Т.М., Абидов К.А. – Фрунзе, Мектеп, 1982.–51 б.

246. Максutow Т.М. Фермам нужны квалифицированные кадры. [Текст] / Т.М.Максutow, К.А.Абидов // Животноводство.1982.–№9. – С.18-19.
247. Максutow Т.М. Окуучуларды айыл чарба жумушуна кызыктыруу. [Текст] / Т.М.Максutow.– Фрунзе, Мектеп, 1985.–64 б.
- 248.Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию [Текст] /М.К. Мамардашвили. –М.: Прогресс, 1992.– 415 с.
- 249.Мамбетакунов Э.М. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированной технологии образования. [Текст] Э.М.Мамбетакунов // Проблемы и перспективы развития педагогического образования в современных условиях сб.науч.тр.–Бишкек,1997. – С.45-47.
- 250.Мамбетакунов Э. Методология и качество педагогических исследований. [Текст] / Э.Мамбетакунов– Бишкек, КНУ им.Ж.Баласагына, 2006.–108 с.
- 251.Мамбетакунов Э. Научные основы совершенствования профессиональной подготовки будущих фермеров. [Текст] /Э. Мамбетакунов, Т.И. Алиев //Эмгек. – 2000.-№4.
252. Мамырбаев Ш. Мектепте окуучуларга адистикти тандоого багыт берүү. [Текст] / Ш.Мамырбаев.– Фрунзе, Мектеп, 1974, –35 б.
- 253.Мамытов А. Модернизация системы образования Кыргызской Республики[Текст] / А. Мамытов. – Бишкек, 2014. – 296 с.
- 254.Мануйлов Ю.С. Средовый подход в воспитании: Издание второе, перераб. [Текст] /Ю.С. Мануйлов.–М.:Н.Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2002.–157с.
255. Маркова А.К. Психология профессионализма. [Текст] /А.К.Маркова.- М.:Международный гуманитарный фонд «Знание»,1996.-312с.
- 256.Маркович Д.Ж. Социальная экология. [Текст] /Д.Ж.Маркович.–М., 1991.– С.41.

- 257.Маткаримов Н.Т. Социализация учащейся молодежи в Республике Кыргызстан. [Текст]: автореф.дисс...канд. соц. наук. 22.00.04/ Маткаримов Н.Т.– Санкт-Петербург 2010.- 24с .
258. Маслоу А.Г. Мотивация и личностью [Текст] / А.Г.Маслоу.– СПб.: Евразия. 1999. – 343с.
- 259.Минкин Е.М. От игры к знаниям[Текст] / Е.М. Минкин.–М.:1983.- 120 с
260. Мирошниченко Л.П. Современная школа Кыргызстана: теория и практика обновления [Текст] /Л.П.Мирошниченко. – Бишкек, Кыргызстан, 1996.– 220 с.
- 261.Митина Л.М Психология развития конкурентноспособности личности: учебно-методическое пособие [Текст] / Л.М.Митина. 2-е издание, стереотипное. – Москва : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 400 с.
- 262.Митина Л.М. Психологическое сопровождение выбора профессии. [Текст] /Л.М.Митина.- М.: МПСИ : Флинта, 1998. – 184 с.
- 263.Мищенко А.И. Теоретико- методологические основы формирования содержания педагогического образования. [Текст] / А.И.Мищенко, Е.Н. Шиянов. –М.: ,1991,– 291с
264. Мерлин В.С. Психология индивидуальности. [Текст] / В.С. Мерлин –М.: Издательство « Института практической психологии».– Воронеж: НПО «МОДЭК»,1996,– 448с.
- 265.Монозон Э.И. Становление и развитие советской педагогики 1917-1987г. [Текст] / Э.И.Монозон.– М.: Педагогика 1988. – С. 246-248.
- 266.Мудрик А.В. Личностный подход [Текст] /А.В.Мудрик// Российская педагогическая энциклопедия. Т.1.–М.: 1993. с. 522
267. Муратбаев Б.Б. Формирование у будущего учителя готовности к трудовому воспитанию младших школьников средствами кыргызской этнопедагогики [Текст]: автореф.дис.... канд.пед. наук:13.00.01 /Б.Б. Муратбаев,2006.-21 с.

268. Мясищев В.Н. Проблемы потребности в системе психологии. [Текст] / В.Н. Мясищев. Ученые записки № 244, вып. 11, –Л.:Изд-во Ленингр. Ун-та. 1957. –С.3-33.
269. Молдогазиев М. Технический прогресс и подготовка животноводов-механизаторов[Текст] /М.Молдогазиев. – Ф.: Мектеп, 1977. – 59с.
270. Найн А.Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований [Текст] /А.Я. Найн // Педагогика.– 1995. – № 5. – С. 44-49.
271. Назимов И.Н. Экономические и педагогические проблемы профориентации. [Текст] /И.Н. Назимов. – Киев .:Радьянск. Школа, 1976.— 78 с.
272. Назимов И.Н. Резервы эффективности профориентации[Текст] /И.Н. Назимов.// Школа и производство. –1986, –№ 4.–С. 15-17.
273. Нечаев М.П. Развитие воспитывающего потенциала образовательной среды школы: монография[Текст] / М.П. Нечаев.–М.: АПКиППРО, 2010. –252с.
274. Новиков В.В. Социальные проблемы подготовки молодежи к труду[Текст] /В.В. Новиков, Э.Н. Фетисов – М.: Мысль, 1984. – 216 с .
- 275 .Осмоналиева Р.К. Ориентация кыргызской молодежи на промышленный труд как социальная проблема. [Текст]: автореф. дисс... канд. соц наук 22.00.04/ Р.К.Осмоналиева- Москва,1992.–25с.
276. Ормонов Т.О. Педагогические воззрения древних киргизов в эпосе «Манас» [Текст]: автореф. дис... канд.пед.наук:13.00.01/Т.О. Ормонов – Казань,1972.-21 с.
277. Орозбаев Ж.М. Эстетическое воспитание младших школьников на прогрессивных традициях народной педагогики (на материале Кирг.ССР):[Текст]: автореф.дис... канд.пед наук:13.00.01/Ж.М. Орозбаев.- – М.,1988.-15с.

278. Оторова Т.Д. Подготовка механизаторских кадров в сельских общеобразовательных школах Киргизии. [Текст] /Т.Д.Оторова– Фрунзе, Мектеп, –1977, – 46 с.
279. Оценка переводов работающих за границей трудовых мигрантов.(Исследование ИЭП.) [Текст] -журн. АКИпресс 2005, №3, с.33-40
280. Павлов С.Н. Организационно-педагогические условия формирования общественного мнения органами местного самоуправления. [Текст] : автореф. дис....канд. пед. наук 13.00.0 /С.Н. Павлов - Магнитогорск,1999.-23 с.
281. Павлютенков Е.М. Формирование мотивов выбора профессии. [Текст] / Е.М.Павлютенков.–Киев .: Радянск. Школа, 1980.–144 с.
282. Павлютенков Е.М. Профессиональная ориентация учащихся. [Текст] /Е.М.Павлютенков – Киев.: Радьянска школа, 1983.–152 с.
283. Платонов К.К. Об изучении формирования личности учащихся[Текст] / К.К. Платонов, В.Н. Адашкин.–М.: Высшая школа, 1966.–224 с.
284. Плоских Е.В. Закономерности и особенности формирования трудового потенциала молодежи в условиях рыночных преобразования (на материале Кыргызской Республики) [Текст] :автореф. дисс.... канд. экон.наук.0500 / Е.В.Плоских.– Бишкек, 2004
285. Педагогика [Текст] / под ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Педагогика, 1988. – 432 с.
286. Перминова Л.М. Логико-дидактический подход к обучению. [Текст] /Л.М.Перминова //Педагогика. –2004. – № 1.– С.18-25.
287. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. [Текст] /А.В. Петровский.– М.:Политиздат.1982.–252с.
288. Петрусевич А.А. Педагогический смысл профессиональной ориентации в современной школе [Текст] /А.А. Петрусевич // Вестник Омского государственного университета.Электронный журнал-Выпуск 2006 .С.

289. Подмарков В.Г. Введение в промышленную социологию. Социальные проблемы соц. пром. производства. [Текст] / В.Г. Подмарков –М.: Мысль, 1973.– 318 с.
290. Положение о базовом предприятии общеобразовательной школы. [Текст] // Школа и производство. –1984. –№ 12. – С.3-5.
291. Положение об ученической производственной бригаде [Текст] // Воспитание школьников. –1985.–№4. –С. 54-55.
292. Положение об организации общественно полезного, производительного труда учащихся общеобразовательных школ .[Текст] // Школа и производство –1985. –№ 8. – С.3-6.
293. Поляков, В.А. Профессиональное самоопределение молодежи (концепция) / В.А. Поляков, С.Н. Чистякова // Педагогика. –1993. –№ 5.– С. 33-37.
294. Постановление Кабинета министров Кыргызской республики от 26 /У111 1991 г.№ 411 « О создании системы профессиональной ориентации незанятого населения и молодежи Республики Кыргызстан» утратило пост.силу от 19/У 1994 .№344. [Текст]
- 295.Пряжников Н.С. Теория и практика профессионального самоопределения[Текст] / Н.С. Пряжников. –М.: МГППИ, 1999. –108 с.
296. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. [Текст] / Дж. Равен. Пер.с англ. – М.:Когито-Центр, 2002,–396 с.
- 297 Равкин З.И. Историзм как методологический принцип педагогики. [Текст] /З.И. Равкин //Советская педагогика. –1985. –№10. –С. 110-117.
- 298.Равкин З.И. Логическое и историческое в проблемных исследованиях по истории советской школы и педагогики. [Текст] /З.И.Равкин// Тезисы докладов семинара по методологии педагогики и методике педагогических исследований. –М.: НИИ ТиИП АПН СССР, 1969. – С.25-26.
299. Рамочный Национальный куррикулум среднего общего образования Кыргызской Республики[Текст].-Б.:2010- с. Утвержден приказом МОН

.№1114/1 от 21.12.2009 года «О принятия Рамочного Национального
куррикулума среднего общего образования Кыргызской Республики»

300. Рахимова М.Р. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн
тарыхы. [Текст] /М.Р. Рахимова, Т.В. Панкова., А.Т. Калдыбаева
– Бишкек, 2002.–367 б.

301.Рахимова М.Р., Панкова Т.В. Кыргызская народная педагогика.
[Текст] / М.Р. Рахимова, Т.В. Панкова .– Бишкек,1993.

302. Региональные изучения проблем, тенденций и политики образования
(на русск. и англ.яз./ [Текст] Пер. Н. Коптева, Д. Мамышева.Б: –
КНИИВШ – 1998.-154.)

303. Ретивых М.В. Подготовка школьников к профессиональному
самоопределению. [Текст] / М.В.Ретивых.– Брянск: Изд-во БГПУ, 1999.
–111 с.

304. Романко В.Г. Педагогические условия гуманизации физического
воспитания учащихся младших классов, [Текст] / В.Г. Романко. –Челя-
бинск, 2000.–23с.

305. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. [Текст] // С.Л.
Рубинштейн – М.: Учпедгиз,1946. – 704 с

306.Рубцов В.В. Развитие образовательной среды региона. [Текст] //В.В.
Рубцов.– М.:1997.– С.5–6.

307. Руткевич М.Н. После школы: социально-профессиональные
ориентации молодежи.[Текст] /М.Н. Руткевич, В.П. Потапов. –
М.:Всероссийский научно-практический центр профессиональной
ориентации и психологической поддержки населения, 1995.–224 с.

308. Савина Е.Б. Педагогические условия формирования про-
фессионального самосознания старшеклассников: [Текст]: автореф.
дисс...канд. пед. наук. 13.00.01/ Е.В. Савина –М., 1991. – 18 с;

309. Саврукова О.Г. Вопросы профессиональной ориентации в истории советской школы [Текст] : автореф. дисс... канд. пед.наук. 13.00.01 /О.Г.Саврукова- Москва 1975. -21с.
- 310..Садовский В.Н. Диалектика и системный подход. [Текст] /В.Н.Садовский // Диалектика и системный анализ: сб.науч.тр. - М.: Наука, 1986. С. 27-38.
- 311.Сазонов А.Д. Профессиональная ориентация учащихся в советской школе.Учеб. Пособие. [Текст] / А.Д.Сазонов. – Челябинск, 1974.– 333 с.
312. Саипбаев С.М, Идеи воспитания подрастающего поколения в кыргызской народной педагогике. [Текст] : автореф.дис...канд.пед.наук: 13.00.01 / С.М. Саипбаев.– Фрунзе, 1979.-22с.
313. Саруханов Э.Р. Проблемы управления профессиональной ориентацией молодежи на профессии высшей квалификации. [Текст] / Э.Р. Саруханов, С.И. Сотникова.– Л.: Издательство ЛФЭИ, 1991. –163 с.
314. Сатыбекова Т.С. Трудовое воспитание в общеобразовательных школах Киргизии (1966-1977 гг.) [Текст]: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01./ Т.С.Сатыбекова. – Алма-Ата, 1987. –24 с.
315. **Сафронова** Е.М. Воспитательная деятельность в контексте личностного подхода в образовании. [Текст] / Е.М.Сафронова //Педагогика. №3, С.38-44.
- 316.Сахаров В.Ф. Система профессиональной ориентации учащихся школ[Текст] / В.Ф.Сахаров.– Киров: Волго- Вят. Кн. Изд-во.1977. –175 с.
- 317.Сахаров В.Ф. Профессиональная ориентация школьников. Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов. [Текст] /В.Ф. Сахаров, А.Д. Сазонов –М.: Просвещение, 1982. –192 с.
318. Сверчков А.В. Организационно-педагогические условия формирования профессионально-педагогической культуры будущих спортивных педагогов [Текст] / Сверчков А.В. // Молодой ученый. – 2009. – №4. – С. 279-282.

319.Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований [Текст] / М.Н.Скаткин.–М.: 1986. –152 с.

320.Сейтешев А.П. Трудовое воспитание, профориентация учащихся средствами внеклассной работы. [Текст] / А.П Сейтешев – Фрунзе, Мектеп. –1979.– 218 с.

321.Сейтешев А.П. Пути формирования личности будущего молодого рабочего (Профтехпедагогика). [Текст] / А.П .Сейтешев. – М.: Высшая школа.–1982. –152 с.

322.Сейтешев А.П. Ориентация школьников на массовые рабочие профессии [Текст] /А.П. Сейтешев, Т.Д. Оторова, Н.С. Быковченко – Фрунзе, Мектеп, –1972.– 100 с.

323. Сейтешев А.П. Профессиональная направленность личности: теория и практика воспитания [Текст] /А.П. Сейтешев.– Алма-Ата. Наука. – 1990.– 333с .

324. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии[Текст] /Г.К.Селевко.– М.: Народное образование.– 1998.–256 с.

325.Семькин Н.П. Трудовое воспитание и профессиональная ориентация учащихся в сельской школе: Пособие для учителей. [Текст] / Н.П.Семькин – М.: Просвещение.– 1979. –176 с.

326. Сериков В.В. Личностно-ориентированное образование [Текст] / В.В. Сериков.// Педагогика. –М.: – 1994. – С.16-27.

327.Симоненко В.В. Профессиональная ориентация учащихся в процессе трудового обучения [Текст] / В.В. Симоненко. – М.: Просвещение, –1985. –223 с.

328.Синявский В.В. Экскурсия как средство активизации профессионального самоопределения учащихся. [Текст] /В.В. Синявский. // Советская педагогика.–1977.– № 2.–С.34-43.

329. Сияев Т.М. Мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүүнүн өзгөчөлүктөрү. [Текст]/Т.М. Сияев, А. Абдыракунова. – Вестник Исык-Кульского университета № 40, – 2015. – С.127-131.

330.Скаткин М.Н. Трудовое воспитание и профориентация школьников. [Текст] / М.Н. Скаткин, Э.Г. Костяшкин.– М.: Просвещение, 1984.–192 с.

331. Слостенин В.А. Личностно-ориентированная технология профессионального педагогического образования. [Текст] /В.А. Слостенин // – М.: МАГИСТР-ПРЕСС, 2000. – С.408-434.

332. Сманбаев Ө.А. Мугалимди кесиптик багыт берүү ишине даярдоо. [Текст] / Ө.А. Сманбаев. – Бишкек, 1997. -31б.

333. Сманбаев Ө.А. Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн негиздери. (атайын курстун программасы).[Текст] /Ө.А .Сманбаев//–Бишкек, 2007.- 17с.

334. Сманбаев Ө.А. Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн айрым методологиялык маселелери. [Текст] /Ө.А. Сманбаев// И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. Серия: коомдук илимдер. 7- чыгарылыш. – Бишкек, 2007, –345-349-бб.

335. Сманбаев Ө.А. Окуучуларды айыл чарба кесиптерин компетенттүү тандоого даярдоонун айрым жагдайлары. И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. Серия: педагогика жана психология. 1- чыгарылыш. –Бишкек, 2011.– 393-396-бб.

336.Сманбаев Ө.А. Окуучуларга кесиптик берүү ишине мамиле кылуунун аспектилери. [Текст] / Ө.А.Сманбаев// И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. Серия: педагогика жана психология. 1-чыгарылыш. –Бишкек, 2012.–377-381-бб

337. Сманбаев Ө. А. Айыл мектебинин билим берүү чөйрөсү окуучуларга кесиптик багыт берүүнү шарты. [Текст] / Ө.А. Сманбаев // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. Чыгарылыш 2.– Бишкек, 2015, –123-126-бб.

338. Сманбаев Ө.А. Айыл мектебинин окуучуларына кесиптик багыт берүүдө долбоорлоо методун колдонуу. [Текст] /Ө.А. Сманбаев.// Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. Атайын чыгарылыш. – Бишкек, –2013. –611-614-бб.
339. Сманбаев Ө.А. Окуу процессинде окуучуларга кесиптик багыт берүү. [Текст]/Ө.А. Сманбаев.// И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. №2 чыгарылыш. –Бишкек, –2013.– 67-71-бб.
340. Сманбаев Ө.А. Окуучулардын компетенттүү кесип тандоосун калыптандыруу. [Текст] /Ө.А. Сманбаев// И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. №2 чыгарылыш. Атайын чыгарылыш. –Бишкек,– 2015. –123-126-бб.
341. Сманбаев Ө.А. Айыл мектебинде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин өнүктүрүүнүн багыттары. [Текст] /Ө.А. Сманбаев// И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. Атайын чыгарылыш Серия: педагогика. –Бишкек, 2015.–261-265-бб.
342. Сманбаев Ө.А. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн теориясы жана практикасы. [Текст] / Ө.А. Сманбаев. –Бишкек, 2015. –225 с
343. Сманбаев Ө.А. Келечектеги мугалимдерди кесиптик багыт берүү ишине даярдоо. [Текст] /Ө.А. Сманбаев //Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. Атайын чыгарылыш. – Бишкек, 2016. –374-377-бб.
344. Сманбаев Ө.А. Развитие профессиональной ориентации в Кыргызстане. [Текст] /Ө.А. Сманбаев. //Международный журнал фундаментальных и прикладных исследований. – Москва, 2016. – № 8-4. – С.616-622.
345. Сманбаев Ө.А. Социально-экономические предпосылки подготовки школьников к выбору профессии в сельском хозяйстве. [Текст] /Ө.А. Сманбаев. // Проблемы современной науки и образования. – Москва, 2016.– № 14(56). – С.99-103 .

346. Сманбаев Ө.А. Формирование мотивов выбора профессий сельских школьников. [Текст] /Ө.А. Сманбаев.// Проблемы современной науки и образования. (Россия). 2016.– № 14(56). – С.103-107.
347. Сманбаев Ө.А. Ориентация школьников на сельскохозяйственную профессию во внеклассной и внешкольной работе. [Текст] /Ө.А. Сманбаев.//Проблемы современной науки и образования. – Москва, 2016. № 20(62), – С.76-79.
- 348.Сманбаев Ө.А. Формирование интереса у учащихся к современным сельскохозяйственным профессиям. [Текст] /Ө.А. Сманбаев. //Проблемы современной науки и образования.– Москва, 2016.– № 20(62), – С.79-82.
- 349.Сманбаев Ө.А. Вопросы профориентации в исследованиях А.Э Измайлова. [Текст] /Ө.А. Сманбаев. // Проблемы современной науки и образования. – Москва, 2016. – № 25(67) – С.63-67.
- 350.Сманбаев Ө. А. Профессиональная ориентация в процессе изучения биологии. [Текст] /Ө.А. Сманбаев.// Проблемы современной науки и образования.– Москва, 2016. № 25 (67) – С.67-71.
351. Сманбаев Ө. А. Айыл мектебинде кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору. [Текст] /Ө.А. Сманбаев. //«ALATOO ACADEMIC STUDES» Жарчысы. – Бишкек, 2017. – 67-71-бб.
352. Сманбаев Ө.А. Профессиональная ориентация учащихся сельских школ средствами народной педагогики. [Текст]/ Ө.А. Сманбаев// The 9-international Conference on Korean Studies Theme: Central Asia and Korean Diaspora. Jointly organized by Association for Korean Studies and the Association for Korean Cultural Studies (Korea) Venue: Institute of Humanities, Arabaev Kyrgys State University,– Бишкек, -2009. – С. 106-113.
353. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] /А.Смит.–М.:Эксмо, 2007.–163 с.

- 354.Соколов А.Н. В помощь школе по профориентации. [Текст] /А.Н.Соколов. – Фрунзе, Мектеп, 1976.–52 с.
- 355.Соловьев А.В. Профессиональная ориентация в социалистическом обществе. [Текст] /А.В .Соловьев–М.: Экономика, 1979.–129 с.
356. Социология в СССР. [Текст] / М., Мысль. Т.11. 1965.
- 357.Социально-профессиональная ориентация молодежи. / Сборник ред. коллегия. М.Х.Титма (отв. ред.) . – Тарту. 1973.–321 с.
358. Станис Л.Я. О соотношении теории диалектики и методологии науки [Текст] /Л.С Станис // Диалектика и научное мышление (Диалектическая диалектика — методология наук) Диалектика и системный анализ): сб.науч.тр.. –М.: Наука, 1988. – С. 71-76.
359. Стратегия развития образования в Кыргызской Республике на 2012-2020 годы[Текст]
360. Степаненков Н.К. Профессиональная ориентация сельской молодежи. [Текст] / Н.К. Степаненков. – Мн.: Ураджай, 1988. –87 с.
- 361.Стефанов Н. Мультипликационный подход и эффективность [Текст] / Н. Стефанов. – М.: Прогресс, 1976. – 251 с.
- 362.Струминский В.Я. О некоторых вопросах периодизации истории школы и педагогики [Текст] / В.Я. Струминский. // Советская педагогика. –1958. –№ 12.- С.112-115.
- 363.Сунцов Н.С. Управление общеобразовательной школой: Вопросы теории и практики. [Текст] / Н.С.Сунцов. – М.: Педагогика, 1982. – 145 с.
- 364.Сухомлинский В.А. Воспитание коммунистического отношения к труду. [Текст] /В.А.Сухомлинский – М.: Изд-во АПН РСФСР. 1959. –437 с.
- 365.Тарасов С. В. Образовательная среда и развитие школьника. [Текст] /С.В.Тарасов - СПб.: ЛОИРО, 2003. -139 с.
- 366.Титма М.Х. Выбор профессии как социальная проблема. / На материалах конкретных исследований в ЭССР.[Текст] / М.Х.Титма. – М.: Мысль, 1975.–198с.

367. Теоретические основы процесса обучения в советской школе./ Под ред. В.В.Краевского, И.Я.Лернера. Науч.-исслед. Ин-т общей педагогики АПН СССР. [Текст] /– М.: Педагогика .1989..–320 с.

368. Теплов В.М. Проблемы индивидуальных различий. [Текст] / В.М. Теплов. –М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961.–536 с.

369. Тешебаев А.К. Формирование социальной активности старшеклассников сельских общеобразовательных школ. [Текст]: автореф. дисс.... канд. пед.наук.-13.00.01/А.К.Тешебаев –Бишкек, 2012. –25 с.

370. Тохтарова Т.Ш. Социально- профессиональная ориентация учащихся на труд в промышленном производстве (на примерах УПК Кирг.ССР) [Текст]: автореф. дисс.... канд. пед.наук. 13.00.01. /Т.Ш. Тохтарова. –Алма-Ата 1987.

371. Тохтаров Г.Т. Воспитание коммунистического отношения к труду у учащихся сельской школы. [Текст] / Г.Т.Тохтаров. – Фрунзе, Мектеп.1971.–225 с.

372. Токтосунов А. Трудовое и политехническое обучение в школах Киргизии на новом этапе.: [Текст]/А.Токтосунов. – Фрунзе, 1964.– 235 с.

373. Токтосунов А. Политехническая подготовка школьников. [Текст] / А.Токтосунов.– Ф.: Мектеп, 1967. - с.

374. Тыныбеков К. Педагогические основы ориентации сельских школьников на сельскохозяйственные профессии [Текст]: автореф. дисс.... канд. пед.наук 13.00.01. –Ф.: 1971.- 24с

375. Утешев Д.Д. Педагогические основы устойчивого выбора рабочей профессии учащейся молодежи. [Текст] / Д.Д.Утешов.– Фрунзе, «Мектеп», 1975, –175с.

376. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании. Изб.пед.соч.в 2-хт.-Т.1 [Текст] / К.Д.Ушинский.–М.: Уч. пед. изд.1953. –С.55-139.

- 377.Фарапонова Э.А.. Психологические основы совершенствования профессиональной ориентации в школе. [Текст]/Э.А.Фарапонова, Т.И.Жукова //В кн.: Психологические основы трудового воспитания школьников: (Педагогическая наука - реформе школы). –М.: Педагогика, 1988.–С. 120- 138.
- 378.Фельдштейн Психология воспитания [Текст] /Фельдштейн //В кн. Возрастная и педагогическая психология. /Под ред. А.В.Петровского. изд. 2-е . –М.: Просвещение, 1979. –С.21.
- 379.Фукуяма С. Теоретические основы профессиональной ориентации[Текст] / С.Фукуяма. – М.: Изд-во МГУ, 1989. –108 с.
380. Филиппов Ф.Р. Школа и социальное развитие общества [Текст] / Ф.Р. Филиппов.– М.: Педагогика, 1990. –160 с.
- 381.Философская энциклопедия.– М.,Сов Энци-я т.3,1964.стр.420
- 382.Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, и др.] – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
383. Философский словарь. –М.: 1986. – С. 497-498.
384. Хазова С.А. Компетенность конкурентноспособности специалиста по физической культуре и спорту. [Текст] // С.А.Хазова.– М.:Академия Естествознания, 2010.– 91с.
- 385.Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок. [Текст] // Ф. Хайек. –М. Изограф. 2000. –256 с.
386. Храпченков В.Г. Методология и методы историко-педагогического исследования. [Текст] / В.Г. Храпченков. – Алматы,1995.– 45 с.
387. Хуторской А.В. Ключевык компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. [Текст] // Хуторской А.В. //Народное образование.–2003.– №2.– С.58-64.
- 388.Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки [Текст] / Э.Г.Юдин. –М.:Наука.1978.–391 с

- 389.Чебышева В.В. Психология трудового обучения./ Проф.техн. образование[Текст]/ В.В. Чебышева. –М.: Высш. Шк.,1983.–239 с.
- 390.Чередниченко Г.А. Молодежь вступает в жизнь / социологические исследования проблем выбора профессии и трудоустройства[Текст] /Г.А. Чередниченко, В.Н.Шубкин. –М.: Мысль, 1985. –240 с.
- 391.Черник О.А. Ориентация учащейся молодежи на профессии сельскохозяйственного труда. Таллин. НИИ трудового обучения и профориентации АПН СССР[Текст] /О.А. Черник, Л.Н. Дроздов. –Валгус, 1976. – 47 с.
- 392.Чистякова С.Н. Профессиональная ориентация школьников:/Из опыта работы школ Латв.ССР [Текст] /С.Н. Чистякова–М.: Педагогика, 1989. – № 2.– С.43-49.
- 393.Чистякова С.Н. Профессиональная ориентация в УПК; Из опыта работы учебно - производственных комбинатов Кемеровской области. [Текст]/С.Н.Чистякова, Т.А.Буянова, Н.Э. Касаткина.– М.: Педагогика, 1985. –112 с.
394. Чистякова С.Н. Профессиональная ориентация школьников: Организация и управление[Текст] // С.Н. Чистякова, Н.Н. Захаров. – М.: Педагогика, 1983.–95 с.
- 395.Чынгышбаева Г. Физика сабагында окуучуларга политехникалык билим берүү. [Текст] /Г.Чынгышбаева //Эл агартуу.–1974.– № 4. –Бишкек, –39-44-бб.
396. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения ранней юности [Текст] / П.А.Шавир. – М.: Педагогика, 1981. – 96 с.
397. Шадриков В.Д. Деятельность и способности [Текст] /В.Д.Шадриков –М., 1994.– с
- 398.Шадриков В. Д. Проблемы системогениза профессиональной деятельности [Текст] /В.Д. Шадриков –М.:Наука, 1982.–182 с
399. Шакеева Ч.А. Ценностные ориентации молодежи в новых общественно-экономических условиях (на материале Кыргызской

Республики) [Текст]: автореф. дисс... докт психол.наук: /Ч.А.Шакеева.- Санкт-Петербург,-1998. - 42 с.

400. Шапошников Ю.К. Физика сабагында окуучуларга кесиптик багыт берүү[Текст] / Ю.К.Шапошников. // Эл агартуу. –1974.– № 7. –Бишкек.–11-14-бб.

401. Шаров Ю.В. Воспитание духовных потребностей - основ всестороннего гармонического развития личности. [Текст]/Ю.В.Шаров //В кн.: Формирование духовных потребностей школьников./Сб.статей. Ред.коллегия:канд.пед.наук Ю.В.Шаров и А.А.Штейнберг.–Новосибирск, Зап. Сиб. Кн. Изд. –1966. – С.23-80.

402. Шацкий С.Т.Уклоны. [Текст] /С.Т.Шацкий - Пед. соч.в 4-х т. –Т.4. –М.: Просвещение, 1965. – С.144-147.

403.Шибанов А.А. Политехническое обучение и воспитание в современной школе. [Текст] /А.А. Шибанов.–М.: Просвещение,1970.– С.20-21

404. Шишкина Л.И.Социально-правовые основы профориентации молодежи[Текст] / Л.И. Шишкина. – Л.:1976.

405. Шкараба И.Е. Проблемно-генетический анализ как метод историко-педагогического исследования. [Текст] /И.Е. Шкараба // Педагогика. – 2003,–№ 7,– С.21-25.

406. Шербакова Т.Н. К вопросу о структуре образовательной среды учебных учреждений [Текст] /Т.Н.Шербакова. //Молодой ученый. –2012.–№5.– С.545-548.

407. Шепель В.М. Человеческие компетентность менеджера: Управление антропология [Текст] / В.М. Шепель.–М.:1999. –178 с.

408. Шереметьева В.А. Воспитание в труде [Текст] / В.А. Шереметьева Мектеп.– Фрунзе, 1967

409. Школа и труд. / Под ред. П.Р.Атутова, В.А.Кальней. [Текст] / – М.: Педагогика, 1987.– 216 с.

410. Шубкин В.Н. Начало пути: Проблемы молодежи в зеркале социологии и литературы [Текст] / В.Н.Шубкин.–М.:Молодая гвардия, 1979.– 224 с.
- 411.Щедровицкий, Г.П. Система педагогических исследований [Текст] // Г.П. Щедровицкий. —М.: Касталь, 1993, С. 3-200.
412. Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике [Текст]/Г.И.Щукина. – М.,1971.–352 с.
413. Шумпетер И. Теория экономического развития(Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): пер.с англ [Текст]/ И.Штумпетер.–М.:«Прогресс»1982. –455 с.
414. Шуркова Н.Е. Новые технологии воспитательного процесса[Текст / Н.Е. Шуркова.– М.:1993.–112с.
415. Эльконин Б.Д. Введение в психологию развития [Текст] /Б.Д.Эльконин. – М.,1994.
416. Эргешбаев У.Ж. Миграционные процессы в Кыргызстане и их социально-экономические последствия. [Текст]:автореф дисс... док.экон наук./ У.Ж.Эргешбаев- М.:, 2009.– 36с.
417. Ядова В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы [Текст]/В.А.Ядова. –М.: Наука, 1972. –240 с
418. Яковсон С.Д. Психологические проблемы мотивации поведения человека [Текст] / С.Д. Яковсон. –М.: Просвещение. 1969. –166 с .
419. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе [Текст] / И.С. Якиманская. — М.: Сентябрь, 1996. – 96с.
420. Яковлев Е.В. Педагогическая концепция: методологические аспекты построения[Текст] / Е.В.Яковлев, –М.: Гуманитарн.изд.Центр ВЛАДОС, 2006.– 239 с.
421. Ярошенко В.В. Школа и профессиональное самоопределение. [Текст] /В.В.Ярошенко. – Киев, Радьянска школа, 1983.–113 с.

422. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию [Текст] / В.А.Ясвин.– М.: Смысл. 2001.–365 с.
423. Ципро М. Научно-технический прогресс и воспитание молодежи [Текст] /М.Ципро // Советская педагогика.–1990.– № 8. – С. 71.
424. Ысмайылов М.З. Ориентация учащихся общеобразовательных школ на специальности «Учитель изобразительного искусства» в совместной работе вуза и школы [Текст]: автореф. дис....канд.пед.наук:13.00.01/М.З. Ысмайылов.-Бишкек, -Бишкек, 2001.–25с.

ТИРКЕМЕЛЕР

Тиркеме №1

"Мектепте окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн негиздери"

(атайын курстун программасы)

И.Арабаев атындагы КМУнун Окуу методикалык кенешинин (протокол №9, 25- май 2006-жыл), Окумуштуулар кенешинин (протокол № 9,1-июнь 2006-жыл) чечими менен бекитилген.

Түшүнүк кат.

Азыркы кездеги илимий-техникалык прогресстин жана базар экономикасынын шарттарында квалификациялуу даярдыгы бар адистерди даярдоо актуалдуу проблема болуп саналат. Бул милдетти чечүүдө окуучунун жекече өзгөчөлүгүн, кызыгуусун, ден- соолугун, шык-жөндөмүн жана коомдогу өзгөрүүлөрдү эске алуу менен жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү иши маанилүү. Кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө мугалимге чон роль таандык. Мына ушуга байланыштуу келечектеги мугалимдерди кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүү даярдоонун зарылдыгы келип чыкты. "Мектепте окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн негиздери" деп аталган атайын чакан курс төмөндөгү милдеттерди чечүүгө жардам берет:

-окуучуларга кесиптик багыт берүүдө мугалимдин ролун түшүндүрүүгө;

-студенттерге кесиптик багыт берүү ишинин илимий теориялык, методикалык негиздерин түшүндүрүүгө;

-келечектеги мугалимдерди кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүү боюнча практикалык көндүмдөргө, билгичтиктерге ээ кылууга;

-кесиптик багыт берүү маселеси боюнча илимий-изилдөө иштерин жүргүзө билүүгө үйрөтүү.

Программадагы материалдарды окутууда студенттер кесиптик багыт берүү ишинин коомдогу орду, системасынын илимий негиздери, мазмуну, уюштуруунун жана башкаруунун өзгөчөлүктөрү жана башка ушул сыяктуу теориялык маселелерди өздөштүрө алышат. Окуу процессинде студенттер алдыңкы педагогикалык тажрыйбалар менен таанышып, түздөн -түз мектепте практикалык иштерди жүргүзүүгө катыша алышат.

Программанын материалдарын өздөштүрүүдө студенттер рефераттарды жазышып, мектепте кесиптик багыт беруу ишинин планын, профиограммаларды түзүшөт.

Программанын 1-бөлүгү ЖОЖдун студенттери үчүн 24 саатка ылайыкталган (14 саат лекция, 4 саат семинар, 6 практика), 2-бөлүгү айыл мектебинин окуучулары үчүн занятиелер (бардыгы 22 саат)

Кесиптик багыт берүүнүн маселесинин өнүгүшү жана калыптанышы

Жаштарга кесиптик багыт берүү- коомдук социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн муктаждыгы. Коомдун өнүгүүсүндө кесиптик багыт берүү ишинин максаты жана милдети.

Кесиптик багыт берүү проблемасынын пайда болушу, өнүгүүсү. Кесиптик багыт берүү проблемасынын КМШда жана Кыргыз Республикасында өнүгүүсүнүн негизги этаптары, чечилиши.

Дүйнөлүк практикада кесиптик багыт берүү маселесинин чечилиши (Мисалы: АКШда, Францияда, Англияда ж.б.өлкөлөрдө). Педагог окумуштуулардын кесиптик багыт берүү маселесин чечүүгө кошкон салымдары.

Базар экономикасынын шарттарында Кыргыз Республикасынын эл чарбасынын тармактары, өнүгүү перспективасы, мүнөздөмөсү. Илимий-техникалык прогресстин, базар экономикасынын шарттарындагы кесип' жана аны тандоого коюлган талаптар. Республикада квалификациялуу даярдыгы бар адистерди даярдоонун системасы жана өзгөчөлүктөрү.

Кесиптик багыт берүү ишиндеги окуучунун инсаны

Инсан кесиптик багыт берүү ишинин объектиси жана субъектиси катары. Инсандын социалдык маңызы жана анын критерийлери. Инсандын структурасы. Инсандын өнүгүшүнүн курак этаптары, мүнөздөмөсү жана анын закон ченемдүүлүктөрү. Өнүгүүнүн жана калыптануунун факторлору. Инсандын калыптанышында активдүүлүктүн ролу. Өзүн өзү тарбиялоо инсандын өнүгүшүнүн жана калыптанышынын шарты.

Окуучунун курак этабына жараша кесиптик багыт берүүнүн өзгөчөлүктөрү. Окуучунун кесиптик кызыгуусунун, жөндөмүнүн, адеп-ахлактык жана башка сапаттарынын өнүгүшү.

Кесиптик өзүн аныктоо - социалдык изилдөөнүн жана илимий жетекчилик кылуунун негизи. Кесиптик өзүн аныктоонун өнүгүшү структурасы жана ийгилигинин көрсөткөчтөрү. Кесип тандоо этабында окуучунун кесип, адистик жөнүндө маалыматка ээ болуусунун мааниси. Кесиптик идеалдардын, жөндөмдүн, мугалимдин, ата-энелердин, чөйрөнүн, жолдошторунун ролу. Кесиптик кеңеш берүүнүн ролу.

Кесип тандоого жетекчилик кылууда негизги психологиялык, педагогикалык максаттар, принциптер, этикалык жана юридикалык нормалар.

Кесиптик багыт берүү - татаал социалдык-педагогикалык система. Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн функциялары.

Кесиптик багыт берүү максатында адамды үйрөнүүнүн принциптери (илимий, калыптандыруучу, мамиле жасоо, детерминизм, инсандык, аңсезимдин жана иш аракеттин биримдик принциби; комплекстүү мамиле жасоо; объективдүүлүк; үйрөнүүнүн динамикалуулугу), жана негизги методдору.

Кесиптик багыт берүүнүн илимий негиздери

Кесип жана адистик жөнүндө түшүнүк. Алардын пайда болушу. Кесиптик багыт берүү - педагогикалык, психологиялык, экономикалык,

социалдык, медициналык проблема. Кесиптик багыт берүүнү ишке ашыруунун коомдук жана жекече деңгээли.

Кесиптик багыт берүүнүн илимий негиздери жөнүндө түшүнүк. Негизги педагогикалык-психологиялык проблемалар: кызыгуу, шык, жөндөм, кесиптик каалоо, кесиптик багыттуулук.

Кесиптик багыт берүүнүн принциптери: аң сезимдүүлүк, өз алдынчалык, эркиндик, тарбиялоочулук, политехникалык багыттуулугу, комплекстүүлүгү ж.б.

Кесиптик багыт берүүнү уюштуруунун диагностикалык жана тарбиялык аспектилери.

Кесиптин адамга карата негизги талаптарынын мүнөздөмөсү (граждандык, моралдык, билим берүүчүлүк, жалпы жана атайын жөндөмдөр, билим, билгичтик, ден-соолук). Кесип тандоодогу негизги каталыктар.

Профессиология, профессиография, профессиограмма жөнүндө түшүнүк. Кесиптердин классификациясы, типтери. Классификациянын белгилери, терт тепкичи. Кесиптин класстары (гностикалык, өзгөртүп төзөөчө, изилдөөчө), бөлүмдөрү, группалары. Кесип тандоонун формуласы. Кесиптерди классификациялоонун жыйынтыгы. Профессиограмманын түрлөрү жана аларды түзүү методу.

Кесип тандоого тийгизген социалдык, экономикалык, педагогикалык ж.б. факторлор. Алардын мүнөзү, үйрөнүүнүн методдору. Кесиптин кадыр-баркынын окуучуга тийгизген таасири.

Кесиптик багыт берүү ишинин системасы

Кесиптик багыт берүү - социалдык -педагогикалык система катары. Азыркы кездеги кесиптик багыт берүүнүн функциялары. Мектепте кесиптик багыт берүү ишинин компоненттери.

Кесиптик маалымат берүү жана агартуу иши. Иштин мазмуну, форма, методдору жана каражаттары. Кесиптик маалымат берүүнүн негизги принциптери (турмуш, практика, илим менен байланышта

болушу) Окуу-тарбия иштериндеги кесиптик агартуу иши. Кесиптик агартуу ишинин атайын өзгөчөлүктөрү жана каражаттары.

Кесиптик диагностика. Иштин мазмуну жана милдеттери. Инсандын физиологиялык, психологиялык жактан өнүгүүсүн, калыптануусун үйрөнүү. Инсанды психодиагностикалык жактан үйрөнүүнүн методдору. Ден соолук жана кесип. Организмге тийгизген таасирине жараша кесиптин группаларга бөлүнүшүү. Кесипке жарактуулук жана анын даражалары (жарактуулук, жараксыздык, төп келиши, шык) өзүн-өзү тарбиялоо.

Кесиптик кеңеш - психологиялык, педагогикалык процесс катары. Кесиптик кеңештин теориялык өбөлгөлөрү жана методикалык маселелери. Кесиптик кеңештин типтери (психологиялык-педагогикалык, медициналык, кабарлоочу- маалыматтоочу, диагноздук, коррективкалаочу кеңеш). Жекече жана группалык кеңеш берүү. Кесиптик кеңештин этаптары: даярдоочу, негизги, жыйынтыктоочу. Кеңеш берүүнүн түрлөрү, формалары. Кесиптик кеңеш берүү максатында окуучунун инсанын үйрөнүүнүн методдору.

Кесиптик тарбиялоо. Иштин мазмуну жана милдети. Кесип тандоодо граждандык позицияны калыптандыруу. Кесиптик идеалдардын, шык-жөндөмдүн өнүгүшү. Окуу-тарбия ишинин мааниси.

Кесиптик ылгоо (профотбор) . Кесипке ээ болууга керек болгон билим, жөндөм, билгичтик, шык, кызыгуу. Кесиптик ылгоонун милдети жана тарбиялык мүнөзү. Кесип тандоодогу кыйынчылыктар. Психологиялык-педагогикалык жактан ылгоо. Кесипке медициналык жана психологиялык жактан даярдоо.

Кесиптик ыңгайлануу жана жаштарды жумушка орноштуруу Кыргызстандагы эмгекке орноштуруу маселеси. Кесиптик ыңгайлануу - жаңы социалдык шарттары, адистиктин өзгөчөлүгүнө ыңгайлануу процесси. Ыңгайлануу кесипти туура тандоонун критерийи. Кесиптик ыңгайлануунун этаптары(даярдоочу жана түздөн-түз)

Окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин башкаруу

Кесиптик багыт берүүнү башкаруунун методологиялык, теориялык негиздери. Башкаруунун принциптери жана функциялары. Кесиптик багыт берүүнү башкаруунун этаптары жана методдору. Окуучуларга кесиптик багыт берүүнү башкарууну механизми. Кесиптик багыт берүүнүн структурасы. Башкаруунун уюштуруунун структурасы, модели. Башкарууну координациялоо. Мектепте кесиптик багыт берүү кеңешин түзүү.

Комплекстуу план кесиптик багыт берүүнү башкаруунун негизги инструмента. Пландаштыруунун өзгөчөлүгү. Көзөмөл башкаруунун негизги инструменти.

Мектептеги кесиптик багыт берүү ишинин мазмуну

Мектепте кесиптик багыт берүү ишинин мазмуну жана милдети (жоопкерчилик сезими, эмгекти сүйүү, эмгекке чыгармачылык менен мамиле жасоо, сезимдердин, аң сезимдүү кесипти тандоо мотивин калыптандыруу). Окуу-тарбия ишинде экономикалык (бизнес, маркетинг менеджмент ж.б.), өндүрүштүк технология жөнүндө маалыматтарга ээ кылуу.

Кесиптик багыт берүү ишинин багыттары, этаптары жана анын мазмуну. Окуучунун иш аракеттеринин түрлөрү жана алардын кесип тандоодогу ролу.

Предметтик сабактарды окутууда окуучуларга кесиптик багыт берүү. Окутуунун политехникалык жана кесипке багыт берүүчүлүк багытын жогорулатуунун мааниси. Предметтик сабактын мугалиминин ролу.

Класстан жана мектептен тышкары убакта окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн форма, методдору, каражаттары. Окутууну коомдук пайдалуу, өндүрүмдүү эмгек менен айкалыштыруунун мааниси.

Элдик педагогика жана андагы таалим-тарбиянын идеялары. Элдик педагогиканын идеяларын окуучуларга кесиптик багыт берүү ишинде пайдалануунун форма жана методдору. Класс жетекчинин ролу.

Республиканын алдыңкы мектептеринде топтолгон тажрыйбалар.

Мектепте кесиптик багыт берүүнү жакшыртуунун жолдору

Мектептеги кесиптик багыт берүү кабинета. Кабинетти уюштурууга, жабдууга коюлган талаптар. Кабинеттин ишин пландаштыруу. Кабинетте жетекчилик кылуу, окуучулар менен иштөө.

Кесиптик багыт берүү боюнча факультативдерди, ийримдерди түзүү. Алардын максаты, милдети. Факультативдик программасынын мазмуну. Сабакты, тарбиялык ишти өткөрүүнүн формасы жана методу. Кесиптик багыт берүү боюнча материалдарды үйрөнүүнүн ырааты.

Окуучуларга кесиптик багыт берүүдө ата-эненин ролу. Мектеп менен ата-энелердин биргелешип иштөөсү. Аларды кесиптик багыт берүү боюнча тарбиялык иштерге тартуу. Ата-энелер менен иш жүргүзүүнүн формалары. Мектепте кесиптик багыт берүү кеңешин түзүү. Кеңештин ишин пландаштыруу. Кесиптик багыт берүү ишине коомчулуктун кеңири массасын тартуу. Өндүрүштүк коллектив, кесипчилик техникалык, атайын жана жогорку окуу жайлар менен биргелешип иш жүргүзүү. Анын форма менен методдору.

Кесиптик багыт берүү ишинде массалык информация каражаттарын, адабияттарды, искусствонун материалдарын пайдалануу. Бул иштин форма жана методдору.

1-семинар: Кесиптик багыт берүү илимий негиздери.

1. Кесиптик багыт берүүнүн пайда болуу себептери жана өнүгүү этаптары
2. Кесиптик багыт берүү маселесин изилдөөнүн негизги багыттары жана өзгөчөлүктөрү
3. Кесиптик багыт берүүнүн педагогикалык жана психологиялык негиздери.
4. Профессограмма. Кесиптерди классификациялоо.

2-семинар: Кесиптик багыт берүү система катары.

1. Кесиптик багыт берүүнүн негизги компоненттери менен алардын мүнөздөмөлөрү.

2. Кесип тандоого таасир тийгизген факторлор алардын өзгөчөлүктөрү.
3. Кесиптик багыт берүүдө окуучуларды үйрөтүүнүн жолдору.

3-семинар: Мектепте кесиптик багыт берүүнүн мазмуну

1. Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн мазмун жана милдеттери.
2. Кесиптик багыт берүү ишинин багыттары, этаптары.
3. Окуу-тарбия иштеринде кесиптик багыт берүү.

1-практикалык сабак: "Кесиптик багыт берүү ишинин системасы"

Практикалык сабак мектепте өткөрүлөт. Студенттер кесиптик багыт берүү кабинетинде болушуп, окуу-тарбия ишине катышышат. Кесиптик багыт берүү ишинин компоненттери боюнча жүргүзүшөт. Практикалык иштин жыйынтыгы боюнча талкуу уюштурулат.

Кесиптик багыт беруу маселесин өз алдынча үйрөнүүнүн багыттары

1. Кесиптик багыт берүү маселесине арналган илимий- методикалык адабияттар менен таанышуу.
2. Адабияттардын библиографиялык көрсөткүчтөрөн түзүү.
3. Кесиптик багыт беруу маселеси боюнча илимий-изилдөө ишине катышуу.
4. Кесиптик багыт берүү боюнча кыскача сөздүк түзүү.
5. Кесиптик багыт берүү боюнча алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү
6. Доклад, лекция, рефераттарды даярдоо.
7. Кесиптик багыт берүүчүлүк жагдайда ээ болгон иш чараларды даярдоо.
8. Кесиптик багыт берүүчү тарбиялык иштерге катышуу жана аны талдоо.
9. Кесиптик багыт берүү ишинин методикасын өздөштүрүү.
10. Илимий-методикалык журналдарга жарыяланган эмгектерди үйрөнүү, талдоо.
11. Илимий докладдарды даярдоо.

Докладдардын, рефераттардын, курстук иштердин темалары

1. Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн системасы жана мазмуну
2. Кесиптик багыт берүүнүн принциптери.
3. Кесиптик багыт берүүнүн психологиялык проблемалары.
4. Кесиптик багыт берүүнүн педагогикалык негиздери.
5. 1-4-класстын окуучуларына кесиптик багыт берүү ишинин мазмуну.
6. 5-9-класстын окуучуларына кесиптик багыт берүү ишинин мазмуну.
7. 10-11-класстын окуучуларына кесиптик багыт берүү ишинин мазмуну.
8. Окуучуларды кесип тандоого даярдоодо класс жетекчинин ролу.
9. Кесиптик багыт берүү ишинде ата-эненин ролу.
10. Окуу процессинде окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн милдети (бир предметтин мисалында).
11. Окуучуларды кесип тандоого даярдоодо коомдук пайдалуу эмгектин ролу.
12. Окуучуларга кесиптик кеңеш берүүнүн милдеттери жана типтери.
13. Окуучунун инсанын үйрөнүүнүн методдору.
14. Мектепте кесиптик багыт берүү ишин пландаштыруу.
15. Кесиптик багыт берүү проблемасынын өнүгүшү.
16. Илимий-техникалык прогресстин кесиптик багыт берүүгө тийгизген таасири.
17. Эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарында кесиптик багыт берүү.
18. Окуучулардын кесиптин өзүн аныкташы.
19. Политехникалык билим берүүнүн ролу.
20. Класстан жана мектептен тышкары иштердин системасында кесиптик багыт берүү.
21. Мектепте кесиптик багыт берүү кабинетин түзүү.
22. Окуучулардын кесиптик кызыгуусун калыптандыруу.
23. Кыргыз Республикасында кесиптик багыт берүү проблемасынын өнүгүшү.

**Айыл мектебинин окуучулары үчүн кесиптик багыт берүү боюнча
занятиелер.**

№	Темалардын аталышы	Сааттын саны	Өтүлө турган орду	Ким өткөрөт.
1	Кыргызстандын эл чарбасынын тармактары, өнүгүшү	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Айыл чарба адиси
2	Кыргызстандын айыл чарбасынын өнүгүшү жана анын тармактары	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Айыл чарба адиси
3.	Кыргызстандын жана аймактын айыл чарбасынын өнүктүрүүгүн перспективасы.	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Айыл чарба адиси
4.	Айыл чарбасында эмгекти уюштуруунун формалары.	2	Фермердик-дыйкан чарбаларда	Айыл чарба адиси
5.	Айыл чарбасында илимий жетишкендиктердин колдонулушу	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Айыл чарба адиси, биология химия, физика мугалими
6.	Айыл чарбасынын эмгек ресурстары	2	Фермердик-дыйкан чарбаларда	Айыл чарба адиси, география мугалими
7.	Кесип жана адистик жөнүндө түшүнүк. Алардын пайда болушу жана өнүгүшү	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Класс жетекчилер, мугалимдер,

8.	Айыл чарба чарба адистеринин даярдоонун багыттары	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Класс жетекчилер, айыл чарба адиси
9.	Кесип тандоонун өзгөчөлүк-төрү	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Класс жетекчилер, мектеп психологу
10.	Кесиптик кызыгуу, жөндөм	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Класс жетекчилер, мектеп психологу
12.	Кесип тандоонун факторлору. Кесип тандоодогу каталар	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Класс жетекчилер, Айыл чарба адиси
13.	Айыл чарбасындагы кесиптер, алардын өзгөчөлүктөрү	2	Фермердик-дыйкан чарбаларда	Класс жетекчилер, айыл чарба адиси
14.	Кесипке ээ болуунун жолдору	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Класс жетекчилер, айыл чарба адиси
15.	Кесип тандоого коюлган талаптар	2	Кесипке багыт берүү кабинети	Класс жетекчилер, мектеп психологу
16.	Тандаган кесипти коргоо	6	Кесипке багыт берүү кабинети	Класс жетекчилер мугалимдер

Тиркеме №2

4-7- класстын окуучулары үчүн анкета

Аты _____ Атасынын аты _____

Мектеби _____ классы _____

Суруолорду көңүл буруп окуп, чын дилинден жана тагыраак жооп бериңиз.

1. Мектепте кандай окуйсун? (мыкты, жакшы, канааттандыраарлык)

2. Сага кайсы предметтик сабактар жагат? _____

3. Сага кайсы предметтик сабактар жакпайт?

4. Үйдө бош убактыңда эмне менен алектенесиң:

А) китеп окуйм, б) сүрөт тартам? В) спорт менен машыгамын, г) үй жаныбарларын багамын, д) бакчада иштеймин, ж) ата-энеме жардам берем, з) техника менен алектенем, (жетпегенин жазып кой)

5. Кандай кружокторго катышасың?

6. Класста кандай коомдук жумуш аткарасың?

7. Үйдө сабакка даярданганыңа ким жардам берет? А) өзүм

даярданам, б) ата-энем, в) жолдошторум, г) агам-эжем., д) мугалимдер .

8. Досторуң барбы (көппү же аз элеби)? _____

9. Сага кайсы кесип жагат? _____

10. Кайсы кесип жөнүндө жакшы билесиң? _____

11. Айылыңарда адамдар кандай кесиптерде иштешет? _____

12. Айылда эл кандай чарбачылык кылышат? _____

13. Дыйканчылык жана мал чарбачылыгы жөнүндө билесиңби? _____

14. Кайсы кесипти тандадың? _____

15. Эмне үчүн тандап алдың? _____

8-9- класстын окуучулары үчүн анкета

Аты_____ Атасынын аты

Мектеби_____ классы_____

Суроолорду көңүл буруп окуп, чын дилиңден жана тагыраак жооп бериңиз.

1.Кайсы окуу предметтери сага көбүрөөк жагат?

2. Сага кайсы предметтик сабактар жакпайт?

3. Кандай кружокторго катышасың? а)математикалык,б) физикалык, в) химиялык, г)биологиялык, д) адабият, ж)техникалык, з) чет тилдер. и) спорттук, к)өздүк көркөм чыгармачылык, л)айыл чарбасы(жетпешенин жазып кой)_____

4.Мурда кайсы кружокко катышкансың?_____

6. Үйдө бош убактыңда эмне менен алектенесиң? а) китеп окуйм, б) сүрөт тартам? в) спорт менен машыгамын, г) үй жаныбарларын багамын,д) бакчада иштеймин, ж) ата-энеме жардам берем, з) техника менен алектенем, и) модел жасаймын, к) музыка угамын (жетпегенин жазып кой)_____

7. Кандай багыттардагы китептерди окуганга кызыгасың?_____

8. Мектепте канда коомдук жумуш аткарасың?_____

9.Досторуң көппү же аз элеби?_____

10.Өзүңдө кандай сапаттарды тарбиялагың келет?_____

11. Сага кайсыл кесиптер жагат?_____

12 Кайсы кесипти тандагың келет? Эмне үчүн тандадың?_____

13.Айыл чарбасы жөнүндө билесиңби?_____

14. Айыл чарбасынын өзгөчөлүгү эмнеде?_____

15. Айыл чарбасынын кандай мааниси бар?_____

16. Айыл чарбасындагы кесиптерди билесиңби? Сага жагабы?_____

17. Айылыңдагы алдыңкы фермерлер, механизаторлор, дыйкандар жана башкалар жөнүндө билесиңби?_____

18. Айыл чарба кесибин тандайсыңбы?_____

19. 9-классты бүткөндөн кийин эмне кыласың? А) мектепте окуумду улантам,б) кесиптик техникалык лицейде окуймун,г) колледжде окуймун, д) эмгектенем._____

20. Сенин тандаган кесибиңе ата-энең макулбу?_____

Тиркеме №4

10-11- класстын окуучулары үчүн анкета

Аты_____ Атасынын аты_____

Мектеби_____ классы_____

Суроолорду көңүл буруп окуп, чын дилиңден жана тагыраак жооп бериңиз.

1.Сага иш аракеттин кайсы түрү же илимдин тармагы кызыктырат:

А) табигый илимдер(математика, химия, биология, физика география, айыл чарбасы.)_____

Б)коомдук илимдер (история, философия.экономика. юридика, лингвистика)_____

в) гуманитардык (адабият, педагогика, психология, журналистика)

г)искусство (музыкалык, театралдык, көркөм өнөрчүлүк,эстрада жанры)

д) өндүрүштө эмгектенүү, кайсы адистикте_____

е) азырынча так кызыгуум жок_____

2.Өзүң кызыккан тармакты же илимдин багытын үйрөнүү үчүн эмне кыласың?_____

А) предметтик сабактарды жакшы окуймун._____

Б) кошумча адабияттарды окуймун_____.

В)кызыккан предмет боюнча кружокторго катышамын_____

Г) мугалимдерден, адистерден кеңеш аламын_____

(жетпегенин жазып коюңуз)

3. Үйдө бош убактыңда эмне менен алектенесин? а) китеп окуйм, б) сүрөт тартам? в) спорт менен машыгамын, г) үй жаныбарларын багамын, д) бакчада иштеймин, ж) ата-энеме жардам берем, з) техника менен алектенем, и) модел жасаймын, к) музыка угамын (жетпегенин жазып коюңуз) _____
4. Мектепте канда коомдук жумуш аткарасың? _____
5. Азыркы кездеги айыл чарбасынын өзгөчөлүгү, мааниси эмнеде?
6. Айыл чарбасындагы кесиптерди билесиңби? Сага жагабы? _____
7. Айыл чарба кесибин тандайсыңбы? _____
8. Келечекте кайсы тармакта эмгектенгиң келет? Эмне үчүн? _____
9. 11--классты бүткөндөн кийин эмне кыласың? А) мектепте окуумду улантам, б) кесиптик техникалык лицейде окуймун, г) колледжде окуймун, д) жогорку окуу жайдан окуймун, ж) эмгектенем _____.
10. Ата-энеңиз тандаган кесибиңе макулбу? _____

ТИРКЕМЕ5.

Окуучулардын айыл чарбасы жана андагы кесиптер боюнча билимин аныктоо боюнча анкета

Кымбаттуу окуучулар! Айыл чарбасы менен байланышкан билимди аныктоо үчүн Сиздерди төмөндөгү суроолорго жооп берүүнүздү өтүнөбүз.

1. «Айыл чарба өндүрүшү» деген терминдерди кандай түшүнөсүз?

2. Айыл чарбасынын илимий негиздерин окуп үйрөнүп, билиши керекпи?

3. Айыл чарбасындагы болуп жаткан кандай проблемаларды билесиз?

4. Республикада, Сиз жашаган аймактын айыл чарбасынын негизги багыттары кайсылар? Мисал келтирсеңиз.

5. Республикада, Сиз жашаган аймактын айыл чарбасын кандай өнүктүрүүгө болот? Сиздин көз караш, мисал келтириңиз.

6. Республика , Сиз жашаган аймактын айыл чарбасын үчүн кандай кандай кесиптер керек?

7. Сиз жашаган аймактын айыл чарбасын өнүктүрүү үчүн эмне керек?

8. Айыл чарбасындагы кандай иштерге катышасыз?

9. Республикада, аймактын айыл чарбасындагы ситуацияны жакшыртуу боюнча кандай программаларды билесиз?

10. Келечектеги айыл чарба кесиптерин кандай элестете аласыз?

11. Сорт жана порода деген эмне? _____

12. Айыл чарба жумуштарын автоматташтыруунун, электрлештирүүнүн, механизациялоонун мааниси эмнеде?

13. Айыл чарба кесиптерине кандай талаптар коюлат?

14. Айыл чарбасын электрлештирүүнүн мааниси кандай?

15. Айыл чарбасында химиянын жетишкендиктерин кандай колдонулат? _____

16. Келечектеги айыл чарба жумуштарын автоматташтырууну кандай түшүнөсүң?

17. Биология, химия, физика илимдеринин жетишкендиктери айыл чарбасында кандай колдонулат? _____

Сиздин чын жүрөктөн берген жообуңузга ырахмат.

**Окуучулардын кесип тандоого даярдыгын аныктоо
боюнча комплекстүү анкета**

Сиздерди окуучулардын экологиялык маданиятынын компоненттеринин деңгээлин аныктоо үчүн жүргүзүлгөн суроого катышууңузду өтүнөбүз. Суроолордун жыйынтыгын Сиздердин жооптордун так жооп бергенизден көз каранды болот.

I. Когнитивдик компонент

1. Сиз айыл чарбасы деген түшүнүктү ачып бере аласызбы?

2. Айыл чарбасында болуп жаткан өзгөрүүлөргө кандай карайсыз?

3. Айыл чарбасындагы проблемеларды чечүүдө өзүңүздүн мектепте алган билимиңизди кандай пайдалана аласыз?

4. Айыл чарбасындагы проблемеларды чечүүдө бул тармактарга кандай кесип ээлери керек экендигин билесизби?

6. Айыл чарбасындагы проблемеларды чечүүдө үчүн кандай иш-чараларды жүргүзгөнгө даярсызбы ?

7. Айыл чарбасындагы проблемеларды чечүүгө кандай салым кошо аласыз?

8. Айыл чарбасында табигый илимдердин жетишкендиктери кайда колдонулат?

9. Айыл чарбасына кандай практикалык сунуш киргизе аласыз?

10. Айыл чарбасы бонча билимиңизди кантип терешдете аласыз?

II. Иш-аракеттик компонент

1. Айыл чарбасы үчүн практикалык мааниге ээ кандай билимдерге ээ болдуңуз?

2. Айыл чарбасын өнүктүрүү үчүн эмне кыласыз?

3. Сиз өзүңүздү айыл чарбасына карата мамилеңизди иш-аракетиңизди жөнгө сала аласызбы?

- а) ооба, дайыма;
 - б) ооба, кээде;
 - в) кез-кезде;
 - г) жок, эч качан.
4. Сиз өзүңүздү айыл чарбасындагы ишмердүүлүгүңүздү кандай баалайсыз?
 - а) жогорку деңгээлде;
 - б) орто деңгээлде;
 - в) жооп берүү кыйын
 5. Айыл чарбасынын кайсы багытында иштегиңиз келет?
 6. Айыл чарбасында иштесещиз ишиңизди пландаштыра аласызбы?
 7. Фермердик чарба уюштурсаңыз эмнеден баштайсыз?
 8. Эмгектин өндүрүмдүүлүгүн кантип жогорулатат элең?
 9. Кесиптик даярдыгыңды кантип жогорулата алсың?
 10. Ишкердиктин негизи эмнеде?

III. Мотивациялык компонент

1. Сиздин айыл чарба кесибин тандоого оюңуз кандай?

2. Башка адамдардын айыл чарбасындагы кесиптерди тандап алуусун кандай карайсыз?

3. Сиз, айыл чарба кесиптерин тандап алышыңызга эмне себеп юолду? _____
4. Өзүңдүн жөндөмүңдү айыл чарбасында эмгектенип көрсөтө аласызбы? Кантип?

5. Сиз айыл чарба кесиптерине болгон муктаждыгыңызды сезесизби?

6. Айыл чарба кесибине кызыгасызбы?
7. Айыл чарба кесибин тандашыңызга кайсыл сабактар мааниге ээ болду?
8. Тандаган кесибиңиздин кандай шарттары жагат?
9. Айыл чарба кесиби эмнеси менен кызыктырат?\

10. Кесип тандашыңызга ким кеңеш берди?

IV. Баалуулук-жыйынтыктоочу компонент

1. Айыл чарбасы кандай мааниге ээ?

2. Сиз үчүн айыл чарбасы кандай маанилүү, баалуу?

3. Жалпы адамзат үчүн айыл чарбасынын баалуулугу эмнеге байланыштуу?

- а) ал, адамдын жашоосунун негизги шарты;
- б) ал, адамга тамак аш жана кийим берет;
- в) ал, адамдын иш аракетин шыктандыруусунун булагы;
- г) жооп берүү кыйын...
- д) башка пикир (жазыңыз)_____

4. Кыргызстанда үй жаныбарларынын жана маданий өсүмдүктөрдүн кандай пордалары жана сорттору бар?

5. Өзүңүздү эмгек маданиятыңыздын деңгээлин баалаңыз

- а) жогору;
- б) ортодон жогору;
- в) ортодон төмөн;
- г) төмөн;
- д) жооп берүү кыйын

6. Кесиптик маданият дегенди кандай түшүнөсүз?

7. Кесиптик иш аракетинди пландаштыра алсыңбы?

8. Кесиптик перспективаң жөнүндө ойлодуңбу?

9. Инновациялык технологияны баалайсыңбы? Эмне үчүн?

10. Кантип ийгиликке жетише аласың?

Тиркеме № 7

Окуучулардын ата-энелери үчүн анкета.

Урматтуу ата-энелер Сиздин жообуңуз балаңыздын туура кесип тандап алышына жардам берет. Суроолорду көңүл буруп окуп, чын дилиңден жана тагыраак жооп бериңиз.

Окуучунун аты, атасынын аты. Классы

1. Сиздин оюңуз боюнча балаңыз ким болушу керек? _____
2. Сиздин пикириңиз балаңыздын пикири менен шайкеш келеби? _____
3. Балаңыз кайсы кесипти тандагысы келет? _____
4. Балаңыздын кесип тандап алышына кандай жардам бересиз? _____
5. Балаңыздын тандаган кесибине кандай мамиле жасайсыз? _____
6. Сиздин оюңуз боюнча ата-эне баланын кесип тандап алышына катышыш керекпи? _____
7. Сиздин пикириңиз боюнча мектептеги иш чаралар окуучунун кесип тандап алышына жардам береби? _____
8. Балаңыздын кесипке ээ болуусунун кандай жолуна баа бересиз? _____
9. Балаңызга кыскача мүнөздөмө бере аласызбы? _____
10. Балаңыздын кесип тандап алышына андай жагдайлар таасир тийгизди? _____
11. Балаңыз бош убактысында эмне менен алектенет? _____
12. Балаңыз Сиздин кесипке кызыгабы? _____
13. Балаңыздын кесип тандап алышына кеңеш бересизби? _____
11. Сиз балаңыздын тандаган кесибин туура деп эсептейсизби? _____
12. Балаңыздын мектепти бүтүшү Сизди толкундатабы? _____
12. Өзүңүздөр жөнүндө маалымат берсеңиз.
1. Кайда эмгектенет? Кесибиңиз .
- А) атасы _____
- Б) энеси _____
2. Билимиңиздер.
- Атасы : жогорку, атайын орто, орто, толук эмес орто
- Энеси: жогорку, атайын орто, орто, толук эмес .
- Сиздин үй бүлөңүз канча кишиден турат?

Тиркеме № 8

Мугалимдердин кесиптик багыт берүү ишине даярдыгын

текшерүү үчүн тест жана анкета

Урматтуу кесиптеш!

Окуучулардын кесип тандоого даярдыгын калыптандыруунун деңгээлин жогорулатуу максатында, биз Сизден төмөндөгү суроолордун тура жообун таап, жооп берүүңүздү өтүнөбүз.

Сизге чын жүрөктөн жооп бергениңизге ыраазычылык билдиребиз.

1. Кесип– бул:
 - а) курчап турган жаратылыш чөйрөсүн коргоо жөнүндөгү илим;
 - б) тирүү организмдердин жашоо шарттарын жана алар жашаган чөйрө менен организмдин өз ара байланышын изилдөөчү илим;
 - в) адам менен аны курчап турган жаратылышын өз ара байланышы жөнүндөгү илим;
 - г) жооп берүү кыйын...
2. Профориентология эмнени изилдейт:
 - а) Социалдык-экономикалык маселелерди;
 - б) Окуучуларды аң сезимдүү кесиптандоого даядоонун маселелерин;
 - в) Кесипке багыт берүүнүн жолдору жана методдорун (усулдарын);
 - г) Коомчулук мене биргелешип иш алып баруунун жолдорун;
 - д) өлкөнүн туруктуу өнүгүүнүн идеяларын ишке ашырууну;
 - е) Кадр маселесин чечүүнү;
 - ж) жооп берүү кыйын.
3. Сиз эмне үчүн окуучуларга кесиптик багыт берүү иши менен алектенесиз?
 - а) мектептин администрациясы тапшырган;
 - б) окуткан предметтин өзгөчөлүгү;
 - в) кесипке багыт берүү проблемасынын актуалдуулугу;
 - г) жооп берүү кыйын...
4. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүдө табигый илимдердин циклинде каралышы керек деп эсептейсизби?
 - а) ооба;
 - б) жок;
 - в) жооп берүү кыйын...

5. Сиз мектепте кесип тандоого байланышкан өз алдынча предмет катары окутулуш керек деп эсептейсизби?
- а) ооба;
 - б) жок;
 - в) жооп берүү кыйын...
6. Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн жетектөөчү идеясы эмнеде?
- а) окуучуну аң сезимдүү кесип тандоого даярдоо;
 - б) окуучуну эмгекке даярдоо;
 - в) окуучунун өз алдынчалыгын калыптандыруу;
 - г) социалдык проблемаларды чечүү;
 - д) жооп берүү кыйын...
7. Сиз предметтердин айыл чарба жана кесипке багыт берүүчүлүк жагдайын колдойсузбу?
- а) ооба;
 - б) жок;
 - в) жооп берүү кыйын...
8. Программалык материалдарды айыл чарбасы менен байланыштырууга мүмкүнбү?
- а) ооба;
 - б) ооба (кээде гана);
 - в) жок;
 - г) жооп берүү кыйын...
9. Сиздин ишиңизде окуучуларга кесиптик багыт берүүдө кандай проблемалар кездешет?
- а) Кесип тандоого байланышкан адабияттардын жоктугу;
 - б) Кесип тандоо маселесинин теориясын толук билбейм;
Окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин жьргъзьь боюнча методикалык адабияттардын жетишсиздиги;
 - в) бул багытта курстардын жоктугу
10. Сабактан тышкары иштерде предметтик мугалимдер окуучуларга кесиптик багыт берүү менен алектениши керекпи?
- а) ооба;
 - б) жок;
 - в) жооп берүү кыйын...
11. Мугалимдин окуучуларга кесиптик багыт берүү иш-аракети инсандын жана коомдун өнүгүшү үчүн керекпи?
- а) ооба;

- б) жок;
- в) жооп берүү кыйын...

11. Педагогикалык эмгек стажыңыз _____
12. Кесипке багыт берүүнү кандай түшүнөсүз? _____
13. Кесипке багыт берүүнүн негизи компоненттери кайсылар?
14. Кесипке багыт берүүнүн педагогикалык негизи эмнеде?
15. Кесипке багыт берүүнүн мектепте кандай ишке ашырылат? _____
16. Кесипке багыт берүүдө кандай формаларды колдоносуз? _____
17. Окуучуларга кесиптик багыт берүү маселеси үйрөнөсүздөрбү?
18. Кандай окуу колдонмолорун пайдаланасыз? _____
19. Алардын мазмуну сиздерди канааттандарабы? _____
20. Айыл чарба кесибине багыт берүүдө кандай кыйынчылыктар кездешет? _____
21. Окуучулар мене кандай жекече иш алып барасыз? _____
22. Ата-энелер менен кандай иш жүргүзөсүз? _____

Тиркеме №9

Айыл мектебинде окуучуларга кесипке багыт берүү ишинин системасы

Окуучуларга айыл чарба кесибине багыт берүү ишинин системасы- бул окутуунун ар бир баскычына ылайык келген мазмунду, ар түрдүү форма, методдорду камтып, чыгармачылык менен колдонулат.

Айыл чарба кесиптерине багыт берүү ишинин этаптары жана мазмуну:

1-4 - класстар (кесип жөнүндөгү алгачкы түшүнүктөрүн калыптандыруу)

- сабактарда, класстан тышкаркы иш чараларда окуучунун Кыргызстандын айыл чарбасынын тармактары жөнүндөгү түшүнүктөрүн калыптандыруу;

- окуучулардын айыл чарбасынын мааниси, андагы кесиптер жөнүндөгү алгачкы маалыматтарга ээ кылуу;

Ар түрдүү иш аракетте окуучунун жөндөмүн, шыгын байкоо жана анын окуу таанып билүү кызыгуусун өнүктүрүүгө көңүл бөлүү

5-7 класстар (кесипке кызыгуусун ойготуу)

-окуучулардын окуудагы ийгилиги менен байланышкан дифференцияланган кызыгуусун аныктоо;

-окуучунун кызыгуусунун, жөндөмүнүн негизинде кесип тандоого байланышкан коомдук мааниге ээ болгон сапаттарын калыптандыруу;

- азыркы кездеги айыл чарбасынын негиздери, андагы кесиптер менен тааныштыруу;

- кесип тандоонун эрежелери менен тааныштырып, окуучунун кесипке кызыгуусун ойготууга, таанып билүү тажрыйбасына ээ болуунун жана кесиптик кызыгуусунун жеке адам үчүн маанисин түшүндүрүү;

- өзүнүн жеке кызыгуусу жана мүмкүнчүлүгү жөнүндө көз карашын калыптандыруу (өзүнүн «МЕНИн» калыптандыруу)

-айыл чарба эмгегинин тажрыйбаларына ээ кылуу;

8-9 класстар (кесиптик каалоосун калыптандыруу)

- окуучунун курак өзгөчөлүгүн, жеке мүнөзүн эске алып, анын кызыгуусу жана кесиптик каалоосун калыптандыруу;

- азыркы кездеги айыл чарбасынын негиздери, андагы кесиптер, кесип тандоонун эрежелери менен тааныштыруу;

- кесипке байланышкан предметтерге суроо талабын аныктоо;

-кесип тандоо боюнча жекече жана группалык кесиптик кеңеш берүү;

-кесиптик кызыгуусуна ылайык окуу суроо талаптарын калыптандыруу;

10-11 класстар(кесиптик тандоосунун негизделген мотивин калыптандыруу)

- окуучунун илимий негизделген билимдерин, практикалык көндүмдөрүн, коомдук мааниге ээ болгон кесип тандоосунун мотивдерин калыптандыруу

- окуучуларды инсандык сапаттарын, кесиптик идеалдарын жана туруктуу пландарын калыптандыруу

-Окуучулар келечектеги кесибине жардам бере турган предметтерге, тарбиялык иштерге катыштыруу;

-Окуучунун кесиптик планын коррекциялоо, кесип тандоого даярдыгын баалоо, кесиптик сапаттарын калыптандыруу, өз билимин көтөрүүгө, өзүн-өзү тарбиялоого көнүктүрүү.

Кесипке багыт берүү мектептин окуу- тарбия процессинде ишке ашат. Ар бир этапка ылайык мазмун, форма жана методдор колдонуу менен жергиликтүү шартты эске алуу менен иш чаралардын планы түзүлөт. Мектептеги кесиптик багыт берүү ишине ата-энелер, айыл чарба адистери коомчулуктун кеңири массасы катышат. Мектептин малыматтык- билим берүүчү мейкиндик чөйрөсү окуучунун кесиптик жана инсандык сапаттарын калыптандыруу максатын көздөйт.

Тиркеме№10.

Келечектеги айыл чарбасына керектүү кесиптер.

Агроеколог, агроинженер, багбан, агроном, агроэкономист, ГМО-агроном, агро-информатор, фитосанитар, агрокибернетик, селекционер, механизатор, жашылча өстүрүүчү.

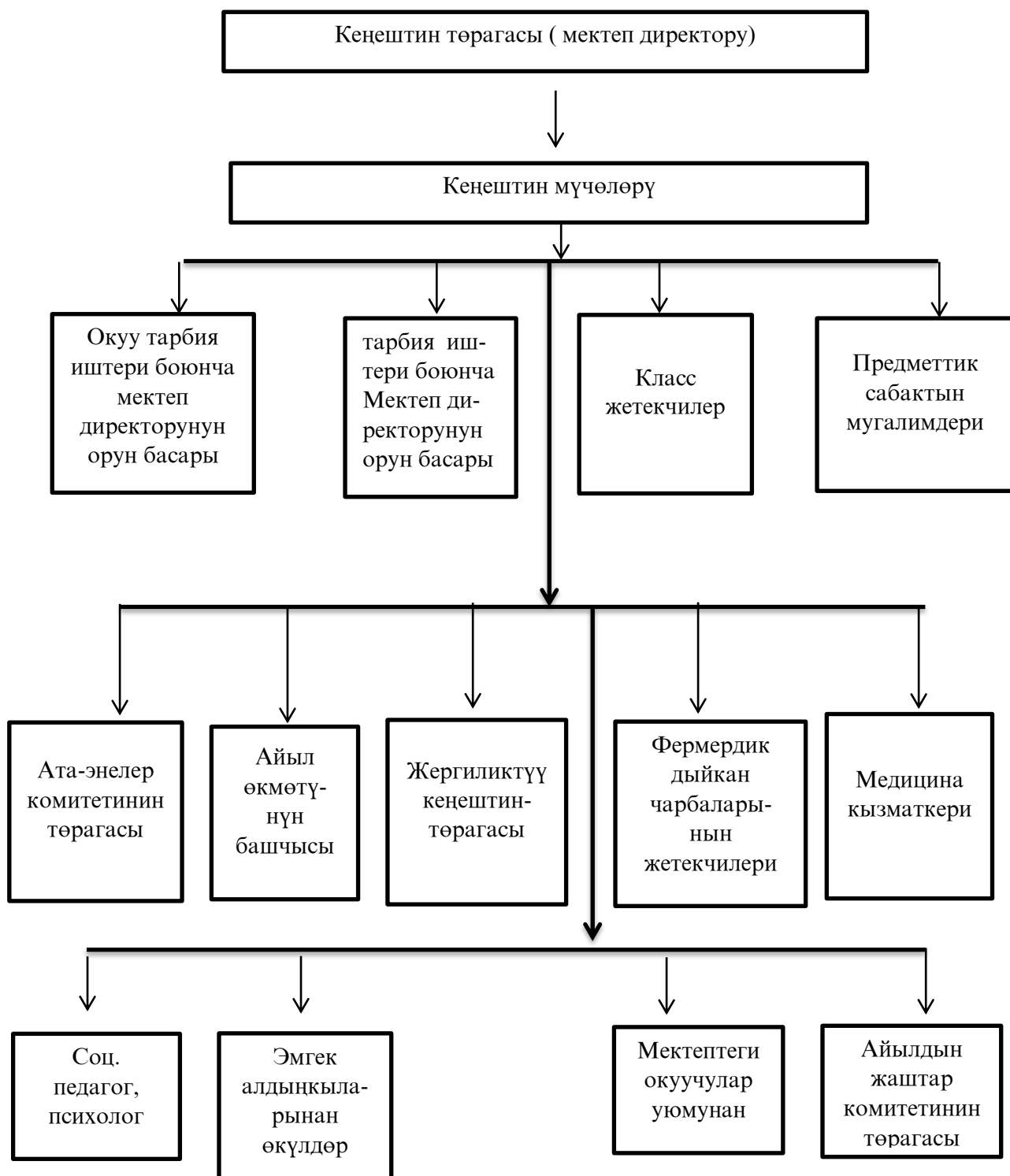
Ветеринар, малчы-механизатор, балчы, фермер, зооинженер, зоотехник, мал чарба фермаларынын операторлору, үй канаттууларын багуучу, канаттуулар фермасынын оператору, селекционер.

Кеңири профилдеги механизатор, тракторист-комбайнер, айыл чарбасын автоматташтыруунун оператору, айыл чарбасын механизациялаштыруунун инженери, айыл чарба продукциясын кайра иштетүү жана сактоо боюнча технолог, тоют өндүрүү цехинин оператору, химиялык бактериологиялык анализдөөчү лаборант.

Экономист, айыл чарбасынын бухгалтери, айыл чарбасынын менеджери, маркетинг, инженер-мелиоратор ж.б.

Тиркеме №11.

Мектептин кесиптик багыт берүү кеңеши

Тиркеме №12

Айыл мектебинин кесиптик багыт берүү ишинин планы

№	Иштин мазмуну	Жооптуулар
	Мектептеги уюштуруу иштери	
1	Мектепте кесиптик багыт берүү кеңешин түзүү	Мектеп администрациясы
2.	Кесиптик багыт берүү кеңешинин өткөн окуу жылдагы ишинин жыйынтыгын талкуулоо, жаңы окуу жылынын иш планын түзүү жана бекитүү. Негизги багыттарды белгилөө.	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары
3.	Кесипке багыт берүү кабинетин түзүү	кесиптик багыт берүү кеңешинин мүчөлөрү
4.	Мектепти кесипке багыт берүү байланышкан документтер жана методикалык материалдар, маалыматтык техникалар менен жабдуу	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары, кеңештин мүчөлөрү
5.	Кесипке багыт берүүдө мааниге ээ болгон ийримдерди түзүү	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары, предметтик мугалимдер, адистер.
4	Кесипке багыт берүүгө багытталган курстарды уюштуруу	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары. предметтик мугалимдер. адистер.
5.	Кесипке багыт берүүгө багытталган дубал газеталарды чыгаруу	Предметтик мугалимдер.
6.	Окуучулардын коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгегин уюштуруу	Предметтик мугалимдер.
	Мугалимдер менен иш алып баруу	
1.	Предметтик мугалимдерге жана класс жетекчилерге методикалык сунуштарды иштеп чыгуу	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары.

2	Мугалимдер үчүн «Окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн негиздери» боюнча атайын семинарларды уюштуруу	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары
3.	Мугалимдердин кесиптик багыт берүү иши боюнча тажрыйба алмашууларын уюштуруу	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары
4.	Мугалимдер үчүн кесиптик багыт берүү боюнча кеңештерди уюштуруу	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары
5.	Предметтик сабактын мугалимдердин, класс жетекчилердин, психологдордун, медицина жана айыл адистеринин иш аракетин координациялоо	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары
6		
	Ата-энелер менен иш алып баруу	
1.	Ата-энелер үчүн атайын эл чарбасынын тармактары жана андагы кесиптер тууралуу лекцияларды уюштуруу	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары
2	Ата-энелер менен ар түрдүү кесип ээлеринин жолугушууларын уюштуруу	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары, кеңештин мүчөлөрү
3	Атайын ата-энелердин үчүн кесиптик багыт берүүнүн негиздери боюнча лекцияларды өткөрүү.	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары
4	Ата-энелер үчүн методикалык сунуштарды иштеп чыгуу	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары
5	Ата-энелерди кесиптик багыт берүү кабинетин жабууга катыштыруу	Мектептин окуу тарбия иштери боюнча орун басары
6.	Ата-энелерди ийримдерди жетектөөгө тартуу	Класс жетекчилер
	Окуучулар менен иш алып баруу	
1.	Окуучулардын кесиптик кызыгууларын жана багытталгандыгын аныктоо үчүн анкета	Психолог, класс жетекчилер.

	жүргүзүү	
2.	Окуучулардын кесип тандоодогу проблемаларын чечүү үчүн суроо жүргүзүү, кесиптик кеңеш берүү	Класс жетекчи
3.	Кесип тандоого байланышкан эл чарбасынын тармактары жана андагы кесиптер жөнүндөгү класстык сааттарды, лекцияларды, талкууларды өткөрүү,	Класс жетекчи.
4	Окуучулар менен жекече иш алып баруу	Психолог
5.	Кесип тандоого байланышкан конкурстарды, конференцияларды, тренингдерди, ишкер оюндарды жана башкаларды уюштуруу.	Класс жетекчилер, предметтик мугалимдер, адистер
6.	Кесиптер дүйнөсүнө байланышкан конкурстарды, көрсөтмөлөрдү уюштуруу.	Класс жетекчилер, предметтик мугалимдер, адистер
7.	Ар түрдүү кесип ээлери менен жолугушууларды өткөрүү.	Класс жетекчи
8.	Предметтик сабактарда окуучуларды кесиптер менен тааныштыруу.	Предметтик мугалимдер.
9.	Окуучуларды ийримдерге катыштыруу.	Класс жетекчилер, предметтик мугалимдер . адистер
10.	Окуучуларды коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгекке катыштуруу.	Класс жетекчилер, предметтик мугалимдер . адистер
11	Окуучулардын кесип тандоого байланышкан долбоорлорду коргоосун уюштуруу.	Класс жетекчилер, предметтик мугалимдер . адистер
12.	Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик кеңеш берүү	Класс жетекчилер, предметтик мугалимдер . психолог

